

IUSTITIA KÖRÜLNÉZ

IUSTITIA KÖRÜLNÉZ

TANULMÁNYOK
A »JOG ÉS IRODALOM« KÖRÉBŐL

SZERKESZTETTÉK:
FEKETE BALÁZS
H. SZILÁGYI ISTVÁN
KISS ANNA
ZÓDI ZSOLT

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
az Apostoli Szentszék Könyvkiadója
Budapest 2016

Lektorálta:
Zsidai Ágnes

A borítótervet Drexler Dávid készítette
H. Szilágyi István *Iustitia körülnéz* c. képének felhasználásával.

© A szerzők, 2016
© A szerkesztők, 2016

ISBN ...

Szent István Társulat
H-1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Tördelte Könczöl Miklós
X_YL^AT_EX rendszeren
Betűtípus: *Linux Libertine* 10 pt

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	7
BÁNYAI FERENC – NAGYPÁL SZABOLCS A törvény, az erkölcs és a jogász lelkiismerete. Morus Tamás: egy ember az örökkévalóságnak	13
FALUSI MÁRTON „Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”. Jog és irodalom, <i>Sein</i> és <i>Sollen</i> , valamint haza és haladás Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár és Ady Endre írásaiban	29
GEDEON MAGDOLNA Az irodalom szerepe a latinumi szenátusi határozat értelmezésében	67
HORVÁTH ATTILA Ez már a kommunizmus, vagy lesz még rosszabb is? Politikai viccek Magyarországon, a szocializmus idején	77
KISS ANNA A tisztességes eljárás negatív tükre Kafka fegyencgyarmatán	85
KISS HENRIETT Radnóti és a sorsvállalás kérdése	95
KÖNCZÖL MIKLÓS Ítélezés és rétorika Platón <i>Gorgias</i> ában	103
NAGYPÁL SZABOLCS – BÁNYAI FERENC A vihar kapujában: A hamis tanúk igazsága	117
LANCZENDORFER ZSUZSANNA Gyilkosságból népköltészet (Helyi népballadák a jogtörténeti kutatás szolgálatában)	131
MAGYAR ELEMÉR Cigány terroristák	145

SZŰCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN	
A kultúrák keveredésének és összeütközésének problematikája Jessica Duchen <i>Hungarian Dances (Magyar táncok)</i> című regényében	151
TALABOS DÁVIDNÉ LUKÁCS NIKOLETT	
Bűn és irodalom kapcsolata Sir Arthur Conan Doyle <i>A Sátán kutya</i> című regényében	165
TÓTH J. ZOLTÁN	
A jogi hermeneutika gyakorlata Magyarországon: az írott jogi normaszövegek értelmezésének módszerei a magyar felsőbb bírósági jogesetek tükrében	179
ZÓDI ZSOLT	
A jog koherenciájának mítosza	203
CIGÁNY TERRORISTÁK – CIGÁNYDRÁMA	222
A KÖTET SZERZŐI	253

Előszó

Egy vallomással kezdem: a jog és irodalom mozgalom és a keretei között született írások igen távol álltak tőlem abban az időben, amikor jogelmélettel kezdtem foglalkozni, valamikor a '90-es évek elején. A jog mégiscsak a mindennapi ügyeink és konfliktusaink sallangmentes, személytelen, objektív és kiszámítható menedzselésére hivatott – gondoltam –, és ily módon igazán távol áll az irodalom szférájától, amely mélyen emberi, szubjektív, érzelmeket közvetít, és nagyszerűsége épp a váratlanságában, a meglepetésszerűségében, a kiszámíthatatlanságában áll.

Eltöltve immár 25 évet az élet különböző területein, jogi oktatóként és kutatóként, egy hosszú periódust a jogtól távol is, átértékelődött bennem ez a sommás és leegyszerűsítő kép. Az a személytelen, a többi társadalmi alrendszerrel hermetikusan elválasztott, gépszerűen működő jog, amelyet az egyetemi hallgatók nagy része a jogi egyetemeken elsajátít, csak a nyugati jogfejlődés utolsó százötven évére jellemző, és valójában ebben a periódusban is inkább csak egy idealizált kép, vágyalom volt. A jog és irodalom mozgalom igazán jó írásai visszavisznek bennünket – legalább a jogról való gondolkodás szintjén – a jog korábbi, ha úgy tetszik igazi világába, oda, ahol a jog az élettel találkozik. A mozgalom szokásosan emlegetett mindkét ága – a jog mint irodalom és a jog az irodalomban – ezt az életbe ágyazottságot mutatja fel, két különböző aspektusból. Hogy ezt a kissé pátoszosa sikeredett mondatot tompítsam, szeretném az irodalom és a jog szerepét egy mulatságos példával illusztrálni. Pár éve a levéltárban az '50-es évek bírósági anyagait kutattam, és ráleltem egy megyei bírósági kollégiumi ülés jegyzőkönyvére, ahol egy gyorsalpalón szerzett diplomával kinevezett munkáskáderbíróval kapcsolatos panaszokat tárgyalta a testület. A tapasztaltabb, idősebb bírásokból álló grémium a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem a jogszabályok alaposabb elsajátítását, vagy a perjogi fogások csiszolását javasolta az ifjú bírónak, hanem hogy olvasson több szépirodalmat, mert azzal fejlesztheti az ítéletírási, indokolási készségeit. Kerüljön barátságba az irodalmi szövegekkel, és akkor jobb barátságban lesz a jogi szöveggel is.

A „jog mint irodalom szálát” kevesebb – két – írás képviseli a kötetben. Igaz, Zódi Zsolt tanulmányára inkább a „jog és nyelvészet” minősítés illik inkább. Az írás a szövegnyelvészet eszköztárával elemzi a jogi szövegeket, és igyekszik a jogászok számára oly kedves „koherencia” fogalmat felboncolni. Következtetése szerint a jogi „koherencia” szövegnyelvészeti szempontból nemcsak a szűken vett koherenciát, hanem a kohézió és az intertextualitás kategóriáit is jelenti. Maga a jogi koherencia Zódi szerint a jogász-szakma, ezen belül a jogtudós réteg önvédelmi „mitosza”, amely azonban mítoszként is igen fontos humanizáló funkciót lát el, mert csillapítja, tompítja a gyors és közvetlen politikai beavatkozások lehetőségét a jogba.

A „jog mint irodalom” szálhoz még Tóth J. Zoltán tanulmánya sorolható. A szerző még évekkel ezelőtt végzett el egy izgalmas kutatást, amelyben több száz felsőbbbírósági ítéletet olvasott végig, hogy azokban feltárja a jogértelmezési módszereket. A tanulmány eredménye egy részben statisztikákkal alátámasztott kép lett a magyar bíróságok szövegértelmezési gyakorlatáról. Ez a kép sokkal árnyaltabb, mint amit hajlamosak vagyunk olykor gondolni a magyar bíróságok jogszabály-szöveghez való száraz és távolságtartó viszonyáról.

A „jog az irodalomban” szál jóval több írással van jelen a kötetben, mint az első csoport. Ennek a típusnak klasszikus műfaja a bűnügyi regény-elemzés, amelyben újra és újra rácsodálkozhatunk, hogy egy ilyen eseménysor mennyivel gazdagabb és rétegzettebb annál, mint amit a jog képes megragadni.

Ilyen ráébredésre ad alkalmat Nagypál Szabolcs és Bányai Ferenc első írása a neves japán író, Akutagava Rjúnoszuke két novellájáról. Az írások érdekessége nemcsak az, hogy bűntények szerepelnek bennük, hanem az is, hogy ezeket Kuroszava Akira rendező *A vihar kapujában* címmel meg is filmesítette. Az izgalmas tanulmányban így az irodalmi mű, a jogi szál, a film és a japán kultúra interakciója, egymásba játszása kerül terítékre.

Szintén a „jog az irodalomban” kategóriájába sorolható Kiss Anna írása, mely Nagy Tamás korábban megjelent könyve – *Josef K. nyomában – Jogról és irodalomról*, 2010 – után Kafka újabb jogi olvasatát adja azzal, hogy *A fegyencgyarmaton* c. elbeszélés jog-sértő eljárásait elemzi. A szerző a racionális rekonstrukció segítségével arra keresi a választ, vajon mi lenne, ha Kafka ma élne, és ismerné a fair eljárásra vonatkozó európai direktívákat. A fegyencgyarmat látogatója, az Utazó szerepe ugyanis egyfajta Európa tanácsi megfigyelőként is értelmezhető. Kafka művének jogi elemzése figyelemfelhívás arra, hogy a tisztességes eljárás betartása az egyetlen lehetséges út az igazság kiderítésére. Strasbourg ma arra nevel mindenkit, hogy a büntető igazságszolgáltatás csakis az emberi jogok betartásával lehet életképes.

Kiss Henriett írása, amely Radnóti Miklóssal kapcsolatban igyekszik azt a szerinte hamis, de szinte közhellyé vált minősítést cáfolni, hogy Radnóti „vállalta volna a (zsidó) sorsát”. Ami a jog szférájával kapcsolatba hozza az írást, az ennek az okfejtésnek a zsidótörvények kontextusába való behelyezése.

Még mindig a „jog az irodalomban” csoportnál vagyunk. Ide sorolható Lanczendorfer Zsuzsa írása, amely néhány – a 19. század közepén balladává lett – bünténnyel foglalkozik. Azt a triviális, de eddig még tudomásom szerint senki által nem vizsgált kérdést teszi fel, vajon mi közük van a balladai történeteknek a valósághoz. Mivel a balladák nyersanyagául szolgáló bűntényekről a sajtó is beszámolt – olykor egészen részletesen –, és fennmaradtak az ügyekkel kapcsolatba hozható jogi (peres, fogva tartással kapcsolatos, anyakönyvi) iratok is, így az események viszonylag jól rekonstruálhatók. A szerző kalandos és igen fáradságos nyomozásokon keresztül tárja fel ezeket a történeteket: a megölt ifjú lány, a megölt kereskedő-asszonyok, a kivégzett, majd egy időre „feltámadt” elítélt esetét. Az eredmény – mondhatnók – nem meglepő: a valóság bizony olykor jelentősen eltér a balladává magasztosult szövegtől. Nem is ez az igazán izgalmas, hanem az, amikor megvizsgáljuk, hogy mely pontokon és hogyan térnek el, hiszen az eltérések, a hozzáköltések, a történet körül burjánzó narratívák se-

gítenek jobban megérteni a kort: egy életszagú, személyesen is mélyen átélhető mikro-jogtörténetet látunk. Így például a malomba örletni menő lány megölését a ballada és a körülötte kialakuló narratívák egyértelműen szerelemföltésnek állítják be, miközben a valóságban erről nem volt szó. Vagy amikor azt látjuk, hogyan válik a halálbüntetés ellenzők érvévé, illetve közéleti szarkazmussá a „feltámadt” akasztott ember története: az egyik újság a hullaszállító kocsi alatti „kriminális rossz flasztert” okolja a hulla feltámadásáért, „amelytől még a halott is feléled”.

A „jog az irodalomban” fókuszú szövegek közül különleges Magyar Elemér „Cigány terroristák” című írása, hiszen a szerző ebben a tanulmányban a „Függelékben” teljes terjedelemben közölt drámájának alkotási folyamatába enged betekintést.

Ugyanígy különleges Horváth Attila írása a Kádár-kor vicceiről. Az idősebb nemzedék számára ismerősen csengő viccek felidézésével Horváth azt az egyébként intuitíve is könnyen belátható tételt igyekszik bizonyítani, hogy egy diktatúrában a vicc(mesélés) túlmutat önmagán, hiszen van, hogy kiállás és bátor tett is, de legalábbis majdnem mindig vigasztalás és elégtétel a pöffeszkedő hatalommal szemben.

Lukács Nikolett a bűn és irodalom kapcsolatát vizsgálja Sir Arthur Conan Doyle *A Sátán kutyája* című regényében, nagy figyelmet fordítva a kor társadalmi és irodalmi közéletére. A deviáns magatartások elemzésekor nem feledkezik el arról sem, hogy a mai Btk.-ban vajon hogyan minősülnek ezek a cselekmények.

Végül a „jog az irodalomban” tematikájú írások közé kell sorolnunk Siska Katalin tanulmányát, amely az angol Jessica Duchen *Magyar táncok* című regényét használja kiindulópontul a magyar cigányság 20. századi történelmének – benne a cigányságra vonatkozó jogszabályoknak – a bemutatására.

Több mint feltűnő azonban, hogy a kötet több írása is kilóg a fentebb említett két hagyományos megközelítési sémából. Ezt a harmadik csoportot talán a „kultúrtörténet és jog” kategóriájával minősíthetnénk.

Elsőként ide tartozónak véljük a Nagypál Szabolcs–Bányai Ferenc páros második tanulmányát, amely annak ellenére, hogy Robert Oxton Bolt *A Man for All Seasons* című színdarabjának és az ebből készült filmnek az elemzése, mégsem lehet egyértelműen a „jog az irodalomban” tematikához sorolni. Ugyanis magának a drámának a témája nem más, mint a jogászok védőszentjeként tisztelt lordkancellár, Morus Tamás és VIII. Henrik vitája, amely nemcsak erkölcsökről és hitről, hanem jogról és méltányosságról is szól.

Falusi Márton kismonográfia méretű írása szintén kultúrtörténeti indíttatású: a sokat tárgyalt, sőt kicsit talán túl is írt témát, a magyar századforduló progresszív mozgalmainak történetét néhány kiemelkedő egyéniség (Pikler, Somló, Jászi, Ady) írásain és ezen írások egymásra gyakorolt hatásán, valamint az írások mögött meghúzódó nagyobb narratíván keresztül mutatja be.

Kiindulópontja szerint a Millennium idején induló szellemi progresszió „[M]ind a jogbölcselet, mind a szépirodalom és a(z) irodalmi) publicisztika *prima facie* ugyanazt a – jogalkotói, *ars poetica*i és társadalmi meliorista – célt tűzi ki: a *fennálló* jogrend, esztétikai kánon és társadalmi berendezkedés megváltoztatását.” Ami összeköti a fentebbi szerzőket, hogy narratívákat, méghozzá Falusi szerint egymással igencsak szoros kapcsolatban álló narratívákat szolgáltatnak ehhez a küzdelemhez. Ami sajátosan magyar

– mondja Falusi –, szemben például az amerikai gondolkodással, amelynek a központi narratívája az alkotmány és az alkotmányosság, miszerint „a magyar politikai közösség mindig is ’nyelvében élt’, narratívái a szépirodalomban formálódtak.” A tanulmány ennek a narratívának a formálódását vizsgálja az említett szerzők műveiben. Azt a folyamatot, ahogy egymásra felelgetve, egymástól inspirációt nyerve, és végső soron mindig ugyanannak a dichotómiának – haza vagy haladás – a rabságában vergődve formálták máig hatóan a korszakot. Falusi ebben a sajátos magyar környezetben újszerű megvilágításba helyezi a jog és az irodalom, – helyesebben a jogtudomány, az irodalom és a politikai publicisztika – kapcsolatát. Tézise szerint a három alig-alig választható el egymástól. Falusi hozzáállása a jelenséghez ugyanakkor ambivalens: egyszerre tart távolságot, de egyszerre bánja is, hogy a rendszerváltás után már nem törekszenek erre, főképp nem a publicisztika, az irodalomtudomány, az irodalom és a jogtudomány összefogásával. „[A] formális alkotmányosság, a procedurális jogállamfogalom (...) a jogot kiszakította kulturális kontextusából”, de mégis szükség lenne valamilyen „nagy” összekovácsló narratívára. Másfelől viszont „(a)z irodalomértés szintén csak azon az áron tudta elképzelni, hogy felzárkózik a nyugati (...) trendekhez, ha a marxista narratívával együtt – lévén mindkettő „nagyelbeszélés” – a nemzeti narratívát is elinflálja.” A kérdés most már csak az, hogy jó-e vagy rossz ilyen „nagyelbeszélések” nélkül létezni.

Ugyanígy kilóg a hagyományos besorolásból három olyan tanulmány, amelyeket a jogtörténeti (részben ókortörténeti) tematikájuk köt össze. Elsőként Gedeon Magdolna izgalmas írását kell említenünk. A tanulmány egy Kr. u. 19-ben keletkezett, és töredékesen fellelt *senatus consultum* szövegrekonstrukciójának lépéseit mutatja be. Míg a jog és az irodalom kapcsolatát a modern jog kontextusában újra és újra meg kell indokolni, a római jogászok számára a jogi források és az irodalmi források együtt olvasása valójában a természetes módja a forrásfeltárásnak, rekonstrukciónak és értelmezésnek. A *senatus consultum* egy marginálisnak tűnő kérdéssel foglalkozik. Azt igyekszik szabályozni (helyesebben betiltani), hogy lovagok leszármazói, sőt oldalági rokonai prostituáltak, gladiátornak, színésznek és hasonlóan álljanak. A szövegrekonstrukció nemcsak úgy zajlik, hogy az irodalmi művekből próbáljuk helyreállítani a hiányzó jogi szöveget, hanem néhol az irodalmi források megértését segíti a jogi szöveg. A tanulmány egyrésztől izgalmas példája a forráselemzésnek és rekonstrukciónak, másrésztől pedig arra a hermeneutikai helyzetre is világos példát nyújt, hogy amikor ugyanarról az eseményről vagy történelmi tényről, az adott tényt más és más nézőpontokból említő forrást találunk, akkor mennyivel mélyebb megértésre tehetünk szert, mintha egy forrásnak a hibátlan vagy kevésbé hiányos változatát találtuk volna meg. Ezek mellett az írás káprázatos apró részletei is figyelemreméltók. Például milyen jogi trükköket alkalmaztak a lovagi sarjak annak érdekében, hogy a színészettel foglalkozhassanak. Joggal kérdezhetjük, vajon mi visz egy nemes ifjút arra, hogy egy kisebb lopással becsületcsökkenést „idézzon elő” magán, és színésszé váljon. A válasz nem is olyan meglepő, s akár ma is érvényes lehet. Bizony, ez a hírnév és a pénz. Gondoljuk meg, egy 150 000 sestertiusos gázsi, – még ha a mai árhozhoz nem is mérhető, – akkor is sok-sokmillió forintnak felel meg. És mindez egyetlen fellépésért.

Harmadik típusú, „irányzathoz nem illeszkedő” írás Sály Pál tanulmánya is. A kereszténység és a Szentírás kétezzer éve lát el bennünket metaforákkal. De a Biblia nem

a semmiből ugrott elő, és nagyon valószínű, hogy szerzői szintén már ismert és bevett kulturális mintákra támaszkodtak. Sály Pál a „Jogi metaforák Szent Pál leveleiben” című írása azt a szakirodalomban már ismert elméletet tárja elé, mely szerint „a pogányok megtérítésének feladatát magára vállaló Pál apostol az új vallási tanok hirdetésekor gyakran hivatkozott a római jog szabályaira: teológiai okfejtéseit a római jogból vett hasonlatokkal és metaforákkal szemléltette”. Tette ezt azért, mert ezzel a fogalomrendszerrel a pogányok is tisztában voltak. Ebben a megvilágításban az olyan mindnyájunk számára evidensnek tűnő teológiai alapfogalmak, mint a „megváltás” is új megvilágításba kerülnek. Hiszen itt arról van szó, – érvel Sály – hogy Jézus a sátán, a bűn fogságából úgy váltotta ki az emberiséget, ahogy az idegen fogságba esett, és emiatt rabszolgasorba került katonákat kiváltották. Sőt, a szerző több meggyőző példával illusztrálja, hogy a Szentírás számos ponton valójában csak a római jogra való utalás kibontásával érthető meg. Így van ez például akkor, amikor Pál arról beszél, hogy a kereszténységgel az ember Isten „örökbefogadott” gyermekévé válik. A metafora kizárólag a római jog alapján érthető és értelmezhető helyesen, amely szerint az örökbefogadás „kvázi-újjászületést” jelentett.

Sály és Gedeon tanulmányai a római jog és az irodalom kapcsolatát elemzik. Velük rokonítható Könczöl Miklós írása, amely az ókori görög jog világába röpít el. Aligha volt még egy olyan korszak a történelemben, amikor a filozófia és a jog oly szoros kölcsönhatásban lett volna, mint az ókori Görögországban. Könczöl Miklós Platón *Gorgiasát* elemzi a tőle megszokott alapossággal, klasszika-filológusi elmélyültséggel. A szövegboncolás során az olvasónak önkéntelenül is az a gondolata támad, hogy a klasszikusokhoz képest alig tudunk újat mondani az elmúlt kétezer évben ítélezésről, nyilvános beszédéről, meggyőzésről és igazságosságról.

A kötet vállaltan heterogén. Tartalmaz írásokat jogtudósoktól, gyakorló jogászoktól, tanároktól, íróktól. De talán ez a heterogenitás mutatja legjobban a „jog és irodalom” mozgalom erejét, azt, hogy a jog és irodalom határvidéke mennyire inspiráló, párbeszédre ösztönző terület. Azzal bocsátom a jogász és a nem-jogász olvasók elé az itt található írásokat, hogy remélem, mindkét csoportnak egy kicsit árnyalódik, sőt talán meg is változik a képe a világunkról és benne a jogról.

ZÓDI ZSOLT

A törvény, az erkölcs és a jogász lelkiismerete *Morus Tamás: egy ember az örökkévalóságnak*

BÁNYAI FERENC – NAGYPÁL SZABOLCS

„Könnyű dolog jónak lenni, amíg az erényt
jutalmazták, a bűnt pedig büntetik.”

(Morus Tamás, 1473–1535)

1. A színdarab és a film mint műalkotások

A huszadik századi angol drámaíró, Robert Oxton Bolt (1924–1995)¹ *A Man for All Seasons* címmel 1960-ban írt színdarabja két nem kisebb személynek, mint a jogászok védőszentjeként tisztelt és egykori nagyhatalmú lordkancellár Morus Tamásnak, valamint Anglia királyának, az újonnet alapított anglikán egyház első fejének, VIII. Henriknek (uralkodott: 1509–1547) a saját lelkiismeretükkel és egymással folytatott küzdelmeit tárja elénk.

A kibontakozó történet a becsületességnek, az elvhűségnek, valamint az emberi erkölcsösségnek egy általános érvényű példázata, amelyet a történelmi környezetbe ágyazva hűen és hitelesen mesél el az író. Ezzel mintegy másfélszáz kis méretű oldalon érzékletesebb és életszerűbb képet kaphat az olvasó a korról, annak a jogi viszonyairól, mint egy akár több ezer oldalnyi, pusztán száraz tényeket felsorakoztató leírásból.

Az egymásba szövődő életutakat, a történelem színpadán nyújtott „alakításokat” és a történelemformáló események háttérét a drámából a maga Bolt által írt forgatókönyv alapján készült *Egy ember az örökkévalóságnak* (*A Man for All Seasons*, 1966) című, valószínűleg „Oscar-díj esővel” kitüntetett filmalkotásból is megismerhetjük.² A film rendezője, a már egy korábbi rendezésével ilyen díjat elnyerő Fred(erick) Zinnemann (1907–1997) maga is jogvégeztes ember, aki ráadásul honfitársunk volt az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgáraként.³

¹ Bolt, R.: *Kinek se nap, se szél: Morus Tamás* (ford. Vas I.). Európa Könyvkiadó, Budapest 2006. A dráma a magyar színházak műsorán is több alkalommal nagy sikerrel szerepelt.

² A film 1967-ben elnyerte a legjobb rendezésért, a legjobb filmnek, a férfi főszereplőnek járó, a rendezőnek, az adaptált forgatókönyvnek, az operatőrnek és a jelmeztervezőnek járó Oscar-díjakat, valamint számos Golden Globe-díjjal is jutalmazták.

³ E film Zinnemann második legnagyobb sikere: a *Most és mindörökké* katonadramájának megfilmesítése

A szépirodalmi mű és a filmalkotás műfaja történelmi dráma: mégpedig egy olyan fajta színdarabról van szó az esetében, amely tulajdonképpen egyetlen egy hosszú, értelmiségi emberek által folytatott és értelmiségi embereknek is szóló vitából áll. A megszülető végeredmény egyszerre egy történelmi életrajz és lecke, ugyanakkor pedig egy erkölcsi példabeszéd és rendkívül tanulságos mese is. És noha való igaz, hogy a tárgyalótermi drámák hosszú sorába is illeszkedik, ugyanakkor egyszersmind egy szentéletrajzként, kortablóként, jogászoknak és politikusoknak szóló erkölcsi tanításként is fölfogható.

A színdarabban – kissé igazságtalanul – minden egyes jó, megjegyezhető és magas sor Morus Tamásé; ez természetesen megfelel az írói elképzelésnek, hogy mindvégig az ő szemével látjuk, és mintegy személyiségén keresztül éljük át a történetet. Egy megdöbbenően újszerű szempontot ad a hitéhez mindvégig hű Morusnak emléket állító műalkotás értelmezéséhez, hogy a drámaíró maga tulajdonképpen nem keresztény, sőt, világnézetileg inkább agnosztikus alapállású volt, még ha ez nem is teljesen válik világossá a legtöbb sorából és jelenetéből.

Az eredeti színpadi műben még szerepelt a spanyol nagykövet, aki általában a háttérből, néha azonban az előtérből is szötte a szálakat és görgette a cselekmény fonalát. Hasonlóképpen, az „Egyszerű ember”-nek (*The Common Man*) is egy igen jelentős szerepe volt az eredeti alkotásban: esetében egy olyan fajta közönséges és kiégett alakról van szó, aki mindig és minden egyes helyzetben a középszerűség nézőpontjának ad hangot. Egyszerre gyakorlatias és cinikus ember ő, voltaképpen megfeleltethető Bertold Brecht (1898–1956) állandó elbeszélő alakjának, aki viszont maga is a görög drámák kórusának az egyszemélyes maradványa, mindig némi elidegenítő hatást kifejtve. A Zinnemann rendezte Morus-filmből azonban mind Chapuys, a spanyol követ, mind pedig a közember mint az eseményeket a közönség számára összegezni és értékelni hivatott szereplő teljesen kimaradt.

Az eredeti, angol nyelvű cím egy kortársnak a Morus Tamás erényét és állhatatosságát dicsérni hivatott jellemzéséből vett részlet.⁴ Bolt darabjában és a filmben elsősorban azon reményre és példamutatásra utal, hogy a nagy és jellemes ember a jó és a rossz időben, a szerencse és a szerencsétlenség közepette egyformán szilárd pont, egyaránt önmaga, vagyis a szó legszebb értelmében ember tud maradni. Hiába kísértik és környékezik őt a többek között a vízköpők ördögi arcú alakjaival jelképezett démoni és sátáni erők. Mindennek a filmes megjelenítése és a mozgóképi érzékeltetése az, hogy a börtönének az ablakából kitekintve véle együtt nézzük és látjuk az egyes évszakoknak a szabályos váltakozását. Csakis a méltán nagy, az igazán elmélyült és a valóban független emberek tudnak jók és szilárdak maradni, amikor lassan vagy hirtelenül elérkezik az életnek az ősze, majd pedig a tele.

A főszereplő, Paul David Scofield (1922–2008) kipróbált, hiteles Shakespeare-tolmácsoló színész, híres szerepe volt *Lear király* megformálása a nemzetközileg is elismert Peter Brook rendezésében. Scofield a filmalkotás elkészültekor immáron jóval több,

nyolc Oscar-díjat nyert, az 1977-ben készült *Júlia* című filmet pedig tizenegy Oscar-díjra jelölték, amelyből hármat kapott meg.

⁴ A jellemzés Robert Whittington angol humanista tudóstól származik, és azóta meghonosodott a köznyelvben is: olykor a sokoldalú „receszánsz emberfajtát”, olykor olyasvalakit jelöl, akire mindig, minden helyzetben nyugodtan lehet hagyatkozni.

mint kétezer alkalommal játszottá ugyanezen főszerepet.⁵ Többek között arról volt nevezetes, hogy erőteljes és mélyzengésű hangjával szinte uralta az egyes jeleneteket a színpadon és a filmben egyaránt.

2. *Morus Tamás és kortársai*

1. Elsőként kínálkozik – és persze, egy uralkodóról lévén szó, törvényisztelő polgárok-ként szinte kötelességünk –, hogy a legbefolyásosabb személyről szóljunk. VIII. Henrik mint király részletes jellemzéséhez és a személyiségrajzához hozzátartozik, hogy ő az a fajta rendkívül magas rangú ember, aki a ráruházott és a megörökölt hatalmával jelentősen visszaélve eljut odáig, hogy nem kevesebbet igényel magának, mint hogy az általános erkölcsi szabályok órá egyáltalán nem vonatkoznak és voltaképpen nem is vonatkozhatnak, hogy mint szuverén a törvények fölött és a normákon kívül áll. A fiúörökös utáni – egyébként teljes mértékben igazolható, ugyanakkor jogosnak és méltányosnak is tekinthető – vágyának és a törekvésének a mellékterméke a mindennek nyomán beálló, tragikus következményeket érlelő egyházszakadás és a véres felekezeti háború.⁶

A különböző ötletes válásoknak és ezekkel együtt az újrarahasodásoknak az egészen hosszú sora fűződik az uralkodónak a személyéhez, amelyekbe azért bonyolódott, hogy a kitűzött célját mielőbb és minél bizonyosabban elérje, és ezáltal biztosítsa országának jólétét, és megőrizze nehezen létrejött egységét. Hiszen voltaképpen azért akart egy fiúgyermeket örökösül, hogy szeretett országa ne hulljon újra egy olyasféle örökösödési polgárháborúba és zűrzavarba, amelyből már kijutott néki az azt megelőző évszázadban a „Rózsák háborúja” idején. A saját bevallása szerint azonban a kínzást és a kínvallatást – amelyről el kell mondanunk, hogy a korban általánosnak és bevettnek tekinthető – nem venné be még az ő gyomra sem, ezért arra kérte a börtönének az alkalmazottait, hogy ettől következetesen tartózkodjanak. A filmalkotásnak a második felében személyesen immáron nem jelenik meg VIII. Henrik, ugyanakkor a háttérből továbbra is ő mozgatja és ellenőrzi Morus ügyének a szálait, amely oly kibogozhatatlanul összefonódott a „király nagy ügyével”, a Katalintól elválás kérdésével. A király nem teheti meg, hogy ne tartsa kézben az irányítást és elfordítsa a tekintetét ezen igen lényeges és később jelképpé is váló ügy menetéről. „Nékem nincsen ellenzékem” – egyik alkalommal Bolt darabjában így üzen Morusnak, igen fenyegetően.⁷

A történelmi környezet és az események hátterének alaposabb megrajzolásához hozzátartozik az is, hogy Aragóniai Katalinnak (1485–1536, mellesleg az első női nagykövetnek az európai történelemben) unokaöccse volt maga V. Károly (1500–1558) spanyol király és német-római császár, aki viszont az akkori pápára gyakorolt jelentős

⁵ A darabot 1960-ban mutatták be Londonban, majd rá egy évvel a Broadway-n, mindkét országban jórészt elismerő bírálattal fogadták.

⁶ Rácz I. (szerk.): *VIII. Henrik udvarában: Egy korszak arcúlatá versekben és rajzokban* (ford. Mészöly D.). Helikon Kiadó, Budapest 1984. A történelmi kor és a főbb szereplők korai magyar nyelvű elemzése: Walter, W. J.: *Morus Tamás és korszaka* (ford. Babinszky J.). Herz János Nyomda, Pest 1859.

⁷ A kor, a király és Morus kapcsolatát és viszályát részletesen ábrázolja a *Tudorok* című, 2007–2010 között vetített nagysikerű tévésorozat, ahol a király jellege, indítékai és Morus útja a felségárulásig némileg másként mutatkozik meg, mint Bolt darabjában.

közéleti, egyszersmind hatalmi befolyást. Katalin II. Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella, a muszlimokat az Ibériai félszigetről véglegesen kiszorító és annak teljes területét a kereszténység számára visszahódító (*reconquista*) katolikus uralkodópár gyermeke volt. Miként a VIII. Henrikkel kötött házasságait, akként az attól elválását is nagyban közéleti megfontolások befolyásolták. Mind spanyol, mind angol részről az uralkodócsaládok rokoni kötelékének létesítése mögött – a korban igen általánosnak tekinthetően – a nemzetközi politika lehetséges alakításának szempontjai jelentek meg. Katalint nőül adták VII. Henrik legidősebb fiához, Arthurhoz, akinek korai halála (1502) után pápai fölmentés alapján az özvegy a második fiú, a későbbi VIII. Henrik király felesége lett.⁸ Ezzel az angol kikötők megnyíltak a tengeri nagyhatalmi vágyalmokat dédelgető spanyolok előtt és a franciákkal fönnálló hagyományos ellenségeskedés miatt is az angolok lehetséges szövetségeseeknek látszottak. A világpolitikai helyzet azonban megváltozott az idő múlásával. Henrik nemcsak azért akart válni Katalintól, mert az törvényes fiúutóddal nem ajándékozta meg; a válási szándékát a spanyolokkal (V. Károllyal) és a pápai udvarral megromlott viszony is erősítette.

A történet tanulságai szempontjából fontos szereplő a Morusnak a lordkancellári tisztségben elődje, Thomas Wolsey (1473–1530) érsek és bíboros, aki oly jelentős befolyásra tett szert a római katolikus világban és a nemzetközi politikában, hogy két egymást követő alkalommal is igen esélyesnek tűnt a római pápai címre. Bolt darabjának második jelenetében Wolsey vitázik Morusszal: a bíboros föl nem foghatja, hogy szegülhet szembe Morus a király válási óhajával olyan lényegtelen szempont miatt, mint „pusztán a személyes lelkiismerete”. Válaszul a humanista és a bíborosnál jóval keresztényibb Morus egy, a későbbi korokra is érvényes intelmet fogalmaz meg a magánérkölc és a közszerelés viszonyára: „amikor az államférfiak hajlandók megfelekedezni a saját személyes lelkiismeretükről a hivatalos kötelességeik érdekében, olyankor rövid úton vezetik hazájukat a zűrzavarba.”⁹

Richard Rich (1496–1567) pedig – akiről Bolt drámájában szinte senkinek és soha nincs egy elismerő és méltányoló szava sem – az olyan gyöngye jellemnek a jellegzetes esete, akit a nagy hatalmú, rossz és gonosz emberek mintegy kísértének és csatlakozásra csábítanak. A filmnek az egyik fontos jelenete egyenesen Júdáshoz hasonlítja őt, hiszen megjósolják néki a még aznapi árulását, illetve nem kevesebb, mint ötven ezüsthillinget kap ellenszolgáltatásul a serlegért, amikor egy árusnak eladja azt. Rich a drámában a számára elérhető legnagyobb hatalom megszerzése érdekében mindenre kész, és a mindenkori hatalmat fönttartások nélkül kiszolgálja. Ez a Machiavelli névével összekapcsolt elvtelen és gátlástalan politizálás példája. Bolt darabjában Rich a hírhedt firenzei csodálójaként nyilatkozik meg Morusszal folytatott vitájában, amikor amellet érvel, hogy mindenki eladó pénzért, rangért vagy nőért, vagy ha másként nem megy, a rá mért szenvedéstől megszabadulás reményéért. Úgy tűnik, Rich e hozzáállását nemcsak a képzelet világában, az irodalmi műben, hanem a valóságban is, későbbi karrierjében sikeresen kamatoztatta. Egészen a főállamügyész-helyettesi méltóságig jutott. Kiszolgált mind az Aragóniai Katalinnal kötött házasság érvénytelenítését megtagadó pápával és a római katolikus egyházzal szakító és protestáns államegyhá-

⁸ Fraser, A.: *VIII. Henrik hat felesége* (ford. Mészáros Cs.), Európa Könyvkiadó, Budapest 1997.

⁹ Bolt: i. m. 24.

zat létrehozó VIII. Henriket, mind az őt trónján követő (Aragóniai Katalintól született) lányát, „Véres Máriát”, és kegyetlenül üldözte – immáron a protestánsokat.¹⁰

2. Morus Tamás számára az adott és számára végzetesnek bizonyuló ügyben, de legalább annyira általában az életében is az igazi tét és kockázat az ő személyes és örök üdvössége: ő maga személy szerint fél ugyan a pokoltól és az örök kárhozattól, ugyanakkor egyáltalán nem ítélkezik a többi ember lelke és üdvössége felől, aki az ügyben ilyen vagy olyan módon résztvevő vagy érintett volt, akár meglehetősen negatív vagy bűnös szerepben vagy mellékszerepben is. Mint mondja, ebben nem ő hivatott bíraskodni, hiszen az ítélkezés joga Istent, mint legfőbb bírót illeti meg.

Morus Tamás minden esetben próbál és igyekszik azt tenni, amit az adott helyzetben a lehető leghelyesebbnek gondol; mégpedig bármi áron, voltaképpen tekintet nélkül az esetleg beálló hátrányos következményekre. A történet folyamán elveszíti előbb a rangját, majd a vagyonát, később a jó hírért, sőt a személyes szabadságát is, mégis megbocsát a hóhérának, és lehet, hogy ezáltal egyszersmind mindenki másnak is, aki így vagy úgy hozzájárult a végkifejlethez, vagy érintett volt az eseményekben.

Az egyértelmű és a tiszta belső erkölcsi fölszólításnak a tágabb keretein belül azért igenis alaposan *számolgat* maga Morus Tamás is, minthogy ő egy mindenki által mérsekeltnek és visszafogottnak tekintett értelmiségi ember. Ő valóban minden egyes lehetőséget megragad arra, hogy – amennyire csak ez lehetséges e kifejezetten nehéznek bizonyuló környezetben és korszakban – kivédje és elkerülje a számára halálos értelemben is végzetesnek ígérkező összeütközést. Az ellenfelei és az ellenségei azonban túlonúl is bizonytalanok ahhoz, hogy mindezt ténylegesen megengedjék neki, hiszen ez csak zűrzavart és bonyodalmakat jelentene, később pedig egyenesen sértéssé is daadna a többiekre nézve.

3. A magánerkölcs és a közerkölcs összeütközése

Morus személyes sorsában és egyéni végzetében – mintegy Mandeville tanmeséjének ellentételeként – a magánerkölcs, valamint a közéletben mindennapos vétkek és bűnök rendszere ütközik össze. Morus közvetlenül áldozata az önimádó, önféjű, elkényeztetett és az egyházjog szempontjából eretnek uralkodónak – akit azonban Morus Tamás még a börtönében is mindvégig kitaróan szeretett –, közvetve pedig a királyi udvaroncok és a tisztségviselők rothadó és tisztességtelen szervezetének. Ekképpen tehát az igazságnak és a lelkiismeretnek is a bajnokává válik a zsarnokságnak és az önkényuralomnak az időszakában. Mindennek az az oka, hogy a meglátása és az alapállása szerint, amikor a különböző államférfiak fölálldozzák az egyéni lelkiismeretüket a közföladataik javára, akkor rendkívül rövid és veszélyes úton vezetik az országukat a zűrzavarba és a szétesésbe.¹¹

A személyes alapállása szerint ugyanis az embernek minden esetben a lelkiismeretének a valódi parancsait és a következetes előírásait kell követnie. Morus Tamás e tekintetben egy olyan ember, aki alapvetően tisztában van önmagával: „Számomra magam vagyok e szilárd pont” – mondja egy helyütt. Pontosan ezen okból kifolyólag

¹⁰ Chambers, R. W.: *Morus* (ford. Nyilas V.). Gondolat Kiadó, Budapest 1971.

¹¹ Pintér K.: *Idealizmus, politika és mártíromság: Morus arcai*. A Dunánál Kiadó, Budapest 2002.

válik olyannyira fontossá és lényegessé mások, az ellenségei számára Morus gerincének nyilvános megtörése, mert a korábbi kiállásai során mindvégig olyan egyenesnek és hajlíthatatlannak bizonyult. A megelőző időkben ugyanis, mintegy kristálytisztá tükként, a saját gonoszságukra és az elvetemültségükre emlékeztette a megátalkodott ellenségeit.

Az immáron kialakult értékrendű egyénnek az épsége, az emberi tisztessége szembe kerül a – mennyiségi és minőségi értelemben vett – tömegnek a megszállottságával és a megátalkodottságával. A kortársak és az embertársak – akik sokkal inkább hajlandóak maguk is besározni a cipőiket, csak hogy a folyóparton a saját figyelmetlensége miatt a nedves földbe süppedő uralkodó semmiképpen se jöjjön zavarba – nyomás alatt tartják a személyiséget, és ezen értelemben őt végül is maga a középszerűség, a nagy átlag győzi le.

Morus közéleti szereplésre, erkölcsre, a törvények tisztületére és igazságosságára vonatkozó hozzáállása minden, a Bolt drámája szerinti lényeges szereplőével ellenkezik (talán Fisher bíborost kivéve). Wolsey, aki nemcsak Bolt drámájában, hanem Shakespeare VIII. Henrikjében is egyértelműen a saját hatalmának és vagyonának gyarapítása érdekében mindenre kész, az ellenfeleit egymás ellen kijátszó erkölcstelen fölfogás képviselője (nagyvilági lakomák, főpap létére törvénytelen gyerekek). De egyszer ő is elszámítja magát. Kegyvesztettségén, bukásán senki sem sajnálkozik. Wolsey levelet írt a pápának a király (az előző házassága érvénytelenítésére és a válására vonatkozó) kérésének megfelelő megoldásra. E kétszínűség és király iránti hűtlenség VI-II. Henrik tudtára jutott, aki törvényes felelősségre vonását kezdeményezte. A királyi bíróság (*King's Bench*) Wolsey-t jószágvesztésre és a királyi oltalomtól megfosztásra ítélte. A közhangulat azonban olyan erős volt ellene – főleg erkölcstelen élete és hataloméhsége miatt –, hogy a főnemesek a parlament elé terjesztettek vádiratot ellene, és ez teljes bukását okozta, amelyet nem élt túl.

A másik, Morus korában (is) hangsúlyosan és látványosan megjelenő magatartásfajta: Machiavelli követője. Bár ennek elemei Wolsey ténykedésében is föllelhetők, legtisztább képviselője Wolsey titkára, a Morus elleni koncepciók pert levezénylő Thomas Cromwell és tanítványa, a Morus elleni per hamis (korona)tanúja, Richard Rich, aki ezért cserébe busás javadalommal kecsegtető hivatalt kapott. Bolt drámájának első fölvonásában a szereplők beállítottságát érzékeltető eszmecsere zajlik, amikor is Norfolk úgy nyilatkozik Machiavelli könyvéről (minden valószínűség szerint a *Fejedelemről*), hogy nem ismeri, de az a hír járja, hogy „piszkos egy könyv”. Richard Rich viszont védelmébe veszi és kijelenti, hogy (sajnos) Machiavelli tanait többnyire félreértik.¹² Cromwell „gyakorlatias” szemléletére – vagy helyesebben határtalan cinizmusára – a spanyol követtel folytatott beszélgetésében adja a legtömörebb példát. Cromwell úgy jellemzi saját legfontosabb tulajdonságát, hogy ha a király azt akarja, hogy valami el legyen intézve, nos, akkor ő ezt el is intézi.

A kérdésre, hogy akkor mi szükség van főbírókra, kancellárookra, tengernagyokra, Cromwell ezt válaszolja: „Ja, ezek az alkotmányhoz tartoznak. A mi ősi alkotmányunkhoz.” Cromwell viszont *elintézi* a dolgokat. Mindezek alapján nem lepődhetünk meg, hogy Cromwell gyűlöli Morust, aki mindazt megtestesíti, ami számára értelmezhetet-

¹² Bolt: i. m. 16.

len és elérhetetlen. Elég ügyesen számíthat, bár végül őt is lefejezteti Henrik (ez már nem szerepel a darabban, csak a történelmi krónikákban). Egy dologban azonban téved. A király válásának ügyében valamilyen módon érdekeltek kérdésére, hogy Morus meddig nem csatlakozik a „váláspártiakhoz”, és lelkiismeretének szava mellett meddig fog kitartani, azt válaszolja, hogy Sir Thomas is ember. Morus azonban nem ember, legalább is nem a Cromwell-i mércével mérve. Morus ugyanis szent. A szentek pedig nem hétköznapi emberek: nem lehet, és nem is szabad őket így kezelni, köznapi mércével méricskélteni, próbálni „megérteni”. Ezt az „egyszerű ember” Bolt darabjában a maga sajátos módján így fejezi ki: „a szentség olyan tulajdonság, amely nehezen kimutatható. De Morus szándékos kizönyve a valóság egyszerű követelményei iránt arra vall, hogy csakugyan szent volt.”¹³

Egy lényeges kérdés lehet a filmbéli történet kapcsán az, hogy miként is tarthatjuk meg a személyes és a lelkiismereti szabadságunkat, anélkül azonban, hogy föl kellene áldoznunk az erkölcsi nézeteinket és az értékelt meggyőződéseinket. Noha erkölcsünknek a fölláldozása mindenféleképpen személyiségromboló erejű, ugyanakkor az emberi élet kizárólag akkor ér és számít valamit, amennyiben valóban van olyan dolog vagy minőség, amelyért érdemes azt átadni és fölláldozni.

Mindezzel kapcsolatban egy előremutató magatartás lehet szembesítenünk magunkat azzal, hogy vajon létezik-e a bensőnkben egy olyasféle sziklaszilárd meggyőződésünk, amely mellett még akkor is határozottan és eltökélten kitartunk, amennyiben nem csupán az ellenségeink, hanem ráadásul még a barátaink is ellenünk fordulnak; és amely nézeteinkért még mindazon dolgokat és kapcsolatokat is föl kell adnunk, amelyeket és akiket igazán, valóban és őszintén szeretünk, és kötődünk hozzájuk.

Világosan kiderül majd ezáltal, hogy mi az önazonosságunknak a tökesúlya és a lényege, és azon belül a legbensőbb középső magvunk, amely immáron nem változik a körülményektől és a viszonylatoktól függően, és amely nem lehet semmiféle megalkuvásnak sem a tárgya, sem az áldozata. Észben kell tartanunk mindeközben azt is, hogy a megalkuvás általában nem egyetlen egy hatalmas ugrás, hanem különböző kicsiny lépéseknek a sorozata a rákerüléskor meglehetősen csúszós bizonyuló lejtőn.

4. A vértanú és a közéleti emberek védőszentje

Morus Tamást az álláspontja mellett hasonló állhatatossággal kitartó vértanú Fisher bíborossal előbb boldoggá (1886), majd IX. Pius pápa uralkodása idején haláluk négyezredik évfordulóján szentté avatták. II. János Pál pápa Morust a politikusok és államférfiak, valamint a jogászok mennyei pártfogójának nyilvánította. Morusból halála után védőszent lett a római katolikus egyházban, holott életében hiú módon nem kereste az ilyenfajta dicsőséget, önmagát nyilvánvalóan nem tartotta „vértanú-alapanyagnak”, e szerepbe inkább az események sodrában mindvégig képviselt szilárdsága és következetessége vezette.¹⁴ Robert Bolt drámájában így fogalmazza ezt meg: „Hogy valaki egyáltalán ember maradhasson, választania kell; és akkor talán muszáj, hogy kitartsunk egy

¹³ Uo. 35.

¹⁴ Gerlóczy F.: A fejét tette rá: Morus Tamás, a politikusok védőszentje. *Heti Világgazdaság (HVG)* (2000). 45. sz. 101–103.

kicsit – még azon kockázattal is, hogy hősök leszünk.” Némi igazságszolgáltatás Morus emlékének (vagy inkább a sors iróniája), hogy az anglikán egyház is megemlékezik róla, mint a hitújítás és az egyházszakadás áldozatáról. A valaha élt száz leghíresebb brit ember listáján pedig ugyanúgy szerepel, mint az őt vértanúszerpebe kényszerítő VIII. Henrik király.

Az élettörténetével kapcsolatban esetleg fölmerülhet a kérdés, hogy vajon valóban Jézus Krisztusért üldözték őt, és tényleg a kereszténység ügyének lett-e a vértanúja. Magában a műben is elhangzik egy olyan, kortársinak beállított vélemény, hogy Morus az életét tulajdonképpen a semmiért dobta el; hogy egy bukott ügynek a vértanúja ő, ráadásul egy eléggé bolond ügyé; illetve hogy egy teljesen fölösleges módon elposzkolt nagysággal és lelki gazdagsággal állunk szemben az ő esetében.

Vajon önmaga, a szűkebb vagy éppen a tágabb értelemben vett családja és a rokonai, a hazája, a vallása és a felekezete, illetőleg az Isten melletti kiállás és az engedelmesség néki a legdöntőbb-e a helyzetben? Például, az egyik ellentétpárt hatásosan érzékeltetve: földadjuk-e még a saját hazánk megbecsülését is az egyik lényegesnek gondolt és tartott hitelünkért?

A meghozott *szentté avatási* döntés véle kapcsolatban azt mutatja, hogy a római katolikus egyház nem csupán valamifajta belpolitikai, benső közéleti viszály áldozatának tartja őt, hanem egy olyan nagyformátumú személyiségnek, aki a keresztény vallást általában és a római katolikus felekezetet sajátosan is előbbre valónak, lényegesebbnek tartotta a hazájának, az országának, illetve az államának az egyes vitatott hatalmi kérdéseinél.

Némileg ide kapcsolódóan esetleg azt is érdemes mérlegelni Morus esetében, hogy vajon kérdések nélküli *vakhittel* állunk-e szemben, amikor őt hallgatjuk vagy órá figyelünk – ahogyan némely ellenfele, illetve a film néhány értelmezője megkísérelte beállítani –, vagy pedig a halállal is szembenezés éppenséggel a hitének, az elkötelezettségének, a vallásosságának az érettségét és a kiforrottságát mutatja és hangsúlyozza. Ugyanakkor, egy kifejezetten protestánsellenes gondolkodó is: amikor a lányának a kezét megkéri egy fiatalember, aki történetesen evangélikus, vagyis Luther Mártonnak (1483–1546) a követője, akkor a leendő vejét végül ráveszi a katolizálásra.

Az egyik fontos kérdéskör tehát, amelyet az alkotás láttán a megtárgyalásra és az egyéni vagy a közös továbbgondolásra mindenféleképpen érdemesnek tarthatunk, annak a fölvetése lehet, hogy pontosan mit jelent nemcsak kiállni, hanem még szilárdan ki is tartani a komoly elveink és a szilárd meggyőződéseink mellett egy ellenséges közéleti és hatalmi összefüggésrendszerben, a különböző érkező fenyegetések és az egyes fölmerülő veszélyek dacára is. Az elsajátított és föl vállalt emberi és eszmei elkötelezettségek, az őszinte hűségek, valamint a kiépült lojalitások összeütköznek a főhősben, és a föl vázolt döntéshozási határhelyzetben előbb-utóbb óhatatlanul ki kell derülnie a viszonylagos elsőbbségüknek és az alá-fölrendeltségi értékrangsoruknak. E területeken figyelniük kell arra is, hogy ne csupán azoknak a kitarását és az eltökéltségét tiszteljük, méltányoljuk és csodáljuk, akiknek a meggyőződése történetesen megegyezik a mi alapállásunkkal, vagy legalább is nagyban hasonlít ahhoz; hanem képesek és hajlandók is legyünk a közömbös, sőt az egyenesen ellentétes értelmű és célkitűzésű teljesítményeket is észrevenni, fölismerni és megfelelő módon méltányolni.

5. A történet jogtudományi vonatkozásai

A könyv által fölvezetett történet mindezekon túlmenően egy bölcséleti tanmese is – elsősorban jogászoknak és jogtudósoknak. Hiszen olyasféle jogi jellegű kérdéskérdések adják a történetnek a háttérét, mint például egy házasság érvényességének vagy érvénytelenségének a megítélése, amelynek az eldöntésében Európa vezető egyetemének tudósai és két uralkodó is illetékesnek érezte magát, és amely azután nemcsak a főhősöknek, hanem az őket körülvevő tömegeknek, végső soron egy egész országnak és államnak a sorsát döntötte el hosszú-hosszú időre.

A lelkiismereti szabadságnak, az egyházi és a világi hatalom törvényességének és az esetleges elsőbbségének kérdése, a szuverenitásnak az ősforrása, a jognak és az erkölcsnek az akár életre-halálra is kiható viszállya, a bírói, az ügyvédi és a közigazgatási jogász hivatásnak a különböző kihívásai mind-mind a joggal foglalkozó kortársainknak szólnak. Mindezen föl sorolt szempontok pedig elsősorban arra figyelmeztethetnek bennünket, hogy az egyes bírósági és peres ügyek mögött minden egyes esetben élő és eleven emberek és embercsoportok vannak, akik döntéseinek a messzemenő hatásaival számolnunk, és majdan beszámolnunk is kötelesség.¹⁵

Egy olyasfajta becsület és elkötelezett jogással találkozunk Morus Tamás személyében, aki szilárdan és eltökélten hisz a jogban, a törvényben és a jogrendszerben: egy olyan bölcselő és tudós humanista ő, aki a brit történelemben a legelső világi ember, aki egészen a lordkancellári hivatalig vitte. Magával ragadó a magánbeszéd, ahol a kifejlett jogérzékkel rendelkező Morus részletesen és hatásosan kifejti, hogy egyesenesen még az ördögnek is biztosítja a megfelelő anyagi és eljárási jogot, mégpedig a saját biztonságának a jól fölfogott érdekében. Magát a Sántát is védi a jog, amíg nem szegi meg a törvényeket. A sok törvényt erdőhöz hasonlítja, amely arra jó, hogy elbújhassunk és megvédjen a viharos szélétől. Morus itt szinte pozitivistaként mutatkozik számunkra, veje meg is vádolja, hogy a jogász Morus számára a törvény az Isten.

A szólásszabadságnak a nagyobb kérdésköre kiemelt és hangsúlyos szerepet játszik végig a történetben, és azzal együtt, a megfelelő helyzetekben és alkalmakkor, a hallgatás joga. Morus vesztének egyik oka, hogy túlságosan jogász az újkori jogállami elvek értelmében. Saját élet-halál tétre menő tárgyalásán az elnöknek mondja, hogy a törvény kövezett út, amelyen a polgár (amíg az úton marad) biztonsággal haladhat. Az ellene folyó eljárásban szilárd meggyőződése, hogy addig nem ítélik el a felségárulásért, amíg ezt be nem bizonyították. (Itt egy kissé visszavetíti a szerző az ártatlanság vélelmének újkori jogi alaptételét, amely Morus korában nem volt ilyen alapelv. Morus jogászi érvel a tárgyaláson, és azt mondja, hogy a hallgatásáért börtönbe csukták, de a felségárulást ez nem bizonyítja, mivel a jogászok közt jól ismert a „*qui tacet consentire videtur*” elv az ő esetében azt jelenti, hogy ha a király iránti hűségessé kérdésében hallgat, akkor ezzel elfogadja azt, beleegyeznek, hogy VIII. Henriket urának fogadja el, sőt még azt sem vitatja, hogy ő az anglikán egyház feje.

A drámában és a filmalkotásban mindemellett szerephez jutnak különböző (római katolikus) egyházi (illetve kánonjogi), továbbá büntetőjogi, valamint közjogi rész-

¹⁵ Crompton, S. W.: *Thomas More and his Struggles of Conscience*. Chelsea House Publishers, New York 2006.

letek és finomságok is. VIII. Henrik maga is szentírási párhuzamokat keresett a saját helyzetére. Az Ószövetség (Deut, Lev.) két helyét úgy értelmezte, hogy bár súlyos hibát követett el – amiért kész vezekelni –, mindez mégsem gátolhatja abban, hogy fivérének volt feleségével (Katalinnal) kötött házasságát az Egyház érvénytelennek tekintse, és őt tőle ilyen áttételes módon „elválassa”. A Henrik–Katalin házasság kérdésében megkérdezték a hazai és a külföldi vezető jogászokat egyaránt, akiknek véleménye azonban megoszlott. A Henrik által elvárt álláspont és a kívánt végkövetkeztetés tehát nem volt egyértelmű.

A jogi nyelvre és a gondolkodásmódra hagyatkozik Tamás akkor, amikor mások számára és mások előtt ki kell fejtenie az érveit és a meggyőződéseit; illetve még inkább azon célkitűzésből kifolyólag, hogy ködösítse azokat a vádlói és a fölötte ítélkezők előtt. A szavaknak általánosságban véve is rendkívül nagy lehet a hatalma: egyrészt azon vonatkozásban, hogy pontosan mit is jelentenek; ugyanakkor – legalább ennyire – a tekintetben is, hogy mi volna és mi lehetne a hiányuknak a közvetlen vagy éppen a közvetett következménye. Ahogyan az a színdarabban és a filmben el is hangzik Tamásról: „Egész Európa az ő hallgatásától visszhangzik.”

A hamis tanúzás, és ehhez szorosan kapcsolódóan a hamis eskü is a reflektorfénybe kerül a per folyamán a tárgyalóteremben. Valóban, számos eszközzel és módszerrel megpróbálkoznak Morus ellenfelei a kívánt magatartás elérésére, és ha az a természetes úton nem megy, akkor az erőszak segítségével. Ezen eljárások közé tartozik többek között az esküdtek célirányos kiválasztása és eljárásjogi kijelölése, befolyásolásuk, valamint személyes megfélemlítésük, amennyiben esetleg valami miatt mégsem fognak föl, hogy pontosan mit is várnak el tőlük az ügy elintézése érdekében.

Morus Tamás ezzel szemben igen-igen komolyan, mondhatni halálos komolysággal fogja föl magát az esküt, valamint annak a lelki és teológiai jelentőségét: hiszen az eskü nem csupán a jelenlévőkre vagy a társadalomra hivatkozik, hanem egyenesen Magára Istenre. Egy helyütt ekként fogalmazza ezt meg Morus Tamás: „Mi más is volna az eskü, mint az Istennek kimondott szavaink?”

6. Házasság, szentség, szerzetesség és erkölcs

A házasság, a szentség, a szerzetesség és az erkölcs kérdéskörével kapcsolatban négy korszakos jelentőségű személy életútját mutatjuk be röviden: Morusét, VIII. Henrikét, Lutherét és Erasmusét, mivel sorsuk egymásával is szorosan összefonódott.

Robert Bolt darabjában Morus halálos ítéletének kihirdetése előtt egy pillanatra kivételesen elveszíti sziklaszilárd nyugalmát, és az utolsó szó jogán keserűen azt mondja vádlóinak, hogy valójában azért akarják őt megsemmisíteni, mert nem járult hozzá VIII. Henrik Boleyn Annával kötött házasságához.¹⁶ Történeti munkák igazolják a sejtését. Úgy tudjuk, hogy Anna minden vonzerejét latba vetve kérte a királyt, hogy végeztesse ki a házasságukat ellenző Morust és Fisher bíborost. Miért volt ilyen makacs Morus? Hiszen ezzel mintegy aláírta halálos ítéletét, és saját családját anyagi romlásba taszította, önkéntes száműzetésbe küldte. Morus e kérdésben is mindvégig következetes és jogász maradt. A házasság ugyanis a kor keresztényei számára szentség. Válás

¹⁶ Bolt: i. m. 143.

nem lehetséges; csak a tételesen felsorolt és szigorúan vizsgálendő esetekben kerülhet sor a házasság érvénytelenségének kimondására. Morus jogászhallgatóként a karthauzi szerzetesek ájtatosságában, közös imáiban vett részt. Fontolgatta, hogy a ferences harmadrend tagja lesz, de lemondott e tervéről, mert úgy érezte, hogy a családot nem tudja nélkülözni, a szerzetesi előírások túl szigorúak neki. Párválasztása is jellemző rá: egy nemes ember házához bejáratos, a három lány erkölcsös neveltetése fölkelte figyelmét, de nem a középső lányt kéri nőül, aki legjobban tetszik neki, hanem a legidősebbet, mondván, milyen szegényt érezne, ha húga előbb kelne el. Miután négy gyerekével özvegyen maradt, Morus a kicsik érdekében újránősült, választásában a gyerekek nevelésének szüksége és nem szerelmi szenvedély vezette, de tanulatlan feleségével, Alice asszonnyal haláláig hűségben és békében éltek.

Morus legjobb humanista barátja, az árva gyermekként nevelkedett Rotterdami Erasmus szerzetessé lett. Ugyan a kolostori élet néhány kötöttsége (szigorú böjt, öltözék) alól fölmentést eszközölt ki, a korban egyedülálló módon megvalósított értelmiségi függetlenségébe azonban a házasság nem tartozhatott bele. Így e kérdést kellő távolságtartással nézhette, sőt elviccelhette. Erasmus legismertebb, a humanista körökben használatos csipkelődő, tréfálkozó hangvételű művét az előszóban Morusnak ajánlja. Erasmus szerint joggal tudhatjuk a Balgaság érdemének, hogy férj és feleség mindig oly kedvesek egymáshoz és hogy a házastársi béke és kötelék fönn tud maradni.¹⁷

Erasmus a sajátosan keresztényi szellemiségű politikai-pedagógiai kézikönyvét Károly hercegnek (a későbbi V. Károly császárnak) ajánlotta és végig amellel érvel, hogy amit Jézus Krisztus tanít, az senkire sem vonatkozik jobban, mint a fejedelemre.¹⁸ Szerinte az adott országra nézve a legegészségesebb, ha a fejedelem rokoni kapcsolatai az országon belül maradnak, a közéleti számításból kötött házasságok többnyire háborút és viszálykodást szülnek. Erasmus tanácsai a fejedelem házasságára nézve: egy hozzá méltó értelmes és szerény leány, aki olyan utódokat szül neki, akik méltók szüleikre és a hazára. E tanácsot jó szívvel adhatta volna VIII. Henriknek is, akinek a „nagy ügyét”, az Aragóniai Katalintól elválását (ami Morus vesztét okozta) a király szerint az ösztönözte, hogy nem szül neki fiút, vagyis aki méltó a hazára, és nem szolgáltatót okot a Rózsák Háborújához hasonló véres belháborúra.

VIII. Henrik, mint második fiú esetében fölmerült, hogy királyatyja szerzetesnek adja. Miután a bátyja korán meghalt, annak jegyesét (Aragóniai Katalint, a későbbi V. Károly nagynénjét) – nem utolsó sorban közéleti megfontolásokból – kívánta elvenni. Ezen első házasságához még pápai fölmentést kért és kapott, elfogadta, hogy a házasság szentségnek minősül a római katolikus teológiában. Annyira így gondolta, hogy 1521-ben befejezett vitáiratában Luther Márton *Az egyház babilóniai fogságáról* című művével szemben nyíltan védelmezte a római katolikus szentségtant.¹⁹ Luther többek között vitatta azt is, hogy a házasság azért a hét szentség egyike, mert azt maga Jézus

¹⁷ Rotterdami Erasmus: *A balgaság dicsérete* (ford. Kardos T.). Magyar Helikon Kiadó, Budapest 1960. 74.

¹⁸ Rotterdami Erasmus: *A keresztény fejedelem neveltetése* (ford. Csonka F.). Európa Könyvkiadó, Budapest 1987. 21.

¹⁹ Luther M.: *Az Egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske, amely kiváltképpen a szentségek természetéről, számáról és hasznáról értekezik* (ford. Masznyik E.). Hornyánszky Viktor Udvari Könyvnyomdája, Budapest 1901.

Krisztus alapította és annak kiszolgáltatását az Egyházra bízta, a házassági kérdésekben pedig az egyházból, illetve az egyházi hatóság mondja ki a döntő szót. Bár harcos kiállásáért és Henrik elismerésként a római katolikus egyház fejetől megkapta a *hit védelmezője* címet, a saját élete során nem maradt hű – sőt, házasságtöréseivel és újabb házasságkötéseivel – látványosan szembefordult a házassági szentségre vonatkozó korábban hirdetett nézeteivel.

A későbbiekben, a VIII. Henrik harcos állásfoglalását kiváltó művében Luther, a szerzetes és tanult teológus így összegzi a házasság szentségére vonatkozó álláspontját:

A házasság Jézus Krisztus és az Anyaszentegyház példájára vonatkozik és nem a nő–férfi együttélésre. Nem Istentől rendelt szentség, hanem emberek találmánya csupán az Egyházban, akik sem a lényegét, sem az eredeti kifejezést nem értették meg. A házasság nem római katolikus találmány, a világ kezdetétől fogva létezett, és ma is érvényben van a hitetlenek között is. Nincs kényszerítő ok, amely miatt egyedül az Egyház körére szorítkoznék. Mert bizony az ősapák házassága semmivel sem volt kevésbé szent, mint a miénk; hasonlóképpen, a hitetlenek házassága is csak éppoly valódi és igaz, mint a hívőké – ám azért szentségnek éppen nem tekinthető. Hiszen a hívők között sok istentelen házasság található, sokkal istentelenebb, mint a pogányság maga.

Ami a Morus-történet szempontjából még figyelemreméltó: Luther kijelenti, hogy a 'válás' szót gyűlöli, és azt, hogy megengedhető volna, nincs bátorsága kimondani. Szerinte Jézus Krisztus csak házasságtörés esetében engedi meg a vétkes elbocsátását (Mt 5,25) Ebből azon következtetést vonja le, hogy téved a pápa, amikor a másik házasság elbocsátását más okból is kimondja. Majd figyelmeztet: „Ne is vélje magát senki biztonságban, aki sokkal inkább ily pápai gázság, semmint rendes hatalom útján jutott ilyen fölmentéshez.”²⁰ Ugyanakkor, azt sem tudja elfogadni, hogy ha valakit feleségétől elválasztottak, miért kényszerítik őt örökös megtartóztatásra, megtiltván neki egy más házasságnak a kötését; Jézus Krisztus ugyanis senkit sem kényszerít házasság nélküli életre, és Pál apostol (1Kor 7,9) is ezt mondja. VIII. Henriknek a szentségek védelmében írott Luthert támadó írására 1522-ben a szerzetes hitújító nyilvánosan válaszolt a *Felelet VIII. Henrik angol királynak* című vitairatával.²¹ Ebben Pál apostolra hivatkozva szögezi le, hogy a „ketten egy testté lesznek” (Ef 5,31) kitétel Jézus Krisztusra és az Egyházra vonatkozó titok, és nem a nő–férfi kapcsolatra, amely csak külsődleges dolog. Henrik érveivel a hitújítás alapelvét szegezi szembe: a király azt gondolja, hogy amit állít, az már (királyi tekintély okán) úgy is van, és mellőzi a mellőzhetetlent: hogy a keresztény hit kérdéseiben magával a Szentírás szövegével támassza alá az állítását. Luther azonban élete során nemcsak a római katolikus egyház házassági szentségfelfogását bírálta, de a szerzetesi és papi nőtlenség kérdésében is látványosan szakított vele, amikor barátai meglepetésére és helytelenítésük ellenére a volt apácát, Bora Katalint feleségül vette 1525-ben. Viszont példás családapa és hűséges férj volt: hat gyermekük született és Luther végrendeletében mindenét a feleségére hagyta.

²⁰ Luther M.: i. m. 256.

²¹ Luther M.: Felelet VIII. Henrik királynak (ford. Bancsó A.) In Masznyik E. (szerk.): *D. Luther Márton művei*. Luther Társaság, Budapest–Pozsony 1904–1917.

A föntiekből, úgy gondolom, egyértelműen kitűnik, hogy Morus milyen következetes és törvénytisztelő volt a házasság kérdésében, saját életével is példázva azt. Ezt várta el az uralkodótól is, akinek példát kellett volna mutatnia e kérdésben is, és ez lehetett az oka részben a tragédiájának, hiszen meggyőződése szerint hű alattvalója volt mindig, és maradt még az ellene folyó perben is, sőt, kivégzése előtt is érte imádkozott.

7. Morus és az irodalom

Morus egyrészt humanistaként maga is jeleskedett a szépirodalomban, többek közt latinul epigrammákat írt, a nagyhírű és lángelméjű itáliai humanista bölcsele, Pico della Mirandola életét örökölte meg, forrásértékű történelmi művet (III. Richárd), teológiai vitairatokat és irodalmi értékű angol nyelvű írásokat is hagyott az utókorra.²² Alakja, tragikus sorsa drámaírókat ihletett meg már egy-két emberöltővel halála után.

A többévi mozgalmas és fényűző ünnepeket megjelenítő, Shakespeare neve alatt fönmaradt (a szöveg mintegy felét azonban nem ő írta) *Minden igaz* (mai címe: *VIII. Henrik*) első bemutatója 1613-ban volt. E darabban csak egy utalás történik Morusra: amikor Cromwell közli Wolsey-val, hogy az utódja Morus lesz, Wolsey ehhez azon megjegyzést fűzi, hogy bár kissé gyors Morus kinevezése a hivatalra, de megérdemli, mert „tudós és bölcs férfi”, és azt kívánja, hogy Morus „bírja hosszasabban a király kegyét; s tegyen törvényt, igaz Lélek szerint”. A *Sir Thomas More* című Erzsébet-kori dráma viszont a kérdéskörünk szempontjából sokkal érdekesebb. A korabeli propaganda ellenére ugyanis nem a felségáruló Morusról beszél, hanem azon Morusnak állít emléket, aki igazságos, a pereskedést kerülő vagy a lehető legrövidebb úton rendező bíróként és feddhetetlen erkölcsű hivatalnokként él az egyszerű emberek emlékezetében. A darab pikantériája, hogy a szöveg néhány lapja Shakespeare saját keze írásában maradt fenn, így ennek legalább részbeni szerzőségét nem tagadhatja el tőle az utókor.²³ More emberséges és egyenes angol államférfiként jelenik meg színpadon, akinek ráadásul a közönség által nagyra értékelhető humora is van. Morus utolsó műve, amelyet a börtönben, a saját megpróbáltatásai végső összegzéseként, méltatlan körülmények között (a könyveit is elvették, még tintája sem volt, szénrel volt kénytelen írni) fogalmazott meg: *Erősítő beszéd balsors idején*. Ez egy képzelt párbeszéd két magyar nemes között, akik azon töprengenek az ország Mohácsi vész okozta pusztulása után, hogy mi marad, ha egy új vallást kényszerít az országra a győztes pogány hatalom.²⁴ A vigasztaló irodalom műfajába sorolható mű párhuzamot kínál Boethius *A filozófia vigasztalása* című, a keresztény középkorban sokat olvasott könyvével.²⁵ Boethius, miként Morus is, az uralkodói önkény áldozatául esett, nemes erkölcsiségű, állhatatos vértanú példája, aki szintúgy a kivégzésére várakozva fordul a végső, meg-

²² Wegemer, G. B.: *Young Thomas More and the Arts of Liberty*. University Press, Cambridge 2011.

²³ Greg, W. W. (szerk.): *Shakespeare's Hand in the Play of Sir Thomas More*. University Press, Cambridge 1923.

²⁴ Morus T.: *Erősítő beszéd balsors idején* (ford. Gergely Zs.). Szent István Társulat – A Dunánál Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 2004.

²⁵ Lásd Kabdebó T.: Morus Tamás ünneplése (Thomas Morus: Erősítő párbeszéd balsors idején). In <http://www.forrasfolyoirat.hu/0412/kabdebo.html>. Forrás: *Szépirodalmi, Szociográfiai, Művészeti Folyóirat* 2004. 12. sz.

kérdőjelezhetetlen tekintélyhez, aki a szenvedések közepette is képes megvigasztalni. Nála ez „a Filozófia” allegorikus alakja, Morusnál a gondviselő Isten. Morus számunkra szívet melengető beleérzéssel szól a nemzeti tragédiánkról.²⁶ Sajnálatos és nehezen érthető, hogy e nagy humanista, példaadó jellem és jeles államférfi nekünk címzett, személyes tragédiánkat földolgozó műve miért csak fél évezreddel a halála után jelent meg először magyar nyelven.

8. Korszerűség, örök eszmék és korszerűtlenség

Robert Bolt drámája azon brit nemzedéknek az életérzésével és írói-művészi törekvéseivel rokonítható, akiket „dühös fiatalok”-nak neveztek. A kifejezés John Osborne *Nézz vissza haraggal* című, 1956-ban bemutatott és az angol színházat megújulásra ösztökélő drámájához kötődik.²⁷ A műbíráló által az évtized legjobbjának minősített drámában a történet főhőse nem lát a maga számára elfogadható célt és értéket, a közösség által elvárt kisebb-nagyobb megalkuvásokat pedig nem hajlandó megkötni. Ezért alkotó energiái önmaga és közvetlen környezete ellen fordulnak. Azon húszas-harmincas éveikben járó fiatal felnőttekhez szól, akik úgy érzik, nem maradt számukra képviselhető, megélhető eszme és érték. A „dühös fiatalok” lázadnak a közélet hazugságai, az élet minden területén uralkodó anyagias szemlélet, az állam mindenhatósága, valamint az előző nemzedék képmutató szokásai és erkölcsi szabályai ellen. Ez a beatnemzedék kezdete.

Bolt ilyen korhangulatban keresett egy olyan jelképes alakot, akit mindezen veszélyes és vállalhatatlan befolyások érintetlenül hagytak, és aki nem volt hajlandó semmilyen megalkuvást kötni azokkal, akik nem értették meg őt. Azokkal, akiknek teljesen mindegy volt, hogy mit várnak el tőlük – ’mindegy, milyen’ alapon – a lényeg, hogy megfeleljenek, bármit is vár el tőlük a hatalom, a saját anyagi érdekük. És így talált rá az egykori lordkancellár történetére, és írta meg, mit is jelenthet saját nemzedéke számára Morus alakja és sorsa. Osborne hivatkozott drámájához hasonlóan az *Egy ember az örökkévalóságnak* is tételdráma. Bolt a dráma eszköztárát használja föl fő mondanivalója alátámasztására. Arra, hogy az erkölcsi feddhetetlenség, a meg nem alkuvás és a tiszta lelkiismeret mindenenk fölött álló, örök értékek, függetlenül attól, hogy hatalmi érdek, butaság, gonoszság vagy kapzsiság éppen miként is nyilatkozik ezekről valamely korban.

Bolt darabjának és a belőle 1966-ban készült filmalkotás időszerűségének kérdéséhez hozzátartozik az, hogy a sok Oscar-díjban, amellyel végül megjutalmazták, jócskán benne van az ezerkilencszáz-ötvenes évek hollywoodi, közéleti indíttatású „boszorkányüldözéseinek” fájdalommal teli és sokakat zavaró emléke is. Bolt drámája ihletett egy másik, 1988-ban *A Man for All Seasons* címmel bemutatott filmalkotást, amelynek rendezője és főszereplője a több keresztény témájú filmben is szerepet játszó, és a Ben Hur alakításért Oscar-díjjal elismert Charlton Heston volt. E film plakátja akként ajánlja a nagyérdemű közönség figyelmébe az filmalkotást, hogy annak története olyan maradandó eposz, amely korunknak is szól.

²⁶ Tóta P. B.: Morus magyaros országmagyarázata. *Vigilia* 2002. 5. sz. 322–330.

²⁷ Osborne, J.: *Dühöngő ifjúság* (ford. Ottlik G.). Európa Könyvkiadó, Budapest 1965.

Érdekesen vált időszerűvé Morus története, amikor az Egyesült Államokban Bill Clinton elnöksége idején (1993–2001) a hamis eskünek a kérdésköre újra élesen fölvetődött. Az egyik sarkalatos kérdés az volt, hogy az elnök hazudott-e az esküje kapcsán. Megengedhető-e bármi furfang, elhallgatás az eskü során, amely az igazságra kötelez. Nos, Morusnak erről szilárd elvei voltak. Sok kortársa a halálos fenyegetéssel (mert a felségárulás ezzel volt egyenlő) kikényszerített eskütétel során azzal segített magán, hogy miközben elmondta az előírt szöveget és hűséget fogadott az uralkodónak mindenben, eközben magában hozzátette, hogy annyiban érvényes ez, amennyiben az uralkodó törvényei nem ellentétesek Istenével. Bolt darabjában Morus lánya, Margaret e példa követésére kísérli meg őt is rávenni, hogy a szavakat ugyan mondja el, de szívében gondoljon közben mást. Ezt Morus visszautasítja. Szerinte eskütételkor az ember a saját lényét tartja a kezében, mint a vizet. Ha szétnyitja az ujjait, a víz elfolyik és lénye (igaz ember mivolta) is örökre elvész.

Az örökkévalóság, az időtlen, örök értékek szempontjából tekintett mondanivaló tehát úgy tűnik, nem időszerű, azon értelemen, hogy a múlt és változékony történeti idő fölött áll. Morus elvekért élt és halt meg; ez nemcsak akkor és a rákövetkező századokban, hanem korunkban is sokak szemében ritka fényűzésnek számított, még ha titokban csodálták is az ilyen magatartást.²⁸

Mégis, a dráma fogadtatása és utóélete azt mutatja, hogy e korszerűtlenség azt is jelenti, hogy átlag egy nemzedéknyi idő elteltével mégis újra érdekes lehet az üzenete, hiszen „korszerűtlen” azon értelemben is, hogy nemcsak egy adott kor számára lehet mondanivalója.

9. Epilógus: Sok hűhó semmiért? Avagy ember tervez...

Készítsünk végül rövid számvetést az emberi vágyakról, célokról és a végeredményről! A Morus-per főbb szereplőinek miként alakult az élete, az általuk követett célokból mi valósult meg?

1. VIII. Henrik azért végezteti ki Morust, mert az nem hajlandó megérteni, hogy a válás elkerülhetetlen a fiút szülni képtelen Aragóniai Katalintól. A királynak ugyanis fiúutód kell mindenáron, hogy a vérvonala folytatódjék, és leszármazottai jogát az uralkodáshoz ne veszélyeztessék trónkövetelők véres polgárháborúkban. Henriket azonban Jane Seymour megajándékozta egy fiúutóddal, ám a kilenc évesen trónra kerülő Edward nem sok önálló és maradandó dolgot tehetett uralkodóként, sokkal inkább az udvaroncok és a tisztségviselők irányították az országot egy ilyen helyzetben. Akik viszont tényleg tettek is valamit, azok VIII. Henrik lányai voltak, és nem a hön áhított, de korán elhunyt fiú, aki miatt – ha jól értjük Henrik vívódásait – atyja még a római katolikus egyháztól is különvált, kegyetlenül fölszámolta a szerzetesrendeket és a Rómához hű katolikus híveket.

2. Az állítólag a lutheri tanokkal rokonszenvező Boleyn Anna törvényesség szeretné tenni a kapcsolatát VIII. Henrikkel. Morus és Fisher bíboros a király válását és az új házasságot makacsul ellenzik, ezért Anna a vérüket akarja. Meg is kapja e királyi aján-

²⁸ Szabadi S.: Morus Tamás életműve és szellemi öröksége. *Confessio* 2001. 3. sz. 51–72.

déket, ám rövidesen ő is követi áldozatait a vérpadon, egy szégyenletes és megalázó koncepció per eredményeként.

3. VIII. Henrik a római katolikus hit védelmezője címet kapja a pápától, ám újabb válását a pápa nem hagyja jóvá. Ezért Henrik száznyolcvan fokos fordulatot hajt végre, elszakad Rómától, megtagadja korábbi álláspontját, amellyel kiérdemelte a pápa elismerését. Ám ez nem zavarja királyi utódait, hogy továbbra is használják a kitüntetett címet.

4. Thomas Cromwell előbb Wolsey bíboros titkára, majd miniszterként Henrik leg-hívebb alattvalója akart lenni, ezért mindent megtett, amit a hatalom megkívánt tőle, ám hiába, kegyvesztett lett és ő is a fejével fizetett a királynak, és mint felségsértő és eretnek halt meg.

5. A még a legfőbb egyházi méltóságra is áhítózó Wolsey igencsak világias életet élt. Bolt darabjában megvetően mondja Morus keresztényi állhatatosságát hallván, hogy az jobban tette volna, ha papnak megy. Nos, Wolsey halálos ágyán számvetést készít, és úgy találja, hogy ha a hivatását végezte volna, akkor Isten is megsegítette volna, ámde ez elé helyezte a király szolgálatát, aki méltóképp megjutalmazta: kiszolgáltatta a főnemesek bosszújának és kegyvesztett lett, ami fölért egy halálos ítélettel.

6. A Morus-ellenes pert hivatalosan vezető Norfolk (mint királyi szertartásmester) minden viszályt került az uralkodóval, és élete nyugodt mederben folyt egészen addig, míg egyszer csak ő is a börtönben találta magát. És csak azért nem fejezték le, mert szeretett királya, VIII. Henrik meghalt, és már nem írhatta alá saját kezűleg a kivégzési parancsot – a királyi protokollra ügyelő Norfolk életét végül egy protokolláris, alaki apróság mentette meg.

7. A VIII. Henriket dicsőíteni hivatott, némileg megrendelésre készült és Shakespeare-nek tulajdonított mű a leglátványosabb, rengeteg kellékkal a nézőket elkápráztató (ágyúzás, ünnepségek, pompázatos ruhák) bemutató előadása során tüzet fogott, és szinte percekben belül leégett a híres – és Shakespeare-nek oly kedves – Globe színház.²⁹ Richard Bolt Morus erkölcsi nagyságának emléket állító drámájának első bemutatója az újjáépített Globe Színházban volt.³⁰

8. Morusnak még a nevét is ki akarták törölni VIII. Henrik hivatalnokai és udvaroncái. „Nagy kár egy ilyen szélsőséges közéleti embert ünnepelni” – ez volt az általános vélemény részükről. Morus népszerűsége azonban, elsősorban az egyszerű emberek, a jogkereső polgárok körében két emberöltővel a halála után is töretlen maradt. Később a vértanúságának és a következetes hitének az elismeréseként szentté avatják, Ő ma a jogászok és a politikusok védőszentje.

Joggal merülhet föl az eseményeket ismerőkben a kérdés: mi az, ami valóban hatalmunkban van, és mi marad az utókorra?

²⁹ Shakespeare, W.: VIII. Henrik király (ford. Szász K.) [<http://mek.oszk.hu/04600/04607/html/magyar.htm>].

³⁰ E kérdéshez lásd még: Mészöly D.: *A Detective Story: Shakespeare és a Morus-dráma*. A Dunánál Kiadó, Budapest 2002.

„*Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.*”
Jog és irodalom, Sein és Sollen, valamint haza és haladás
Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár és Ady Endre
írásaiban

FALUSI MÁRTON

1. *Problémafelvetés: haza és haladás, jog és irodalom*

A jogászai és az irodalmi szubuniverzumot egymás módszereivel vizsgáló megközelítésmód Achilles-sarkán két gyenge pontra tapinthatunk. Az egyik – a *ius* és a *non-ius* hátramezsgyéjének fellazításával – a jogot a jogpolitikában, sőt a *das Politische*-ben¹ oldja föl, s ekként a jogbölcselet alighanem központi problémáját, a jog mibenlétét bagatellizálja. A másik az irodalmat túlságosan szűk értelemben, eszmék megnyilvánulásaként tételezi, ahogyan Platón számára az ideák halovány visszfényét, Hegelnek pedig az abszolútumot megragadni vágyó ész egykoron hasznos, immár lomtárba tehető eszközt jelentette. A jog hatalmi instrumentumként való használata éppen a *ius* „keménymagjáról” nem fejt le a burkot, így a lényeg vész homályba, amely miatt a jogi tény, a jogászai praxis és hermeneutika a többi társadalmi ténytől, gyakorlattól és interpretációs mechanizmustól különbözik. René Wellek és Austin Warren – akik arra törekedtek, hogy az irodalmat valóban „azért értékeljük, ami” – szintén óvtak a szépliteratúra egyoldalú megközelítéseitől. „Az irodalomról gyakran azt tartják, hogy a filozófia egyik formája, formába öltöztetett »eszme«, s úgy elemzik, hogy »alapeszmékhez« jussanak általa.”² Az irodalomtudósok Ulrici-nek *A velencei kalmár*hoz fűzött kommentárját idézik elrettentő példaként, amely a dráma „fő eszméjét így fogalmazta meg: *summum jus summa injuria*.”³ Kétséges, hogy az az irodalmi mű magasabb rendű-e, amelyik „filozófikus”, miként az is, hogy bármi jelentőset véghez viszünk-e, ha belátjuk a nyilvánvalót: a műalkotásokra hatott a „korszellem”, amelynek büvkörében fogantak, avagy az írók és a filozófusok mind bizonyos „világnézeti típusokba” (*Weltanschauung*)⁴ sorolhatók, amelyek a traktátusokon és az irodalmi opusokon egyaránt nyomot hagynak.

¹ Carl Schmitt-i értelemben.

² R. Wellek – A. Warren: *Az irodalom elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest 2006. 111.

³ Uo.

⁴ Uo. 118.

Természetesen elejét vehetjük e vádaknak, ha a kezdet kezdetén tisztázzuk, hogy a jog és irodalom a „nyitott szövedékű” jogi és irodalmi textusok „*hard core*”-ját⁵ nem fesegeti, csupán a „családi hasonlóságokat”⁶ keresi. Ez azonban könnyen önfelszámoló stratégiának bizonyulhat: ugyan miért is vesztegetünk ennyi időt és szót olyasmire, ami sem a jogtudomány, sem az irodalomtudomány voltaképpeni tárgyáról nem állít semmi esszenciálisat? A jog és irodalom így remekül illusztrál morális vagy hermeneutikai problémákat, didaktikai sikerrel járhat, ám arról nem árulkodik, hogy miként értékelhetjük a jogot és az irodalmat „azért, amik”. Mindkét létező ontológiai státuszát a negatív teológia eszközeivel firtatjuk: úgy látszik, hogy a jog nem az az operacionális, hézagmentes szabály- és eljárásrend, amiként joggyakorlati szükségszerűségből kezeljük, az irodalom pedig nem szeparálható el teljesen a valóságreferenciától, ahogyan a ma uralkodó felfogás hirdeti. Csakhogy – ha jobban átgondoljuk pozíciónkat – ez a logikai inverzió korántsem haszontalan erőfeszítés.

A magyar eszmetörténetben a jog és az irodalom konfigurációiból számos következtetést levonhatunk. Nem pusztán arról van szó, hogy unos-untalan bebizonyítjuk: a jog és az irodalom – akár szöveggként, akár gyakorlatként tekintünk rájuk – viselkedése Janus-arcú, hiszen egyszerre konstatálják és konstruálják az életvilágot, nem autopoietikus rendszerek. Talán éppen sajátos, közép-európai létbe vetettsége⁷ miatt a magyar művelődéstörténet ezen túlmenően is különös összefüggéseket tartogat, amelyekből kiviláglik, hogy jog- és irodalomképünk *miért* éppen úgy alakult, ahogy. Jászi Oszkár publicisztikája, művészetelméleti monográfiája (*Művészet és Erkölc*s), valamint politikai aktivitása nemcsak egymástól, hanem mestere, Pikler Gyula, illetőleg szellemi harcostársa, Somló Bódog jogbölcseletétől is elszakíthatatlan, miként a publicista és a költő Ady Endre⁸ fellépésétől sem elválasztható. Pikler Gyula legjelentősebb elaborátumát (*A jog keletkezéséről*) és Somló Bódog munkásságának „újkanti fordulata” előtti (*Állami beavatkozás és individualismus*), valamint azutáni (*Értékfilozófiai írások*) emblematikus monográfiáit mozgósítom, hogy jog és irodalom kooperációját bemutassam. Nem szándékozom azonban az elemzett műveket műfajilag „összemosni” – ahogyan a dekonstrukció igénye diktálná –, egyetlen homogén szövegüniverzumban elhelyezni. Noha fontos előfeltevésem, hogy e szövegek egymás intertextusai, és a Gérard Genette-i értelemben vett „transztextualitás”⁹ különféle módozatait felismerhetjük a publicisztikai, bölcseleti és szépirodalmi alkotások szövevényében. A jog és irodalom kutatásom merészségét tompítja, hogy paratextusként nem kapcsolok tételesjogi kautélákat a „szövegekhez”, noha e tanulmány jogtörténeti analízissel is kibővíthető lenne. Hiszen – mint látni fogjuk – mind a jogbölcselet, mind a szépirodalom és a(z irodalmi) publicisztika *prima facie* ugyanazt a – jogalkotói, *ars poetica*i és társadalmi meliorista – célt tűzi ki: a *fennálló* jogrend, esztétikai kánon és társadalmi berendezkedés

⁵ H. L. A. Hart: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest 1995. 147.

⁶ Ludwig Wittgenstein-i értelemben.

⁷ Bibó István és Szűcs Jenő közismert elemzéseit véve kiindulópontul.

⁸ Ady „jogászi” tanulmányai és állásai (debreceeni és nagyváradai jurátus, írnok a temesvári királyi táblánál, ügyvédi írnok Zilahon) inkább tarthatók kényszerpályának, mintsem tudatos pályaválasztásnak, ezért nem tulajdonítunk nekik különösebb jelentőséget.

⁹ Ld. erről bővebben: Fekete B.: Az Alkotmánypreambulumból és intertextualitás avagy sok szöveg között az alkotmánypreambulumból. In Fekete B. – H. Szilágyi I. – Nagy T. (szerk.): *Iustitia mesél. Tanulmányok a „jog és irodalom” köréből*. Szent István Társulat, Budapest 2013. 177–203.

megváltoztatását. A 20. század elején azonosítható, ilyen irányú törekvésekre használt gyűjtőfogalom – még mielőtt a népi mozgalom fellépne – a tulajdonképpeni „polgári radikalizmus”, amelytől eleinte a szociáldemokraták is főként csak a nemzeti kérdés megítélésében (és ezzel együtt a történelemfelfogásban) különböztek.

A fennálló kritikája mint közös ismerv a jog és irodalom narratológiai irányzatának¹⁰ módszereihez kalauzol, egyszersmind annak a dichotómiának a gyökeréhez ás le, amit a „haza és haladás” reformkori programjának menthetetlen meghasadásaként emlegetünk. Igyekszem bemutatni, hogy mindazok a sajátosan magyar – vagy talán közép-európai¹¹ – közjogi dilemmák, amelyek az állami működést napjainkig áthatják, ugyanúgy eszmetörténeti eredetűek, akárcsak az irodalmi kánonról folyó vitáink. Ha Ady Endre lírája nem is azért jelentős esztétikai teljesítmény – sőt ahhoz szemernyit sem tesz hozzá ez a körülmény –, mert Jászi Oszkár korának szociologizáló társadalom- és jogbölcselete költészeti és politikai programként benne ötvöződik, az aligha érthető enélkül, mint ahogy a rá hivatkozó, egymással mégis vitába szálló különböző irodalom- és politikatörténeti iskolák, mozgalmak, irányzatok motivációi sem.

Mielőtt azonban a „haza és haladás” programját boncolgatni kezdem, fölelevenítem Robert M. Cover híres, gyakorta citált alapművét.¹² A *Nomos and Narrative* megközelítésmódja ugyanis legalább kétféle mozzanatot hordoz magában. Egyfelől azt a tézist, hogy „nincsen olyan jogintézmény vagy jogi előírás, amely az azt meghatározó, jelentéssel megtöltő narratívák nélkül létezik”.¹³ E komplex narratív világot, a „nomoszt”,¹⁴ „a valóság és vízió közötti feszültség rendszere hozza létre”,¹⁵ nem az állami aktus, hanem a kulturális médium. Ennek megfelelően Cover különbséget tesz egy archaikus állapot – ezt „paideikusnak” hívja –, amelyben „a jog túlnyomórészt jelentések rendszere, nem pedig erőhatalom”,¹⁶ valamint egy „birodalminak” nevezett állapot között, amelyben a normákat intézmények kényszerítik ki. Az első egy erős közösséget feltételez – amilyen a Tóra népe vagy a keresztény egyház volt valamikor –, itt az engedelmesség a normák megértéséből ered (etikai intellektualizmus). A második a polgári társadalom, amelynek normatív világát a személyes elköteleződések, interperszonális kapcsolatok helyett az erőszak tartja fenn. Amíg azonban az előírásokat immár szigorú

¹⁰ Lásd a „jog és irodalom” irányzatairól: H. Szilágyi I.: Jog és irodalom. Habilitációs előadás. *Iustum Aequum Salutare* 2010/1. 5–27.

¹¹ Ld. erről bővebben: Fedinec Cs. – Ilyés Z. – Simon A. – Vizi B. (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram Kiadó, Pozsony 2013. Hatalomkalkuláció című fejezet. 15–59.

¹² R. M. Cover: The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative. In *Yale Law Faculty Scholarship*, Paper 2705, 1983., http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3690&context=fss_papers (2016. január 10.)

¹³ Uo. 4.

¹⁴ A „normatív univerzum” elhíresült aforizmája Covernél: „For every constitution there is an epic, for each decalogue a scripture”. (Minden alkotmányhoz tartozik egy eposz, és minden tízparancsolathoz egy szentírás.) Érdemes összevetni Cover fogalmát Jan Assmannéval, a „Iustitia Connectivá”-val, a konnektív igazságossággal, mely „összefűzi az embereket s így megteremti a társadalmi összetartozás és szolidaritás alapját”, továbbá „az eredményt a tethez, a büntetést a büntetthez kapcsolja”. Voltaképpen ez szavatolja, hogy az események ne véletlenszerűek, hanem összefüggőek legyenek. In: J. Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2013. 234.

¹⁵ Cover: uo. 9.

¹⁶ Uo. 12.

kontroll bástyázza körül, a narratívák – „a minták, amelyek az előírás és a tárgyi valóság közötti dinamizmust működtetik” – „radikálisan ellenőrizetlenek”.¹⁷ A normatív szövegek autoritása kétségbevonhatatlan ugyan, ám jelentésük „lényegbevágóan vitatott”. A paideikus normatan jellemzői, hogy „az alapító aktusokhoz való visszatérés sohasem zárható ki vagy zabolázható meg teljesen”,¹⁸ a jogi jelentésképződés „műfajilag irreleváns”, és egy olyan központi szöveg – Biblia – architextusa köré szerveződik, amely az előírásokat és a hozzájuk fűzött narratívákat egyaránt, a csoport valamennyi tagja számára világosan tartalmazza.

Másfelől azonban Cover komoly társadalomelméleti állásfoglalást is tesz.¹⁹ Tanulmánya második felében – amikor elméletét konkrét ügyekre alkalmazza – a modern, „nemzetállami” típusú alkotmányosságot – amerikai nézőpontból – egyértelműen mint csoportnarratívák közjogi vetélkedését fogja föl. Mégpedig a csoportnarratívák két típusát határolja el: bizonyosak – mint az Amish-oké és a Shakereké – azért küzdenek, hogy a többség tiszteletben tartsa „elzárkózásukat”, a ius particularist („elkülönült privátautonómia”). Mások viszont csoportjukat „kardként és pajzsként is”²⁰ bevettve az egész társadalmi valóság átformálásáért szállnak síkra („megváltó alkotmányosság”), nem pusztán reformisták, hanem afféle „eszkatológiai modell” szerint a megváltatlan valóság helyett kínálnak újat. S mivel „a narratíva az érték objektívációjának irodalmi műfaja”,²¹ új értéket is egyben. A bíróságok – hiszen Cover jogeseteket tanulmányoz – újra és újra azzal a döntési helyzettel szembesülnek, hogy bizonyos (vallási) kisebbségek narratíváit az „elkülönülés” vagy az „eszkatológia”, a politikai közösség nagy (kitüntetett) narratívája szerint ítélnék-e meg (pontosabban az addigi eszkatologikus narratíva elleni támadásként). A jog funkciója e szerint, hogy az önkényes hatalmat és erőszakot korlátozza, érvényre juttassa a kisebbségi csoportok narratíváit, becsatornázza a jogi rendszerbe az életvilág gazdagságát: „ne szabjunk határt a nomosznak; engedjünk teret az új világoknak”²² – összegez Cover.

Cover liberális, a kisebbségi tudatosságot bátorító elmélete mindazonáltal nem magyarázza, hogy miként lehetséges olyasféle nagy narratívákhoz viszonyítanunk, mint például a faji szegregáció és diszkrimináció elleni küzdelem, ha a politikai közösség pusztán csoportokból tevődik össze, s e csoportok ezáltal elsősorban nem is a tartózkodó állammal, hanem a többi csoporttal kerülnek szembe saját narratívájuk (integritásuk) érvényesítéséért. Kézenfekvő válasz, hogy az állam feladata éppen a lehető legtöbb narratíva legitimálása. Csakhogy a narratívák megfogalmazásáért és a kollíziók kiküszöböléséért felelős metanarratíva folyamatos dikciójának fenntartása – esetről esetre, kazuisztikusan mérlegelve – sem nélkülözheti a „nagy elbeszélést” (bármilyen absztrakt és elnagyolt fabuláról, „*grand récit*”-ről legyen is szó). Amíg az amerikai po-

¹⁷ Uo. 17.

¹⁸ Uo. 24.

¹⁹ Ld. erről bővebben: Nagy T.: *Jog és irodalom – valami jog van ami irodalom – PhD értekezés*. Szeged 2007. 48–52., http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1916/1/Nagy_Tamas_ertekezes.pdf (2016. január 10.)

²⁰ Cover: i. m. 33.

²¹ Uo. 45.

²² Uo. 68.

litikai közösséget kezdettől fogva az alkotmányosság bizonyos eszméje konstituálja,²³ és valamennyi – Clifford Geertz-i értelemben vett – „kulturális szöveg”²⁴ architektusai az alkotmány, a kiegészítések és a Legfelsőbb Bíróság döntései (az *amicus curiae*-kkel együtt), addig a magyar politikai közösség mindig is „nyelvében élt”, narratívái a szép-irodalomban formálódtak. Nem véletlen tehát, hogy a polgári radikálisok, akik a jogalkotás eszközével a társadalom mérnökei kívántak lenni – s ily módon a megváltó típusú alkotmányosság új narratíváját fogalmazták –, Adyt tűzték a zászlajukra. Nem pusztán ügyes (nyelv)politikai marketingfogás gyanánt, hanem mert a nemzeti narratíva poétikai meghatározottságának több évszázados eszmetörténeti hagyománya elevenen élt bennük.

Az amerikai Cover számára a „nemzeti” mindig valamilyen vitatott, permanensen alakuló narratív tradíció, míg a mai európai filozófiában gyakorta a kirekesztés, a megfélemlítés, az elfojtás, a „többségi” narratíva kizárólagossá tételének eszméje. Deleuze és Guattari például éppen a coveri kisebbségi létmódot kritizálja, az entellektüelt (író), „aki folyton a kultúraköziség határhelyzetéből kíván szimbolikus tőkét kovácsolni az önmitologizáló identitásnarratívák piacán”.²⁵ A kisebbségek mint csoportok „nem nyújtanak semmi újat a többségi nemzethez képest mindaddig, míg pusztán szemben állnak vele”, hiszen a többségi elnyomás logikáját képezik le: ők is „nemzetállamról álmodoznak”.²⁶ Ám a nemzet nemcsak identitástermelő közösségként kártékony, hanem mint „állami-piaci konglomerátum” is. Valójában a deleuze-i „rizóma” azonban nem a nemzetet illeti szélsőséges kritikával, hanem minden olyan létmódot, ami kollektív. Ily módon a kisebbségi közösség ugyanolyan elnyomó jellegű, mint a többségi. Az identitást kizsákmányoló iparnak, a pszichét elfojtó viselkedési repertoárnak felfogó posztstrukturalista filozófiák az irodalom és a jog szférájában egyaránt zavarba ejtő konklúziókat hordoznak. Ha a nemzet mint a társadalmi nomoszt konstituáló narratíva leküzdendő anakronizmus, hogyan lehetséges az irodalmi műalkotás értelmezése és értékelése? Miféle „kulturális emlékezet” őrzi a művet, ha nem a nemzeti? *Mutatis mutandis* megfogalmazódik e hermeneutikai fiaskó a jogban is: miféle közösség magyarázza a jogi normát – akár mint szöveget, akár mint szokást vagy gyakorlatot –, ha kiszakítjuk a nemzet „újrászótt hálójából”?²⁷

De vajon egyetlen narratívaként azonosítható-e a „nemzeti”, miként az eszme mai ellenfelei interpretálják? Nem inkább diskurzus, keret a vitákhoz, avagy kulturális kontextus? A valóságban a magyar nemzeteszme válságok sokaságán keresztül alakult, mire a történelem a millenniumi időkhöz ért. S. Varga Pál három versengő narratívát

²³ Ez nyilvánult meg a föderáció versus konföderáció polémiától, az abolicionizmuson át, a pozitívizmus versus természetjog vagy a dworkiniánusok versus komunitáriusok címkékel illetett legfrissebb disputáig.

²⁴ Ld. erről bővebben: Szűcs B.: A jelentések nyomában. Hermeneutika Clifford Geertz kései, teoretikus írásaiban. Budapest 2004. <http://mek.oszk.hu/01700/01709/01709.htm> (2016. március 7.), valamint: W. Haug: Irodalomtudomány mint kultúratudomány? In Bónus T. – Kelemen P. – Molnár G. T. (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Ráció Kiadó, Budapest, 2005. 181–185.

²⁵ Losoncz M.: Deleuze/Guattari és a kisebbségek forradalma. *Híd*, 2012/11. 90.

²⁶ Losoncz: i. m. 89.

²⁷ Ld.: S. Varga P.: *Az újrászótt háló. Kulturális mintázatok szerepe a felvilágosodás utáni magyar irodalomban*. Ráció Kiadó, Budapest 2014.

különböztet meg,²⁸ amelyek közös attribútuma, hogy az irodalomban, sőt az irodalomtörténet bibliájában csúcsosodtak ki.

Az „államközösségi program” szerint a nemzet mint alattvalók sokasága jelenik meg az államhatalom szempontjából; az „eredetközösségi narratíva” a nemesség magaskultúrájára épült, a nemzeti jelleget a téma és az ősök nyelvén való megszólalásmód teremti meg; a „hagyományközösségi paradigma” viszont – Herder filozófiájára apelálva – a nyelvi kompetenciát, a gondolkodást és a költészetet lényegileg egyneműként kezeli, mondván, hogy a nyelv eredetileg költészet, metafora, a nemzeti jellegzetesség pedig azon múlik, hogy e költői sajátosság érvényre jusson. Az államközösségi program voltaképpen olyasféle monolit jogközösségben és „provinciális” narratívákban ismert rá a nemzetre, mint amilyen mellett Cover – a minél több narratíva becsatornázását követelve – argumentált; s ezt szimbolizálta a birodalom népeit a Monarchiában összeolvasztani szándékozó Metternich politikája. Ebben az összefüggésben a magyar nemzeti kultúra osztályrésze – a birodalmi sas közjogi védőszárnya alatt – az elkülönülés, a *ius particularis* autonómiájának meghagyásával.

Az eredetközösségi narratíva szimbolikus figurája a történetíró Kézai Simon, s lényege szerint a hatalomgyakorló nációt, a nemességet a közös genealógia tartotta össze. Toldy Ferenc, az eredetközösségi irodalomtörténet-írás nagy alakja a népköltészettről radikálisan leválasztott és idegen mintákat követő műköltészet fejlődését tartotta a nemzeti kultúra igazi narratívájának. Ahogy Dávidházi Péter fogalmazott: „A magyar írásbeli kultúra [...] olyan műfaj megjelenésére várt, amely (még) eposz és (már) tudomány egyszerre. Nem véletlen, hogy a nemzeti elvárásokra fiatal kora óta fogékony Toldy kezén az irodalomtörténet-írás éppen úgy fejlődött, hogy mindinkább megfeleljen e kettős és ellentmondásos műfaji kívánalomnak.”²⁹ S. Varga Toldy Ferenc „eredetközösségi programját” elemezve egyetértően idézi Dávidházi Pétert: az irodalomtörténet-írás mint nemzeti nagyelbeszélés „transzcendens és világi, fenséges és okadatolható, eredetmonda és fejlődéstörténet”.³⁰ Látni fogjuk, hogy a független államiság hiánya, valamint a nyugati fejlődés államnacionalista útjának járhatatlansága miatt a jog eszméje – a reformkor egységes, liberális nacionalizmusa után egyre makacsabbul – negatív konnotációkkal fonódott össze, s a politikai közösség önidentifikációs narratívái a szépliteratúra nyelvén fogalmazódtak meg. S. Varga a Coveréhez hasonló következtetésre jut: „az irodalmi műnek kiemelten fontos szerepe van egy szociokulturális nagyközönség valóságának nyelvi megalkotásában”.³¹

Ezt a logikát folytatta a korszerű nemzeti irodalomeszmét, a hagyományközösségit képviselő Arany János, amikor a hiányzó őseposz megírását állítja költői programjának centrumába. A magyar történelemben az eposz valójában csak az áprilisi törvények szentesítésekor „tartozhatott” az alkotmányhoz; különben a politikai közösség irodalmi narratívái mindig konfrontálódtak a közjogi narratívával, a fennálló megváltoztatásáért szövetkeztek (ezt nevezte Jan Assmann „kontraprezentikus emlékezetnek”).³²

²⁸ S. Varga P.: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest 2005.

²⁹ S. Varga idézi Dávidházi: *A nemzeti költészet csarnokai*. i. m. 273.

³⁰ S. Varga: uo. 273.

³¹ Uo. 523.

³² Ld. erről bővebben: Assmann: i. m. 80–88.

Aranynak a naiv őseposzt pótolni óhajtó igyekezete a „paideikus” nemzeti családlét emlékének helyreállításáért szállt síkra, ami több és magasztosabb, mint a történelmi hitelesség, transzcendentális dimenziókra nyit, hiszen „egy nemzeti közösség nem az objektív történelemben él”.³³ A társadalmi nomosz ugyanis, amely a realitás és a vízió, valamint – tegyük hozzá – a *Sein* és a *Sollen* közötti feszültségívet huzalozza, csakis a „teljes”,³⁴ a nemzeti hagyományában benne élő politikai közösség javát szolgálhatja. A hagyományközösségi paradigma – az államiságtól és a származástól elmentesített – népköltészetben ismert rá a nemzeti karakterre, mivel az számára nem az alacsony regiszter volt csupán, hanem az eredendően poétikus nyelvi kompetencia legteljesebb megnyilatkozása; abból a mítoszi időből, amikor a nép – bár szociálisan rétegzett lehetett – homogén kultúrában élt. Gyulai Pállal szólva: „A királynak ugyanazon hite, előítélete van, ami a koldusnak, a vezér eszmeköre nem más, ha nem is éppen a hadakozásra, de egyebekre nézve, mint a közvitézé. A társadalmi viszonyok egyszerűek, a fantázia despotizmusa határtalan, történelem, vallás, filozófia, tudás és tapasztalat minden ága a költészetbe van olvadva”.³⁵ Arany Jánosig minden bizonyosan nemcsak az a megrögzött hiedelem vezethető vissza,³⁶ hogy a közjog a sajátos, nemzeti kultúrába be nem olvasható idegenség, Bécs, Metternich és az „arany Kamarilla”,³⁷ hanem az is, hogy „a világra vonatkozó tudásunk legbiztosabb alapja nem valamilyen tudományosan szavatolható objektivitás, hanem az a tudás, amelyet saját kultúránk hagyományozott ránk”.³⁸

A nemzeti jelleg tehát nem követelmény, hanem kompetencia, az irodalom érzéki megjelenése, „természetes attribútuma”; e tételnek pedig a politikai közösségre nézve is vannak konzekvenciái. Kölcsey Ferenc reformkori optimizmusa – „Jelszavaink valának: haza és haladás” – a szabadságharc leverésével megbicsaklott, a kiegyezés után pedig bináris kóddá hasadt: a haza a dualizmus közjogi berendezkedését, törzsköösségét jelentette a politikai élet és az irodalom viharában; a haladás pedig „a második reformnemzedék”³⁹ társadalompolitikai, jogpolitikai és esztétikai alapelve lett. Jászi Oszkár és Ady Endre a fénycsóvaként száguldó új tudományág, a szociológia, illetőleg a költészet terrénumán belül – gigász erőket mozgósítva és nemzedéktársaikat felülmúlva – tettek kísérletet e két program összeegyeztetésére. Amit azonban – az aktív politika terepére is kimerészkedő, s ott csúfos vereséget szenvedő – Jászi nem teljesíthetett be, azt Ady költői géniusza sikerre vitte. S. Varga könyvének végkicsen-

³³ S. Varga: *A nemzeti költészet csarnokai*. i. m. 533.

³⁴ John Finnis „teljes közösség”-fogalmához lásd: Bódig M.: John Finnis és a jogelmélet – 3 előadás –, 18. <http://www.uni-miskolc.hu/~www/juris/finnis.pdf> „A teljes közösségek feltételezik az emberek egyéni és csoportos tevékenységeinek koordinálását a közös jó érdekében.”

³⁵ S. Varga idézi Gyulai Pált: *A nemzeti költészet csarnokai*. i. m. 506.

³⁶ Imre László ezt korábbra datálja. Bessenyei György *Tariménes utazására* utalva Horváth Jánost idézi: „Mind a jogász, s a jogtudomány, a Corpus Juris – helyesebben a csak arra szorító s csak abból táplálkozó műveltség jelentette az új irodalom szemében már Bessenyei óta a haladás, a felvilágosodás egyik akadályát, s a legavultabb ócskaságot.” In Imre L.: *Irodalomalapítás és műfajfejlődés a 18–19. századi magyar irodalomban*. Nap Kiadó, Budapest 2015. 20.

³⁷ Ld.: Nagy László: Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein át / gyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany Kamarilla. (Balassi Bálint lázbeszéde)

³⁸ S. Varga: *A nemzeti költészet csarnokai*. i. m. 523.

³⁹ Ld.: Horváth Z.: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Gondolat Kiadó, Budapest 1961.

gése, hogy a hagyományközösségi paradigmát a 20. században csak Bartók, Kodály és Kosztolányi folytatta, mára pedig a teoretikus tudás és a szabad idő kellemes eltöltésének dichotómiája kiszorította az irodalom fronétikus tudásként való felfogását. „Az uralkodóvá vált kulturális modellben a művészet, az irodalom a szórakoztatás funkciója révén különül önálló társadalmi részrendszerre.”⁴⁰ Ebből következik, hogy teloszát kizárólag a politikai ideológiától kapja meg. De vajon csakugyan mindössze e három alkotó folytatta Erdélyi János és Arany János paradigmáját, s vajon törvényszerű-e, hogy lemondjunk a hagyományközösségi irány folytatásáról, valamint a fronétikus tudásként felfogott irodalomról? Legalább ennyire időszerű kérdés emellett, hogy az önállóságát visszanyert magyar állam alkotmányossága (különösen az alkotmányozás két, 1989-es és 2011-es időszakai, s a most hatályos Alaptörvény Preambuluma) meghaladta-e az évszázados, terhes örökségül kapott dichotómiát, haza és haladás egyensúlyának kibillenését?

2. A „Pikler-hecc”

Az 1897-ben napvilágot látott jogfilozófiai munka, *A jog keletkezéséről*,⁴¹ a társadalom-mérnöki gyakorlatok nyitányának is tekinthető, jóllehet nem minden előzmény nélkül, hiszen Pikler Gyula mestere, Pulszky Ágost már szakított az észjoggal s a szociológia felé fordult; Herbert Spencer és Henry Maine szemléletmódját is ő honosította meg hazánkban.⁴² Pikler elsősorban a történeti, az „ösztönszerűség” iskolával, a korszellem fogalmával – közvetve Friedrich Nietzschevel és Wilhelm Dilthey-vel,⁴³ közvetlenül Friedrich Carl von Savigny-val – száll szembe, amely a jog keletkezését és fejlődését „érzéseknek, hajlamoknak, ösztönöknek és sajátságos, a célszerűség kérdésétől és belátásából független elméleteknek engedve [határozza meg], a melyek koronként és népenként különbözök”.⁴⁴ Materialista és értékmentes elmélete – melynek a „belátásos iskola” nevet adja – a magyar eszmetörténetben nagy karriert befutó tudásszociológiai premisszákat fogalmaz meg. „A jognak egy egyetemes természettudományáról”⁴⁵ ír, mely abból indul ki, hogy az ember lelkiállapota, „a mely a jogot létrehozza, minden népnél egyenlő; mindenütt igyekszik az ember szükségleteit kielégíteni, életét biztosítani, azért minden nép részben hasonló intézményekhez jut”.⁴⁶ Ennél magabiztosabban aligha takaríthatná el Pikler a haladás felismert törvényeinek útjából a hazát; ám mindamelllett, hogy a jogot kíméletlenül az – idők szavának engedelmeskedő – törvényhozói akarat alá rendeli, s a jogbölcseletet a törvényhozás tudományának állítja be, máig hatóan recipiálja a husserli tudásszociológiát. Cs. Kiss Lajos – és Karl Mannheim – nyomán a modern tudomány „szellemi válságának”, a totalitás felbomlásával számot

⁴⁰ S. Varga: *A nemzeti költészet csarnokai*. i. m. 619.

⁴¹ Pikler Gy.: *A jog keletkezéséről*. Politzer Zsigmond könyvkereskedő kiadása, Budapest 1897.

⁴² H. Maine: *A jog óskora* című könyvét magyarra is fordította.

⁴³ Nietzsche és Dilthey másként kritizálták a historizmust (múltkultuszt). Lásd: F. Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*. In *Korszerűtlen elmélkedések*. Atlantisz Kiadó, Budapest 2004. 93–179. W. Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadói Kör, Budapest 2004.

⁴⁴ Pikler: i. m. 7.

⁴⁵ Uo. 11.

⁴⁶ Uo. 10.

vető és a tudomány hivatásáról alkotott értelmezési kereteknek alapvetően két típusát azonosíthatjuk.⁴⁷ Max Weberét, aki „megszünteti a filozófia és tudomány közötti hierarchikus viszonyt”,⁴⁸ valamint Husserlét, aki pedig „metafizikai központtá emeli a létértelmezési monopóliummal felruházott fenomenológiai filozófia által vezérelt tudományszférát”.⁴⁹ Nem túlzás állítani, hogy a magyar művelődéstörténetben Pikler Gyulával jelenik meg először markánsan a társadalommérnök tudós, aki a – kulturális ágenset vizsgálódásaiból kirekesztő – *egyetemes filozófiát* – *hic et nunc* a spenceri szociáldarwinizmust – teljes világmagyarázó erővel ruhazza fel; s így voltaképpen Toldy irodalomtörténetének és Arany megíratlan eposzának *locus*ába teszi. Az egyetemes filozófia, a voltaképpeni tudományosság episztemológiai hatalma ekként kiszorítja, illetőleg maga mögé utasítja az összes többi megismerési fajtát. Hogy az irodalmi megközelítés példaszzerűsége – mely Piklert nyilván elsősorban mint meghaladandó tudásforma érdekelte – mennyire átjárta a kort, kiválóan mutatja a jogfilozófus egyik hivatkozása Riedl Frigyesre, aki *A magyar irodalom főirányai* című művében az „ösz-tönszerűségi tant” nevezi meg mint jellemző szellemi áramlatot.⁵⁰

Pikler több ízben elmarasztalja az őt ösztönző Herbert Spencert is, a társadalmi evolúció hirdetőjét, aki nem ismeri el, hogy az embereket „belátásuk javításával, ismereteik, értelmi műveltségük gyarapítása által tehetjük a létező jobb jog alkotására és fenntartására képesekké”.⁵¹ S miként Max Weber tudásszociológiáját maga mögött hagyva Edmund Husserléhez közeledik, az angol szociológus tanait Marxéval radikalizálja. A jogfilozófus *expressis verbis* bírálja a „hatalmas nemzeti érzést, a mely ma Magyarországon uralkodik”,⁵² s az állameszme elméletében, a költészetben és a szónoklatban manifesztálódik. Ezzel szemben a legfontosabb kifogása, hogy nem nyer sohasem igazolást, „önmagától értetődő igazságként tűnik fel”. Pikler tudományszociológiája tehát újragondolja az államközösségi programot, amennyiben a nemzetet – metafizikai vonatkozásai miatt – a birodalom (német nyelvű) jogától elkülönülten is meghaladandónak (ekképp implicite kártékonynak, retrográdnak) ábrázolja. Voltaképpen az irodalmi imaginárius területére szorítja vissza azt, mondván, hogy a diadal-maskodó univerzalista tudománykonceptióval semmi esetre sem egyeztethető össze. A jobboldalelet ekként – mint a törvényhozás tudománya – kauzálisan igazolja, hogy a politikai közösségnek miként kell működnie. A természetjogi „eszme” helyébe lépő pozitivistá eszme korántsem valamely nemzeti érzésből, hanem „eszméleti állapotból” ered. „Vágy az idegrendszer, illetőleg valamely részének bizonyos állapota után”,⁵³ s mint efféle alapszükséglet magában hordja annak a belátását, hogy miként elégíthető ki. A pikleri kultúrafogalom alig reflektáltan Marxéra – és David Ricardo munkaértékelméletére – épül, valójában inkább afféle vulgármarxizmusra. A német gondolkodó közgazdasági okfejtéseiből nem merítve hirdeti, hogy a kulturális intézményeket az

⁴⁷ Cs. Kiss L.: A filozófia és szociológia kompetenciavivája – a tudásszociológia metafizikai teljesítménye. *Világosság*, 2004/1. 49–75.

⁴⁸ Cs. Kiss: i. m. 65.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Pikler: i. m. 12.

⁵¹ Uo. 14.

⁵² Uo. 17.

⁵³ Uo. 22.

életvilág determináló körülményei mechanikusan keletkeztetik, velük „korrelatívak”. Szimptomatikus, ahogyan Spencer szerződés-kötési szabadságról szóló alapelvét bírálja azon a ponton, hogy – Spencer tanításával ellentétben – „a közgazdasági összeműködés sem volt tisztán önkéntes” sohasem a történelemben, az állami kényszer hatására keletkezett.⁵⁴ A jogfilozófus a jog igazságossági funkcióját teljes mértékben az állami szintű szükségletkielégítésnek rendeli alá, amikor is „a kényszer minden téren jogosult és szükséges”. Árnyalatlan voluntarizmusról tanúskodik ez a pikleri kijelentés: „Minden téren egyetlen állapota, cselekvési módja van a társasan együtt élő emberek mindegyikének és azok összeműködésének, mely a létező ismereteknek megfelelőleg a lehető legjobb, a lehető legnagyobb emberi boldogságot létrehozni képes és ezt kényszerrel biztosítani szabad és kell.”⁵⁵

Amikor azt írja Pikler, hogy „pusztán az ismeretek különbözősége okozhatja azt, hogy az egyik ember inkább nemzeti, a másik inkább általános emberi érzésű”,⁵⁶ hiszen a társadalom olyan, akár a gép, voltaképpen a „kollektív megelőzöttség episztéméjét”⁵⁷ tagadja, és arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az államok és a nyelvek sokasága hamarosan megszűnik. „Az összes emberek egységes állama okvetlenül be fog következni”, s ezzel együtt jár, hogy „az emberiség valaha egyetlen nyelvet fog beszélni és egységes kultúrát, irodalmat, költészetet élvezni, a mely nyelv és kultúra az összes emberiség íróinak és gondolkodóinak teljes és könnyű összeműködése folytán magasabb fejlettségű és nagyobb gyönyört okozó lesz, mint a maiak bármelyike”.⁵⁸ A nemzeti érzés a kultúra iránti szükséglet kielégítésének egyik, nem szükségképpen módja. Elképzelhető, sőt Pikler futurologiája szerint várhatóan be is következik, hogy ezt a szükségletet egy magasabb rendű kultúra és nyelv „fölvételével” nagyobb mértékben fogjuk kielégíteni. Nem kétséges, hogy ha elfogadjuk a jogfilozófus antropológiai premisszáját, mely szerint bizonyos szükségletek csakis bizonyos módon elégíthetők ki teljesen („hasonló körülmények között minden embercsoport hasonló kultúrához jut”), akkor a nemzeti érzés evolúciós szintjét – amely a származás, a múlt vagy a műveltség alapján szervezte a közösségeket – a „belátás” fejlődési foka követi, amelyben a szociológia tudományával felismert érdekek és konfliktusrendezési eljárások vonják közösségbe a társas ösztönű embereket. Ha alaposan végiggondoljuk mindezt, rájövünk, hogy Pikler a korszerű jogfogalomtól elszakítja az irodalmias nemzeteszmét, a haladástól a hazát; számára a kollektívum nem másokkal „összemérhetetlen sajátyszerűség”,⁵⁹ hanem a jog

⁵⁴ Pikler: uo. 259.

⁵⁵ Uo. 227.

⁵⁶ Uo. 37.

⁵⁷ Lásd erről bővebben: S. Varga P.: A népnemzeti irodalom fogalma Gyulai Pálnál. *Jelenkor* 2002/7–8. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/312/a-nepnemzeti-irodalom-fogalma-gyulai-palnal> (2016. március 7.)

⁵⁸ Pikler: i. m. 247.

⁵⁹ „A társadalom és a nemzet megnevezés között tehát mindössze annyi a különbség, hogy míg az előbbi ugyanazoknak a közösségi nagyformációknak az általánosítható vonásait nevezi meg – minden társadalomnak van gazdasága, kultúrája, hierarchiája, intézményrendszere stb. –, az utóbbi e legnagyobb, egymástól elkülönülő embercsoportoknak és részrendszereiknek a többivel és azok részrendszereivel való összemérhetetlen sajátyszerűségét fejezi ki, tekintettel arra, hogy minden társadalom csak akkor működhet hatékonyan, ha a maga hagyományozott mintái szerint működik, illetve ha ezeket úgy fejleszti tovább, hogy e minták mindvégig, töretlenül képesek legyenek a saját magabiztosságát nyújtani tagjai számára.” S. Varga: A népnemzeti irodalom... i. m.

révén „belátott” szükségszerűség. „A jog kényszerrel biztosított összeműködés másokkal vagy egyoldalúan azok javára, vagy kölcsönösen mindkét fél javára.”⁶⁰ A gazdasági együttműködés, a közös érdekek hasznára válik, hogy „az emberek mesterségesen alkotnak egy nagy államot, egy nemzetet, egy nyelvet”.⁶¹ Pikler nemzetkoncepciójában a részvénytársaság semmiben sem különbözik a nemzettől, s utóbbit csupán azért tartjuk természetes érzésnek, mert belátjuk, mennyire a javunkra válik. „Azok, a kik ma a tőzsdén ugyanazon iparpapírt veszik, hasonló viszonyban vannak egymással, mint a régi birtokos nemzetség-tagok”⁶² – írja.

Fontos megjegyeznünk, hogy Pikler erősen kritizálja Spencert, aki – hiába „korunk egyik legnagyobb szelleme” – nem ismeri föl a belátásos elmélet kizárólagos episztemológiai magyarázatát, túl „konzervatív”, s figyelmen kívül hagyja, hogy mai intézményeink mennyire tökéletlenek. A „társadalmi haladás” nem kell hogy számoljon a „létező társadalmi állapottal”, az erkölcs természete a fejlődéssel együtt átalakul. Így javasolja például a jogfilozófus, hogy – a gyengébbek szociáldarwinista alulmaradását, sőt pusztulását megakadályozva – a „legjobb termelési módot” az állam központilag válassza ki, a jogot pedig ne a „nemzeti összszellemből” kiindulva alkossa, ehelyett „az előrehaladottabb Európa intézményeit utánozza”.⁶³ Pikler Gyula ekként értelmezi a történelmi magyar jogfejlődést, ékes bizonyítékul pedig Széchenyi István gondolkodói attitűdjét hozza fel, és (főként a *Hitelt*) idézi hosszán. A legnagyobb magyar reformtörkévei – Pikler igencsak önkényes interpretációjában – „jogtermészettudományiak és szociológiaiak”, hiszen ő a jó jog keresésekor leszámol a természetjoggal és a jogdogmatikával. Pikler jogbölcselete tehát elsősorban társadalomelmélet, sőt eszmetörténet, legfőbb ellenfele pedig a tudás – a „Bildung-eszmény”⁶⁴ – nemzeti szemléletű felfogása. Amit azonban ezzel szembeállít, a nyugati haladás idegéletteni (pszichofiziológiai) és természet tudományi mintája, már a maga idejében is roppant hóbortosnak, ezoterikusnak hathatott. Nem véletlen, hogy a jogalkotó kizárólagossága, a célszerűséget tudományosan meghatározó voluntarizmusa – „a jogbölcselet a törvényhozás tudománya, míg a jogászat (jurisprudencia) a jog alkalmazásáé”,⁶⁵ utóbbinak nincs egyéb teendője, mint hogy az életvilágot a szabályok alá szubsumálja – nála összekapcsolódik a (marxi) materialista kultúrafogalommal. A jogfilozófus a bölcselet terepében belül valójában semmiféle megoldással nem kecsegtet, a „fennállóval” szemben nem kínál alternatívát, sokkal inkább a mozgalmár szólal meg traktátusában. Úgy kapcsolja ki a természetjogot, hogy a comte-i pozitívizmus talaján áll, mégsem hajlandó megadni magát sem a törvénypozitívizmusnak, sem a szociológiai pozitívizmusnak.

Zsidai Ágnes és Nagy J. Endre pontosan mutatják ki a pikleri paradoxont:⁶⁶ a valóság minden tényét a szubjektum „jogérzete” értékeli, amely idegi folyamatok, anyag-

⁶⁰ Pikler: i. m. 45.

⁶¹ Uo. 57.

⁶² Uo. 63.

⁶³ Uo. 77.

⁶⁴ Ld. erről bővebben: H. Hörcher F.: Humboldt, Goethe, Márai – A Bildung-eszmény és a művelt polgár közösségi ideálja. *Magyar Szemle*, 2015/9–10., http://www.magyar szemle.hu/cikk/20151020_humboldt_goethe_marai_a_bildung-eszmeny_es_a_muvelt_polgar_kozossegi_idealja (2016. március 7.)

⁶⁵ Pokol B.: *A jog elmélete*. Rejtjel Kiadó, Budapest 2001. 329.

⁶⁶ Zsidai Á.: Paradoxonok Pikler értékmentes jogszociológiájában. 17., http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/zsidai_agnes_paradoxonok_pikler.pdf (2016. március 7.)

változások aggregátuma, fölötte nincsen semmiféle autoritás. Ugyanakkor az objektív tudományosság be tudja bizonyítani minden kétséget kizáróan a haladás és az igazságosság maximáit. Bár Zsidai mindezt végül úgy értelmezi, hogy Pikler a weberi értékmentesség követelményéhez – megismerés és megítélés kettéválasztásához – jut el. *A jog keletkezéséről* olvasva a szerző inkább hajlandó az absztrakt jogbölcselet – a tulajdonképpeni szociológus társadalomreformerek, az „élcsapat” – kezére játszani a „másodlagos indokok”⁶⁷ megállapítását, még ha a „helyességet” a „célszerűséggel” korrigálja is. Max Weber a tudományterületeket elkülönítette, valamint elvetette azt a tézist, hogy „a tudományosság” az életvilág valamennyi cselekvési szférájában episztemológiailag monopol helyzetbe kerüljön. E funkcionális differenciálódás tagadhatatlanul hozzájárult a szcientista nyugati ész egyre kifinomultabb értékelméleti stratégiáihoz. Pikler viszont – önkényesen kisajátítva a nyugati ész fejlődési modelljének megalkotását – a szociológiára fölesküdő magyar társadalomreformereket egy folyamatosan szűkülő, egyre járhatatlanabb csapásra terelte, melynek romló útviszonyai végzetserű kőomlásba torkolltak.

Pikler Gyula illuzionizmusán a kor nyugati társadalomtudományos gondolkodása is méltán fennakadhatott volna, noha 1901-ben a „Pikler-ügy” botránya az elfogulatlan „pure science” elleni támadásként híresült el. Gróf Zichy Aladár parlamenti interpellációja és a korabeli újságcikkek is azt emelik ki, hogy a jogbölcselet rendes tanárának előadásain „a hazaszeretet meg van támadva és a valláserkölcsi alap ki van nevetve”.⁶⁸ Bár *prima facie* valóban a tan- és vélemény szabadság liberális doktrínája forog kockán, amikor is bizonyos joghallgatók tanáruk mellett, mások ellene gyűjtenek aláírásokat, szerveznek szimpátiatüntetést – a legfelsőbb politikai körök biztatására –, sőt a „budai lövölde mögött elterülő réten”⁶⁹ Köpösdy Dezső joghallgató és Nagy Endre hírlapíró között – igaz, sérülést nem okozó – pisztolypárbajra is sor került, emellett egyéb „lovagias ügyek támadtak”. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter csak fegyelmi intézkedésben részesíti s föl nem menti Piklert, akit ráadásul ennek dacára egyetemi tanárnak is kineveznek. Mindazonáltal a kormányzati zavarodottságot mutatja, hogy a „Pikler-hecc” folyamánként a jogbölcseletet törlik a kötelező szigorlati tárgyak sorából, vagyis narratívája nemkívánatossá válik. A purparlét hagyományosan a Néppárt klerikalizmusához, a Szent Imre Kör és a kereszt-mozgalom előretöréséhez kapcsolják, azonban nemcsak szimbolikus akció volt. Valóban világnézetek csaptak össze, amelyek tudományos hátszárúak nem nyújtottak sokkal mélyebb helyzetelemzést a közéleti vagdalkozásokénál. Zichy sem csupán „kevesebb tudományt, de több istenfélelmet és hazaszeretetet”⁷⁰ akart – e fogalmazásmód akár parlamenti-retorikai túlzásnak is értékelhető –, hanem okkal háborodhatott fel a „tudományosság” és a „hazafiság” szembeállításán, amire egyáltalán nem Herbert Spencer vagy Max Weber, inkább Karl Marx vetette árnyékát.

⁶⁷ Herbert Hart kifejezésével élve.

⁶⁸ Daragó Dénes idézi Gr. Zichy Aladárt. Daragó D.: Botrány a katedrán. A modern társadalomelmélet megjelenése Magyarországon. 2., http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/darago_denes-botranyn_a_katedran_0.pdf (2016. március 8.)

⁶⁹ Daragó idézi a *Magyar Nemzet* cikkét. Daragó: i. m. 4.

⁷⁰ Daragó: i. m. 5.

A jogbölcselet apóriáinak tárgyalását a publicisztika másként karolta föl, mint a parlamenti politizálás vagy a civil mozgalmak. Másként Ady Endre irodalmi, megint másként Jászi Oszkár publicisztikája, mely utóbbit a szerző – különös műfaji határsértésként és episztemológiai állásfoglalásként – „tudományosnak” keresztelt el. Ady a Pikler-ügy nagyváradi hullámveréseit, a „klerikális csemeték” és a „liberális ifjak” összetűzéseként szarkasztikusan aposztrofálva, a Nagyváradi Napló munkatársaként érzékelté. ⁷¹ A jurátusok előbbi tömörülése végül – a számukra kedvezőtlen szavazati arány miatt – nem küldhették el közös üdvözlő táviratukat Köpösdy Dezsőnek. Ady pedig jó előre proskribálja mindazokat, akik saját személyükben mégis a „jeles jezsuita csemetével” tartanak: ehhez csupán „guszthus kell”. ⁷² Érdekes körülmény – mely Ady vérmes kiállítását még érthetőbbé teszi –, hogy a Pikler-ügy 1901. április 26-án robbant ki Pesten, négy nappal később, mint amikor Ady *Egy kis séta* című krockija a Nagyváradi Friss Újságban napvilágot látott, s amiért a nagyváradi káptalan sajtópert indított a költő ellen. Az idézett publicisztika novemberből való, Adyt pedig a nagyváradi törvényszék december 18-ai tárgyalásán ítélte háromnapos fogházra és tíz korona pénzbüntetésre. Az ellene indított jogi eljárás tehát javában zajlott, amikor a költő formálódó polgári radikális narratívájába illesztette a jogbölcselet haladó paradigmáját gáncsoló – s a kanonok-sor lírai elokvenciával ábrázolt minőségével egylényegű – „jezsuita csemeték” megmozdulásait. „Az a nagyváradi hájú, kövér pap, aki csupa erő és vér és fanatizmus, többet árt a magyar társadalomnak s a magyarságnak, mint kilencven szocialista agitátor s ezer kétfejű sas.” ⁷³

Ady – Horváth Barna-i Szókratészként és Szent Johannaként ⁷⁴ – a törvényes jogrend kereteivel együtt feszegette a megváltoztatandó társadalmi berendezkedést és nemzeteszmet. Sajtóperét – melyben, harmadik, kívülálló félként elismerhetjük, a hordószőnoki demagógia és a szűklátókörű egyházi türelmetlenség ugrott egymásnak – később a szimbólum rangjára is emeli (*Reflexiók egy följelentéshez*). ⁷⁵ Mintegy mentegetőzésként indítja cikkét – „amiket véleményeimként megmondtam, azok *legalábbis* elementumai voltak a tisztán látott igazságoknak, s *legföllebb* érintették a határt, melyet adott viszonyok és barikádok között józan, okos ember már kényelmességi okokból sem lép át”, hogy aztán kíméletlenül ostorozza az ország „tömjénfüstös” állapotát: „nyakig vagyunk a középkorban, terrorizál a sötétség: ez az én esetem igazsága”. ⁷⁶ Ide tartozik még példaként a jóval későbbi, *Kozmopoliták* ⁷⁷ című publicisztika, amelyben Pikler szintén – akárcsak több Ady-írásban – a klerikalizmussal szembe helyezkedő „új világ” hírnöke, reprezentánsa. Amit a költő – Pulszky Gusztávról mondott nekrológijából kiragadva – a jogfilozófustól idéz, akár *ars poeticájának* kulcsmondata is lehetne, hiszen éppen arról beszél, hogy a nemzeti művelődés múltból vett példái, feladatai miként gátolják a haladást, a „meggyőződés”, „érzelmek”, „törekvések”, „eszközök”

⁷¹ Ady E.: Köpösdyt üdvözlök a nagyváradi diákok. *Nagyváradi Napló*, 1901. november 28.

⁷² Ady E.: Köpösdy Dezső üdvözlése. In *Nagyváradi Napló*, 1901. november 29.

⁷³ Ady E.: Egy kis séta. In Ferencz Gy. (szerk.): *A világosság lobogója alatt. Ady Endre összegyűjtött publicisztikái*. Nap Kiadó, Budapest 2012. 23.

⁷⁴ Lásd: Horváth B.: *A géniusz pere. Szókratész–Johanna*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő 2003.

⁷⁵ Ady: i. m. 25.

⁷⁶ Uo. 26.

⁷⁷ Uo. 41.

megváltoztatását. S megjelenik az írás zárlatában a polgári radikális retorika metaforikus szóeleményeinek oppozíciós képlete: a haladó szellemiségű kozmopoliták ellenségei a „sujtásos, félig Ázsiában élő, a nyers hús és lótej daliás korán rágódó, zsidópüfölős frázistgyártó hazafffyak”.⁷⁸

A millenniumi jogbölcselet tehát tulajdonképpen ugyanazokat a társadalomreformeri beavatkozási pontokat választja tárgyául, amelyeket Ady az irodalmi publicisztika metaforikus nyelvén nevez meg – vaskos gyűjteménnyé bővítve a már korai cikkeiben kibontakozó bináris kód fogalmi rendszerét –, Jászi Oszkár pedig politikai követelés-ként. A kor diszciplináris differenciálódása korántsem volt a maihoz hasonló – hiszen ennek még tudománytörténetileg is előtte járt –, ezért önmagában azt a jelenséget, hogy a költő, a jogfilozófus és a politikus nyelvalkításai közel álltak egymáshoz, nem szabad túlértékelnünk. Azonban nem hangsúlyozhatjuk eléggé e stílári együttműködés koncepcionális megalapozottságát, ami Jászi „műfajválasztásában” jut szembeötlően kifejezésre. Jászi – ha levelezését olvassuk, ez a visszatérő fordulat minduntalan ott kísért – örökön az elméleti és a gyakorlati életformák közötti őrlődéséről panaszkodik. Ám az életvezetési probléma episztemológiai is egyben, hiszen a progresszivismus antiszkeptizmus és a helyes döntésekhez, ítéletalkotásokhoz vezető tudománykonceptió husserli stratégiája az életvilág totalitását áthatja. A szociológia legfrissebb eredményeivel, empirikus kutatásaival tisztában levő publicista ugyanúgy nem tévedhet – ha téved, a tudományos módszertant rosszul alkalmazza –, mint „a jog természetrajzát”⁷⁹ etnográfusként rögzítő jogbölcselet (a társadalmat leíró társadalombölcselet) vagy a szubjektív érzelmeit egyetemes szintre emelő költő. Ahogyan Pikler az egyéni jogérzetet mint megismerhető természetet – az utilitarista szemléletmód segítségével – állami igazságossággá generalizálja, úgy növeszti Ady is személyes vívódásait, lélektani konfliktusait – ne feledjük, Pikler és Jászi egyaránt sokat vártak a pszichológiától! – a magyarság egészét feszítő dichotómiákká.

„A szigorú megfigyelés”, „a kauzalitás törvénye” ily módon a Jászi-féle „tudományos publicisztika” sarkköve: „ezek szerint tudományos az a publicisztika lesz, mely tudományosan fegyelmezett gondolkodásból ered, melynek legfőbb törekvése igazságok kutatása a társas életben, mely a kauzalitás meggyőződésétől áthatva jól tudja, hogy éppolyan teljességgel és kikerülhetetlenséggel uralkodik az emberi dolgokban, mint a mindenség egyéb jelenségeiben”.⁸⁰ A napi eseményektől az egyetemes érvényű kiváltó okokig és a társadalmi alaptörvényekig, a „pragmatikus történelemtől” a „szociológus történeti munkáig”, az antropomorftól a racionálisig, a tömegektől a felvilágosultakig jut el érvelése. Somló Bódoghoz írott levelében pedig így summáz Jászi. „Tessék most tudományt csinálni. Ez a meggondolás azt hiszem mindennél inkább a politikai publicisztikai térre fog hajtani. Inkább nagyobb szabású izgató-erjesztő-szintetizáló, embert felemelő munka, mint kutatás, melynek nem lehet eredménye.”⁸¹ A tudományos publicisztika tehát kevésbé tudományos, mint publicisztikus, hiszen vezérelve a

⁷⁸ Uo. 43.

⁷⁹ Pikler Gyula kifejezése.

⁸⁰ Jászi O.: Tudományos publicisztika. In Litván Gy. – Varga F. J. (szerk.): *Jászi Oszkár publicisztikája*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1982. 23.

⁸¹ Párizs, 1905. március 1. In Litván Gy. – Varga F. J. (szerk.): *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1991. 76.

mozgósítás, a meggyőzés princípiuma, ám ezt az áldozatot meg kell hozni a valóság totalitásának megismerése érdekében.

*Hajsza Pikler Gyula ellen*⁸² című írásával természetesen Jászi is bekapcsolódik a polémiaiba; „korfelderítő jelentőségűnek” ítélve Piklert, a hajszáat rendezőket pedig nemcsak „klerikálisnak” és „reakcionáriusnak”, hanem „tudományosan készületlennek”. A „teokratikus despotia” maradványaként érzékelt korlátozása a gondolat- és tanszabadságnak – jó tollú író lévén – az Adyéhoz hasonló, cirkalmas szószerkezetek, szintagmák kifundálására sarkallja a tudományos publicistát is: „szent pap szelíd mosolya”, „lelkes, erős hangszálú és üres koponyájú fiú”, „kevésbé lelkes, de az ősi és átöröklött lumpolásban kikopott kollégája, ki a hazafias és a vallási eszmék hangos hirdetése közben lelki szemei előtt egy jól menő ügyvédi iroda vagy díszes állás körvonalait néma meghatottsággal szemléli”, „a tudományos haruspex elsatnyult agyával és terebélyes dogmaival”, „a hatalmasok lakája [...] tüzes nyelvvel a rágalmak kürtölésében és a hízelgések osztogatásában” stb. A szerzőnek egyenesen „a Szókratész és a Jézus elleni vádpontok jutnak eszébe”. A Pikler elleni két vádpontot aztán akként cáfolja Jászi, mint „a természettudományi kutatás világszerte elfogadott eredményeivel” egyet nem értőket: a vallás és a „nemzeti államalakulat” egykoron a fejlődés újabb fokát jelentették, ám mára „az egyetemes emberi társadalom” és „az emberiség szolidaritása” lassanként leváltja őket. Jászi Oszkár vitacikke a politikai csatározások hevében leegyszerűsíti a valóságképet. Egyáltalán nem méltányolva, hogy a jogakadémiai katedráról az – azóta többszörösen megbukott – haladáseszményt tanító államtudományt az „állam” és a „haza” nem is értékelhette volna másként, mint felforgató erőt. Ehhez képest igazán toleránsan viselkedett Wlassics miniszter, aki Pikler professzori kinevezése elé nem gördített akadályt. Márpedig – közelebről szemügyre véve Pikler Gyula könyvét – a jogbölcselet egyáltalán nem a „komoly gondolkodók ¾ részének” véleményét képviselte, annak legfeljebb egy erősen vulgarizált változatát.

3. Nincsen megállás Marxig?

A polgári radikalizmus műhelyei, *A Huszadik Század* című folyóirat elindítása (1900) és a Társadalomtudományi Társaság megalapítása (1901) szintúgy szorosan kötődnek a jogbölcselethez; Somló Bódog előbbinek ötletgazdája, később főszerkesztője is (1903–1906), utóbbinak első titkára, míg annak első elnöke pedig maga Pulszky Ágost volt. Közismert, hogy a lap alapító gárdájának javarésze Somló kolozsvári barátai közül került ki – Jászi Oszkárt és testvérét, Viktort is heidelbergi tanulmányai alkalmával fogadta barátságába –, első számához Herbert Spencer üdvözlő levelet küldött;⁸³ amint az is, hogy a *Társadalomtudományi Könyvtár* sorozatának teoretikus fordítói között Somló is szerepelt. Jászi olyannyira elmélyed a jogbölcseletben, hogy *A történelmi materializmus állambölcselete* címen publikál is (1903), és – akárcsak Pikler másik tanítványa, Somló – „a természetjog követeléseinek a társadalmi fejlődés dinamikájából való [...] kinullázását”⁸⁴ veszedelmesnek látja. Már pályaválasztásának indoka – mely nem volt

⁸² Litván – Varga: *Jászi Oszkár publicisztikája*. i. m. 38–42.

⁸³ Ld.: Jászi O.: Emlékiratok. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár publicisztikája*. i. m. 573.

⁸⁴ Jászi: uo. 576.

sem „öntudatos elhatározás”, sem „valakinek határozott tanácsa” – a jog és irodalom összefüggéseire világít rá: „»Jogász« lettem, mivel ez a pálya látszott a legsokoldalúbb lehetőséget nyújtani, valóságos *passee-partout* számba ment”.⁸⁵ Valóban kiválóan „ketezte” a jog mint diszciplína és a jogászi hivatás mint presztízis nemcsak Jászi – köztisztviselőitől miniszteri posztig ívelő – pályafutását, hanem a fennálló elleni küzdelem eszközrendszerét is. Mindenesetre a nagykárolyi entellektüel Somlóhoz írt leveleiből kitérünk, hogy Pikler elméletének elsősorban a faltörökös szerepét szánja. Idegei „kínos, keserves háborgásai közepette” vívódik vele, s az ellenreakciók jobban bőszítik, mint amennyire a belátásos iskola lelkesíti: „gyakran észlelem a Pikler-féle hasznosság alapon felépült igazságossági tan szomorú hatását némely koponyákra”.⁸⁶

Vizsgáljuk meg, hogy Somló 1903-ban publikált monográfiája, az *Állami beavatkozás és individualismus*⁸⁷ milyen pozíciót foglal el. Alapvetően a klasszikus liberalizmus, a *laissez-faire* kritikája kíván lenni, az „individualizmus tarthatatlansága és a beavatkozás szükségessége” tézisének nevében lép föl, mint amely „a politikai, közgazdasági és szociológiai irodalomnak éppen úgy, mint a publicisztikának és a politikai gyakorlatnak truizmusává lett”.⁸⁸ Somló „az állami szabályozás lélek- és élettanának” leírásával egyfelől tovább halad a pikleri úton – már csak azért is, mert a publicisztika és a gyakorlati politikai cselekvés „tudományos” jellegét alig különbözteti meg a természettudományként felfogott szociológiától –, másfelől azonban szorosabban kötődik a „próféta” (Jászi szóhasználat), Spencer tanításaihoz. Elfogadja Pikler pozitívizmusának azon komponensét, hogy a társadalom működése az idegrendszer működésére vezethető vissza, de vitatkozik azzal, hogy „az eszméknek, érzelmeknek és elméleteknek nincsen alapvető befolyásuk a jogalkotásra”.⁸⁹ Ellenkezőleg, az eszmék is idegi eredetűek, bizonyos pszichofiziológiai funkciók. A társadalmi intézmények – így a jog és a művészet – közös okai pedig az emberi szervezet és környezete közötti viszonyból érthetők meg. Valamennyi ember szükségszerűen „társadalombölcseleti elméleteket” alkot, és – mivel a következményeket sohasem ismerhetjük előre – „a szociális intézmények létesítésére irányuló cselekvés legnagyobb részt tudományosan épp oly megállapíthatatlan, mint mindennapos életünk egyéb ténykedései”.⁹⁰ Somló elveti a történelmi materializmus gazdaság-centrikusságát, valamint az eszmékre alapozott természetjogot, és részben igazat ad Spencer politikát lenéző álláspontjának – „Spencer maró gúnnyal beszél a közélet tudománytalanságáról” –, hiszen „magántevékenységünk éppen olyan tudománytalan, mint közéletünk”.⁹¹ Az állami beavatkozásnak a spenceri természetes kiválasztással való szembeállítását azért nem tartható, mert előbbi ugyanúgy természetes hajlamainkból következik, ekként ugyanolyan „kényszer”, mint más (természetes) emberi cselekvés. Pikler helyesen ismeri föl, hogy az állam az önzésen, az érdekkonfliktusokon, az osztályharcon alapul; ám merész distinkciója, hogy a jog a *megegyező* szükségleteket elégíti ki, az igazságosság viszont az *eltérő* szükségletek kö-

⁸⁵ Jászi: uo. 554.

⁸⁶ Budapest, 1899. augusztus 15. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. i. m. 7.

⁸⁷ Somló B.: *Állami beavatkozás és individualismus*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest 1907.

⁸⁸ Somló: i. m. Előszó. IV.

⁸⁹ Somló: uo. 29.

⁹⁰ Uo. 42.

⁹¹ Uo. 43.

zött, a lehető legkisebb fájdalommal járó döntés választása, helytelen konklúzió: a jog a kényszernek csupán egyik neme, s a szükségletkielégítés nélkülözhetetlen eszköze.

Ekképpen a (jog)tudomány, a pikleri természettudományos minta szerint, kevés az állam működéséhez, a békés kompromisszumok megteremtéséhez, a „lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságához”. Miként tehát az állami (kényszer)szabályozás sem mindenható, „legfeljebb bizonyos irányú kiválasztást szüntethet meg” mint a „survival of the fittest” *környezete*, a természetes kiválasztódás is lehet erkölcsi süllyedés: „a jövő nemzedékek a mai társadalmakban nem a kevés számú műveltekből, hanem a nagyszámú műveletlenekből alakulnak [...] az alacsonyabbrendűek szaporasága sokkal nagyobb és elnyomja a magasabbrendűeket”.⁹² Somló azonosul az elképzeléssel, hogy „az ember zoológiai fejlődése még nem ért véget”, s a társulási hajlamot, valamint az önzést egyaránt az emberi természet tulajdonságainak tekinti. Az állambölcseletet így attól óvja, hogy akár a szélsőséges individualizmust (*laissez-faire, laissez passer*), akár a szocializmust magáévá tegye; mely utóbbiba az egyenlő feltételek biztosítását (equal opportunities) és az egyéni képességek teljesen szabad érvényesítését is beleérti. Emlékezetes aforizmát fogalmaz meg erről: „Ha csak egy lépéssel megyek túl Spenceren, akkor nincsen megállás Marxig”, mert „a politikai egyenlősítés után a társadalmi életfeltételek egyenlősítése következnek”.⁹³

Fleck Zoltán méltán hangsúlyozza⁹⁴ a jogbölcselelő közélet mértéktartását, önrendelkezés és közérdek, spontán és közösségi szabályozás összhangját az „általános jólét” előmozdítására. Világos tehát, hogy Spencer Pikler Gyula-i korrekciója – a szükségletek egyenlő kielégítéséről – tévút, miként a törvényhozás jogbölcseleti tudományosságának előírása is az. Az állam funkciója így helyett „a természetes átmenetek szabályozása és egyengetése”,⁹⁵ ma úgy mondanánk, hogy mérsékli a piac kilengéseit, ellensúlyozza a dekonjunkturális hatásokat vagy erőforrásokat biztosít a technológiai átállásokból fakadó költségigényekhez; a társadalom állapotának felmérése után a „legmagasabb szintű viselkedési szinkronizációt”⁹⁶ valósítja meg. Emiatt Somló azt jósolja, hogy a történelem folyamán az egyre nagyobb mérvű állami beavatkozás és az annak egyre önkéntesebben való engedelmeskedés törvényszerűsége tapasztalható („növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve”). „Evolucionista természetjognak”, a szabad változtatás természetjogának hívja elméletét, melyben a jogot és az erkölcsöt a fejlődés szüntelenül átalakítja, azok tehát relatívak. A jogfilozófus egy helyütt Jászi politikai deklarációját is idézi, amely a társadalmi haladás, a szükségletek átalakulása és a gondolat szabadsága közé egyenlőségjelet tesz. Sőt Somló egész könyvének mottója is lehetne a tétel, amelyet Jászi a tudományos publicisztika nyelvén frappíroz: „milyen mértékben enged tényleges megvalósulást az állam a hirdetett új eszméknek: ez mindig a napi politika kérdése, a mi mindig kompromisszum a régi és az új erők között”.⁹⁷ E napipolitika – és a törvényhozás – fölött áll ugyan a Somló

⁹² Uo. 75.

⁹³ Uo. 129.

⁹⁴ Fleck Z.: A körülmények kényszere – Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus. http://tollele.ejte.hu/sites/default/files/articles/fleck_zoltan-a_korulmenyek_kenyszere.pdf (2016. március 8.)

⁹⁵ Somló: i. m. 130.

⁹⁶ Fleck: i. m. 6.

⁹⁷ Somló: i. m. 189.

Bódog-i jogbölcselet, ám annak a mozgásteret az evolucionista társadalomfilozófia és a fronézis, a gyakorlati politika között igencsak szűk mezsgyére szorul vissza; emiatt *Az állami beavatkozás...* végéhez érve egyre kevésbé választható el a tudományos igény a broszúrák és a publicisztikák retorikai stratégiájától.

Az állami beavatkozással mesterségesen korrigált természetes szelekció – bár e tézis keletkezésének idején a kor tudományos, az eugenikát általános elfogadottsággal terjesztő színvonalától nem esett messze⁹⁸ – a második világháború utáni „természetjogi reneszánsz” kádenciáihoz szokott fülünknek fölöttébb antihumanistán cseng. Valamennyi jelentős állambölcselet egy adott történelmi helyzethez igazította rendszerezett okfejtéseit: miként John Locke-ot az angol polgári forradalom filozófusának szokás tartani – *nota bene* politikai filozófiájának narratívája nem független John Miltonétól⁹⁹ –, vagy Bibó Istvánt 1956-énak, úgy az őszirózsás forradalom minden felvilágosult jószándékát és „ferdeségét” tetten érhetjük Pikler és Somló elméletírói munkásságában. S amennyiben utóbbi kiegyensúlyozottabb, lelkiismeretesebb – természetjogi fordulatáról is szólni fogunk –, annál messzebbre sodródott pozitivistá felfogásától és az aktív közéleti szerepvállalástól; egészen addig, mígnem élete tragédiába torkollott. Szegő Katalinnal e téren mindenképp egyetérthetünk: „Az, amit fiatal korában életelvként megfogalmazott – a tudomány abszolút függetlenségének és a gondolkodás igazságkereső nyitottságának imperatívusza –, s ami tevékenysége első szakaszában szenvedélyes kiállásra és nyílt állásfoglalásra készítette, később visszajára fordult, és végérvényesen elszakította elvbarátaiktól”.¹⁰⁰ Fleck Zoltán pedig Somló „élvonalhoz való felzárkózását” dicséri, amelyhez a jogbölcselet „nem csupán témát és stílust váltott, hanem elhagyta az első korszakot meghatározó emberi és szervezeti kapcsolatait”.¹⁰¹

Ennek fényében tagadhatatlan, hogy a „fiatal óriások” a szellemi életet kevésbé látták funkcionálisan differenciálni. Ám hogy „amit Ady költészete és publicisztikája az érzelmekre hatva tudatosított, ők az elemző értelem, a logikai érvelés eszközeivel érték el”,¹⁰² az több és mélyebb vizsgálódást érdemel. Annyi bizonyos, hogy Somló Bódog Ady révén kerül reflektorfénybe a politika porondján, hiszen a Pece-parti Párizs zszurnalistája *Az evolúció*¹⁰³ címen, a *Nagyváradi Napló*ban (1903. május 8.) glosszázta a jogbölcselet Társadalomtudományi Társaságban (március 29-én) tartott előadását, amelyet a *Huszadik Század* az évi első száma közölt (*A társadalmi fejlődésről és néhány gyakorlati alkalmazásáról*). Ady már-már teoretikus érzékenységgel mutat rá, hogy Somló a fejlődéselvet Spencerral és Marxszal egyaránt vitába szállva fejti ki, s az „izga-

⁹⁸ Ld. erről bővebben: Palló G.: Darwin utazása Magyarországon. *Magyar Tudomány*. 2009/6. szám. 714–727., <http://www.matud.iif.hu/2009/09jun/12.htm> (2016. március 10.) „Egyébként ebben az időben a szociáldarwinizmus önmagában nem járt együtt határozott politikai állásfoglalással. Hívei egyaránt verbuválódtak a liberálisok, függetlenségek és a polgári radikálisok közül. Ebből és sok más szempontból a szociáldarwinizmus hasonlított saját következményéhez, az eugenikához, a fajnemesítés, vagy német földön, a fajhigiénia mozgalmához, melyet Darwin unokatestvére, Francis Galton indított Angliában.”

⁹⁹ Ld. erről bővebben: Szenczi M.: Milton Agonistes. In J. Milton: *Elveszett Paradicsom. A küzdő Sámson*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1987. 391–428.

¹⁰⁰ Szegő K.: Somló Bódog és nemzedéke. *Korunk* 1976/6. 421., http://epa.oszk.hu/00400/00458/00466/pdf/EPA00458_Korunk_1976_06_420-426.pdf (2016. március 8.)

¹⁰¹ Fleck: i. m. 2.

¹⁰² Szegő: i. m. 422.

¹⁰³ Ady: i. m. 64–70.

tás” büntető-törvénykönyvi tényállását szó szerint is idézi a fennálló jogrend haladásnak gátat szabó jellegét illusztrálандó. Államfogházzal és pénzbüntetéssel is sújtható volt ugyanis ez idő szerint az, aki valamely osztályt, nemzetiséget vagy hitfelekezetet gyűlöletre izgat a másik ellen, úgyszintén az is, aki a tulajdon vagy a házasság jogintézménye ellen izgat. A társadalmi apóriák – amelyekkel a költő versei, akár saját maga, akár Jászi prózai írásaihoz képest nemcsak más stílusban, de sokkal árnyaltabban is néztek szembe – a jog útján oldhatóak fel. A jog megváltoztatására irányuló törekvések „hathatós eszközei a tudós értekezések” (a tulajdonképpeni jogbölcselet), amelyek „nélkülözhetetlen fegyvere az izgatás”. Az Adytól citált rész azonban nemcsak azt rója fel, hogy a történelemtanítás nem az emberi boldogság „hatványozódására” figyelmeztet, általa „mindig csak a maradiság esztétikáját és morálját látjuk, az elmaradottságnak idealizálását”; hanem egyúttal azt is, hogy „csaknem minden irodalomtörténész hivatásos reakcionárius, aki régi lomnak dicsőségét zengi”. E tétel – amelyet a költő idéz a jogbölcseletől – textuálisan és radikálisan egymás mellé rendeli maradiság és progresszió, haza és haladás, *Sein* és *Sollen*, *de lege lata* és *de lege ferenda*, anakronisztikus és korszerű jogi, illetőleg irodalmi dichotómiáját. A cikk zárata pedig név szerint is Somló oldalára állítja az „intelligensek szövetkezését” sürgető Ignost; *implicite* megelőlegezve, hogy amit a bölcseletben – a nyugati tudományosság recepciójával – a *Huszádik Század* tűz lobogójára, azt az irodalomban a hamarosan elinduló *Nyugat* fogja képviselni.

A Pikleréhez hasonló polémiát Ady cikke gerjesztette, de nemcsak a nagyváradi jogakadémia oktatói tiltakoztak (a tanári kar tagjai egymással is élesen konfrontálódtak, Ágoston Péter és Magyar Géza például Somló mellett foglaltak állást), hanem az egész „közvélemény” országosan felbolydult, amibe a *Huszádik Századon* kívül számos egyéb sajtóorgánium kapcsolódott be; az ügy valóságosan „afférrá” duzzadt, újabb interpellációk hangzottak el, küldtek memorandumot a miniszterhez, de a skandalum nemzetközi visszhangot is kiváltott, külföldi tudósok, írók (így például maga Benedetto Croce is) nyilatkoztak. Wlassics Gyula pedig – akárcsak Pikler esetében – nemet mondott a Somló elbocsátását követelőeknek. Május 29-én Ady újabb, immár csöppet sem csekély terjedelmű pulicisztikával szállt ringbe (*Merénylet a nagyváradi jogakadémián*),¹⁰⁴ amely a „gondolkozás elleni pörnek” minősítette a „merényletet”, a tudományosság semmibe vételének, amit Darwin, Marx és Spencer megfellebbezhetetlen tekintélyei ikonikusan személyesítettek meg. Az izgatás (Bktv. 172. §) szövegét mai jogérzékünkkel nem tehetjük Iustitia mérlegére – történetietlen megközelítés lenne –, ám Adyból – érthetően – a személyes érintettség is beszélt, hiszen őt addigra már elmarasztalták e tényállásra hivatkozva. Sőt a költő éppen második Somló-publicisztikája után néhány nappal, június 6. és 8. között töltötte le kirótt büntetését a nagyváradi királyi ügyészség fogházában, *in concreto* az I. fogházépület D. osztály 18. számú cellájában, a „földi juszticiában”, ahonnan „pompás a kilátás” (*A börtön filozófiája*).¹⁰⁵ Ady sütkérezett a szomorú dicsőségben, mely mégis a haladás, „Krisztus méltóságos és nagyságos szolgálainak” háromnapos mártírjává avatta: „Én megdobtam őket kemény szavak kövével, s ők rabkenyérrel dobtak engem vissza”. A korabeli magyar igazságszolgáltatás

¹⁰⁴ Ady: uo. 70–79.

¹⁰⁵ Ady: uo. 79–81.

horribile dictu – eléggé nem méltányolható irodalomelméleti képzettségről téve tanúbizonyságot – disztinválhatott a műfajok között; hiszen az újságcikk agitatív nyelvén megfogalmazott véleményközlés a káptalan-sorról kimerítette az izgatás tényállását, míg az egyetemi oktató előadásában háborítatlanul gyakorolhatott egyházkritikát, a tanszabadságnak a hatóságok tisztelettel adóztak, eljárást nem kezdeményeztek.

Érdemes azonban futó pillantást vetnünk Ady és Somló gondolatmenetének egyező logikájára. Rekonstruáltuk Somló elméletét – az *Állami beavatkozás és individualismus* az előadásszöveg miatt kirobant csetepaté után nem sokkal jelent meg, példányait napok alatt elkaptokták –, amiből az világlott ki, hogy az állami kényszerszabályozás a társadalom szükségyszerű fejlődését *felismerve* alkalmazkodik a körülményekhez. A *Huszádik Században* folyó vita éppen e körül a szó – a felismerés – körül forgott, mivel Somló nem adott egyértelmű választ arra, hogy mi garantálja az állami akarat helyes (progresszív) helyzetfelismerő-képességét. A jogfilozófus ugyan éppen a történelmi revolúciók ellenszerének javallotta volna az evolúciót: ha az állam előre látja a haladás irányát, s biztosítja a zavartalan átmenetet, az életképesebb variánsok adaptációját és stabilizációját, a „visszafojtott erők” nem okoznak robbanást. Csakhogy ki és milyen tudományos módszerrel igazolhatja, hogy az éppen hatályba lépő szabályozás hátráltatja vagy serkenti a fejlődést? Somló hiába igyekezett egy Spenceren és Marxon felülemelkedő, szuverén fejlődéseméletet kidolgozni, s Pikler ijesztő voluntarizmusát csillapítani, az „állami beavatkozás” *mikéntjének* meghatározását végső soron a jogalkotói diszkrécióra bízta. Amit ugyanis később ennek megalapozásához továbbgondol, a leíró szociológia, mely szerint „a fejlődési törvényeket megtalálni csak módszeresen összegyűjtött etnológiai tények teljességre törekvő indukciójával lehet”,¹⁰⁶ voltaképpen csak átirányítja az episztemológiai hatalom legitimációs igényét a jogbölcselettől egy másik, ismeretlen tudásterületre. Természetesen e gesztus kínálkozó értelmezése – amit Fleck is állít –, hogy e diszciplína, melyre Somló utaló szerkezetű bölcseletrámutatott, a professzionális szociológia lehetett volna. Ám – s a jog és irodalom ezt az interdiszciplináris fiaskót is körüljárja – a különféle megismerési formák membránjainak hiperpermeabilitása mintha immanens működési elveiket veszélyeztetné. A jogbölcselet az életvilág sokszínűségére – a „társadalmi katalógusra” – utal vissza (az irodalomra), míg az irodalom (Ady) arra a rigorózus tudományosságra mutatgat, amely nem hézagmentesen zárt normatív struktúra, az előbbivel – az irodalmi narratívákkal – nagyon is függőségi viszonyba kerül. Ahogy Somló papírra veti: „A társadalmi szervezet egyes ágai: a tudomány, a művészet és az erkölcs éppúgy, mint a jog és a gazdaság ennek a komplikáltan működő társadalmi szervezetnek egymást kiegészítő részeként tekintendők”.¹⁰⁷

Éppen ezért lehetett Somló számára oly fontos a lapalapítás, sőt nem véletlen, hogy ő figyelt fel – mint majd bemutatjuk – Ady poézisére is. Hovatovább mi sem természetesebb, mint hogy Jászi Oszkár is fűzött kommentárt *A nagyváradi esethez*,¹⁰⁸ a tiltakozó egyetemi oktatókat gúnyosan kritizálva, „minthogy a gondolkozásról rég leszoktak”, nem mozdítanak elő komoly és hasznos törekvéseket, „az élet kanonoki

¹⁰⁶ Fleck: i. m. 6.

¹⁰⁷ Somló: i. m. 115.

¹⁰⁸ Jászi O. *A nagyváradi esethez*. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár publicisztikája*. i. m. 43–48.

eszményének” és a „jezsuitizmusnak” hódolnak. E szintagma mintha Ady afféjára is visszavágna, mindemellett Jászi két – a későbbiekben egyre fontosabbá váló – megállapítását is ki kell emelnünk. Egyfelől világossá teszi a marxizmussal való vitáját, mondván, hogy a szellemi erők, „a kor ideológiája nem pusztá visszfénye a társadalmi alapnak”. Másfelől felveti a kérdést, hogy „miért oly ritkák az úttörők tudományban és művészetben egyaránt”. Ahogyan a szónoki interrogációt bővíti, axiomatikusan összefoglalja a polgári radikalizmus, egyszersmind a tudásszociológia két fő csapásirányát. „Miért áll történelmünk és államtudományunk túlnyomó része »nemzeti« frázisokból, irodalmunk huszártörténetekből és gentry vagy zsidó kaszinói élményekből, a kortól elmaradt, frázisokban gazdag és gondolatokban üres Shakespeare-majmolásokból, művészetünk néhány jól megtanult rutinos fogásból?” Az államtudományok frazeológiájának megújítása Jászi mesterére, Piklerre és barátjára, Somlóra hárult, ám az irodalmi innováció, Ady Endre igazi fellépése, az *Új versek* megjelenése (1906) sem sokáig váratott magára.

4. „Bel esprit, publicista, agitátor, essayista vagy más ilyenféle...”

Jászi Oszkára – emlékiratainak tanúsága szerint¹⁰⁹ – „a nagy reformnemzedék tagjai közül” Eötvös József, a jogfilozófus, író és államférfi gyakorolta a legnagyobb hatást, ami összetett ambícióit tekintetbe véve nem meglepő, valamint „a közvetlenül megelőző nemzedék hatóerői között” az – S. Varga Pál-i – hagyományközösségi irány egyik fontos alakja, Gyulai Pál. Őt – „Arany János oldalán” – az igazi „nemzeti-népies” értékek védelmezőjének tartotta Jászi, szemben „a kiegyezési korszak talmi nemzetieskedésével, Széchenyi István örökségének meghamisítóival”¹¹⁰. Arany és Gyulai emblemikus szerepe annál kiemelendőbb, mert haza és haladás az ő életművükben szikrázhatott össze utóljára rövidzárlat nélkül; aminek szép példája az előbbi *Gondolatok a békekongresszus felől* – a jog és irodalom *felől* is figyelemre méltó –, utóbbinak pedig az *Óh nemzetem* című verse, amelyből a létösszegző Jászi is idéz. A nemzet, mely *mindent feled, mit se tanul*, s melyet „A törpe nagyravágyók serge / Mindenre könnyen rábeszél”, Jászi és Ady számára egyaránt – a hegeli dialektika értelmében – „megszüntette megőrzendő” princípium, ám a haladással birkózó egyezsége mindkettejük oeuvre-jének középpontjában áll.

Jászi az „elkedvetlenítő jogászság” után – amely a „taedium vitae et jurisprudentiae” állapotába vetette vissza – két irányban orientálódott teoretikusan. Megírta a már említett antimarxista állambölcseleti publikációját, valamint az Akadémia Gorovdijával kitüntetett *Művészet és Erkölcs* című, több mint négyszáz lapos értekezését,¹¹¹ amelyre úgy emlékezett később – csöppet sem büszke nosztalgiával –, mint önmaga elleni „vádiratra”, mivel „az akkor domináns asszociatív lélektan túlságosan befolyásolta”.¹¹² Mindenesetre már a problémafelvetés is sugallja, hogy társadalmi eszkatológiája nyilvánul meg benne, mely szorososan korrelál Pikler és a korai Somló jogbölcse-

¹⁰⁹ Jászi: Emlékiratok. In Litván – Varga: uo. 539-591.

¹¹⁰ Jászi: uo. 561-562.

¹¹¹ Jászi O.: *Művészet és Erkölcs*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest 1908.

¹¹² Jászi: Emlékiratok. i. m. 579.

letével. „Az erkölcs, ezek szerint, a társadalom bizonyos állapotában reá nézve vitális fontossággal bíró azon eljárási módok szabályzata, melyek megfelelő végrehajtására a társadalomban általános készség még hiányzik”¹¹³ – olvassuk a szentenciát, amely rögvest „elmátkásodik” a somlói kényszerszabály-felfogással; sőt a haladás felismert szükségszerűségeihez igazodó állami aktusok elméletére is kísértetiesen rávall. Olybá tűnik, hogy Jászi erkölcsfogalma egybevág Somló jogfogalmával; erkölcs és jog megkülönböztetésének egyikük sem szentel igazán figyelmet. A szerző szerint az új erkölcsi elveket a politika, a sajtó, az irodalom, a művészet jelenségeiből párolhatjuk le, s a szociális problémák felismerésében, valamint a civilizált világ együvértartozásában azonosíthatók. A jogegyenlősítés, az „egyre nagyobb tömegeknek az alkotmányba való felvétele”, az átmenet a harcból a békébe, a „törzsi szakadozottaságból” az egyetemes társadalomba, a felszabadulás a kizsákmányolásból mind olyan tagadhatatlan irányok, amelyeket a „szocialisták” és az „individualisták” másként elemeznek ugyan, de egyaránt helyeselnek. A művészeti alkotás Jászinak is ösztönszerű szükségletkielégítés, a „lét feltételeivel közvetlen összeköttetésben van”; keletkezése a spenceri „energia-többlet” és „játékszerűség” fogalmaira vezethető vissza. „Haladás a bonyolultság és a különbözőség irányában (a technikai eszközök fejlődésével karöltve), haladás a vallási és az osztályjellegű művészeti tevékenységtől a szabad egyéniségek művészete irányában, haladás az egoizmustól a szimpáthia, az embertől a természet felé, haladás az esztétikai élvezeti kör kiterjedése irányában, haladás a nemzeti partikularizmusból az általános emberi felé: ezek azok az irányzatok, melyeket a művészet fejlődése elénk tár.”¹¹⁴

A művészet azonban e gondolatmenetben az összes „szociális produktum” közül a legkonzervatívabb, nem alakító erejű, hanem okozat, mintegy kémiai reakció, „az összes elért tehetségek egy csapadéka”. Jászi az individuális műalkotást ugyanakkor a kollektívum szolgálatába állítja – „a művészet ismét a közélet szolgálatába kerül” –, hiszen a nagy magánvagyonok felszámolásával az „egyeseknek” össze kell fogniuk, hogy megszülethessen. Lényeges tételét valószínűleg a jogbölcseletről induló polgári radikalizmus hajnalának narratívája ihlette: „Új erkölcsi elvek hirdetése sohasem történt legelőször művészeti formában, mert – mint láttuk – az esztétikai tevékenység lényege ezt kizárja. Sok theoria, sok polémia, sok politikai gyülekezés, sok könyv és sok vér folyik el addig, amíg az új felfogás magának az esztétikai tevékenység konzervatív világában is utat tör.”¹¹⁵ Nyilvánvaló, hogy a művészet ugyanolyan instrumentalizált szociális ágense a társadalmi mérnökösködésnek – hiszen a más szférákban érvényre jutó új erkölcsi elveket implementálja –, mint Pikler „belátásos” törvényei vagy Somló „állami beavatkozása”. Ugyanakkor a tételes jog, a jurisprudentia a műalkotásoknál még később reagál a változásokra: „a költészet és a festészet birodalmában, az illető kor erkölcsi életének leghívebb tükörképét találjuk. Sokkal hívebb ez a kép annál, mint amelyet a kor jogi kódexéből vagy a történetíró följegyzéseiből meríthetnénk. A jogi kódex legfeljebb a törvényhozó céljait, óhajait és feltételezéseit mutatja; a történetíró igen gyakran a saját osztálya és környezete egyoldalú felfogását és elméleteit tárja

¹¹³ Jászi: *Művészet és Erkölcs*. i. m. 24.

¹¹⁴ Jászi: uo. 195.

¹¹⁵ Uo. 204.

elénk. A kor művészeti termékei ellenben – még pedig annál inkább, mentől kevésbbé követnek tendenciákat, ami a művészeti alkotások normális jellege – minden titkolódzás vagy távolabbi szándék nélkül a kor szellemének és érzületének a kifejezői.”¹¹⁶ Ebből adódik, hogy a szerző elmarasztalja a művészi értéktételezés, ízlésítélkezés – ma úgy mondanánk – institucionalista megrögzöttségét: a „génusz erejét” a „nemzeti kegyelet”, az „ünnepelt kritikusok ítéletei és méltatásai”, a konzervatív (akadémista) esztétikai iskolák, a nevelés és a hagyományok hatalma teremtik meg. A „műveltebb kedélyek” e múltba révedő örömszerzése lélektanilag érthető, ám a jogi, gazdasági és társadalmi egyenlőség idején „minőségileg és mennyiségileg is magasabb rendű művészet fog létrejönni”. A kapitalizmus és a liberalizmus hanyatlásnak indította a művészetet – „Európaszerte az erotika vallásosan finom vagy komiszan durva formáiban a művészet középpontjába nyomult” –, ám hamarosan visszatér a művészet (Eötvös-, Jókai- és Gyulai-féle) aranykora;¹¹⁷ sőt magasabb szintre kerül, ha a szociális kérdés – az új erkölcsök – átjárják az írói törekvéseket. Benjamin Kiddtől átvett szlogennel élve, az „*Advent of Demos*” határozza meg a 19. század végének morálját, „a demokratizálódási processzus utolsó és legfontosabb feladatát”; a szerződési szabadságból ugyanis az „ezerfejű sokaság” kizsákmányolása, éhhalála következik. Ez a nemkívánatos korrolárium az igazságosabb redisztribúcióval kiküszöbölhető; a „produktív munka demokráciáját” – az ancien régime erkölcsével, a domináns művészi fogyasztással szemben – hirdető, progresszív műalkotások pedig lassacskán a „rokonszenv” és „kötelesség” eszméivel „telítik” az uralkodó osztályokat is.¹¹⁸

Jászi azon túlmenően, hogy társadalmi programjának szolgálatába állítja esztétikáját, széleskörű olvasottságról tesz tanúbizonyságot, amikor – a magyar művészetelmélet csakugyan figyelemre méltó eredményeként – Taine-t, Ruskint, Wölfflint és a kor meghatározó filozófusainak színe-javát kimerítő alapossgal tárgyalja. Lukács Györgyéhez mérhető teljesítmény, hogy az egyes művészeti ágak történetét is áttekinti, „fejlődésüket” pedig magától értetődően az osztályharc állásához méri hozzá. Így tapasztalja korában a zene határtalan térhódítását, hogy „a tájképek eddig el nem ért tökélyre emelkednek”, és – bár „a weimari poétikus napok kora lejárt” – az angol preraffaeliták irányzata „milliók esztétikai megnemesbülésével biztat”. Az irodalom pedig a lovagi erények, a királydrámák és a történelmi regények után új műfajokat fog keresni, hogy a „szimpatihát” és az altruizmust hirdesse. Mivel a polgárság „nyugodt révbe jutott”, nem lelkesíti többé a schilleri és lessingi dráma, ezért az mára „deklamáló” és „naiv”; „teljesen alkalmatlan napjaink uralkodó társadalma komolyabb és tartalmasabb drámai művészetre”.¹¹⁹ A jövő államával – ha beteljesednek a polgári radikális proféciaák – intenzívebb és extenzívebb művészeti élet szerveződik, amely „a létért való küzdelem hevessége ellen dolgozik”, „az emberi életet befelé tereli”, s így fenntartja a közjót és a köznyugalmat; s az építészet és a szobrászat szerepe is az állami tekintély

¹¹⁶ Jászi: uo. 236. Vö.: „A jogélet az a vizimalom, mely az erkölcsi érzések folyamában végzi a maga munkáját, amattól hajtva s irányítva az esetek túlnyomó többségében s csak néha – nagy, korszakosnak nevezett reformok idején – válik az hajóvá, mely az új erkölcsi elvek erejétől hajtva, a folyó árja ellen igyekszik utat törni.” (Uo. 48.)

¹¹⁷ Uo. 273.

¹¹⁸ Uo. 281.

¹¹⁹ Uo. 290.

megszilárdítása. Jászi a közgazdaságtant sem felejtí ki e vízióból: „Nem véletlenség, hogy az angol klasszikus közgazdaságnak a nemzeti gazdaságról szóló elmélete ellen egyik legmélyebb tiltakozás éppen Ruskintól ered, aki mint esztétikus mindenkinél jobban átlátta a »homo oeconomicus« konstrukciójának egyoldalúságát és borzalmosságát”.¹²⁰ A szerző a „test harmóniájától” és a „lélek függetlenségétől” afféle általános puritanizmust vár, amikor is nem a pénzzel és a hatalommal méretik meg a „legnagyobb tömegek boldogsága”, hanem a „nemes” és „boldog” emberek befolyásával, akik „mind személyük”, „mind birtokuk” által a társadalmi fejlődést helyes, altruista irányban mozdítják elő. Jászi államutópiát is rajzol, és hiába igyekeznék ettől elhatárolódni, Platón nyomdokain haladva mégiscsak a természetjog vonja büvkörébe. Az osztály nélküli állam – amely hovatovább nem a marxizmus talaján áll – a jogon keresztül megfűkezi a társadalmi evolúció romboló mellékhatását, az új erkölcsöt pedig a művészetek révén „istápolja”: „a művészet sui generis intellektuális és morális értékeket nem termel, hanem az értékei az emberi élet tényleges és valóságos értékei”.¹²¹

A művészetben tehát a gyönyöreiv uralkodik, hiszen önálló és organikus szükségletet elégít ki. Ugyanakkor a politikai közösség társadalmi békéjét, megállapodottságát, szociális egyensúlyát olyan mértékben szavatolja, amennyire a nyugati ész kumulatív tudáskészletével, a technológiai vívmányok felhasználásával lépést tart. Az anyagi és a szellemi eszközök gazdagsága ekként dialektikus viszonyba kerül: „az embereket legfelsőbb természetükben legtöbbször kedvteléseikből lehet megismerni”. Jászi fontos példaként idézi fel Eötvös József két irányregényét (*Falu jegyzője; Magyarország 1514-ben*), s rögzíti, hogy az efféle „politikai tendenciájú művészet” csakis ott alakulhat ki, ahol az elnyomás, a „szolgaság” és a „műveletlenség” már nem teljeskörűen bénító. Sem az abszolút kizsákmányolás, sem az egységes társadalom esetében nem születne meg a vármegyei igazgatás visszaéléseinek vagy a kegyetlen nemesi bosszúállás parabolája. A művészet ugyanolyan instrumentum Jászi számára, mint a jog Pikler és a korai Somló Bódog számára; hiszen a törvényhozónak és az alattvalóknak egyaránt bemutatja mindazt, amit Marx vagy Malthus nehezen érthető nyelven, hogy „miről van itt szó”. „Hogy születik meg a szociális izgató? Hogy támad a sztrájk és hogy lesz elfojtva?” Minderről a művészetekből értesülhetünk behatóan. Ennek ellenére Jászi egyfelől felszólal mindennemű „morális cenzúra”, az „írókból és művészekből álló vegyes bizottságok” ellen, hiszen a művészet nem lehet erkölcstelen – határozott és időszerű szükségleteket tükröz. Másfelől egyetértően idézi Ferrerót: „A beteges művészet védelem az abnormális tendenciák ellen, melyek enélkül valóságos cselekvőségbe mennének át”.¹²² A szerző ezután Piklerrel élesen szembeszáll, amiért a jogbölcslő az állami célszerűséget (opportunizmust) – mely a boldogság megvalósítója – a gondolat szabadságnál előbbrevalónak tartja. Ugyanakkor Somló álláspontjával azonosul: „a fejlődés törvényével ellenkezik, ha a kutatás szabadságát, a szabad kutatás eredményeinek bárminő közlését megszorítjuk, avagy a törvények megváltoztatására irányuló bárminő törekvést megtiltunk”.¹²³

¹²⁰ Uo. 330.

¹²¹ Uo. 412.

¹²² Uo. 396.

¹²³ Uo. 406.

Jászi csakugyan utópista, amikor a „progresszív szociálpolitikát” és a „művészeti politikát” mint a politikai és a gazdasági egyenlőséget kivívó „szociális kultúrpolitikát” összevonja: „az állam az egész vonalon megindíthatja egy magasabb emberfaj mester-séges kiválasztásának munkáját, azokkal az óriási anyagi és szellemi erőkkal, melyeket jelenleg a militarizmus emészt fel”. Erkölc, művészet és állami szabályozás tehát egybevágnak, mind közül pedig legfontosabb az utóbbi helyessége: „legmagasabbrendű az a művészeti hatás, mely a lehető legmagasabb esztétikai élvezetet a lehető legtöbb emberben képes felkelteni”.¹²⁴ Ahhoz pedig, hogy az új erkölcsöt tükröző műalkotások recepciója végbemehessen, az állami kultúrpolitikát kell segítségül hívnunk; ugyanis „a kor legmagasabb erkölcsi ideálja csak egy kis kör lelkében él”, a „nagyobb körök” csupán a „felhígított morált” internalizálhatják – a tekintély, a hagyomány, a túlvilági remények és a büntetés eszközzrendszere révén –, akárcsak a csecsemők a „mesterségesen készített táplálékot”.¹²⁵

„Szerencsétlen természetem még nem tudja elválasztani az akciót az elmélkedéstől” – olvassuk Jászi Oszkár Somló Bódognak 1904-ben kelt leveléből.¹²⁶ A jog pedig csakugyan olyan performatív állítások halmaza, amelyek a bölcselettől a cselekvésig tartó útvonalat jelölik ki. A tudományos publicista és a jogbölcselelő vérmérséklete, habitusa is ütközik levélváltásaikban. Jászi a „Minden Titkok Tudójának” szerepét próbálgatja, tájékozódik a biológia (Le Dantec) és a lélektani introspekcio irányában, és megállapítja, hogy „a francia biológia geniális vezére sokkal inkább a Méray szemüvegén nézi a dolgokat, mint a Piklerén, vagy a miénken”.¹²⁷ Másutt kifejezetten azt a munkamegosztást tanácsolja Somlónak, mely az ő „erős fantáziáját” és a jogbölcselelő „analitikus képességeit” hasznosítja: „Te csak ird meg a jogszociológiát; én az emberi természetet”.¹²⁸ Amikor Jászi értetlenkedik azon, hogy Somló Mérayt „ad acta teszi”, és a jogbölcselelőt a „jóleső pszichologizálás avagy az olcsó darwinizálás” vádjával illeti a „pozitív tudás” oldaláról, a mellett a humanista polihisztorság mellett is érvel, amelyet – a 18. századi francia enciklopédisták kései utódjaként – talán utoljára képviselhetett. Ady Endre írásművészetét mindenestre ugyanez az episztemológiai infallibilizmus hatja át; akár – ahogy Fülep Lajos visszaemlékezéséből elhíresült – „az utolsó magyarnak”,¹²⁹ vagyis a 19. századig kizárólagosan érvényesnek elfogadott költői hivatástudat (*ars poetica*) utolsó kiteljesítőjének, akár a millennium utáni modernség magyar előfutárának tekintjük. Jászi – Hatvany Lajosnak címezve az „Anregungot” – szintúgy sajátos filozófiájának művészetelméleti és társadalombölcseleti összefüggéseit magyarázza. „Az én legfelsőbb művészeti törvényem épp úgy a *l’art pour l’art*, mint a legfelsőbb tudományos a *la science pour la science*”, ami annyit tesz, hogy a valódi művészet és a valódi tudomány nem azonos a bornírt hazafisággal vagy az egoista maradisággal: „ökölbe szorul a kezem, ha holmi Rákosi gyerek vagy kálvinista szakköltő a *l’art pour l’art*

¹²⁴ Uo. 414.

¹²⁵ Uo. 436.

¹²⁶ Budapest, 1904. október 9., In Litván – Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. i. m. 44.

¹²⁷ Jászi: uo. 42. Méray-Horváth Károly „biológiai szociológiája” nagy hatással volt Jászira.

¹²⁸ Párizs, 1905. március 1. Jászi: uo. 78.

¹²⁹ Lásd: Fülep L.: *Ady éjszakái és éjszakája*. In Timár Á. (szerk.): *Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok 1920–1970*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1976. 44–78.

alatt végzi ki Gerhart Hauptmann, ki »szocialista propagandát« csinál”.¹³⁰ A régebbi korokban, amelyekbe a polgári radikalizmus visszasóvárog, nem „bornírt specialisták”, hanem „gyönyörű univerzális emberek” éltek, teória és praxis, gondolat és tett „vidáman és szabadon ölelte egymást”. Ettől az állapottól fájoan különbözik a mostani, Jászi kora, a hivatalos művészet, a hazafiság elhatárolódik a haladástól és a tudományosságtól.

Jászi egyik akkortájt keletkezett levelében ugyancsak határozottan pozicionálja magát Somló Bódoghoz és Szabó Ervinhez – két bensőséges levelezőpartneréhez – képest. Előbbit óvja a politizálástól, s a „*pure science*” terrénumát átengedi neki, utóbbi – s így áttételesen a haladó, a szocialista és internacionalista „tudományosság” – kompetenciáját pedig egyetlen téren vonja el: a „nemzetietlen, illetve nemzetellenes *pose-t*” dobja ki a léghajóból („a nemzetköziséghez csak a nemzetin vezet az út”). Ugyanis – ahogy írja – számára a nemzeti lét „nem gyomorprobléma, de *kultúrprobléma*, mely perspektívái szépségével egyként lelkesíti az utolsó gyári munkást és a francia esprit királyát, Anatole Francet”.¹³¹ A tudomány, a haladás letéteményese nem lehet nemzeti, csak nemzetközi, ekként azonban önmagában elégtelen a közjó megvalósításához, amely a „jogot kiterjesztő”, a „vagyon megosztó” és a „kultúrát felemelő” munka három komponensének eredője. Ezért üzenheti Szabó Ervinnek Jászi, hogy a mozgalmat nem csinálhatják olyan „inferioris vezérek”, akikkel „valóságos kultúrpofoan”, ha szóba áll. Ehhez hozzátartozik, hogy – a deáki nemzetiségi törvényeket példaként ajánlva – „a magyarság beolvasztási munkáját csak a nemzetiségeknek is használó becsületes kultúrpolitikával érheti el”,¹³² hiszen – és itt Jászi *expressis verbis* az „észjogi idealisták” pártjára áll – „a nemzeti érzés óriási dinamikai erőforrás”, ha szakít az erőszakos magyarosítással. Jászi nemzetiségi kérdéstről vallott nézetei egyáltalán nem függetlenül alakultak Pikler Gyula (vagy akár Eötvös József) állambölcseletétől. „Bár valóban történeti szükségszerűségnek tartotta a nemzeté válás folyamatát, ez az elv gyakran ütközött egy másik jászista elvvel, nevezetesen Európa föderalizálásának és demokratizálódásának elvével” – összegzi Gyurgyák János.¹³³ A „Dunai Egyesült Államokká” bővülő Monarchia (Közép-Európa), sőt az európai egységesülés (integráció) betetőzése véglegesen megoldja az államnacionalizmusok lehetetlenségének Lajtán inneni apóriáját. A „saját nyelvű iskola”, a „becsületes közigazgatás” és a „jó bíraskodás” (voltaképpen a jogi proceduralizmus) Jászi jóslata szerint a nemzetiségek „indusztrializmussal szükségszerűen együtt járó”,¹³⁴ automatikus asszimilációjához fog vezetni; ami újabb bizonyíték arra, hogy a haladás oltárán – ha kénytelen-kelletlen és fokról fokra is – Jászi is a hazát áldozta volna fel.

A „hazaárulási lidércek széttiprása”, a kultúrprobléma hol másutt ütközne ki erőteljesebben, mint az irodalomban? Jászi 1905-ben már Párizsból jelentkezik elragadtattottan. Somló Bódognak úgy festi a francia fővárost, mint ahol minden lakos „meg van

¹³⁰ Nagykároly, 1904. október 31. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. 60–61.

¹³¹ Budapest, 1904. október 16. Jászi: uo. 47.

¹³² Budapest, 1904. október 23. Jászi: uo. 57.

¹³³ Gyurgyák J.: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest 2007. 180.

¹³⁴ Jászi O.: A nemzetiségi kérdés újabb fejleményei. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár publicisztikája* i. m. 182–207.

nyerve a tudománynak. Nemcsak hisz benne, de lelkesedik érte. Kevés a katonaszo-
bor, helyette tele van a város tudósok, művészek szobraival”. Sőt a párizsi (francia) pél-
da ékességét – amelyet, *mutatis mutandis*, a szintén Somló Bódog buzditására odautazó
Ady Endre élez ki poétikus maradandósággal – megintcsak a magyar művészeti és tu-
dományos élet párhuzamos provincializmusa illusztrálja: „Mert a milieu felemel és öl.
Mert éppúgy, amint nem produkálhat a magyar A. Franceokat, csak Herczegeket, épp
úgy nem produkálhatott Pasteuröket csak Petrikeket”.¹³⁵ Későbbi keltezéssel, hiányos
tudományos ismeretei fölött keseregve Jászi így vall Somlónak: „bel esprit, publicista,
agitátor, essayista vagy más ilyenféle vagyok, de nincs semmi közöm a tudományhoz”.
E vívódó, kontemplatív viselkedés örökkön felveti a specializálódás kényszerét, amely-
nek időnként behódolni látszik, máskor vehemensen ellenáll, s köztes megoldásként a
közéleti ember és a bölcselet együttműködését óhajtja: „Talán Somló + Jászi = egy árja
nyugat-európai tudós”.¹³⁶

Mindazonáltal a jogot Jászi Oszkár „új Magyarorszá-gában” központi hely illeti meg.
A *Huszdik Század* fennállásának évfordulójára írt publicisztikája (*Tíz év*)¹³⁷ a szocio-
lógia mint a törekvéseket szintetizáló terminus technikus jelentéstartományába vonja
„az új népboldogító politikát a benthami igazságosság szellemében” és persze Herbert
Spencer „auspiciumát”, az első számot köszöntő üzenetét. A „fiatalok” és „utópisták”,
az „ex occidente lux!” hívei, a „racionalista és korrupciógyilkos lovagok” nemcsak a
Széll-korszakbeli Magyarországot, „az egyházak és a latifundiumok szörnyűséges ural-
mát”, hanem a „régii jogászkodást”, „a hivatalos, nemesi állambölcselet és publicisztika
összes hagyományait” vették célba, az általános, titkos választójogot követelték. Év-
gett pedig „fölfedezték Magyarországot”: „Magyarország anatómiáját és fizológiáját”
a „tudományos politika” empirikus módszertanával. A régi rendet, amelynek felszá-
molásáért szövetkeztek, tendenciózan a jog bástyái és vizesárkai veszik körbe: „a
nemesi osztályuralom és annak érdekeit szolgáló prókátoroskodás”, „választójogrend-
szerünk avult és korrump anakronizmusa”, „a közös vámterület mélyén lappangó osztá-
lyuralmi szempontok”, „a vármegyei nemesi klikkuralom korrump tehetetlensége” –
más szöveghelyen ehhez csatlakozik a „szabadelvű párt korrump választási rendszeré-
nek pártkasszái és szolgabírái” kitétel is –, valamint persze a „nemzetiségi mumus”, a
nagybirtok (latifundium), az oligarchia és a parasztkérdés. Jászi – bár az okokat min-
dig társadalmi és kulturális eredetűnek ábrázolta – az elérni kívánt célt a jog nyelvén
nevezte meg: „a magyar jogállam és ipari kapitalizmus alapjainak a lerakása”.

Az új Magyarorszá-g felé¹³⁸ azután – a polgári radikális párt ideológiai alapjait le-
fektetve – Jászi „közjogi ideológiáját” úgy határozta meg, mint amelyik „nem lesz sem
48-as, sem 67-es”; felülemelkedik „a kurucok és labancok egyaránt önző osztályérde-
kein” és túljut „a tehetetlenül dühöngő közjogi frazeológián”. Jászi csakugyan kiváló
stilizta, aki azonban literátori és rétori képességeit veszi igénybe, amikor a tiszta tudomá-
nyosságot nem argumentumokra építi, hanem meggyőző szófordulatokra, szólele-
ményekre, metaforákra. Komolyan aláássa ambícióját, hogy Pikler Gyula és Somló Bó-

¹³⁵ Párizs, 1905. március 15. In Litván – Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. i. m. 83.

¹³⁶ Uo. 84.

¹³⁷ In Litván – Varga: *Jászi Oszkár publicisztikája*. i. m. 75–89.

¹³⁸ Uo. 89–107.

dog pozitívizmusa, feltétlen Nyugat-tisztelete – ne feledjük, hogy Párizs szimbolikus emlékezhellyé avanszálása is Somló Bódogtól ered – afféle rendszerezett axiológia hiányával párosult. Jászi tudományos publicisztikája valójában a nyugati auktorok tekintélyét, a progresszív és racionális politikai követeléseket (közoktatási reform, egészségügyi reform, a szegények ingyenes jogvédelme, munkásbiztosítás, modern néphadsereg, nemzetiségi türelem stb.) beolvasztja a hiperbolikus – sőt elliptikus – retorikai alakzataiba és látomásos metaforáiba, megállapításaiba. Ilyen például a következő mondat: „az Egyesült Államok szabad és kultúrgazdag levegője minden pandúr, szolgabíró, megvesztegetés és kényszerhymusz-énekeltetés nélkül rövid pár év alatt elangolosítja a mi szegény, éhező tótjainkat”. Az „agarászbálok”, a „kényszerházasságok”, a „skriblermesterség”, a „sujtásos dísz” és az „öblös honszerelem”, a „gavalléros arisztokrácia hazug meséinek” ellentettje – Jászi bináris világnépeben – a szociálpolitika, a feminizmus és a humánus emberszeretet művészete. Világos, hogy Jászi Oszkár – a tervgazdálkodást és a szabad piaci kezdeményezéseket valamilyen formában elegyítő – „liberális szocializmusa”¹³⁹ sokat merít abból, amit Somló állami beavatkozás (mérésékelt etatizmus, intervencionizmus) és individualizmus dialektikájáról megfogalmaz. Ez a doktriner idea azonban éppoly kifejtetlen, mint progresszív tudománykonceptiója.

1906. március 5-én írja Jászi Szabó Ervinnek, hogy – Somló Bódog „felfedezésének” is hála – Leopold Lajos „ujjongó lelkesedése megvétette”¹⁴⁰ vele Ady Endre kötetét (*Új versek*), mely úgy megrázta, mint „Petőfi óta talán egyetlen költő sem”. Jászi felbuzdulása már előző napon levelet íratott Adynak¹⁴¹ – akit már korábban, Nagykárolyból személyesen jól ismert –, s nem véletlen, hogy a kötetből mit emel ki. Azt, hogy a „halálzagú, bús magyar róna” a „forradalmi erők tüzeben reszket”; valamint a „nyugati kultúra és szépségideál” iránti vágyat, az új „szerelem-vallást”, legfőként pedig a *Harc a Nagyúrral* című verset. Ezt követően, a *Huszádik Század* áprilisi számában két kritika is napvilágot látott a könyvről, Goór Pálé és Hatvany Lajosé. Somló Bódogot megszólítva – és Ady költői nagyságát dicsérve – Jászi már egyenesen „Hunniá” asszonyaira panaszkodik, akik keveset mosdanak, vagy „kokottok”, vagy „dajkák”, vagy „utána-verklizők”. A Hunnia pedig „Ady Endre víziója”¹⁴² – ahogy már 1929-ben papírra veti –, így nevezvén „a mágnás, lezüllött gentry és zsidó bankigazgató heréknek azt a maffiáját, mely a magyar népet fojtogatja”. Jászi valóban úgy tekintett a költőre, mint aki Kölcsey, Kossuth és Eötvös politikai testamentumát hajtja végre, nemzeteszámjüket saját korára applikálta. Számolatlan transztextuális kapcsolat mutatható ki Ady és Jászi között; a polgári radikális vezér szellemi és politikai útját a jogbölcselet (Pikler és Somló) indíttatásától a líráig (az Adyéval közös politikai programig, művészi világnézeti) tette meg. Feleségéhez intézett végakarata teljesült,¹⁴³ amikor sírfeliratát Ady hozzá szóló verséből emelték ki: „s hogy folyósan szélesedtek az ő útjai, úgy ömölgettek ielé mindenünnen... a magyar becsületesek és intellektuelek útjai...” Amíg azonban Jászi – a csekélyen megalapozott teóriával végül leszámoló és balul végződő – politikai praxisa menthetetlenül tovább radikalizálódott a „gyakorlati szocializmus” és a „törté-

¹³⁹ Ld.: Gyurgyák: i. m. 170.

¹⁴⁰ In Litván – Varga: *Jászi Oszkár válogatott levelei*. i. m. 131.

¹⁴¹ Jászi: uo. 1906. március 4. 132–133.

¹⁴² Jászi: uo. 312.

¹⁴³ Jászi: uo. 568.

nelmi materializmus” felé (így tolódott el a *Huszadik Század* is Spencertől Marxig), a lírikus zaklatott poézise megőrizte lelki és eszmei egyensúlyát.

Ady 1914. június 28-án beszédet készült mondani a nagyváradi Polgári Radikális Párt zászlóbontásánál.¹⁴⁴ A jelenlévők tanúsága szerint előre megírt szónoklata helyett „csak néhány köszöntő szót intézett a publikumhoz”, viszont Jászi és Somló előadása után „a déli 1 órás pesti gyorssal Váradra érkező *Világ*”¹⁴⁵ című lapban, újonnan megjelent versét – *Várnak a táborozók* – olvasta fel – úgy, hogy a lap friss példányáért lóhalálában szalajtottak valakit a pályaudvarra –, valamint a *Véres panorámák tavaszán* című „apokaliptikus látomását”. E költemény valóban nemcsak „propagandacélokat szolgált”, hanem végérvényesen – keserű pátosszal – deklarálta a Somló Bódog-i társadalomreform közjogi – evolutív – esélyének megszűnését. „Játszódnak le hóhéros panorámák / S mikor olyan kis gondja a világnak, / Hogy nem tisztul Hunnia piszkos ólja. / E tavaszon, én ifju társaim, / Százszor szentebb minden máskorinál / Lelkünk erős, tavaszi riadója.” A revolúciót egyelőre Ferenc Ferdinánd trónörökös és feleségének szarajevói meggyilkolása hozta el, amelyről a polgári radikális társaság az Elite kávéházban értesült, és amikor – Bölöni Györgytől tudjuk – „Ady megtörölte a homlokát, s csak ennyit mondott: – Itt a világháború!”¹⁴⁶ Az iménti vers utolsó strófájában megjövendöltek viszont később nem bizonyultak igaznak: „A História talán ránk taposhat, / De mi itt bent tápláljuk a tüzet / És égetünk mindent, mi régi, poshadt. / Jöhét akármí romlás, összeomlás, / Nekünk mindegy: ide nem jöhét rosszabb”.

5. „A Jásziság én akart ideáлом”

Ady nem folytathatta problémátlanul Arany János hagyományközösségi törekvéseit; életműve – költészet- és léttörténeti fordulópontként – a lírai és a kollektív szubjektum válságáról tanúskodik, miközben töretlenül kísérletezik a totalitás visszaszerzésével. Ahogy szerelmi lírája is a párkapcsolat konfliktusos természetét ábrázolja, magyarságverseinek gyűjtőpontjában a haza és haladás programjának robbanásközeli feszültsége sűrűsödik. N. Pál József szemléletesen mutatja meg,¹⁴⁷ hogy Ady „szintézissteremtő igénye” az „ellentétek feloldhatatlanságát” éli meg, költészete – publicisztikájával ellentétben – nem teszi le voksát egyetlen politikai állásfoglalás mellett sem, jóllehet gyakorlati politikai konnotációkkal telített. Az irodalomtörténész hasonlatát kölcsönvéve: „Ady élete s műve [...] egyenként látszólag körülhatárolható, de egymással összeköttetésben lévő, számtalan felületből álló, hatalmas, gömbszerű mértani testhez fogható talán, ahol minden felület utal az egészre s [...] a többi részrelemre is”.¹⁴⁸ Éppen ezért a költőt sokféle irodalomtudományos szemléletmód, nemzeteszme, ideológia kisajátította volna, ami mindig összefüggött poétikai és fundamentálonológiai interpretációkkal is. A totalitás elvesztésének felismerését, a századelő szecessziós dekadenciáját hangsúlyozók a

¹⁴⁴ Péter. I. Z.: *Ady Erdélyben*. Noran Könyvkiadó, Budapest, 2003. 182–185. A nagyváradi Polgári Radikális Párt zászlóbontásánál című fejezet.

¹⁴⁵ Péter I.: i. m. 184.

¹⁴⁶ Péter I.: uo. 185.

¹⁴⁷ N. Pál J.: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmétörténeti pozíció természete és következményei. Spectrum Hungarologicum*, Vol. 1., Jyväskylä – Pécs, 2008.

¹⁴⁸ N. Pál: i. m. 10.

szubjektum dezintegrációját, disszeminációját, az identitásvesztést, míg a veszendőbe ment totalitás helyreállításáért perló – intimitás- és istenkereső, a hazáért felelőséget, kockázatot vállaló – mozzanatok kiemelői a felnagyított lírai én heroizmusát mutatták ki az *oeuvre*-ben. Némelykor az „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál”, máskor a „Mind-en Egész eltörött” szólama vált fontosabb képződménnyé. Földessy Gyula a Huszadik Század Ady-számában (1919 augusztusa), később Babits Mihály és Németh László „értelt leghatározottabban az életmű organikus egysége mellett”;¹⁴⁹ ekként mintha Ady életműve lenne az a hiányzó őseposz, amelyet Arany 19. századi felfogásában megírni már nem lehetett. Más látott Adyban Prohászka Ottokár és Rákosi Jenő, a politikai moralitás ellenfelét, más Makkai Sándor, a valódi vallásos költőt, más Sík Sándor, az erkölcstelenségében is kiemelkedő lírikust, és megint más Szabó Dezső, aki 1915-ben megszakította a kapcsolatot a *Huszadik Századdal* (és Jászi Oszkárral), s a későbbi népi mozgalom Ady-képét alapozta meg. Szabó szerint a polgári radikalizmus „elsikkasztotta a magyar és szociális evolúció legszebb alkalmát”,¹⁵⁰ valójában az individualizmus és a szabadversenyos kapitalizmus jutott csődbe, így a történelmi középosztály és a polgárság kudarca után a magyar parasztságnak kell a történelem színpadára lépnie.

A politikai moralitás, így a jog és irodalom szempontjából két Ady-értelmezés fontos elsősorban. A történész Szekfű Gyula Adyt és Tisza Istvánt két sorsképpel azonosította; számára Ady olyan képviselője volt a „48 óta száradó” nemességnek, aki leszámolt a nemzeti és állami illúziókkal, ám „kiutat mutatni nem tudott”.¹⁵¹ Szekfűtől ered az a máig közkeletű Ady-kép, hogy a költőt nem értette meg, kiközösítette a Kölcey és Széchenyi ideálját eláruló nemzet, amelynek követeléseit címezte, s így ő kénytelen-kelletlen adta el magát „tökéletlenül asszimilált kenyéradóinak” (ti. a polgári radikálisoknak). Az irodalomtörténész Horváth János pedig az – Arany János közönségének irodalmi tudatával – csúcsra érő „nemzeti klasszicizmus” szellemében marasztalta el Adyt, akinek költői jelentőségét mindazonáltal ő sem becsülte alá. Horváth János nem csupán „irodalmi” szempontból vette szemügyre az – „öszön-ihletet” a ráció rovására túlhajtó – költőt, hanem mint jelenséget.¹⁵² a modernség azért sodorta veszélybe közönségét (ti. a nemzetet, a politikai közösséget), mert az erkölcstől (a nemzeti öntudattól) elszakította az esztétikai értéket. Az „öntudat nélküli konzervativizmus” és az „elvtelen modernség” ugyanúgy hibát követtek el a politikai közösség identitásának, mint Ady költői forradalmának értelmezésében. Sem a konzervatív állambölcselet és irodalomkritika, sem a progresszív társadalommérnökök és művészetleoretikusok – mint pusztán „tartalom nélküli formák” – nem voltak képesek haza és haladás programjának összehangolására.

A vizsgált történelmi időszakban tehát az irodalom és a jogbölcselet nyilvánvalóan többet jelentettek a pusztán esztétikánál és jogelméletnél, sőt még az immanens eszmei tartalmaknál is, amelyeket hordoztak. Mindezt jól mutatja a fenti írások esszéista irányultsága, amit a jogfilozófusok ugyanazzal a magabiztossággal választottak, mint a történészek vagy az irodalomtudósok, tekintet nélkül arra, hogy a konzervatív esz-

¹⁴⁹ N. Pál: uo. 19.

¹⁵⁰ Uo. 36.

¹⁵¹ Uo. 27.

¹⁵² Uo. 29.

tétikát vagy a pozitivizmus természettudományos képét sajátították-e el. Ady költői életműve – a jog és irodalom megközelítésében is – sokkal több, mint valamely eszmék foglalatja. Wellek és Warren tételét parafrázálva nem mondhatjuk, hogy a költő csupán a törvény előtti egyenlőség, az igazságos közteherviselés vagy a nullum crimen sine lege jogelv érvényesítéséért emelte föl szavát. Amikor az irodalom kutatói úgy fogalmazzák, hogy Ady a lét teljességét vette birtokba, úgyszintén nem tematikus értelemben beszélnek: tételük fundamentálonológiai. Ady költészetében összegződtek a kor teoretikus és politikai vitái, a korszellem, a korhangulat. Számára Párizs ugyanúgy szimbólum volt – több mint Durkheim munkásságának színtere –, akár Somló Bódognak. Csak éppen a „magyar Ugar” elmaradottsága, az áldatlan hazai viszonyok nem az empirikus tudományosság meghonosításával, sem a politikai forradalom ígéretével, hanem a lírai én esztétikai forradalmának végrehajtásával változtathatók meg. S nem csupán azért Adyt helyezük egy évszázad távolából korának centrumába, mert a közkeletű idióma szerint a költészet időtálló megismerési forma – szemben a jogtudománnyal, mely *hic et nunc* törekszik eredményeket elérni, hanem mert akkor és ott éppen az ő lírája szintetizálta az eszme- és művelődéstörténeti, esztétikai és morális, filozófiai és antropológiai problémákat, amelyeket a kortárs (jog)filozófiák és politikai erők a maguk diskurzusában sem ragadtak meg érvényesen. Somló Bódog – méltányolandó erőfeszítései ellenére – nem volt képes elméleti szinten sem arra, hogy a jogfilozófiai apóriák megoldásaként használható indítványokat tegyen, művei inkább elmélet- és jogtörténeti, semmint általában vett filozófiai jelentőségűek. Jászi Oszkár bizonyos gondolatai napjaink politikai szcénájának is értelemadó, jelentés-konstituáló kontextusaként működnek. Sőt Gyurgyák János a rendszerváltás folyamatára ható „Jászit” is tudatosítja,¹⁵³ ám erről nehéz lehántani, hogy a valóságos helyzetet félreismerő – mégoly jó szándékú – nemzetiségi politikája miként bukott meg. Akárcsak azt a körülményt, hogy – részben elméleti felületessége miatt – az „új Magyarország” politikai és gazdasági struktúráját pontosan nem határolta körül, így azonban a „második reformnemzedék” balra tolódása szükségszerűnek, elkerülhetetlennek minősíthető. Ady költészete viszont az egész magyar művelődéstörténetre azóta is hosszú felezési idejű hasadó anyagént sugárzik: sem a politikátörténet, sem az irodalomtörténet – folyton körülötte keringve – nem szabadul az általa keltett, változatos sugarakban interferáló hermeneutikai körökből.

„Ady, a költő éppenúgy misztikus volt, mint a publicista” – írja róla Féja Géza.¹⁵⁴ A költő publicisztikái mindenképp lírai tendenciájúak: a latin kifejezések gyakori használata azt a prókátor dzsentrivilágot idézi, amelyre verbálisan ráront; az argumentumok helyett a stílus pompá kíván meggyőzni. Ennek ellenére az igazán nagy ívű publicisztikák esszékké (*Petőfi nem alkszik, A magyar Pimodán, Ismeretlen Korvin-kódex margójára*) érlelődnek, s túllépnek a polgári radikalizmus korlátozott jelentéstartományán. Mégiscsak a költői életművet érdemes főként irodalom gyanánt a jog mellé helyezni. Az Ady-oeuvre¹⁵⁵ egyáltalán nem olyan „tízparancsolat” – Robert M. Cover

¹⁵³ Ld.: Gyurgyák: i. m. 157–197.

¹⁵⁴ Féja G.: Ady Endre végrendelete. In Féja G. (szerk.): *Ady Endre: Jósások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest 2010. 13.

¹⁵⁵ Az Ady-versidézetek forrása: *Ady Endre összes versei*. Magyar Helikon, Budapest 1968.

aforizmájára utalva –, amelynek Pikler, Somló és Jászi művei adják a narratív kontextust, még csak nem is olyan „eposz” vagy „biblia”, amely a polgári radikalizmus követelés-parancsolatainak, politikai brosúrájának, programpontjainak narratív kerete; hanem haza és haladás kiegyensúlyozott nemzeteszmejének keresése, s a keresés kudarcának tragikus hangoltságú manifesztuma. A *Tűz ünnepén* című versében ugyan – Jászi felkérésére – a költőfejedelem üdvözölte az Országos Radikális Párt megalakulását (1914. június 6.), annak vezetői közt is helyet foglalt, a politikust név szerint is említi hosszú poémájában (*Margita élni akar*), és megírta – halála előtt kevéssel – az őszirózsás forradalom tiszteletére az *Üdvözet a győzőnek* elhíresült opusát. Az elmaradott társadalmi és állami berendezkedés egyik szimbóluma pedig – Ady számára – Werbőczy, a „populus Werbőczianus” (*Werbőczy és az ő népe*),¹⁵⁶ az „ugocsai köz-úr”, aki „azt a vért hozta magával, amely a magyar nemesek ázsiai őseiben zabolátlankodhatott”; „az úri, halódó Magyarországnak méltó prófétája”. A publicisztikában Werbőczy az üzletszerű „hazafiaskodás” megszemélyesítője: kódexe, „a Tripartitum, mely egyébként egy alacsonyrendű osztrák törvénykönyv mintájára készült, egész jogászai működése a jobbágyság örökös leigázására s az úri Magyarország végtelenítésére készült”.

E törvényalkotó költői attitűd – amit Martha Nussbaum „költői igazságszolgáltatásnak nevez”¹⁵⁷ – kulcsát a *Hunn, új legendában* találjuk: Hunnia mérsékelt csodáiban „ős állandóság vágat, / Hunn, új legenda, mely zsarnokin életik”. A következő strófa explicitté teszi, hogy az ország-szimbólumban a jog, a hatalom emblémája és instrumentuma – az államközösségi programot és a hagyományközösségi paradigmát akkor már egyeduralkodóan felváltó Beöthy Zsolt-féle eredetközösségi narratíva ugyanolyan elavult, anakronisztikus immár, mint az esztétikai tradíció – a nemzeti klasszicizmus – normarendszere. „Voltam, se végem nem lehet enyhe szabály”. A beszélő nem veheti át kritikátlanul a múlt irodalmi örökségét – „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, / Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül” –, mint ahogyan zsinatokat dobol, és Dózsát, Jacques Bonhomme-ot toborozza seregébe, valamint kiáll a protestáló negyvennyolcas hagyományokért (szállóigéket korábról, a Rákóczi-féle szabadságharc idejéből választva). „Eb ura fakó, Ugocsa non coronat”. Jussáért perel a költői szubjektum – „egy ágban szabadulás, béklyó” –, amely a történelmi múltat nem eltörölni, hanem „megszüntetve megőrizni” akarja. Amit a Nyugattal „elmátkásodó” Pikler és Somló csakis a nemzeti kötöttségeken való felülemelkedésként illeszthetett teóriájába – a haladás uniformizáló természettörvényeihez adaptálódva –, Ady lírai alteregója, a „sok százados szándék”, a „Százféle bajnok mássá sohse váltan” az igazibb magyarság felszínre hozásával, uralomra juttatásával érné el. A *Tűz ünnepén* lírikusa ugyanígy szövi versebe a „győri, híres inzurgenseket”, akik „Minket tiporva” fegyverkeznek, hogy „tessenek Bécsnek”.

A *Margita élni akar* félbemaradt verses regénye sem azért különösen érdekes, mert szerzőjének vitapartnerai – akik, ha irodalmi ízlés dolgában el is maradtak tőle, mint például Rákosi Jenő, vagy a történelmi kényszerpálya megakadályozta abban, hogy konszenzuálisan nagy államférfiként emlékezzen rájuk a politikai közösség, mint például Tisza István – név szerint is felbukkannak. Jóllehet itt olvasható kinyilatkoztatás-

¹⁵⁶ In Ady E.: *A világoosság lobogója alatt*. i. m. 167.

¹⁵⁷ Lásd: H. Hörcher F.: A költői igazságszolgáltatásról. *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. 43–55.

szerűen, hogy „Nekem mindig kell egy jó Valaki, / Kit emeljek magam fölött a trónra”, vagyis az elköteleződés Jászi jogpolitikája mellett: „A Jásziság én akart ideálom”. Mindenesetre megállapítható, hogy Ady Endre csak Jászi társadalomreformerségével, messianizmusával szimpatizál, de művészetfilozófiájával nem. Alkotói alapélménye, a haza és haladás pártiak dichotómiáját szinoptikusan szemlélő identitása, az „Én nem vagyok magyar?” retorikus kérdéséből felcsapó otthontalanság, sem a nemzeti klasszicizmusban (Horváth), sem az univerzális erkölcsi intellektualizmus esztétikai tükrözésében (Jászi) nem oldódhatott föl. Ahogy Papp Endre levonja a következtetést: „[...] a századfordulón immár elvált egymástól az eredetközösségi értelmezés és a romantikus individualista felfogás. Az irodalom nemzeti jellegével a világirodalom szempontját állították szembe, a nemzeti jelző helyére az általános emberi került”.¹⁵⁸ Ady sohasem tudott doktriner antiszkeptícizmussal viszonyulni a polgári radikálisok univerzalizmusához, s mind kevésbé az antiklerikalizmusukkal párosuló ateizmushoz – istenes versei példák erre –, a „kollektív megelőzöttség” episztéméje pedig kétségkívül folyamatosan ellensúlyozza individualizmusát. A tény, hogy versei – Németh László tanulmányára hivatkozva¹⁵⁹ – a magyar ritmusra költészettörténeti kuriozitással találnak rá, úgyszintén ez utóbbit igazolja.

Kabdebó Lóránt találóan jegyzi meg Ady poémájáról,¹⁶⁰ hogy „[A]z európai költészet éppen a *Margitával* egy időben fogalmazza-alakítja azokat a verseket, amelyeket a század nyitányaként a klasszikus modernséget átalakító dialogikus paradigma elő-alakzataiként ünnepel azóta is a század befogadástörténete”. A bahtyini értelemben vett dialogicitás, a világszemléletek ütközése, alapvetően határozza meg azonban e művet. „A dolgról nem lehet másként szólni, csak úgy, hogy – akarva, akaratlanul – közvetlen párbeszédbe lépünk már elmondott szavakkal, véleményekkel, világnézetekkel.”¹⁶¹ Kétségtelen, hogy „a beszéd tárgyává maga a beszéd válik”, „a dolgot maga mögé szorítja a nyelvi megnyilatkozás”; mégpedig azért, mert a világszemléletek, a „lehetséges válaszok”, „az elhangzott vélekedések”¹⁶² immár menthetetlenül sokrétűek: másként viszonyulnak a beszéd tárgyához, a dologhoz a haza, másként a haladás hívei. A *Margita...* valóban „nem-történet”, csupa bizonytalanság és elbizonytalanítás, a „médiüm”, a „demitizált perszóna” személyében mégsem „az én-vesztés folyamata tudatosodik”,¹⁶³ ahogy Kabdebó megállapítja. „Életszerűség” és „szövegszerűség”, „romantikus önépítkezés” és a „történelemből való kijelentkezés” kettősége csakugyan felismerhető, ám Ady „csalimeséje” a fogalompárok *első* tagjait választja.

Már a felütés – „Az új magyar Sionnak énekét / Kezdem, kit egykor Néked megajánltam” – az Adynál gyakori öszövétségi emlékezetalakzatokat idézi; s utat nyit az értelmezésnek, hogy a költő valamiképpen a Jan Assmann-i „kulturális koherenciára”¹⁶⁴

¹⁵⁸ Papp E.: Az anyanyelvben az ismeret és a szépség. In *Szemléletünk próbája*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 2007. 34.

¹⁵⁹ Németh L.: Magyar ritmus. In *Az én katedrám*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1983. 15–71.

¹⁶⁰ Kabdebó L.: A Margita európai rokonai. In „Ritkúl és derül az éjszaka”. (*Harc az elégiáért.*) Csokonai Kiadó, Debrecen 2006., <http://mek.niif.hu/05600/05654/05654.htm#2> (2016. március 9.)

¹⁶¹ Kovács G.: Dialógus a versben. Elmélet és módszer. 9., http://epika.web.elte.hu/doktor/dialogus_KG.pdf (2016. március 9.)

¹⁶² Kovács: uo. 9–10.

¹⁶³ Kabdebó: i. m.

¹⁶⁴ Assmann: i. m. 123–131.

törekszik. A kánon „megszentelő elve” összeegyezteti a politikatörténetet (a politikai élet szereplőinek seregszemléje, a zsidókérdésben hangsúlyozott filozofemita állásfoglalás stb.) és a művészettörténetet, ám bibliája, eposza „bomlott nem-regény”, „torzítottan szép, magyar regény”, melyben „minden másképpen kicserélve jön”. E Hunnia-történetben „Arany János volt végső lobbanás”, a költői alterego „poéta-Széchenyi” vágyik lenni, Margita pedig író és maga „Hungária, ha blaszfémnek is hallik”. Másutt: „Hungária s Margita majdnem egyek”, amellyel szemben áll a jogász, az „Aranybullás magyar-kor”, a „Sobri ügyvéd”, a dzsentrí, a mágnás, a díszmagyar, a pap minősége. Ekképpen lényeges, hogy a „forradalmas lélek”, a szív nem másban emblematizálódik, mint az „ó-frigylárában”: Ady Endre tudatosan építkező költői kódexe, a valóságteremtő, szuverén életmű a szükségyszerűnek látott, új állam- és irodalomalapítás gesztusa.

6. „Valahol lenn, mélyen az Ész alatt”

Nemcsak tudománytörténeti jelentőségű Somló Bódog 1908-tól kimutatható (*Das Problem der Rechts-philosophie*), 1911-re kiteljesedő (badeni) újkantianus fordulata (Spencertől Kantig), amely szembefordítja Pikler Gyulával és a polgári radikalizmus valamennyi műhelyével, valamint a mechanikus benthami utilitarizmussal, a jogbölcseletet pedig megtisztítja a pszichológiától és a szociológiától. Somló a *Huszadik Század* hasábjain polemizál Piklerrel – 1907-től, a *XX. század szociológiája* című cikkétől kezdve¹⁶⁵ –, ami kezdetben a társadalmi anyagcsere-folyamatról zajlott, s a lélektanral szembeni fenntartásokig vezet, később azonban a természettudományos szemlélet elvetéséhez. Nem értett egyet a választójogi követelésekkel sem, bölcsen felismerve, hogy az adott alkotmányosság keretein belül kontraproduktív következményeket válthat ki, s Jászival is könnyörtelenül szakít. Ráadásul éppen akkor, amikor – Szegő Katalintól idézve – „Jászi Oszkár napilapot szerkesztett, Károlyival népgyűléseket szervezett, a radikális csoport belevetette magát a választójogi küzdelembe és végül létrehozta a Radikális Pártot”.¹⁶⁶ Nem erőltetett belemagyarázás, hogy – az egyszerre autonóm és szuverén¹⁶⁷ – műalkotások szükségképpen dubitáló narratív stratégiája – az esztétika keretrendszerében – ugyanúgy haza és haladás harmóniáját kívánja elérni, mint Somló Bódog, amikor a szociologizáló jogelmélet zsákutcáját és axiológiai fogyatékoságát a személyes erkölcsi meggyőződés és az elvont politikai moralitás összeolvadó horizontján „belátva” éles teoretikus fordulatot, hajtúkanyart vesz. Jóllehet az államot továbbra is a jogalkotó hatalom szabályainak engedelmeskedő társadalommal azonosítja, immár a „pozitív morált” is igyekszik meghatározni. Értékelméletét elválasztotta a jog fogalmával összefüggő kérdések taglalásától, a jogkritikát attól a „bírói jogmagyarázattól”, amely nem ismerhet joghézagot. A fennálló rend ezek szerint nem a szükségképpen belátott igazság, lehet célszerűtlen és igazságtalan is, ami jogszerű. Az 1917-ben Lipcsében – Budapesten, magyarul 1920-ban kivonatossan – megjelent *Juristische Grund-*

¹⁶⁵ Ld.: Bodzsoni I.: Somló Bódog. 135–141., http://adattar.vmmi.org/cikkek/1600/letunk_1975.03-04..10_bodzsoni_somlo.pdf (2016. március 9.)

¹⁶⁶ Szegő K.: Somló Bódog értékelmélete. 75., <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00006/pdf/073-088.pdf> (2016. március 9.)

¹⁶⁷ Ld. az irodalom „kül- és belpolitikájához”: P. de Man: Szemlélet és retorika. In Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Budapest 1991. 115–129.

lehre a jog formájával, a kanti apriorisztikus, a normákat illető általános igazságokkal foglalkozik, a jogi alapfogalmak rendszerét alkotja meg; elválasztva mindezt a tételes jog változékonny és esetleges tartalmától. A jog értékmérőit mindazonáltal nem szándékozott Somló szubjektívizálni – a stammleri akarásból és érzelmekből dedukálni –, hanem úgyszintén a társadalmi állapotból nyerte ki. Azért olyan lényeges számára, hogy tudatosítsa a jog helyességének propedeutikáját, mert – úgy vélem – átérezte a közelgő történelmi kataklizma – magát az összeomlást, a „*Zusammenbruchot*” nyilván nem jósolta volna meg előre – *kockázatát*. A tétel, amelyet a kései Somló elutasít, röviden a szükségszerűség, a pozitivisták tudás kétséget kizáróan belátható akkumulációja; ehelyett az államok sajátos fejlődésük szerint kell hogy irányt szabjanak önmaguknak. „Mindenekelőtt kétségbe kell vonni, hogy az összes népek jogának történelme bizonyos fejlődési fokozatok állandó megismétlődéseként volna felfogható.”¹⁶⁸ Ezenkívül „zegzug utat mutat a fokozatok egymásutánja”, és még ha „a fejlődés állandó irányt mutat” is, akkor sem vonhatunk le jövőre vonatkozó következtetéseket. Somló – nem lepődhetünk meg eléggé – a helyességet, a kauzalitástól megkülönböztetendő értékelő szempontokat csakis úgy objektíválhatta, ha az egyéni érdekkonfliktusokat „a szabadon akaró emberek közösségének” fogalmában *kiengesztelte*. Ily módon viszont éppen oda tért vissza, ahonnan a társadalommérnökök, Pikler és Jászi elrugaszkodtak: a nemzethez, a hazához. „Azt látjuk tehát, hogy végül is sokkal több függ a »közösség« eszméjétől, mint »a szabadon akaró emberektől«.”¹⁶⁹

Az erkölcs kanti autonómia versus heteronómia tárgy körében¹⁷⁰ pedig egyik princípium mellett sem köteleződik el teljesen Somló: az értékítélet nem a szubjektumból származik, logikai törvényeknek is alá van vetve.¹⁷¹ Megegyezésszerű jellegű tehát a jogi érték, de nem pusztán konvenció, „hanem az egyéni és társadalmi elvárások egybeesését, kongruenciáját”¹⁷² jelenti. E pozitív morál, erkölcs és jog egymásra utaltsága az államban, nagyon emlékeztet egy másik magyar gondolkodó elméleti bázisára. Horváth János nemzeti klasszicizmusa hasonló megfontolásokból áll ki az individuális alkotóerő, a zseniesztétika kollektív megelőzöttsége mellett: erkölcs és esztétikum egymást feltételezik, akárcsak erkölcs és jog. „A jog értékelésének mértékeit [...] nem a jogbölcselet produkálja racionális úton, hanem azok minden jogbölcselet előtt már érzelmileg adva vannak, s a jogbölcselet is alkalmazhatja azokat.”¹⁷³ Mint ahogyan – fűzhetjük hozzá – az irodalomtudomány is. Mi másra ismerünk e tudományos megállapításban, mint a nemzet látens eszméjére – a jogi axiológiára vonatkoztatva? Szegő Katalin figyelemre méltó okfejtése rámutat arra, hogy Somló nem tudta az esztétikai értéket értékelméletébe illeszteni: „Somlónál az esztétikai értékvilág feloldódik az etikumban”.¹⁷⁴ Ennek oka pedig a husserli ismeretelmélet tudománykoncepciójának elfogadása: a bölcselet, a ráció, a nyugati ész fundamentuma a filozófia, amely a művészettel *ellentétben* a kol-

¹⁶⁸ Somló B.: A jog értékmérői. *Huszdik Század* 1910/2. 4.

¹⁶⁹ Somló: uo. 8.

¹⁷⁰ Lásd erről bővebben: Somló B.: Értékfilozófia írásk. Szegő K. (szerk.): *Pro Philosophia* Kiadó – József Attila Tudományegyetem, Szeged 1999.

¹⁷¹ Ld.: Szegő: Somló Bódog értékelmélete. i. m. 81–83.

¹⁷² Szegő: uo. 83.

¹⁷³ Somló: A jog értékmérői. i. m. 13.

¹⁷⁴ Szegő: Somló Bódog értékelmélete. i. m. 85.

lektív bizonyosságkeresés színtere. „Nem válik-e azonban mindezek folytán a helyes jogról szóló tan lehetetlenné? Ha a mértékek érzelmileg adva vannak, marad-e még tenni való az értékelésnek egy tudománya számára?” Hiszen – s e mondattal Somló összegzi is álláspontját –: „az egyéni helyességi érzés csak indexe egy szuperindividuális értékelésnek, amely a feltétlen érvényesség igényével lép fel”.¹⁷⁵ A tudomány azt célozza, hogy a jogi viták ne „Bábel tornyát” építsék, inkább az alkalmazandó értékek hierarchiája, szótári rendje segítse a felek kölcsönös megértését. A „szuperindividuális értékelés” pedig olyan kulturális közösségből, hagyományból szűrhető le, mint amilyen a nemzet.

Somló Bódog 1918-ban a budapesti jogi kar oktatója volt, s „ez volt az az időszak, amely tudományos, politikai és emberi csődjéhez vezetett”.¹⁷⁶ Moór Gyula, Somló tanítványa, nekrológiájában így jellemezte mesterét: „Igazság keresésének fáradhatatlan, fáradt lovagja, bátor lovagja”. Az életutak, három tragikus sorsé, a végzet dramaturgiájának utasítására – a teoretikus és a morális magatartásokból következően – szerteágaztak. Ady Endre Veres Pálné utcai betegágyán november 18-án fogadta a Nemzeti Tanács Hock János vezette delegációját, félig öntudatlanul üdvözölte a győzőket – a november 16-ai Nyugatban lírikusként is, a hosszas kapacitálásra küldött költeménnyel –, és borzadt el az állam elbukásán, Erdély fenyegetettségén az idő tájt. Magatehetetlenül túrta, hogy napra pontosan két hónappal halála előtt a Vörösmarty Akadémia elnökének válasszák, ám a „tettek” konzekvenciáival lényegileg nem szembesülhetett. A tárca nélküli miniszter Jászi Oszkár nemzetiségi politikája megbukott, majd az összeomlást követően a politikus és gondolkodó emigrációba vonult. Somló Bódog a trianoni békekötés után csaknem négy hónappal, a házsongárdi temetőben felakasztotta magát. Reményik Sándor *Tragédia* című versében így ír róla: „És akkor jó egy váratlan lökés. / A büszke homlokzat végighasad. / Valahol lenn, megnyílt egy mély pokol, / Valahol lenn, mélyen az Ész alatt. / És a repedés tágul, egyre tágul, / A meghasonlott lélek látja ezt, / Látja – és tompán önmagába bámul.”

Somló Bódog halálának irodalmi emblémája nemcsak afféle lírai szertartásrend, nemcsak kultusz történeti lenyomat, hanem egyben teoretikus relevanciájú is.

7. Konklúzió: a jog és irodalom hasznáról és káráról

Arra törekedtem, hogy megmutassam, a jog és irodalom narratológiai irányzata miként teheti világosabbá a jogtudomány és az irodalomtudomány egymémely problémáit. Ha a problémák körvonalai kontúrosabbak, a diskurzusok szereplői is magabiztosabban nyúlhatnak érveikhez, választhatják ki a készletekből az éppen megfelelőt. Ahelyett, hogy a jogot megfosztanánk a többi normatív szférától megkülönböztető ismérveitől, és az irodalmat pusztán morális vagy eszmei tartalmak hordozójának nyilvánítanánk, a magyar művelődéstörténet rétegeiből feltárható egy *különös szint*, amely – leginkább eszmetörténetként vagy mentalitástörténetként – a társadalmi nomosz autoritásigényét szavatolja. Annyiban különbözik a politikai filozófia elveitől, hogy elsősorban primer vagy szekunder irodalmi textusokban érhető tetten, és egyáltalán nem azono-

¹⁷⁵ Somló: A jog értékmérői. i. m. 13.

¹⁷⁶ Szegő K.: Somló Bódog és nemzedéke. i. m. 421.

sítható olyan viszonylagosan sztenderd eszmetartalmakkal, mint a liberalizmus vagy a konzervativizmus.¹⁷⁷ Sőt a dualizmus válságba fordulásának idején a politikai közösség normatív univerzumában az Ady Endre munkássága körül felcsapó indulatok, szerveződő értelmiségi csoportok, örvénylő irodalomértelmezői stratégiák *meghatározóbbak* voltak a „nyitott szövedékű” jogi szövegek értelmezési monopóliumáért folytatott diskurzusoknál. Az irodalom nemcsak a jog *környezeteként* állt elő, hanem a politikai közösség végső, *ultima ratiós* argumentumait is felülírta. Igaz, az állami aktusok vagy a jogi szabályok jogforrási hierarchiában elfoglalt helye sohasem helyettesítheti a „másodlagos, tartalomfüggő indokokat” (miért kell egy ígéretet inkább betartanunk, mint egy másikat?) vagy az „elismerési szabályt” (mitől válnak bizonyos társadalmi szabályok *erga omnes* hatályúvá?). A jog legitimitása mindig is a jogon kívül keresendő; a szuverén, aki „a kivételről határoz”, mindig a jog előtti káoszról vagy természetből lép a kultúra állapotába. Ahhoz, hogy az állami erőszakmonopólium legitim működésbe lendülhessen, a kulturális közösségnek meg kell tapasztalnia identitását.

A kollektív identitás megtapasztalásának folyamata a nemzeteszmé történetében megy végbe. A magyar nemzeteszmé történetében, a magyar kultúr- és politikatörténetben – tulajdonképpen a magyar nyelvű írásbeliség kezdeteitől fogva – a *szép-irodalom* kitüntetett ágens; ekként hangsúlyosan hozzájárult a politikai hatalom jogi döntéseinek legitimitációjához. Az irodalomtörténet-írás – az irodalmi szövegek autoritásának meghatározása révén – a kulturális közösség, míg az alkotmányosság – a jogi szövegek autoritásának meghatározása révén – a jogközösség identitásáért szavalt; s e kettő szintézise a politikai közösség. A *Huszadik Század* társadalombölcseleti, valamint a *Nyugat* szépirodalmi narratívája a kulturális közösségről konfrontálódott a kiegyezés közjogi narratívájával. Haza és haladás dichotómiája ebben az összefüggésben ragadható meg leginkább: a „haza” nélkül a politikai közösséget szétvetik a centrifugális erők, a „haladás” nélkül beszippantják a centripetális erők. Egy tízparancsolat nem értelmezhető egy szentírás, egy alkotmány egy eposz nélkül. A közjogi problémák nem pusztán jogelméletiek, ahogyan az irodalomtudomány kérdései sem válaszolhatók meg kizárólag az irodalomelmélet terminológiájával. Toldy Ferenc és Horváth János irodalomtörténete ezzel ugyanúgy számolni kényszerült, mint Somló Bódog jogfilozófiája, Szekfű Gyula köztörténetírása, Németh László esztétikája vagy Bibó István társadalomfilozófiája.

Az irodalmi kanonizáció és az alkotmányos normativitás felfoghatók úgy, mint a politikai közösség kollektív emlékezetének kétféle, egymással összefüggő konstrukciói. A hazai jog és irodalom-kutatások nemcsak azért kerültek az elmúlt években az érdeklődés homlokterébe, mert mostanra eresztett gyökeret ez az irányzat, hanem mert a rendszerváltás, az ország szuverenitásának visszaszerzése után sem az alkotmányjog, sem az irodalomtudomány professzionalizmusa nem hozott létre olyan narratívát, amely a „hazát” és a „haladást” összeegyeztetné. A formális alkotmányosság, a procedurális jogállamfogalom, és – ami ezzel korrelál – az alkotmánybíróági aktivizmus

¹⁷⁷ Lásd erről: G. Fodor G.: Nagyzási hóbot vagy politikai program? A Huszadik Század körének viszonya a liberalizmushoz (1900–1906). A probléma körülhatárolása. *Századvég* 6 (2001) 121–147, <http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/20/fodor.htm> (2016. március 9.)

elutasítása¹⁷⁸ a „*pure science*” jegyében a jogot kiszakította kulturális kontextusából. Az irodalomértés szintén csak azon az áron tudta elképzelni, hogy felzárkózik a nyugati posztstrukturalista és posztkolonialista trendekhez, ha a marxista narratívával együtt – lévén mindkettő „nagyelbeszélés” – a nemzeti narratívát is elinflálja. Az alkotmány értelmezése, a „láthatatlan alkotmány” (Sólyom László), valamint a „jogkiolvasztás” (Pokol Béla), a német alkotmánybírói minta átvétele és az amerikai típusú „alapjogiasítás” (alapjogi platform) vitán felülállóan progresszív tendenciája a jogászt mégiscsak „magára hagyta törvénykönyvével”,¹⁷⁹ mert a nyugati elméletek magyar implementációjából hiányzott az akkulturációs mozzanat, a saját tradíció normaképző hatása. Az irodalomtudomány vigyázó szemét – Párizs helyett – Berlinre vetette, ám nem Batsányi vagy Ady módjára. Az a szelekciós szempont, normatív értékelés, amely kizárólag a – gyakran önkényesen rekonstruált – nyugati elvárásokhoz igazította a keletkező műalkotások rangját, legalább annyi értéket sújtott felejtéssel, mint amennyi remekművet piedesztálra emelt. Az irodalom a hasznos időtöltés vagy a világirodalmi piac része lett, elveszítette frónétikus funkcióját; a jog pedig operacionális mechanizmus, amelynek narratívája a kódexeken nem terjeszkedik túl.

¹⁷⁸ Ld. erről bővebben: Varga Cs.: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok az európai egységesülés perspektívájában. (Magyar körkép – európai uniós összefüggésben.)* Szent István Társulat, Budapest 2009.

¹⁷⁹ Ld. erről bővebben: Falusi M.: *Virágvasárnapi zsákbanfutas. Jog, irodalom és politikai filozófia napjainkban.* In Falusi M.: *Virágvasárnapi zsákbanfutas. Esszék, tanulmányok, kritikák.* Nemzeti Kulturáért Alapítvány, Budapest 2012. 142–164. Nadas Péter *A magyar államhatalom esztétikája* című írásában fogalmazta meg elvi érveléssel, hogy a jogászok nem hagyhatók magukra törvénykönyveikkel, s ez az írói deklaráció a jogfilozófia rendszerében sui generis figyelemre méltó.

Az irodalom szerepe a *larinumi szenátusi határozat* értelmezésében

GEDEON MAGDOLNA

A római jog ismeretforrásai között tartjuk számon a feliratos emlékeket és a nem jogi irodalmat is, azaz a történetírók, szónokok, bölcsészek stb. munkáit. Ezek az irodalmi művek elsősorban a más, jogi forrásokban nem fellelhető joganyag vonatkozásában bővítik ismereteinket. Így pl. a római városállammal kapcsolatos közjogi tudásunkat a történetírók munkáiból gyarapíthatjuk, de magánjogi vonatkozásban is számos szenátusi határozatra csak a nem jogi irodalomban bukkanhatunk. Mennyire lehet ezeket a forrásokat hitelesnek tekinteni? A kutatók álláspontja megosztott ebben a tekintetben, bár többször régészeti leletek bizonyították egy-egy irodalmi mű valóság tartalmát, és több forrás összevetésével is meg lehet állapítani, hogy hiven tükrözik-e a korabeli Róma jogéletét.¹

Különös forrásnak számít a Kr. u. 19-ben hozott *larinumi senatus consultum*. A szenátusi határozat szövege feliratos formában maradt fenn egy bronztáblán, amelyet az antik Larinum, a mai Larino területén találtak meg, innen kapta a nevét. A lelet egészen új, először Mariano Malavolta publikálta 1978-ban. A felirat töredékes, kiegészítésével többen próbálkoztak, az általam felhasznált változatot véglegesnek lehet tekinteni.² Az irodalmi forrásokból ismert *senatus consultum*-okkal ellentétben a feliratról így eredeti formában ismerhetjük a határozat szövegét, melynek megértéséhez azonban a római nem jogi irodalom nyújt segítséget, azaz a római jog feliratos ismeretforrását egy másik fajta ismeretforrás interpretálja. Az irodalmi források a felirat töredékes részeinek kiegészítéséhez is hozzájárultak. A szenátusi határozatnak van azonban olyan pontja is, amely egy történetíró sorainak megértéshez nyújt segítséget, sőt bizonyítékul szolgál annak hitelességére.

¹ A frankfurti jogtörténeti iskola pl. tagadja a szépirodalmi művek és a történetírók munkáinak forrásként való használhatóságát, másként vélekedik erről azonban Zlinszky János, aki szerint kellő kritikával, a csodás elemek leválasztásával, e művekből is gyarapíthatjuk az ókori Róma jogéletére vonatkozó ismereteinket. Vö. Zlinszky J.: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai, Budapest 1996, 31–32.

² A SC ebben a tanulmányban felhasznált rekonstrukcióját ld. W. D. Lebek: Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius: Das SC der Tabula Larinas. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 81 (1990) 60–63. A SC szövegét fordította Gedeon M. Ld. még: W. D. Lebek: Das SC der Tabula Larinas: Rittermusterung und andere Probleme. *ZPE* 85 (1991) 41–70; B. Levick: The Senatus Consultum from Larinum. *The Journal of Roman Studies* 73 (1983) 97–115.

A szenátusi határozat célja annak megakadályozása, hogy a szenátorok és lovagok fiú vagy lány utódai és hozzátartozói színésznek vagy gladiátornak álljanak, vagy valamilyen ezekkel összefüggő tevékenységet végezzenek. Erre a szenátusi határozatra utal Tacitus egyik művében:³

Tacitus *Annales* 2, 85: Ugyanebben az esztendőben szigorú szenátusi határozatokkal fékeztek meg a női feslettséget, s megtiltották, hogy akinek nagyapja, apja vagy férje lovag volt, testével kereskedjék. (Ford.: Borzsák I.)

A felirat első hat sora a határozat keletkezésének körülményeit, a határozat meghozatalának okát tárja fel. A 2–3. sorában olvashatjuk a határozat keletkezésnek helyét, és a kidolgozásában közreműködő személyek megjelölését:

(1) *Senatus consultum* – szenátusi határozat

(2) [...] a Palatinus dombon, az oszlopcsarnokban, amely az Apolló templomban található. Az aláírásban közreműködött Gaius Ateius Capito, Lucius fia az Aniensis (tribusból), Sextus Pompeius [...] (cognomen), Sextus fia [...] (tribusból), [...] (ismeretlen tanú)

(3) [...], (praenomen) Octavius Fronto, Gaius fia a Stellatina (tribusból), Marcus Asinius Mamilianus, Cutius fia Arnensis (tribusból), Gaius Gavius Macer, Gaius fia Poblilia (tribusból) mint quaestor, Aulus Didius Gallus, [...] (praenomen) fia (tribusból) mint quaestor.

A helyválasztásra vonatkozóan, miért éppen az Apolló templom oszlopcsarnokában került sor az aláírásra, Suetonius, Caesarok élete című munkájából kapunk felvilágosítást:

Suetonius *Augustus* 29, 3: Apollo templomát palatinusi házában azon részén építette fel, melyet a jósek szerint az isten egy villámcsapással maga jelölt meg; oszlopcsarnokokat is épített hozzá, meg egy görög és latin nyelvű könyvtárat, ahol idősebb korában gyakran tartott senatus-üléseket és szemlét a bírói testületek fölött. (Ford.: Kis F.)

A személyek közül Capitót ismerhetjük közelebbről, akinek a műveiből vett töredékeket a *Digesta* tartalmazza, ami a római jog jogi ismeretforrásának számít. A 4. sorból megtudhatjuk, hogy már korábban is próbálkozott a szenátus a két felső rend fiataljait távol tartani a színészi és gladiátori tevékenységtől. Ezeknek a határozatoknak az összegyűjtésével két *consult* bíztak meg, akik a feladatot elvégezték, és erről egy *commentariust* készítettek:

(4) Tekintettel arra, hogy Marcus Silanus és Lucius Norbanus Balbus konzulok előadták, hogy elkészítettek egy jegyzéket – ahogyan azt nekik feladatul tűzték – azokról a szenátusi határozatokról, melyek a szenátorok gyermekeire

(5) vonatkoztak, vagy azokra, akik saját rendjük méltóságának ellenére színpadra vagy gladiátoriskolába kötelezték le magukat, és fiatalok tevékenykedtek [...]

³ Vö. Sály P.: *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései*. Szent István Társulat, Budapest 2012, 210.

Bár a felirat 11. sorából megtudjuk, hogy ezt a jegyzéket a felirat végéhez csatolták, ezt azonban már nem találták meg, ezért szintén az irodalmi forrásokban kell utánanézni, milyen határozatok születtek korábban ebben az ügyben. Ezekről Cassius Dio történetíró munkáiból kaphatunk felvilágosítást.

Cassius Dio 48, 43, 2–3: (Kr. e. 38-ban) És egy másik, akit felvettek a szenátusba, gladiátorként akart fellépni. Azonban nemcsak őt akadályozták meg ebben, hanem kiadtak egy tilalmat, mely szerint egy szenátor nem küzdhetett gladiátorként...

Cassius Dio 54, 2, 5: (Kr. e. 22-ben Augustus) [...] mivel még lovagok és előkelő hölgyek is felléptek színpadon, nemcsak a szenátorok fiainak tiltotta meg, ami már korábban is tilos volt, hanem azok unokáinak is, ha azok legalább a lovagokhoz tartoztak, hogy ilyen mesterséget üzzenek. (Ford.: Gedeon M.)

A 6. sorban azonban rögtön szerepel, hogy ezeket a szenátusi határozatokat a nemes ifjak kijátszották, és továbbra is felléptek színészként vagy gladiátorként:

(6) [...] azoknak a szenátusi határozatoknak ellenében, melyek a korábbi években ebben az ügyben keletkeztek, csalárdul eljárva a szenátus tekintélyének csorbítására: milyen intézkedés történjen ebben az ügyben?: (a szenátus) ebben az ügyben így határoz:

A korábbi határozatok megszegésének alátámasztására több irodalmi forrás is szolgál.⁴ Ezért a szenátus újabb határozat kiadására kényszerült:

(7) A határozat: nehogy valaki szenátor fiát vagy leányát, fiú vagy lányunokáját, fiú vagy lány dédunokáját, vagy egy férfit, aki maga, vagy akinek az apja vagy nagyapja

(8) apai vagy anyai ágon, vagy akinek a bátyja valaha is jogosult volt a lovagi ülőhelyekről az (előadásokat) nézni, vagy egy nőt, akinek a férje vagy az apja vagy a nagyapja apai vagy anyai ágon, vagy akinek a bátyja jogosult volt

(9) valaha is a lovagi ülőhelyekről (az előadásokat) nézni (*ius spectandi in equestribus locis*) színpadon felléptessen vagy gladiátor-szerződésben kötelezzen le (*in scaenam produceret auctoramentoue rogaret*), vagy arra fogadjon fel (*conduceret*), hogy vadállatokat öljön,

(10) vagy, hogy elrabolja a gladiátorok tollát, vagy a fakardot felemelje vagy valamilyen más ehhez hasonló szolgálatot

(11) teljesítsen; és ezek (a fent megjelöltek) közül ne szegődjön el senki (ezekre a tevékenységekre). És ez ebből az okból gondosabban, írásban lesz biztosítva, amelyhez alul a korábbi szenátusi határozatok lesznek csatolva, mert [...]

Kikre vonatkozott ez a határozat? A szenátorok egyértelműen azok voltak, akik a szenátusban helyet kaptak. Problémát jelentett azonban annak behatárolása, kit kell lovnagnak tekinteni. Alapvetően idetartoztak azok, akiknek a vagyonuk 400 000 *sestertius* volt. A SC 9. sorában olvashatjuk, hogy azok tartoznak a megjelölt mesterségektől eltiltottak körébe, akik maguk vagy akiknek felmenőik jogosultak voltak valaha is a lovagi ülőhelyekről az előadásokat nézni, latinul a feliratban a *ius spectandi in equestribus locis* kifejezés szerepel. Ennek magyarázatára három irodalmi forrás is szolgál:

⁴ Pl. Cass. Dio 51, 23; 53, 31, 3; Suet. *Aug.* 43, 3.

Cicero *Philippikák* 2, 44: De az már a te arcátlanságodra vall, hogy a tizennégy lovagi padsorban ültél le, holott a Roscius-féle törvény a csödbe jutottak számára külön helyet jelölt ki, még akkor is, ha a sors és nem a maguk hibájából veszítették el vagyonukat. (Ford.: Maróti E.)

Plinius *Naturalis Historia* 33, 32: [...] aki ingenuus és magának, az apjától vagy a nagyapjától 400 000 *sestertius* volt a *censusa* és a *lex Iulia Theatralis* szerint a rend tizennégy sorában ülhetett. 152. [...] Arellius Fuscust elmozdították a lovagi rendből *calumnia* miatt [...]. (Ford.: Gedeon M.)

Suetonius *Augustus* 40, 1: Rómában sok lovag élt, akinek vagyona nagymértékben megcsappant a polgárháborúk idején, s ezek félve a színházi büntetéstől (*poena theatralis*), nem mertek az őket megillető tizennégy padsorban helyet foglalni; Augustus megüzente nekik, hogy a büntetés nem vonatkozik rájuk, ha akár ők személyükben, akár apáik valamikor rendelkeztek a lovagrend tagjaitól megkívánt vagyonnal. (Ford.: Kis F.)

A Cicerótól vett idézet a *lex Rosciá*-ra utal Kr. e. 67-ből. Egyéb irodalmi forrásokból kiderül, hogy valószínűleg már a királyság korában kaptak külön ülőhelyeket a lovagok a színházban. Ezt a privilégiumot azonban Sulla eltörölte, és a *lex Roscia* állította vissza. Ennek értelmében a lovagok a színházban az *orchestra* mögötti első 14 sorban ülhettek.⁵

A Pliniustól vett két idézet foglalja össze az Augustus korában is elvárt követelményeket: az lehet lovag, aki *ingenuus*, azaz szabadon született, 400 000 HS *censussal* rendelkezik, és ülőhelye van a színházban az első 14 sorban, amit a *lex Iulia theatralis* újított meg Kr. u. 4-ben, valamint ne szenvedjen becsületcsökkenést, azaz ne ítéljék infámisnak valamilyen tette miatt.

A következő, ezzel kapcsolatos, Suetoniustól származó idézet szerint, aki nem volt jogosult az ülőhelyre és mégis odaült, büntetésben részesült, a *census* megléte alól azonban Augustus felmentést adott.

Az eddigiekben megfigyelhettük, hogy a határozat szövegét az irodalmi források interpretálták. A 12. sornál azonban a *senatus consultum* szövege világítja meg számunkra egy irodalmi szöveg homályos részeit. Ezért előbb az irodalmi szöveget olvassuk el Suetonius Tiberiusról írt művéből:

Suetonius *Tiberius* 35, 2: (Könnyűvérű rangbeli hölgyek az örömlányok hivatását kezdték űzni, hogy a törvényszabta büntetéstől megszabaduljanak, s ne kösse őket többé a férjes asszony társadalmi állásával járó jogi helyzet és méltóság;) [...] a két nemesi rendből való elvetemült fiatalok pedig önként vállalták a szégyenletes büntetést (*famosi iudicii*), csak hogy a szenátus határozata meg ne gátolhassa nyilvános fellépésüket a színházban vagy az arénában. Tiberius mind az asszonyokat, mind az ilyen fiatalembereket száműzetésbe küldte, hogy senki efféle család újjan kiutat ne találjon. (Ford.: Kis F.)

Ha elolvassuk a felirat 12–14. sorát, megtudhatjuk, milyen fiatalembereket küldött Tiberius száműzetésbe:

⁵ Vö. G. Rotondi: *Leges publicae Populi Romani*, G. Olms, Hildesheim 1966. 374, 462; L. Friedländer: *Die Spiele. Handbuch der römischen Alterthümer* (Hrs. Von J. Marquardt – Th. Mommsen) 6. Band. Hirzel, Leipzig 1885, 534.

(12) [...] e rend akaratának kijátszása céljából, egyesek, akiknek joguk volt a lovagi helyeken ülni, szándékosan eljártak annak érdekében, hogy vagy az állami *ignominia*t

(13) elnyerjék, vagy, hogy *famosával* járó perben ítélik el őket, és miután ezek elveszítették a jogosultságukat

(14) a lovagi ülőhelyeken ülni, lekötelezték magukat gladiátornak vagy színpadon léptek fel. És ezért az, akire a fent leírt tulajdonságok vonatkoznak, ha a rendjének magas rangja ellenére [...].

A korábbi szenátusi határozatok úgy rendelkezettek, hogy akinek joga volt arra, hogy a színházban az első 14 sorban üljön, azok nem léphettek fel színészként vagy gladiátorként, ha ezt mégis megtették volna, büntetésben részesültek. Ez a büntetés valószínűleg száműzetés lehetett, erre utal, hogy az előbbi Suetonius idézetben Tiberius száműzetésbe küldte a csaló ifjakat. Mivel a lovagi ülőhelyek jogáról nem lehetett lemondani, – sőt amint azt az előbb Cicerótól megtudtuk – ha a jogosultak vagyoni helyzete nem volt megfelelő, külön ülőhelyeket kaptak, Augustus pedig felmentésben részesítette őket, ezért egy trükköt kellett bevetniük, hogy a száműzetéstől ne kelljen tartaniuk, mégis gladiátorként vagy színészként juthassanak keresményhez. Ezt a trükköt ismerteti a SC 12–14. pontja: ha valaki becsületcsökkenést szenvedett, melyet bíróság mondott ki (*famosa iudicii*),⁶ úgy jogképességük korlátozása mellett, elvesztették a lovagi ülőhelyeikhez való jogot is. Ha ezt elvesztették, felléphetek az arénában anélkül, hogy a száműzetéstől kellett volna tartaniuk. Ezért elegendő volt, ha valaki pl. egy kisebb lopást követett el, ami miatt elmarasztalták, máris becsületcsökkenést szenvedett, amely lehetővé tette számára, hogy megszabadulván a színházban biztosított ülőhelyétől színésznek vagy gladiátornak szegődjön el. Ezt követték el a Suetoniustól vett idézetben megjelölt elvetemült ifjak is. És ennek a kiskapunak a bezárása miatt kényszerült a szenátus ennek az újabb határozatnak a kiadására.⁷

Ebben az újabb határozatban az érintettek körét kitágították, és nemcsak a nemesi ifjakat, de a potenciális munkaadókat is eltiltották a szerződésköstéstől. A kilátásba helyezett szankció pedig nem csak azokat sújtotta, akik a fellépésekre szerződtek, hanem a „rendjének magas rangja ellenére jár el” kifejezéssel mindenféle olyan cselekményt

⁶ A polgári becsület csorbulását és az illető *persona infamisszá* válását eredményezte, ha valaki a törvények vagy a *praetor* megítélése szerint a *mos maiorumot* sértő cselekményt követett el. Az *infamis* személynek mind magánjogi, mind közjogi jogképessége korlátozottá vált, a becsületcsökkenés erőteljesen befolyásolta a perlési jogokat. Vö. Benedek F. – Pókecz Kovács A.: *Római magánjog*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2013–2014. 120. Az *ignominia* és az *infamia* eleinte két különböző kategória volt. Az *ignominia* egy arra hivatott szerv határozatán alapult, az *infamia* pedig a közvéleményen. A *principatusban* az *ignominia* összeolvadt az *infamiával* és ez a kifejezés háttérbe szorult. A *famosus* az *infamiával* rokon, nagyon régi kifejezés, főleg a személysértés (*iniuria*) egyes tényállásainál használták. M. Kaser: *Infamia und ignominia in den römischen Rechtsquellen. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung*, 73 (1956) 223, 227, 230.

⁷ Az idézet első felében egy hasonló jogi manővert ír le Suetonius: Augustus egy törvénye, a *lex Iulia de adulteriis coercendis*, szigorúan tiltotta a házasságtörést – hozomány elvesztése, a vagyon egy részének elkobzása az állam javára, száműzetés – és minden polgárnak megadta a jogot, hogy feljelentést tegyen, ha tudomására jutott egy ilyen cselekmény. A törvény csak tisztességes asszonyokra vonatkozott, prostituáltakra nem. Ezért egyes előkelő férjes római asszonyok bejegyeztették magukat az *aedilis curulis*-eknél, aki a prostituáltak (*meretrix*) névjegyzékét (*licentia*) vezették. Vö. Földi A.: *Prostitúció és a római jog. Rubicon* 6 (1998) 15–17.

a határozat hatálya alá vontak, ami a két felső rend tekintélyét sértette volna, tehát azt is, ha valaki becsületsökkenést szenvedve elveszítette ülőhelyét a színházban.

A szankciót és a kivételeket a 15–16. pontban olvashatjuk:

(15) [...] jár el, nem veheti igénybe a *libitinát*, kivéve, ha valaki már fellépett színpadon vagy az arénába kötelezte le magát

(16) vagy fia vagy lánya egy színésznek vagy egy gladiátornak vagy egy *lanistának* vagy egy kerítőnek.

Ezek szerint a *senatus consultum* ellenében eljáró személyek nem vehették igénybe a *libitinát*, azaz az állami temetkezési vállalkozásokat. Ennek a büntetésnek elég visszatartó ereje lehetett, hiszen a rómaiak a végtisztesség megadását mindenképpen biztosítani szerették volna maguknak.⁸

Az előbbieken láthattuk, hogy a szenátusi határozat azokat részesítette büntetésben, akik szerződést kötöttek arra nézve, hogy gladiátornak vagy színésznek álljanak. A büntetés azonban nem csak azokat sújtotta, akik a tevékenységet vállalták, hanem a potenciális munkaadókat is. Az erre vonatkozó kifejezéseket a 9. sorban találjuk – *in scaenam produceret, auctoramentove rogaret, conduceret*, vagy *se locaret*.⁹ Ezeket a kifejezéseket találjuk az *auctoratusok*¹⁰ szerződéskötését leíró forrásokban is, amelyek arra utalnak, hogy aki így állt gladiátornak, az pénzért űzte ezt a tevékenységet.

Horatius Szatírák, 2, 7, 58: *Quid refert: uri, virgis ferroque nacari auctoratus eas*

Nem mindegy gladiátorként esküdni verésre, tűzre s vasra [...] (Ford.: Horváth I. K.)

Petronius *Satyricon*, 117: [...] *uri, vinciri, verberari ferroque necari, et quidquid aliud Eumolpus iussisset. Tanquam legitimi gladiatores domino corpora animasque religiosissime addicimus.*

[...] letesszük eskünket, Eumolpus szavait ismételve, miszerint vállaljuk a megégetést, a bilincsbeveretést, a megkorbácsolást és megcsonkítást, s ezen felül minden mást, amit csak Eumolpus parancsol. Mint hivatásos gladiátorok, testünket és lelkünket, vallásos ünnepélyességgel gazdánk kezébe adtuk. (Ford.: Horváth I. K.)

Az irodalmi forrásokból tudjuk, hogy mind az *auctoratusok*, mind a színészek jól kerestek, főleg, ha kedvelt fellépőkké váltak:

Cicero *Pro Q. Roscio* 23: Az istenekre és az emberekre mondom! Aki visszautasított egy 150 000 sestertiusos gázsit – hiszen bizonyosan 150 000 sestertius tudott volna érdeme szerint keresni, ha Dionysia 200 000-et kereshet –, éppen az akart volna

⁸ Ld. Latte: *Libitina. Paulys Realenciklopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Band XIII, 1. bearb. von G. Wissowa – W. Kroll – K. Mittelhaus – K. Ziegler, Stuttgart-München, 1926. 113–114.

⁹ A *conducere* és a *se locare* kifejezések arra utalnak, hogy a felek munkaszerződést (*locatio conductio operarum*) kötöttek. Az ilyen szerződéseknél a munkavállaló fizikai munkára kötelezte le magát (*se locare*), amiért a munkaadótól fizetséget kapott. A római közfelfogás a saját földjét megművelő paraszti tevékenységen kívül mindenfajta pénzért végzett fizikai tevékenységet megvetett. Vö. Molnár I. – Jakab É.: *Római jog. Leges*, Szeged 2004. 311.

¹⁰ A rabszolga és a büntetésből lett gladiátorok mellett, az *auctoratusok* az önként, pénzért fellépő gladiátorok voltak. A gladiátorok jogállásáról ld. Gedeon M.: A gladiátorok jogállása az antik Rómában. *Jogtudományi Közlöny* 2003/10, 427–431.

csalárdsággal, gátsággal és hazugsággal 50 000 sestertiusra szert tenni? (Ford.: Nó-tári T.)

Tacitus *Annales* 1, 77, 4: A színészek javadalmazásának mértékéről és a színészra-jongók szabadossága ellen sok határozatot hoztak. (Ford.: Borzsák I.)

Suetonius *Tiberius* 7, 1: [...] (Tiberius) gladiatori játékot rendezett [...] több kiérde-mesült bajvívót visszahívatott, és 100–100 000 sestertius fellépti díjat fizetett nekik. (Ford.: Kis F.)

Cicero pedig egy másik művében arról ír, hogy nemtelen és aljas mindazon nap-számos keresete, kinek csak a dolgát, nem a művét fizetik meg; mert az ilyen ember bére zsold (*autoramentum*), melyért ő rabszolgává alacsonyítja le magát.¹¹ A jogi iroda-lomban pedig arra találunk helyeket, hogy azokat sújtják a joghátrányok, akik pénzért, más akaratának alávetve, munkabérlet keretében végzik tevékenységüket. Ebből arra következtethetünk, hogy az ingyen fellépőket nem érintették a pénzért küzdőket hát-rányos helyzetbe juttató szabályok. E következtetést támasztja alá egy jogi forrás is:

Ulp. D. 3, 1, 1, 6: [...] Azoknak a személyeknek tehát, akik nem bátorságuk bizonyí-tása céljából (virtutis causa) küzdenek vadállatokkal, maguk érdekében perelhet-nek, a mások érdekében nem. (Ford.: Gedeon M.) (A mások érdekében való perlés megtiltása az *infamia* egyik következménye volt).

A 17. sorban egy korábbi szenátusi határozatra történik utalás. A *consulok* nevéből tudjuk, hogy Kr. e. 11-ben keletkezett:

(17) És azt, hogy a szenátusi határozatban, amit Manius Lepidus és Titus Statilius Taurus konzulok előterjesztése alapján alkottak, leírták és kifejezték, hogy „úgy határozunk, hogy szabadon született nőnek, aki

(18) 20 év alatti, és 25 év alatti férfinak tilos *auctoratus*nak állni vagy magát szín-padra vagy más

(19) tisztességtelen tevékenységre lekötelezni, kivéve annak, akit közülük az isteni Augustus vagy Tiberius a hitelezőjének ítélt (*creditori addictus*) és az

(20) bilincsbe verte őket, akik ezek közül kinyilvánították: „hogy azok, akik ilyen helyzetbe kerültek, azoknak megengednék, hogy pénzért *auctoratus*nak álljanak, vagy magukat lekötelezzék, az így szerzett pénzt

(21) azonban a *peculiumukhoz* kell tenni”: ezt a (rendelkezést) megtartjuk, kivéve, ha valaki azok közül való,

(22) akikről fentebb szó van.

Cassius Dio művében is találunk egy szenátusi határozatra való utalást a játékokkal kapcsolatban, ami a történetíró szerint szintén Kr. e. 11-ben keletkezett:

Cassius Dio 56, 25, 7: [...] a lovakok elérték, ami elég meglepő, az engedélyt, hogy gladiátorként lépjenek fel. Ennek a döntésnek az volt az alapja, hogy némelyek a becsületcsökkenést, amely eddig büntetésül szolgált az ilyen cselekedetekre, nem vették komolyan. Mivel a tilalomnak nem volt foganatja, és az elkövetők nyilvánvalóan keményebb büntetést érdemelték, vagy mert gondolták, hogy az érintett lo-vagok felhagynának ezzel a tevékenységgel, megengedték nekik a fellépést. (Ford.: Gedeon M.)

¹¹ Cic. off. 1,150.

Kérdéses, hogy a 17–20. sorban említett és a Cassius Dio-tól vett idézetben szereplő SC azonos-e? Véleményem szerint egy szenátusi határozatról lehet szó, melynek különböző részei voltak. Lebek szerint ennek a korábbi szenátusi határozatnak a címzettjei azonban nem maguk a fiatalok, hanem a hatalomgyakorlójuk, aki nem engedheti, hogy gyermekeit, akik ugyan már cselekvőképeseek, fiatalságukból eredő tapasztalatlanságukat kihasználva az arénában való fellépésre szerződtessek. Lebek, szerintem, téved a címzettek körét illetően, hiszen a *minorokra* éppen az volt jellemző, hogy fiatalságuk ellenére nem volt hatalomgyakorlójuk. Ez a szabály így inkább a *lex Laetoria*-hoz hasonlóan a szerződő feleket akarta elriasztani a fiatalokra káros szerződések megkötésétől.¹²

A kivételt a főszabály alól az az eset képezi, ha a *minor* adósrabszolgáságba kerül, mert ekkor lehetővé teszik számára, hogy a tartozás kifizetése céljából gladiátornak álljon, és ezzel pénzt keressen. Az így szerzett pénzt azonban nem a hitelező kapta automatikusan, hanem a *minor* különvagyonába került. Lebek szerint ezzel azt próbálták megakadályozni, hogy az ilyen helyzetbe került fiatalokat se lehessen akarattuk ellenére, anélkül, hogy abból nekik is valami hasznuk lenne, becstelen foglalkozásra kényszeríteni.¹³ Véleményem szerint ezzel a rendelkezéssel a hitelező túlkapásait is meg lehetett akadályozni, hiszen így nem ő kapta meg a pénzt, és így nem tudott többet elvenni a keresetből, mint amennyi valójában járt volna neki.

Ezek a sorok alátámasztják azoknak az irodalmi szövegeknek a hitelességét, melyek a két császár jogszolgáltatási tevékenységét írják le:

Suetonius *Augustus* 33: Maga is kitartóan, nemegyszer késő éjszakáig ült törvényt. (Ford.: Kis F.)

Cassius Dio 57,7,2: (Tiberius) [...] felállított a Fórumon egy emelvényt, hogy nyilvánosan végezzen jogszolgáltatást, és Augustus példáját követve, mindig tanácsadókat vett maga mellé. (Ford.: Gedeon M.)

A 20. sor pedig egy Cicerótól vett idézettel együtt azt is bizonyítja, hogy még a *principatus* elején is létezett a személyi végrehajtás, azaz a nem fizető adóst a hitelezőjének ítélték, akinél ledolgozhatta a tartozását. Mindkét forrásban ugyanaz a kifejezés, az „*addictus*” szerepel:

Cicero *Pro Flacco* 48: (Heraclides) [...] amikor nem teljesítette az ítéletben foglaltakat, odaitélték (*addictus*) Hermippusnak, ő pedig magánőrizetbe vette. (Ford.: Nótári T.)

A *senatus consultum* azonban a hatálya alá tartozó személyi kört kiveszi a korábbi határozat rendelkezései alól, ami az előkelő ifjak előtt egy újabb kiskaput zárt be, hiszen a jövőben, az arénában való fellépés érdekében látszólagos adósrabszolgáságba álltak volna. Az újabb határozatnak sem volt azonban sok foganatja, amiről szintén az irodalmi források számolnak be. Már Caligula idejében is küzdöttek lovagok

¹² Vö. P. Apathy – G. Klingenberg – H. Stiegler: *Einführung in das römische Recht*. Böhlau, Wien, Köln, Weimar, 1994. 30–31.

¹³ Vö. Lebek: i. m. 94–95.

az arénában,¹⁴ Nero alatt pedig semmi sem állta útját, hogy bárki bárhol szerepeljen, hiszen maga a császár is példamutató volt a színészként való fellépésekben.¹⁵ A lovak eltiltását a gladiátorként való fellépésektől Vitellius uralkodásának idején ismét megerősítették.¹⁶ Domitianus legalább látszólagosan fáradozott a rendek becsületének fenntartásában.¹⁷ Marcus Aurelius idejében egy rosszhírű férfi a szenátori rendből beszámolt arról, hogy a *praetorok* közül ő többeket gladiátorként látott harcolni.¹⁸ Maga Commodus is gladiátorként büszkélkedett, és az őt körülvevő szenátorok között is akadtak követői.¹⁹

Ebben a szenátusi határozatban felfigyelhetünk arra, hogy a nőket mindig külön említik. A határozat azonban nem csak azt akarja megtiltani, hogy a szenátori rangú nők nem lehetnek színésznők, hanem a gladiátorként való fellépésüket is meg akarja akadályozni. Az irodalmi források tanúsága szerint ugyanis az idők során úgy elfajultak a játékok, hogy egyre több női harcos is fellépett, akiket a görög mitológia női harcosai nyomán amazonoknak neveztek a rómaiak.²⁰ Domitianus támogatta a női gladiátorharcolókat,²¹ Iuvenalis kigúnyolja a nem nőies és hűtlen asszonyokat, akik nem tudnak ellenállni a gladiátori edzésnek.²² Dio szerint a sok ilyen előkelő rangú asszony miatt tiltotta meg Severus császár, hogy nők párbajozzanak az arénában.²³ A gladiátorok élete azonban továbbra is vonzó maradt, így egy 357-ből való rendelet a katonák és az udvari emberek számára helyezett kilátásba büntetést, ha gladiátoriskolába jelentkeztek.²⁴

A *larinumi szenátusi határozat* példája is jól mutatja, hogy az irodalmi forrásokat nem szabad kihagyni a jogi szövegek interpretálásából, a jogi és történelmi ismereteink gyarapításából, hiszen hitelességüket más források is bizonyítják.

¹⁴ Suet. Calig. 9.

¹⁵ Suet. Nero 21.

¹⁶ Tac. Hist. 2, 62.

¹⁷ Suet. Dom.

¹⁸ SHA M. Ant. 12.

¹⁹ SHA Comm. 15.

²⁰ Vö. W. Tarnowski: *Gladiátorok*. Tessloff és Babilon, Budapest 1991. 15.

²¹ Suet. Dom. 4, 2.

²² Iuv. Sat. 6, 111.

²³ Cass. Dio 75, 16; Vö. J. F. Gardner: *Women in Roman Law and Society*. Indiana University Press, London–Sydney 1986. 247–248.

²⁴ CTh. 15, 12, 2 (357).

Ez már a kommunizmus, vagy lesz még rosszabb is? Politikai viccek Magyarországon, a szocializmus idején

HORVÁTH ATTILA

A szovjet típusú diktatúrákban, minden szónak, írásnak, szimbólumnak teljesen más jelentőséget tulajdonítottak, mint egy normális világban. Erről a jelenségről ironizált az orosz költő, Oszip Mandelstam is, amikor leírta, hogy sehol a világon nem tulajdonítanak akkora jelentőséget a költészetnek, mint a Szovjetunióban, itt ugyanis egy vers miatt is agyon lőhetik az embert. (Mandelstamnak ezt a tételét saját sorsa is bizonyította).¹ Magyarországon is – különösen az ötvenes években – sokat kockáztatott az, aki politikai viccet mesélt. Ezt izgatásnak minősítették és végrehajtandó szabadságvesztéssel is büntethették. Akár egy személy előtt tett kijelentés is, amit a rendszer vagy annak képviselője (pl. párttitkár, termelőszövetkezet elnöke, vállalat igazgatója, politikai rendőrség valamelyik tagja) ellen tettek, megvalósíthatta a törvényi tényállást. Nem kellett hozzá szakértőket, vagy tanúkat meghallgatni, elegendő volt a bíró önkényes döntése arról, hogy ez a kijelentés „objektíve alkalmas a gyűlöletkeltésre.” A Legfelsőbb Bíróság külön irányelvet adott ki a politikai viccekről, vagyis „a tréfás színben feltűnő kijelentések, vagyis politikai viccek mesélése”² tényállásról. Természetesen a magyarok még erről is viccet gyártottak. Például:

- Melyik nép hogyan teszi kockára az életét?
- Az oroszok „orosz rulettel”, az amerikaiak „amerikai párbajjal”, a magyarok pedig azzal, hogy mindenkinek politikai viccet mesélnek, pedig nem tudják, hogy ki közülük a besúgó.

Vagy egy másik:

Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista párt főtitkára, találkozik egy külföldi ország elnökével, és szóba kerül, hogy kinek mi a hobbija. Az elnök mondja:

– Én gyűjtöm a rólam szóló vicceket.

Mire Rákosi:

– Én pedig azokat, akik viccet mesélnek rólam!

¹ M. Heller – A. Nyekrics: *A Szovjetunió története*. Osiris, Budapest 2000. 10. V. Sentalinskij: *A feltámadott szó: a KGB irodalmi archívuma*. Nagyvilág, Budapest 2000. 230.

² Legfelsőbb Bíróság 1123/1955. számú ítélete. Akkoriban az a mondás járta, hogy a vice az utcán hever, csak le kell ülni érte néhány évet. Sztálin halála után elmondott politikai viccért két év börtönt szabtak ki. Ld.: a Legfelsőbb Bíróság B.IV. 00 1237/1953/19. sz. ítéletét.

A téma szinte kimeríthetetlen:

Egy társaságban mindenki vicceket mesél, kivéve egy komor embert. Kérdezik tőle:

– Te miért nem mesélsz vicceket?

A válasz:

– Disznó vicceket *ab ovo*, politikai vicceket *ab ÁVÓ!*

Nem volt ez másként az 1956-os forradalom után sem. Egy december 3-án a fővárosban kiragasztott, humorosnak szánt álhirdetés lemásolása például – mely szerint „Keresek megbízható, minden házkörűli szolgálatra alkalmas miniszterelnököt. Feltételek: büntetlen előélet, szovjet állampolgárság, gerinc és jellem nem szükséges. Aláírás: Bulganyin és Hruscsov” többhavi, felfüggesztett börtönbüntetést jelentett rajta kapott birtokosának.³

Az ötvenes években pedig könnyen börtönbe lehetett kerülni. Illusztrációként erről is jöjjön két korabeli vicc:

Ketten ülnek egy börtöncellában. Kérdi az egyik: – Te mennyit kaptál? – Három évet. – És miért? – Semmiért. – Az nem lehet, semmiért itt öt év jár!

Egyébként is a szerencse forgandó volt.

Hárman ülnek egy sötét cellában.

– Te miért ülsz? – kérdik egymástól.

– Én azért, mert szidtam a belügyminisztert!

– Én azért, mert dicsértem!

– Én pedig a belügyminiszter vagyok!

Az 1963-as amnesztiáig folyamatosan 30–40 ezer ember ült börtönben. Pedig a túlszűlt börtönök tehermentesítése miatt több amnesztiát is hirdettek. Erről is született egy vicc:

A politikai rendőrség három kategóriába sorolta az embereket:

„Akik már voltak börtönben”,

„Akik jelenleg is börtönben vannak” és

„Akik börtönbe fognak kerülni”.

Még a Kádár-korszakban, az ún. puha diktatúrában is átlagosan 5–6 ezer politikai elítélt ült börtönben, de viccmesélésért már nem szabtak ki végrehajtandó szabadságvesztést. Mégis, ha valakiről megtudták, hogy politikai vicceket mesél, akkor kellemetlenségei lehettek munkahelyén, pl. nem léptették elő, nem kapott prémiumot stb.

Az Osztrák–Magyar Monarchia területén régi hagyományai voltak a politikai vicceknek.⁴ A II. világháború utáni helyzet, a szovjet megszállás és a diktatúra viszont igazi táptalajává vált a az újabb és újabb vicceknek. Az elnyomás és önkény ugyanis

³ Horváth J. (szerk.): *„Megy a rendszer, jön a rendszer, majd megbolondul az ember...” ’56 röplaphumora*. Napvilág, Budapest 2006.

⁴ Szenes I. (szerk.): *Történelmünk humorban: Ferenc Jóskától – Antall Jóskáig. Politikai viccek, anekdoták, karikatúrák (1848–1994)*. Cascade Könyvkiadó, Budapest 1997. Erőss L.: *A pesti vicc*. Gondolat Kiadó, Budapest 1982.

hazugságra épült és nagyon sok ostoba, szervilis ember vett részt a vezetésében.⁵ Azt akarták elhíttetni az emberekkel, hogy ez a rendszer a világon a legjobb, a munkásosztály az uralkodó osztály, miközben az értelmiség megbízhatatlannak minősített tagjait azzal büntették, hogy egy gyárban segéd munkásként az ún. uralkodó osztály tagjaként kellett dolgozniuk. Nem diktatúrában, hanem a legnagyobb szabadságban élnek. A magyar lakosság józanabb, értelmesebb része természetesen minden politikai propaganda ellenére felismerte a csalást, és sok esetben politikai viccek révén gúnyolta ki a rendszer visszásságait.

Nagy Sándor, Julius Caesar és Napóleon a túlvilágról visszajöve elmentek Moszkvába a Vörös Térre, a november 7-i ünnepi felvonulásra. Csak ámuldoztak a sok fegyver láttán. Nagy Sándor vágyakozva mondta: – Ha nekem ilyen tankjaim lettek volna, simán elfoglalom Indiát! Julius Caesar hozzátette: – Ha nekem ilyen harci gépeim lettek volna, elfoglaltam volna az egész világot!
Egyedül Napóleon nem figyelte oda és a Pravdat (a szovjet hivatalos lapot) olvasta. Nagy Sándor és Julius Caesar megkérdezték tőle:
– Te nem is nézed ezeket a szuperjő fegyvereket?
– Á, az mind semmi, ha nekem ilyen sajtóm lett volna, akkor az emberek még most sem tudnának semmit Waterloo-ról!

Nem csoda, hogy az embereknek a politikai újságírókról, a lelkiismeretlen bértollnokokról is megvolt a véleménye:

Gyerekek jövőéért aggódó szülők felkeresték a pályaválasztási tanácsadót, ahol a pszichológus a következőket közölte velük: „Az Önök fia alattomos, gonosz, kegyetlen, álszent, becstelen és hazug. Azt javaslom, hogy az újságíró iskolába írassák be!”

Ez is egyfajta ellenállás volt, ami tartotta a lelket az emberekben. Akármir is történnik, mi tudjuk mi az igazság és milyen módon akarnak minket félrevezetni. A viccek gyártása és mesélése egyfajta össznépi szokássá vált.⁶ Valami történt, szinte percekben belül már elkészült az új poén. Vagy egy korábbi viccet alakították át az új helyzetnek megfelelően. (Voltak olyan viccek is mit korábban Hitlerről meséltek, majd Sztálinnal és Rákosival kapcsolatban terjedt tovább).⁷ Az ún. második nyilvánosság körében

⁵ Erről már Gróf Széchenyi István is értekezett az *Ein Blick* című művében: „[az] önkény, mint a tapasztalás bizonyítja, rendszeren karöltve jár az ostobasággal.”

⁶ Wacha I.: *Vicc eredetű szólások, közhelyek. Magyar Nyelvőr* 2010/2. 233–240.

⁷ Radványi E. (szerk.): *A mi kis történelmünk: 35 év humora*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. Ember M.: *Vicgyűjtemény*. Minerva, Budapest 1985. Vajda A.: *Lassú vicc pártot mos: a vasfüggöny mögötti országok politikai humora*. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, [O.] 1986. Botos J.: *A politikai humor 1945–1948*. Reflektor Kiadó, Budapest 1989. Diószegi Gy.: *Társadalom humornézetben*. Népszava, Budapest 1989. Bényei J.: *A személyi kultusz humora*. Csokonai Kiadó, Budapest 1989. Katona I. (szerk.): *Viccek Sztálinról, Rákosiról és Ceausescuról*. Petőfi Nyomda, Szarvas 1989. Ember M.: *Politikai vicgyűjtemény*. Budapest 1989. Rigó B.: *Választási viccek: A koalíciós idők humora, avagy: Egy újszülött választónak minden választási vicc új*. Zrínyi Nyomda, Budapest 1990. Bényei J.: *A sajtó humora*. Csokonai Kiadó, Budapest 1992. Homa J.: *Ez már a kommunizmus, vagy lesz ennél még rosszabb is? Hal(l)hatatlan politikai viccek az 1948–1988 közötti időkből*. Eger 1994. Szécsy I. – Gönczi G. (szerk.): *A létez(ő)ett szocializmus és egyéb marhaságok: csak 40 éven felülieknek!* [Szerzői kiadás] Miskolc 2004. Czilli V. (szerk.): *A diktatúra mosolya: viccek az elmúlt politikai rendszerekről*. EU-PRESSZ, Budapest 2010. Dalos Gy.: *Világ proletárai, bocássatok meg! Vicces búcsú a létező szocializmustól*. Corvina, Budapest 2009. Nádasi L. (szerk.): *A legjobb politikai viccek*. Könyvkuckó, Budapest 2004.

szájhagyomány útján terjedtek a viccek. Bár a viccmesélés veszéllyel járt, mégis hamar elterjedtek a jól sikerült poénok. Ellenzéki körökben nagy tiszteletnek örvendtek azok, akik sok új és aktuális viccet tudtak. Amikor valaki hallott egy új és szellemes sztorit, izgatottan kereste a lehetőséget, hogy minél több embernek továbbadhassa.⁸ Ne felejtsük el, hogy akkoriban nem volt internet, a leveleket pedig felbontották és elolvasták a politikai rendőrség munkatársai.

A politikai rendőrség kapcsán fontos megemlíteni, hogy működtettek egy ún. dezinformációs részleget, amelynek a feladata többek között az alulinformált lakosság manipulálása volt. Ők is szájhagyomány útján terjesztettek különböző információkat, többek között az általuk kitalált, a rendszert valamilyen módon támogató politikai vicceket is. Jó néhány olyan vicc terjedt például, amely Kádár Jánost, a magyar állampárt főtitkárát próbálta népszerűsíteni.

Brezsnyev és Kádár vadásznak. Egyszer csak, amikor már elfogyott a lőszerük, megindult feléjük egy hatalmas medve. Erre Kádár leül, leveszi a bakancsát és felvesz egy futócipőt. Brezsnyev mondja neki:

– Megőriültél! Ebben a cipőben sem vagy gyorsabb a medvénél!

Mire Kádár:

– A medvénél nem is, de nálad igen!

A kommunizmust és a kommunistákat kigúnyoló viccek már a Tanácsköztársaság idején⁹ megszülettek:

Valamikor a Tanácsköztársaság ideje alatt Karinthy megállt egy konflis mellett és hangosan kérdezte, hol a konflis kocsisa? Valaki meghallotta és felháborodva kikérte magának, hogy „nincs kocsis, csak elvtárs van”.

– Jó! – válaszolt Karinthy – És azt meg tudja mondani, hol van ennek a lónak az elvtársa?

Háborúban hallgatnak a múzsák, de Magyarországon még az 1956-os forradalom és szabadságharc¹⁰ idején is több száz vicc született:

– Miért ilyen hatékony az ellenállás?

– Azért, mert minden budapesti kapualjban egy „Puskás Öcsi” áll!

A legtöbb vicc szójáték, ami a szerzők nyelvi leleményét dicséri.¹¹ Sajnos ezeket a legtöbb esetben nem lehet idegen nyelvre lefordítani. Ilyen például az sztálini alkotmány egyik propaganda tételén ironizáló szójáték is:

– Mi a kommunizmus?

– A munkásosztály önuralma!

⁸ „Vicc az egész – Politika és humor.” *Figyelő* 2013/36. 20–21.

⁹ Vörös B.: „»Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviseletére bizalmat válasszanak.« (A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben).” *Aetas*, 2006/2–3. 184. Aiglon: *Viccekben él a szovjet! A legújabb 120 kommunista vicc*. Heller, Budapest 1920. Bíró I. B.: *Burzsu-jumor a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái*. Budapest 1919.

¹⁰ Horváth A.: „Politikai viccek 1956-ból.” *Rubicon* 2006/9. 74.

¹¹ Hárdi I.: „Tallózás a humor világában: A humor és a vicc pszichológiájáról.” *Magyar Tudomány* 2008/2. 186–191.

Vagy egy másik:

Magyarországon az emberek megszállottan építik a szocializmust!

A sztálini propagandaszövegeket, melyek primitív kátészerű szövegek voltak, szintén szellemesen figurálták ki:

- Mi a konyak?
- A konyak az az ital, melyet a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság választott képviselői útján fogyaszt.

Az is feltűnő, hogy milyen alapos ismeretekkel rendelkeztek a viccek kitalálói. Pontosan ismerték a politikusok jellemvonásait, pozícióit, tisztában voltak a politikai események hátterével, a mögöttes szándékokkal, sőt még a gazdaságpolitikával is. Csak egy példa arra, hogyan leplezték le a rejtett hadi kiadásokat:

Szergej és Szerjózsa találkozik Moszkvában a GUM áruházban. (Ez volt a Szovjetunió legnagyobb és egyben a legreprezentatívabb áruháza).

- Mit akarsz vásárolni? – kérdezte Szergej.
- Egy számovárt! – felelte Szerjózsa.
- De hiszen Te a számovárgyárban dolgozol. Miért nem lopod el az alkatrészeket, mint ahogy minden szovjet munkás szokta tenni, és szereled össze otthon a számovárt?
- Ne is mondd! Már többször is megpróbáltam, de mindig egy aknavető jött össze belőle!

Ebből is látható, hogy a magyar viccek kiöltői figyelemmel kísérték a többi szocialista országban lezajló eseményeket. Elsősorban a Szovjetunióval¹² foglalkoztak, de az erdélyi magyarok miatt a román politikáról is naprakész ismeretekkel rendelkeztek. Jelentős számú vicc született Leninről:

A Kremlben kalauzolja az idegenvezető a turistákat és megmutatja nekik Lenin dolgozószobáját: Itt dolgozott Lenin elvtárs. Annak idején az ablaka alatt egy játszótér volt, ahol a gyerekek labdáztak. Egy alkalommal véletlenül berúgták a labdájukat az ablakon. Lenin elvtárs pedig annak ellenére, hogy sok gond nyomasztotta, lehajolt és visszadobta a labdát. Pedig agyon is lövethette volna őket!

Egy másik:

- Mi volt Lenin utolsó mondata?
- Elvtársak ne lőjetek!

Meglepő módon Sztálinról viszonylag kevés vicc született. A generalisszimusz durva és zárkózott alakja nem kedvezett a viccmesélőknek. Íme azért egy a jobban sikerültek közül:

¹² Szilágyi Ákos: „Tetem és tabu – A politikai vicc mint gyűjteménytár.” *Café Babel* 1994/14. 83–104.

Sztálin beszédet tartott a pártkongresszuson. Egyszer csak valaki egy hatalmasat tüsszentett.

– Ki volt az? – Kérdezte Sztálin.

Senki sem jelentkezett. Erre utasításba adta, hogy Berija elvtárs lövesse agyon minden tizedik küldöttet. Ezután újra megkérdezte:

– Ki volt az?

Erre már egy ember remegve jelentkezett.

– Maga az Pegov elvtárs? Megfázott? Tessék itt egy beutaló a krími szanatóriumba. Tudja, nálunk a legfőbb érték az ember!

Brezsnyev korlátoltsága és hamar kialakult szenilitása valóságos táptalaja lett a magyar vicceknek. Magyarországon is tudták, hogy csak a nagy betűkkel leírt rövid szavakat tudta felolvasni. Erről az alábbi viccet mesélték 1980-ban:

Brezsnyev a moszkvai olimpia megnyitó ünnepségén, 120 ezer néző előtt tartotta meg beszédét, melyet így kezdett:

– O! – Hatalmas taps.

– O! Újabb taps.

Amikor harmadszor is elhangzott az „o”, akkor Kosszigin óvatosan figyelmeztette a főtitkárt:

– Brezsnyev elvtárs! Az olimpiai öt karikát nem kell felolvasni!

Magyarországon Rákosi Mátyással, aki 1956-ig volt az állampárt főtitkára, hasonló problémák adódtak, min Sztálin esetében. A Rákosiról gyártott viszonylag kisszámú viccből egyértelműen megmutatkozik az utálat. Ezért az alábbi hangvételt is megengedhetőnek tartották. Sokat gúnyolódtak Rákosi előnytelen alkatán, azon hogy alacsony, dagadt és kopasz volt. Talán a legtöbbet ezt a viccet mesélték Rákosiról:

A párt lapjának címlapján megjelent kép címe: Rákosi Mátyás a disznóhizlaldában.

A kép alatt a magyarázó szöveg: Balról a harmadik Rákosi elvtárs.

A legtöbb vicc természetesen Kádár Jánosról született. Nehéz is kiválasztani a közel ezer viccből a legjobbakat:

Egy ember Budapest legforgalmasabb terén elkiáltja magát:

– Hülye Kádár! Hülye Kádár!

Nem folytathatja, az éber rendőrök elfogják, és bíróság elé állítják. A bíró kihirdeti az ítéletet:

– Huszonkét év börtön!

– Miért? – kérdi a vádlott.

– Két év, mert szidta az államfőt, húsz év, mert elárulta az államtitkot!

A magyar vicckészítők figyelemmel kísérték a többi szocialista ország politikáját is és természetesen az ottani poénokat sem hagyták kihasználatlanul. A közös sors egyébként is nagyobb egymásra figyelést eredményezett a szovjet hadsereg által megszállt országokban.¹³

¹³ Spielmann A. és Spielmann M. (szerk.): *Túlélőkészlet: kelet-európai viccek, 1917–1989*. Mentor, Marosvásárhely 2005. Zsigmond Gy. (szerk.): *Három kismacska – kettő közülük kommunista: erdélyi politikai viccek, 1977–1997*. Pont cop, Budapest 2006.

Ez az NDK-ról szóló vicc akár német vicc is lehetne:

Az NDK-ba látogató Gina Lollobrigidát fogadja Erich Honecker. Megkérdezi, hogy van-e valamilyen kívánsága. A válasz:

– Főtitkár úr! Bontsa le a berlini falat!

Erre Honecker elpirul, mert azt hiszi, hogy Lollobrigida négyszemközt akar maradni vele.

Lengyelország:

– Miért nem lett öngyilkos Lech Wałęsa? – Mert nem találták otthon!

Csehszlovákia 1968:

A csehszlovák álmoskönyv szerint, aki tankkal álmodik, annál jó barát érkezése várható!

A legtöbb vicc Nicolae Ceaușescuról, a román kommunista párt főtitkáráról szól, mert nem csak kegyetlen diktátor és egy műveletlen, önelégült alak volt, aki szinte tálcán kínálta ostobasága révén a poénokat, hanem azért is, mert ezek a viccek az erdélyi magyarokkal koprodukcióban születtek. Ceaușescu tudatlanságát és beképzeltségét gúnyolta ki az alábbi vicc:

Reagan, Gorbacsov és Ceaușescu utazik egy különgépen, egy stewardess és egy pilóta társaságában. Egyszer csak rémülten lép be a stewardess és a pilóta az utastérbe azzal, hogy zuhan a gép, de csak négy ejtőernyő van.

Reagan eszmél elsőként és kijelenti, hogy neki, mint a világ vezető hatalma elnökének életben kell maradni, ezért egy ejtőernyővel kiugrik a gépből. Gorbacsov is kijelenti, hogy neki a szovjet reformokat be kell fejeznie, ezért szintén fog egy ejtőernyőt és kiugrik. Ceaușescu is feláll, kijelenti, hogy ő a világ legokosabb embere, ezért rá szüksége van a népének, és kiugrik. Ezután csak ketten maradnak. A stewardess sírva kérdezi a pilótát:

– Most mi lesz velünk?

A pilóta megnyugtatója:

– Ne aggódj, van elég ejtőernyő, ugyanis a világ legokosabb embere a tűzoltókészülékkel ugrott ki!

Végül az utolsó vicc 1989-ből:

– Miért nincs több Ceaușescu-vicc?

– Mert lelőtték a poént!

A tisztességes eljárás negatív tükre Kafka fegyencgyarmatán

KISS ANNA

James Boyd White¹ szerint, ha a jog és irodalom irányzatra úgy tekintünk, mint több tudományterület határán elhelyezkedő problémakörre, akkor az egyes kutatási kérdések együttesen jelennek meg. Ennek újszerűsége éppen abban rejlik, hogy a különféle problémákkal eddig csak egyesével, önmagukban foglalkoztak. Ez az összekapcsolódás pedig egyben új minőséget is teremt.

A jog és irodalom irányzat segítségével a tudományos igényű gondolkodáson belül megjelenő új szemléletmódnak a lényege, miszerint a jognak természetes tárgya az etika, természetes módszere pedig a művészet. Ez felel meg a klasszikus jogszemléletnek, mely Ulpianus óta él. (*Ius est ars boni et aequi.*)

Richard Posner szerint ugyanakkor az irodalom szentségét támadjuk, ha a kanonizált szépirodalom jogi olvasatát adjuk. Minden, amit ugyanis nagy irodalomként tartunk számon, nem értelmezhető helyesen napjaink jogi problémáinak kontextusában. Az irodalom általános érvényű, örök kérdésekről szól, míg a jog nem. Kafka, amikor jogról ír, annak sincs semmi olyan mondandója, mely hasznosítható lenne a jogtudomány vagy a jogászok számára.²

Talán igaza van Posnernek, és nem kapcsolható egybe a két tudományterület, a jog ugyanis az irodalmon belül csak esetlegesen fordul elő, és jelentése legtöbbször szimbolikus, a bíróságok és tárgyalótermek pedig nem az igazságszolgáltatás fórumai, hanem éppolyan „közönséges színterei a cselekménynek”, mint más helyek, legyenek akár szalonok, terek, utcák.³

Ha szimbolikusan értelmezzük a fegyencgyarmaton működő kivégzőgépet, és eszünkbe jut Mumford könyve,⁴ akkor a gép a megszállottság szimbólumaként sem Kafka, sem a mi korunkban semmit sem veszített jelentőségéből, és nemcsak a gazdaságra, hanem a jogra is kiterjeszhető. Ezért egyetértek Robin West felvetésével, aki Kafka írásaiból merített példák segítségével azt kérdezi, vajon a piaci és a nem-piaci

¹ J. B. White: *Justice as Translation. An Essay in Cultural and Legal Criticism.* University of Chicago Press, Chicago 1990.

² R. Posner: *Law and Literature, A Misunderstood Relation.* Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1988.

³ Nagy T.: Néhány eljárás: Kafka-olvasatok a jogirodalomban. *Jogelméleti Szemle*, 2001/3. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy7.html> (letöltés dátuma: 2015. március 15.)

⁴ L. Mumford: *A gép mítosza.* Európa Könyvkiadó, Budapest 1986. 45–65.

tranzakciók konszenzuális jellege szolgálhat-e a modern társadalmak jogrendszereinek legitímációs alapjaként.⁵ Igen, mindenképpen.

Theodor Ziolkowski pedig a XIX–XX. század fordulójának osztrák büntetőjogi reformvitái kontextusába helyezi Kafka perét. Abból indul ki, hogy a regény konkrét jogi-jogtudományi háttérrel rendelkezik, s érzékelteti az akkori korszerűtlen jogrendszerre vonatkozó kritikákat.⁶

Visszatérve Posnerhez, abban talán igaza van, hogy a jog önmagában nem lehet örök érvényű, de mégis van olyan területe, mely kivétel ez alól. A történelem nehéz vajúadásában szülte állandó érvényű emberi jogokra gondolkodást, melyek a hozzá tapadt vér és sok-sok szenvedés miatt kivívták maguknak azt a jogot, hogy örök kérdéssé emelkedjenek. Így a büntetőjognak léteznek korokon túlmutató jellemvonásai, és a jogalkotásnak nem áll hatalmában mellőzni a történelmi fejlődés eredményeképpen létrejövő emberi jogokat, melyek nemzetközi szinten érvényesülnek, és ezek védelme mindig és mindenhol vitathatatlan.

Kafka fegyencgyarmatának jogi olvasata is felvillant valamit, ami örök érvényű. A novella jogi értelmezésekor pedig egyértelművé válik, hogy a kételkedők ellenére a jog mégis összekapcsolható az irodalommal, már csak azért is, mivel a jog szintén a kultúra része, ezer szállal kapcsolódik annak mindenféle területéhez, legyen az irodalom, festészet stb. A jog nem csupán gépezet, benne jogászokkal, akik nem csupán technikusok, társadalmi mérnökök vagy hivatalnokok. Ha mégis, akkor nem kellene azoknak lenniük. A jog természetes tárgya az igazság, az igazságosság és az etika, természetes módszere a művészet. A jogtudományt, ezen belül a jog és irodalom elemzéseit lehet használni bizonyos interdiszciplináris kutatások bővítésére. A jog és irodalom segítségével humanizálható a jogászi hivatás éthosza.⁷

1. A tisztességes eljárás sérelme a fegyencgyarmaton

Kafkának valóban van mondandója a jogról. Számos írása – *A per*, *Az ítélet*, *A fegyencgyarmaton* – a bűn, a büntetés, a bűnhődés, a törvény és az ítélet témáját járja körül. Az emberi kegyetlenség szörnyű és megengedhetetlen ábrázolásával Kafka fegyencgyarmata számos olyan kérdést vet fel, mely a büntetőeljárás fejlődésének legújabb tendenciáit juttatják eszünkbe. Kafka egy halálraítelt kivégzését és az ítéletet végrehajtó eszköz működését elmesélve tiltakozik a halálbüntetés ellen, s kiáll olyan humanista eszmék mellett is, melyek a mai kor embere számára leginkább az emberi jogokat jelentik. (A jogi olvasaton kívül most nem foglalkozom a személyiségtorzulás kérdéseivel.)

⁵ R. West: Authority, Autonomy and Choice: The Role of Consent in the Moral and Political Visions of Franz Kafka and Richard Posner. *Harvard Law Review*, 99, 1985, 381–415.

⁶ Idézi Nagy T.: i. m.

⁷ A jog és irodalom irányzat részletes bemutatására lásd: Nagy Tamás PhD értekezését: *Jog és irodalom. Tiszta Amerika, avagy az (elmélet)történelmi elbeszélések problémája*. Szeged 2006, továbbá H. Szilágyi I.: *Jog – Irodalom. Tanulmányok a Jog és irodalom köréből*. Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged 2010. 89–121, és Falusi M.: *Jog és irodalom Magyarországon 1990 előtt és után, avagy egy termékeny diszciplináris hasonlat*, in Fekete B. – H. Szilágyi I. – Könczöl M. (szerk.): *Iustitia kirándul*. Szent István Társulat, Budapest 2009. 199–208.

A katonával szemben kiszabott ítéletet nem előzte meg olyan büntetőeljárás, mely a tisztességes eljárás szabályait betartotta volna. Sőt, nem tisztességes eljárásról sem tudunk. A katona arról sem tudott, hogy milyen ítéletet hoztak ügyében. Ahogyan Kafka nagy regényében, *A perben* Josef K. sem tudja, hogy miben is vétkezett, ki ítélte el, és hogy mely törvényeket kellett volna betartania.

Az Utazónak több kérdése is lett volna, de ahogy a férfira nézett, csak ezt kérdezte: Tudja, hogy mire ítélték? – Nem – mondta a tiszt, és rögtön folytatni akarta magyarázatát, de az Utazó félbeszakította: – Nem tud a saját ítéletéről? – Nem – mondta újra a tiszt, majd egy pillanatra elhallgatott, mintha az Utazótól kérdése részletesebb indokolását várná, és aztán azt mondta: – Fölösleges volna közölni vele. Hiszen a saját bőrén tapasztalja majd. – Az Utazó már-már elnémult, amikor megérezte, hogy az elítélt tekintete rászegeződik; mintha azt kérdezné, vajon ő helyesli-e a leírt eljárást. Így hát az Utazó, aki már hátradólt nádszékén, ismét előrehajolt, és még megkérdezte: – De arról csak tud, hogy egyáltalán elítélték? – Arról sem – mondta a tiszt, és úgy mosolygott az Utazóra, mintha most még néhány különös megnyilatkozást várna tőle. – Nem? – kérdezte az Utazó, és végigsimított a homlokán.⁸

A tisztességes eljárás elve az *Emberi Jogok Európai Egyezményéből* vezethető le leginkább.⁹ Mivel az egyezmény keretjellegű, ezért az egyes jogok lényegi tartalmát az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga tölti ki tartalommal.

A 6. Cikk mondja ki a tisztességes tárgyaláshoz való jogot, melynek értelmében mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Az ítéletet nyilvánosan kell kihirdetni. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személyt nem lehet addig bűnösnek tekinteni, amíg bűnösségét a törvénynek megfelelően meg nem állapították. Minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek joga van – legalább – arra, hogy a legrövidebb időn belül tájékoztassák, és olyan nyelven, amelyet megért. A tájékoztatásnak a legrészletesebb módon kell megtörténnie a terhelt ellen felhozott vád természetéről és indokairól. Biztosítani kell, hogy a terhelt rendelkezék a védekezésének előkészítéséhez szükséges idővel és eszközökkel. Szükséges, hogy személyesen vagy az általa választott védő segítségével védekezhessék, és ha nem állnak rendelkezésére eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendeljenek ki számára ügyvédet. Joga van, hogy kérdéseket intézzon vagy intéztessen a vád tanúihoz, és indítványozhassa mentő tanúk megidézését és kihallgatását ugyanolyan feltételek mellett, mint ahogy a vád tanúit megidézik, illetve kihallgatják. Joga van, hogy ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti, vagy nem beszél a tárgyaláson használt nyelvet.

⁸ F. Kafka: *A fegyencgyarmaton*. (Ford. Szabó E.) In *Az átváltozás. Válogatott elbeszélések*. Európa, Budapest, 1982. 68–95. [<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/megcsapottak/kafka.html> (letöltés dátuma: 2016. március 30.)]

⁹ Az Európa Tanács egyezménye. 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

A kérdés, mit is jelent a tisztességes eljárás valójában, és hol a helye az Emberi Jogok Egyezményben. Erre csak úgy válaszolhatunk Bárd Károly szerint, ha megegyezünk abban, hogy mit is értünk demokrácián. A strasbourgi ítéletekben a tisztességes eljárás hangoztatása mellett ugyanis gyakran szerepel a demokratikus társadalom fogalma is. A tisztességes eljárás és a demokratikus berendezkedés mögött viszont, Bárd szerint első látásra szoros összefüggés nem figyelhető meg. Az ítéletekből ugyanakkor megállapítható, hogy a bíróság a demokratikus társadalom fogalmát rendkívül szélesen értelmezi. Lényegében követi az Európa Tanács statútumában elfogadott definíciót. Itt a demokrácia feltételeként jelölik meg nemcsak a többség uralmát, a közösségi önkormányzatot és a politikai részvételt, hanem a pluralizmust, a türelem elvét, a törvények uralmát és a jogállamiságot. Ez utóbbiakról pedig csak akkor beszélhetünk, ha szavatolt a joghoz való hozzáférés és a jogérvényesítés lehetősége, valamint a garanciákkal körülbástyázott büntetőeljárás. Bárd szerint ez a széles értelemben felfogott demokrácia közelebb visz bennünket a korábban megfogalmazott kérdéshez, hiszen ebből levezethető az eljárás minősége. Ezen belül pedig az eljárási biztosítékoknak van kiemelkedő jelentőségük. Ezért amikor a bíróság azt vizsgálja, hogy valamely jog korlátozása szükséges volt-e egy demokratikus társadalomban, akkor nemcsak a beavatkozás mértékére van figyelemmel, hanem az eljárás alapját jelentő jogszabályra is. A bíróság megnézi például, hogy megvoltak-e a szükséges eljárási garanciák. Az eljárás minősége mellett, az úgynevezett szükségességi teszt közben felvetődik a bírói út kérdése is. Ezek azok az értékek, amelyeknek szinte mindig jelentőségük van a döntéseknél.¹⁰

A tisztességes eljárás biztosítékai – ahogy Bárd írja, kizárólag az eljárás alá vont személyeket illetik meg.¹¹ Ilyenek például az ártatlanság védelme, a védelemhez való jog, a vád megismerésének joga stb. A tisztességes eljárás önálló értéket képvisel, függetlenül egyoldalú megismerési potenciáljától.¹² A szubsztantív értékeket oltalmazó normák pedig azon szabályok, melyek nem eljárási, hanem olyan önálló, szubsztantív értékeket hivatottak oltalmazni, mint a magánszféra, a személyi sérthetlenség vagy az emberi méltóság. E jogok nemcsak a büntetőeljárásban alkalmazható kényszerrel, hanem mindenfajta beavatkozással szemben védelmet nyújtanak, a büntetőeljárásban pedig megilletnek mindenkit, függetlenül perbeli státuszától.¹³ Ha a jog valamely értéket önmagáért oltalmaz, akkor pedig bizonyítási tilalomról beszélünk.¹⁴

Kiderül a novellából, hogy a tisztességes eljárásnál felsorolt jogok közül semelyik sem érvényesült. Többek között hiányzott a védelemhez való jog, és itt most nem csupán az alaki védelemre gondolok, miszerint ilyen súlyos büntetés esetében védőnek kellett volna eljárnia a katona érdekében. Az érdemi védekezésre se adtak lehetőséget:

Tehát ez az ember még most sem tudja, hogyan fogadták a védekezését? – Egyáltalán nem volt alkalma védekezésre – mondta a tiszt, és elfordult, mintha magában beszélne, s nem akarná ezeknek a számára oly természetes dolgoknak az elmesélé-

¹⁰ Bárd K.: Demokrácia – Tisztességes eljárás – megismerés a büntető perben. In Farkas Ákos (szerk.): *Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére*. Bíbor, Miskolc 2003. 65–101.

¹¹ Bárd K.: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest 2007. 53–54.

¹² Uo. 55.

¹³ Uo. 54.

¹⁴ Uo. 56.

sével megszégyeníteni az Utazót. – De hát csak kellett alkalmat adni neki arra, hogy védekezhessen – mondta az Utazó, és fölkel a nádszékről. A tiszt észrevette, hogy az a veszély fenyegeti: hosszú időre feltartják a gépezet ismertetésében; odament hát az Utazóhoz, belekarolt, az elítéltre mutatott, aki most, mivel oly nyilvánvalóan ráterelődött a figyelem, fészeken kihúzta magát – a katona is megszorította a láncot –, és így szólt: – A dolog a következőképpen áll.¹⁵

A tiszt nem a védekezés hiányának okairól beszél, hanem az emberi jogok újabb alapelvét megsértve kifejti, hogy a fegyencgyarmat büntetőeljárásában a funkciómegosztás elve sem érvényesül, és az eljárási feladatok is egybefolynak. A vádló, a bíró és az ítéletet végrehajtó itt ugyanis egy személy, a tiszt maga.

Engem neveztek ki itt a fegyencgyarmaton bírónak. Fiatal korom ellenére. Mert már az előző parancsnok mellett is én segédkeztem minden büntetőügyben, és a gépezetet is én ismerem a legjobban.¹⁶

Az ártatlanság vélelme a fegyencgyarmaton megfordul, és a bűnösség vélelme, vagy ahogyan a tiszt nevezi, a vétkesség vélelme valósul meg.

Alapelvem, amely szerint döntök, az, hogy a vétkesség mindig kétségbevonhatatlan.¹⁷

A tiszt tudatában van annak, hogy ez csak a fegyencgyarmaton van így, más bíróságok esetében szó sem lehetne ilyen eljárásról.

Más bíróságok nem járhatnak el ilyen elv alapján, mert soktagúak, és a följük rendelt magasabb bíróságoktól is függenek. Itt nem ez a helyzet, vagy legalábbis nem így volt az előző parancsnok idejében. Az új parancsnoknak már persze kedve támadt beleavatkozni bírászkodásomba, eddig azonban sikerült ellene védekeznem, és továbbra is sikerülni fog...¹⁸

Az eljárás újabb fogyatékosága derült ki ezzel: a tiszt nemcsak vádló, ítélkező és végrehajtó egyben, hanem egyedül jár el, s ezzel a társasbírászkodás, továbbá a jogorvoslat elvét is megsértette, hiszen itt szó sem lehet a tiszt fölé rendelt magasabb bíróságról, ahogy a tiszt fogalmaz.

Az Utazó, mint egyfajta megfigyelő, az alábbi magyarázatot kapja a tisztől, melyből azt is megtudjuk, hogy milyen bűncselekményt követett el a katona:

Ön magyarázatot kívánt erről az ügyről; ez is olyan egyszerű, mint valamennyi. Egyik századosunk ma reggel jelentette, hogy ez az ember, akit szolgálának jelöltek ki, és az ő ajtaja előtt alszik, átaludta a szolgálatát. Ugyanis az a kötelessége, hogy minden óraütéskor fölkeljen és tisztelegjen a százados ajtaja előtt. Igazán nem nehez kötelesség, és szükség is van rá, mert a szolgának mindig frissnek kell lennie, őrségen, szolgálatban egyaránt. A százados tegnap éjjel meg akart bizonyosodni

¹⁵ Kafka: A fegyencgyarmaton. i. m.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

róla, hogy szolgálja teljesíti-e kötelességét. Pontosan két óraker kinézett az ajtón, és látta, hogy szolgálja összekuporodva alszik. Kihozta lovaglőostorát, és végigvágott vele a szolga arcán. Erre az, ahelyett hogy bocsánatot kért volna, föl sem kelt, elkapta urának a lábát, megrázta a századost, és ráüvöltött: – Dobd el az ostort, vagy elevenen fallak föl! – Ez a tényállás.¹⁹

A vád után rögtön megszületik az ítélet:

A százados egy órával ezelőtt feljött hozzám, én följegyeztem panaszát, s az ítéletet is rögtön csatoltam a feljelentéshez. Aztán vasra verettem ezt az embert. Mindez nagyon egyszerű volt. Ha előbb magam elé rendelem és kikérdezem, abból csak zavar támadt volna. Hazudozott volna, s ha netán sikerül megcáfolnom hazugságát, akkor újabbakkal hozakodik elő, és így tovább. Most azonban a kezem közt van, és többé nem engedem ki a markomból. Világos most már minden? De az idő múlik, már kezdődnie kellene az ítélet-végrehajtásnak, és én még be sem fejeztem a gépezet ismertetését. Leültette az Utazót a székre, újra a gép mellé állt, és rákezdte: – Amint látja, a borona az ember alakjához, igazodik; ez a borona itt a felsőtesté, emitt meg a láb számára vannak boronák. A fejnek csak ezt a kis vésőt szántuk. Érti? – Barátságosan hajolt oda az Utazóhoz, készen a legrésztesebb magyarázatra. Az Utazó homlokát ráncolta, úgy nézte a boronát: Nem elégítették ki a bírói eljárásról szóló közlések. Mégis, kénytelen volt magában azt mondani, hogy ez itt fegyengyarmat, itt különleges rendszabályokra van szükség, és katonásan kell eljárni a végsőkig.²⁰

Vajon lehet-e különbíróóságokban eljárni? Van-e létjogosultsága jogállamban a fegyengyarmati létnek, és lehet-e különleges rendszabályokra építeni egy büntetőeljárást?

Ha a hazai szabályokat nézzük, akkor megállapítható, hogy a katonákra vonatkozó büntetőjogi, eljárási és bírósági szervezeti szabályok az általános szabályokon felül vagy azokon kívül sokáig „külön testet alkottak. Például az 1878. évi Btk.-nak, illetőleg az 1896. évi Bp.-nek nem voltak külön rendelkezései a katonákra vonatkozóan, de külön törvény, az 1912. évi XXXIII. törvény szólt a honvédségi bűnvádi perrendtartásról. Az utolsó különálló katonai büntetőtörvénykönyv (Ktbtk.) az 1948. évi LXII. törvény volt. Az 1961. évi V. törvény, a Btk., már külön fejezetet tartalmazott a katonai büntetőjogról; a katonai büntetőeljárásra vonatkozó külön rendelkezéseket pedig az 1951. évi Bp. hatálybalépéséről szóló 1951. évi 31. sz. törvényerejű rendelet tartalmazta. A katonai bíróságok különállását még az 1972. évi IV. törvény, a bírói szervezeti törvény is biztosította.”²¹ A hatályos jogszabályok szerint katonai büntetőeljárás létezik, de külön katonai bíróság nem.

Mai viszonyok között a kérdés leginkább az, hogy vajon létezhetnek-e fegyengyarmatok vagy ahhoz hasonló szigetek, táborok, dzsungel, s benne a dzsungel-jog.

Kafka novellája ugyanis éppen arra figyelmeztet, legalábbis létezik ilyen olvasata, miszerint nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy ma is akadnak a világban olyan kísérletek, melyek igyekeznek megszabadítani a büntetőeljárást az alappilléreitől, az

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Király T.: *Büntetőeljárás jog. Tankönyv*. Osiris, Budapest, 2003. 539.

emberi jogoktól. A terrorizmusra adott válaszként ugyanis megjelentek azok a „nézetek, hogy a fizikai nyomásgyakorlás bizonyos esetekben még jogállami demokráciákban is igazolható”,²² így még azokra a meglévő eszmékre sincs szükség, amelyeket a felvilágosodás után vívtak ki, mert ma ezek az elvek akadálypályává változtatják a büntetőeljárást, és a dzsungelben a dzsungel-jognak kell érvényesülnie. Ezt pedig a hatalom korlátlansága jellemzi. „Ennek az új védelmi logikának következménye a társadalmaknak jókra és rosszakra való felosztása. Ezen az alapon lehet különbséget tenni országok között is. Vannak tehát, akiknek bűnösségéhez nem kell külön bizonyítási eljárás, és van hatalom, amely jogosult ennek a szelekciónak az elvégzésére. A célpontot nyilván a legerősebb nevezheti meg. A nemzetközi jog fórumai sem gátolják meg az önvédelmet, ha azok elutasítják a világnak ezt az amerikai interpretációját. (Ezért nincs szükség az ENSZ felhatalmazására, ezért nem ismeri el az USA a Nemzetközi Büntetőbíróság hatáskörét.) A bűnösök szőnyegbombázással is móresre taníthatóak.”²³

Ugyanakkor nemcsak az európai nemzetközi egyezmények mondják ki, hanem az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye is deklarálja a semmilyen körülmények között, még háború, közveszély és egyéb szükségállapot idején sem felfüggeszthető emberi jogokat. Megsértésük ma háborús bűntettnek számít. Természetesen ez alól is van kivétel. Dershowitz, aki bár nem tartja elképzelhetőnek, hogy fizikai kényszer alkalmazanak a vádlottal szemben a büntetőeljárásban – a felelősségét igazoló bizonyíték megszerzése érdekében –, a büntetőeljáráson kívüli más eljárásokban viszont megengedhetőnek tartja. Érvei között szerepel, hogy „az amerikai jogban az önvádra kényszerítés tilalma csak a büntető perben érvényesül, és a büntetőjogi felelősség alóli mentesség garantálása esetén az érintett – akár szabadságelvonással való fenyegetettség mellett – köteles önmagára nézve terhelő nyilatkozatot is tenni. Ebből következtet arra, hogy a tortúra engedélyezése sem elképzelhetetlen, ha az érintett számára a büntetőjogi immunitás biztosított.”²⁴ Innen pedig már csak egy lépés Kafka fegyencgyarmata, ahol a kivégző gépezet a tiszt elmondása szerint tökélyre fejlesztett találmány, az emberi géniusz megtestesülése.

De az idő múlik, már kezdődnie kellene az ítélet-végrehajtásnak, és én még be sem fejeztem a gépezet ismertetését. Leültette az Utazót a székre, újra a gép mellé állt, és rákezdte: – Amint látja, a borona az ember alakjához, igazodik; ez a borona itt a felsőtesté, emitt meg a láb számára vannak boronák. A fejnek csak ezt a kis vésőt szántuk.²⁵

²² Bárd: *Demokrácia...* i. m. 79.

²³ R. Kagan: *Puissance et faiblesse. Commentaire*, N. 99. Automne 2002. 517., idézi Finszter G.: *A rendészet elmélete*. OKRI-KJK, Budapest, 2003. 76–77.

²⁴ M. Dershowitz: *Why Terrorism Works*. Yale University Press, New Haven 2002, idézi Bárd: *Demokrácia...* i. m. 79.

²⁵ Kafka: *A fegyencgyarmaton*, i. m.

2. A halálbüntetésről

Mielőtt a halálbüntetés megengedhetetlenségéről esne szó, a fegyencgyarmat kivégzőgépével kapcsolatban jusson eszünkbe Mumford, aki egyik tanulmányában a halált okozó gépek kapcsán megjegyzi, hogy akik az ilyen típusú fegyverek gondját viselik, nem védettek „a gyakorlati tévedésekkel, emberileg elfogult ítéletekkel, beteges képzetekkel és a pszichikai összeomlással szemben”.²⁶

A mai európai jogállamisággal rendelkező jóléti államokban az emberi élet elvétele megengedhetetlen. Nemzetközi egyezmények²⁷ és az Alkotmányok (nálunk Alaptörvény) is tiltja a halálbüntetés megengedhetőségét.

Vajon miért nem engedheti meg magának egyetlen állam sem, hogy a büntetési nemek között szabályozza a halálbüntetést? A már említett nemzetközi dokumentumok aláírása miatt diszkvalifikálná önmagát az állam, ha ezt a büntetést legalizálná. Korábban a magyar Alkotmánybíróság is kimondta, hogy a halálbüntetés szükségessége nem igazolt, ezért annak a törvényhozó hatalmi döntésén alapuló fenntartása önkényes. Az alkotmánybírák között voltak olyanok, akik szerint nem azért kell eltörölni a halálbüntetést, mert nemzetközi egyezmények tiltják, és nem is azért, mert ennek kiszabása alapjogot sért, hanem azért, mert az ember élete, létezése független a jog világától: transzcendens, azaz hozzáférhetetlen. Az emberi élet nem az ember alapvető joga az élethez, hanem az lényegében a jog forrása, s mint ilyen, joga kívüli értéknek számít. Sérthetetlen, hozzáférhetetlen. Ennek a védelméről kell a jognak gondoskodnia.²⁸ Az alkotmányos jogállam nem rendelkezik a korlátlan hatalom jogaival. Ezért kell lemondania a halálbüntetésről mint a korlátlan hatalomból folyó büntetési jogosítványról. „A halálbüntetés kiiktatása büntetési rendszerünkben azzal a következménnyel jár, hogy a halálbüntetés helyébe lépő legsúlyosabb büntetés lesz ezentúl a viszonyítási mérce. Az állam büntető hatalmának nincs joga életet elvenni. Alkotmányos jogállam nem akasztat! De joga van az alkotmányos jogállamnak a jogésségi büntetésre, a megtorló, arányos büntetésre.”²⁹

Volt olyan alkotmánybíró, aki szerint többről van itt szó, mint az emberi életet politikai céljaira gátlástalanul feláldozó rendszerrel való szimbolikus szembefordulásról. Az Alkotmánybíróság az alkotmány egészéből kiindulva sajátos értelmezést dolgoz ki az élethez való joggal kapcsolatban, ezért döntése tudatosan szubjektív, de történelmileg kötött, még abban az esetben is, amikor abszolút értékeket deklarál. Mindig a saját korának szóló értelmet fed fel, ezért a halálbüntetés kérdésében nem tehet örök érvényű kijelentéseket.³⁰

A halálbüntetés megengedhetőségével kapcsolatban a kérdés tulajdonképpen az,

²⁶ Lásd L. Mumford: A civilizáció terhe (ford.: Csillag Veronika) in *A gép mítosza*. i. m. 65–93.

²⁷ Az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én aláírt Egyezmény 2. cikkének (1) bekezdése még elismerte a halálbüntetés jogszerűségét, az 1983. április 28-án elfogadott 6. Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke viszont úgy rendelkezik, hogy a halálbüntetést el kell törölni. (Nálunk az 1993. évi XXXI. tv. hirdette ki, a halálbüntetést viszont már korábban, a 23/1990. (X. 31.) AB. Határozat eltörölte.) Az Európa Parlament által 1989. április 12-én elfogadott, Az alapjogokról és alapvető szabadságjogokról szóló nyilatkozat 22. §-a is kimondja a halálbüntetés tilalmát.

²⁸ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön párhuzamos véleménye.

²⁹ Uo., Szabó András párhuzamos véleménye.

³⁰ Uo., Sajó László párhuzamos véleménye.

hogy meddig terjed az állam büntető hatalma. A büntetőjognak mindig voltak olyan jellemvonásai, amelyek túlmutattak az adott koron. Az európai büntetőjog történeti fejlődését tekintve észrevehető egy olyan irány, amely mindenképpen a halálbüntetés eltörlése mellett voksol. Ezért a hazai büntetőjog-alkotásnak sem áll hatalmában mellőzni a történeti fejlődés eredményeképpen erre igényt formáló és jogot kapó mér-földköveket. „A büntetőjog szférájának a kialakításában nem kis szerep jut a kulturális-jogi hagyományokat és értékeket továbbépítő nemzetközi jogi forrásoknak (...). Ezek a nemzetközi normák (...) korlátozzák a büntető jogalkotásban megnyilvánuló állami büntető hatalmat (...). Az állam önmagát diszkriminálná az immár nemzetközi szintre emelt jogi-kulturális értékek tagadásával.”³¹

A halálbüntetés eltörlése indokainak számos jogi olvasata van tehát. A nemzetközi egyezmények tilalma mellett véleményem szerint talán a legfontosabb érv a halálbüntetés kiszabása által kioltott élet visszafordíthatatlansága.

Sokat elárul egy társadalomról, egy államról, illetve az igazságszolgáltatás szereplőiről, hogyan viszonyulnak ennek a tevékenységnek a hibáihoz, hogyan reagálnak arra, ha kiderül, hogy az igazságszolgáltatás valamilyen okból nem tud igazságot szolgáltatni, sőt éppen maga teremt igazságtalanságot.³²

Király Tibor szerint a büntetőeljárás „olyan hatalom, amely embereket törölhet ki az élők sorából, megfoszthatja őket szabadságuktól, vagyonuktól, becsületüktől. A büntetőeljárás útján békeidőben is háborút lehet folytatni. A büntetőeljárás az emberi szenvedélyek ütköző tere. A büntetőeljárásban a bírák rosszindulata, tévedése vagy tudatlansága tragikus következményekkel járhat. Ez a magyarázata annak, hogy büntetőeljárás lefolytatását jogi normák közé szorítják, nem bízzák a mikénti lefolyást kinek-kinek a kénye-kedvére. Igyekeznek olyan szabályokat felállítani, amelyek hátterbe szorítják az egyéni elfogultságot, a szenvedélyt, a rosszindulatot, a bosszút és kizárják a tévedést.”³³

A büntetőeljárásnak igenis akadálypályának kell lennie a jogalkalmazó számára, ahol a gátakat az emberi jogok jelentik. Ezeket kikerülni nem lehet. Az emberi jogokkal kikövezett eljárás egyben garanciát is jelent. A büntetőeljárás garanciák olyan normák, amelyek egyrészt a tényállás megbízhatóságát hivatottak biztosítani, másrészt pedig más értékeket. Ezek a szabályok a tisztességes eljárás biztosítékai.

Lemondhat-e a vádlott az őt megillető jogokról? – kérdezi Bárd. Válasza értelmében a vádlott csak azokról a jogosítványokról mondhat le, amelyek kizárólag arra hivatottak, hogy csökkentsék az ártatlanok megbüntetésének esélyét. A vádlott arról viszont nem rendelkezhet, hogy pártatlan vagy elfogult bíró ítélkezzék-e felette. A tisztességes eljárás belül vannak nevesített jogok, ezeket nem lehet korlátozni, és vannak ún. implicit, azaz nem nevesített jogok, melyek egy részének korlátozása megengedett. Így a tisztességes eljárás számos, nevesített és nem nevesített részjogosítványból tevődik össze, amelyek maguk sem pontosan definiáltak. A strasbourgi bíróság viszont mindig az eljárás egészét vizsgálja, és azt minősíti. Egyes részelemek korlátozása Bárd

³¹ Király T.: A büntetőhatalom korlátai, előadás a Magyar Tudományos Akadémián, 1988-ban. *Magyar Jog*, 1988/9. 730–743.

³² Lásd Hack Péter könyvét: *A büntetőhatalom függetlensége és számonkérhetősége*, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, Budapest 2008.

³³ Király T.: *A védelem és a védő a büntető ügyekben*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1962. 121.

szerint nem teszi az eljárást feltétlenül tisztességtelenné, mert a hiányosságot más elemek kompenzálhatják.³⁴ A nevesített és az implicit részjogosítványok mellett az eljárás minőségének megítélésénél egyéb tényezők is relevánsak lehetnek. Ilyen tényező lehet akár a kiszabott büntetés súlya is.³⁵

A fegyencgyarmaton lefolytatott eljárásban sem a tisztességes eljárás nevesített, sem a nem nevesített jogai nem fedezhetők fel.

Király Tibor az akadémiai székfoglalójában szintén felhívta a figyelmet a nemzetközi dokumentumokban megjelenő emberi jogokra. Éppen ezek a nemzetközi egyezmények képesek arra, hogy korlátozzák a büntető jogalkotásban megnyilvánuló állami büntető hatalmat. Az állam ugyanis önmagát diszkriminálná, ha a nemzetközi szintre emelt jogi-kulturális értékeket semmibe venné. Itt bukkan elő a büntetőeljárás jog elméletének egyik legfontosabb kérdése, mely úgy szól, hogy vajon mi legyen a következménye annak, ha a bíróság törvényt sértve jár el, és egyáltalán milyen ítélet tekinthető semmisnek. Király szerint a súlyos hibákban szenvedő büntetőeljárás mindenképpen semmis, hiszen az alapvető elveket figyelmen kívül hagyó eljárás önmagát diszkvalifikálja, függetlenül attól, hogy milyen ítélet született. Az emberi jogokat figyelmen kívül hagyó eljárás lehet akár szembeötlő, akár lappangó, lehet előre megtervezett színjáték, és később semmisnek is nyilváníthatjuk, mégis az ítélet rendelkezése valósággá válhat. A jog számára ekkor nem marad más hátra, mint az, hogy amint tudja, nyilvánítsa ki a semmisséget – mondja Király. Amikor a jog újfent uralomra jut, jóvá kell tennie, amit a nyers erő, az erőszak okozott. Mert ami történt, az nem volt a jog gyakorlása Király szerint, hanem a hatalom olyan tette, amely kívül esik a jogon. Nem volt az jogi értelemben vett büntető hatalom gyakorlása, hanem a nyers erőé, és ahol elkezdődött az eljárás és az ítélet semmisége, ott volt a jog biztosította büntetőhatalom gyakorlásának a vége.³⁶

Ahogy Gustav Radbruch is fogalmaz: ahol igazságosságra már nem törekszenek, ahol az egyenlőséget – mint az igazságosság magvát – semmibe veszik, ott a törvény nem csupán helytelen jog, hanem hiányzik belőle egyáltalán a jogi jelleg.³⁷

Visszatérve a kiinduló novellára, Kafka művében érezzük azoknak az európai elveknek a hiányát, melyek nélkül a mai büntetőeljárás elképzelhetetlen lenne. Éppen ezek hiányával hívja fel az író az olvasó figyelmét arra, hogy az emberi jogokat nélkülöző eljárás nem vezet sehova. Kafka nagyon komolyan vesz mindent, ami emberi jog, pedig ezek az eszmék akkor még nem is úgy jelentek meg, ahogy ma a nemzetközi normákból levezethető. Kafka főleg azt veszi komolyan, amit a fegyencgyarmaton nem vettek komolyan: a tisztességes eljárás elvét.

Kafka kitűnő dialektikus. Tudja ugyanis, hogy minden igazságot az ellentétén keresztül lehet a legjobban felismerni. Az emberi jogok hiánya pedig, ahogy fentebb Király Tibor is fogalmazott az idézett akadémiai székfoglalójában, semmissé teszi az eljárást.

³⁴ Bárd: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában*. i. m. 60.

³⁵ Uo.

³⁶ Lásd Király Tibor akadémiai székfoglalóját: *A büntetőhatalom korlátai*. i. m. 745–759.

³⁷ G. Radbruch: *Törvényes jogtalanság és törvényfeletti jog*. In Varga Cs. (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest 1977. 129–141.

Radnóti és a sorsvállalás kérdése

KISS HENRIETT

„mert ami volt, annak más távlatot ad a halál már”
(Radnóti Miklós: *À la recherche*)

Akhilleusz meghallgatta édesanyjától jövőjének két lehetséges forgatókönyvét, majd a rövid, de dicsőséggel fényes életet választotta. Mi is történik a trójai mondakör ezen epizódjában? Egy halandó lehetőséget kap arra, hogy élete egy pontján önmaga hozza meg a döntést arról, hogyan formálódik az élete. A döntés pillanatától kezdve tudja, mi vár rá, és a jelen eseményeit a jövő biztos tudatában fogadja. Nekem ezt jelenti a sorsvállalás. Ez a fogalom azonban egyszer sem jutott eszembe, amikor Radnóti verseit olvastam. Tanárként viszont gyakran találkoztam ezzel diákok elemzésében. Mivel én nem ejtettem ki számon ezt a szót, az általam használt tankönyv sem használja, kíváncsi lettem, honnan származik. Rövid internetes böngészés¹ után azonnal világossá vált, hogy az érettségihez és elemzésekhez feltöltött instant-anyagok visszatérő motívuma a sorsvállalás, sőt napilapok, periodikák írói sem fukarkodnak Radnóti kapcsán a „sorsvállalás” szó emlegetésével.

Néhány gyöngyszem:

„A '30-as évek végétől lírájának meghatározójává válik a halálközelség, a felelős erkölcsi sorsvállalás...”²

„A fasizmus hatalomra jutásától kezdve Radnótinak kétszeresen is halálraítéltnek kellett magát tudnia: a világnézete és a származása miatt is.”³

Az utóbbi idézet nem csak azt sugallja, hogy zsidóként vállalta a kirekesztettséget, de ehhez még egy eszmei tudatosság is társul. Persze az a dolgozat további részéből sem derül ki, hogy mikor és hányszor kerül összeütközésbe Radnóti a magyar hatóságokkal világnézete okán, és hogy tulajdonképpen mi is az a világnézet, ami szembehelyezkedett korának elvárt társadalmi felfogásával.

A *gyakorikerdesek.hu* fórumon azonban a gyerekek egymásnak küldött kérdés-válaszai még jobban megleptek. Arra a kérdésre, hogy mit jelent a sorsvállalás Radnóti verseiben, a következő gyöngyszem olvasható válaszként:

¹ A Google böngészőben „Radnóti és sorsvállalás” szószerkezettel keresve 1140 találatot kaptam.

² www.erettsegi.com

³ www.doksi.hu

„Meg 35 évesen bele is lótték egy gödörbe. És sejtette is előre a sorsát. Meg minden!
A többit a versekből kiolvashatod.”

Engem az utolsó mondat megfogott, és érettségiző osztályomban⁴ úgy dolgoztuk fel szöveggyűjteményünk Radnóti-szemelvényeit, hogy gondosan kiolvassunk mindent a versekből, azaz tekinthetjük-e Radnóti Miklós 1936–1944 között keletkezett verseit a sorsvállalás megfogalmazásának?

A szövegelemzések során azonban egy nem megszokott eszközzel is éltem. Amikor a külvilág és a lírai én konfliktusa került megfogalmazásra részükről, akkor kértem Radnóti korának bemutatását is. Ehhez történelmi ismereteik mellett a korabeli dokumentumokra való utalást is megköveteltem. Tehát nem volt elég azt mondaniuk, hogy Radnóti korában egy zsidó származású ember lehetőségei korlátozottak voltak, hanem azt is meg kellett mondaniuk, hogy ez melyik ún. zsidótörvény vagy rendelet alapján állítható.⁵ A történelmi és jogi források nagyon hamar kiszélesítették a versek által megjelölt vizsgált időtartamot: A *Járkálj csak, halálraitélt!* fenyegető külvilágának objektív okaként az 1920. évi XXV. tv.-t nevezték meg a tanulók. A kérdés innentől kezdve az volt, hogy egy, a vers keletkezése előtt tizenhat évvel megalkotott jogszabály hogyan teremti meg a kirekesztettség érzetét egy személyben?

1. A hely

„zsugorodj, rettentő világ”

A *Járkálj csak, halálraitélt!* c. versben a közösségből kirekesztett ember első alapélménye szólal meg: Az addig őt természetesen körülölelő hétköznapi elemek, mint például a bokorban megbújó macska, a fákkal övezett út, fenyegetővé válnak. Számára a hely, ami biztonságot és elfogadást jelent, egyre kisebbé válik. A lírai én azonban nem megadja magát a helyzetnek, melyet a külvilág kényszerít rá, hanem az őt körülvevő világra kiáltja rá azt, amit ő érez: „zsugorodj”.

Az *Első eclogában* azonban a hely már megkettőződik: A költő egy idillikus, a civilizációtól távoli helyen fogadja magába a tavasz zajait és jelenségeit, miközben egy távoli helyen már a háborúk és bűnök sokasága uralkodik, mert a jog és a jogtalanság összekeveredett.⁶ Vergilius bölcsessége, melyet az ókori Róma polgárháborúja érlelt meg, egy XX. századi kontextusban nyer újra értelmet. A költészet fikciójában lelhet csak harmóniát a költő, mert ha a valóságra tekint, akkor ott már nem csak a költészet lehetetlensége, hanem a bátor költők halála van jelen. A vers azonban nem háborúk ideje alatt született, hanem 1938-ban. Még ki sem tört a II. világháború. Akkor miért

⁴ Ezúton köszönöm a BZSH Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola 2013/2014-ben érettségiző 13. b osztály tanulóinak a türelmüket és értékes gondolataikat.

⁵ Ehhez forrásanyagként Karsai László „A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek” c. tanulmányát adtam meg. E tudományos munkának is az internetes elérhetőségét: www.hdke.hu/files/csatolmányok/09-KarsaiLaszlo. Ezt azért tartottam fontosnak, hogy a tanulók számára érzékelhetővé váljon, hogy a böngésző felületeken hogyan gyűjthetnek tudományos ismereteket egy pillanat alatt, illetve hogyan tudják az Internetet ismeretigazolásra használni. A törvények lelőhelyének pedig a www.1000ev.hu oldalt ajánlottam. A kor alaposabb ismeretéhez a *Rubicon* 2013/12. számát vittem be az órára.

⁶ Az *Első ecloga* latin mottójának nem szó szerinti fordítása.

menekül a költő idilli tájra a képzelet világában, miért idézi a háború képeit élénk a pásztor 3. megszólalásában? Az egyik ok García Lorca, a másik József Attila. Az egyik nem menekült, hanem harcolt a szabadságért, a másik pedig az elfeledettek költője volt.⁷ A valóságos térben ekkor már Radnóti szembesül azzal, hogy ő nem kell a saját társadalmának mint tanár, és nem kell mint költő sem, csak egy szűk, értő csoporttól számíthatott visszajelzésre. Ez az az év, amikor világot lát az 1938. évi XV. tv., mely „a társadalmi és gazdasági élet hatályosabb egyensúlyáról” beszél. Az egyetlen hely, ahol valóban önmaga lehet: lakásának négy fala, melyet a csak a fikció világa tud elviselhetővé tágítani.

Nem tudhatom című versében azonban a hely egy konkrét földrajzi területté válik: a szülőhazává. Az a tér, melyhez születésünk okán kötődünk önkéntelenül és jogszerűen. Mit jelent e két ok? Nem mi választjuk meg születésünk helyét, azonban azok a személyes élmények, melyek minket a felnőtté válás során érnek, érzékeny köteléket fonnak köztünk és a szülőföld egyes terei között. Jogszerűen is ide tartozunk, hiszen születésünkkel állampolgári státuszt nyerünk egy adott állami közösségben, mely jogokat és kötelezettségeket ró ránk. Az egyik ilyen megkerülhetetlen állampolgári kötelezettség az adott állam törvényeinek betartása. De ha egy költői szövegben a bűnösséghez nép és nem egyes ember van rendelve, akkor az azt jelenti, hogy a lírai én nem személyesen bűnös valamely büntett elkövetésében, hanem csak mint állampolgárra igaz, hogy ugyanolyan bűnös, mint mindenki más. A vers kétharmadát az egyéni benyomásokká lényegült hazafogalom fogja át, melyben a beszélő egy korábbi költőt, Vörösmartyt idézi meg. A 4–5. verssorokban pedig a *Szózat* 2–3. sorainak parafrázisa olvasható:

Bölcsöd az, s majdan sírod is,
Mely ápol és eltakar.

Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyenge ága
s remélem, testem is majd e földbe süpped el.

Vörösmarty a *Szózatban* a hazához való tartozás egyértelmű kánonját állítja a magyar állampolgároknak: Mindenki magyar, akinek történelme Árpádtól indul, és a szabadságért való küzdelem mellett elkötelezett. Kulturális és historikus kánon ez, mely a romantika nemzetfogalmának értékhierarchiájához igazodik. 1944-ben egy költő számára azonban a haza nem a kanonizált értékek, hanem ezernyi személyes érzékelés aggregátuma. Vörösmarty számára a haza és az egyén viszonyában a kölcsönös egymásrautaltság és kölcsönös gondoskodás jelenik meg, a *Nem tudhatom* költőjének azonban már csak a remény marad meg, hogy halála nem idegen földön következik be. A haza megszűnt a lírai én számára gondoskodó közeg lenni, nem ápolja őt. Az egyes ember félelemben és elbújva várja a béke eljövételét, remélve, hogy az új nemzedék büntelensége teremti azt meg. Eddigre huszonkét zsidó tárgyú törvény és számtalan rendelet született. Ezek betartása viszont olyan állampolgári kötelezettséget jelentett,

⁷ József Attilát baloldali elkötelezettsége és szociális érzékenysége miatt Radnóti magához közelállónak érezte. Szegeden Radnóti tagja volt a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának, melynek keretében maga is részt vett szociológiai terepmunkán a környék elmaradott tanyavilágában. Később az illegális kommunista párttal is kapcsolatba került, de a párt mozgalmi jellegétől távol tartotta magát.

megy egy „megőrült és aljas világot”⁸ teremtett. A szakirodalom a legpusztítóbb hatású rendeletként emlegeti az 1944. március 19-én kiadott rendeletet, melyben a zsidó származású embereket ingatlanaik tulajdonjogától fosztják meg.⁹ Radnóti és Gyarmati Fanni Pozsonyi úti lakásukat névleges szerződéssel egy barátjuk nevére íratják át, hogy ne fosszák meg őket tőle. 1944-ben a harmadik munkaszolgálatra kapta meg a behívóját Radnóti, mely az eddigiekkel ellentétben nem magyarországi szolgálatra szolt. A németek bevonultak Magyarországra. Az egykori békének és hazának csak az emléke maradt.

Az utolsó Magyarországon írt versében, a *Töredék*ben már nincs szerepe a helynek, magába olvasztja azt az idő. A kor az, ami meghatározza minden alakulását. Amikor a helyszín újra szerepet kap a versekben, az már a munkatábor és a halálmenet ideje. A verseket addig csak évszámokkal látta el, azonban már a *Töredéktől* kezdve egyre precízebb a dátumozás, ami később a pontos földrajzi hely megjelölésével bővül. Hónapról hónapra tudjuk követni, hová kerül, és milyen körülmények veszik körül, majd a *Razglednicákban*¹⁰ a hely az olvasó számára stációvá lényegül. A neoklasszicista szabályszerűség tökélyén megfogalmazott rövid versek egyetlen célja: a hírküldés. A képeslapok, melyeket az ember a szeretteinek küldött, hogy beszámoljon az utazása során ért benyomásairól, Radnótitól a *Bori notesz*be landoltak. E hétköznapi jelentés azonban itt krónikává és tanúsággá változik: Adott helyen és adott időben átélt ember telen szenvedése, melyben maga az élet válik felismerhetetlen értékke. Az utolsó helyet a túlélőknek kellett megtalálnia. Abda hiányzik a menet stációi közül, mely Radnóti sírjává vált.¹¹

A zsidótörvények és -rendeletek először egy adott csoport számára szűkítette a társadalmi lehetőségeket, majd a korlátozás kiterjedt a szabad mozgásra, a személyes kapcsolatteremtésre, végül a tulajdonhoz való jogra.

mikor besúgni érdem volt s a gyilkos,
 az áruló, a rabló volt a hős...

A tiltások megszüntették az egyes embert saját közösségében mint értékteremtő individuumot, és ezzel párhuzamosan a jogszabályok személyi hatálya alá nem tartozókat olyan jogosultságokkal ruházták fel, melyekkel élve tulajdonképpen az államiságot számolták fel.

...az ember úgy elaljasult,
 hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra...

Az erőszak monopóliuma többé nem az államé, hanem civil csoportoké, vagy önkéntes kegyetlenkedőké, akik azt tehettek a sárga csillaggal megjelölt emberekkel, amit

⁸ Radnóti maga jellemzi így a helyzetet Zolnai Bélának 1943-ban írt levelében, melyben keresztapaságra kéri fel egykori tanárát.

⁹ Ez a rendelet a legrégebbi tulajdonjogi intézményt: a magántulajdonhoz való jog fogalmát bontja le. Kar-sai László is ezt érzi valóságos hatásában a legpusztítóbbnak, és Bibó István ezzel kapcsolatban fogalmazta meg azt, hogy ebbe beleroppant a magyar polgári társadalom gerince. (Bibó I.: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In *Válogatott tanulmányok*. II. Magvető, Budapest 1986. 621–797.)

¹⁰ *Razglednica*: szerb eredetű szó, jelentése „képeslap”.

¹¹ Fanni azt a helyet tekintette Miklós valódi sírjának, nem pedig azt, ahová Győrben, majd a második exhumálást követően Budapesten temették el.

csak akartak. A zuglói nyilasok 1967-es peréről fennmaradt képi és dokumentumanyag az emberi kegyetlenség és perverzítás összes arcát bemutatja nekünk, miközben ház-mesterek, villanszerelők, azaz hétköznapi családapák számolnak be arról, hogy 1944 végétől 1945 májusáig hogyan kényszerítettek zsidó férfiakat fajtalankodásra, hogyan szégyenítették meg zsidó nőket, majd ölték meg őket a Thököly út egyik pincéjében. Nem volt rá parancsuk, nem kényszerítette őket senki, de a megszerzett anyagi javakon kis maffiaszervezetként osztozkodtak. A perről a *XXI. század* című sorozatban egy összefoglaló dokumentum-riportfilm készült. Érettségiző fiatalok számára különösen ajánlom a megtekintését. A film nemcsak Magyarország szerepvállalását érzékelteti a II. világháborúban, hanem az '50-es és '60-as évek politikájának mechanizmusát is bemutatja. Mindemellett pedig szemlélteti a *Töredék* minden egyes sorát.

A helyeknek azonban még egy szempontból jelentősége van Radnóti verseiben. A veszélyt, a kirekesztettséget és a kiszolgáltatottságot Magyarországon éli meg Radnóti, életének értéktelen mivoltát azonban a munkatáborokban és a halálmenetben. Azt a gyűlöletet, amely saját hazájában szárba szökött, legitimmé tette a náci ideológia, mely a határainkon túli helyeket is átítatta.

2. A hit

Ha a zsidótörvények és -rendeletek személyi hatályát vizsgáljuk meg, akkor 1920-tól kezdve nem csak a zsidó származású emberek esetében rögzíthetjük a hátrányos megkülönböztetés tényét. A *numerus clausus* érintette a Magyarországon élő összes nemzetiségi csoportot is.¹² A törvény végrehajtása azonban elsősorban a zsidó származású embereket érintette. Nincsen adat, mely azt bizonyítaná, hogy svábok, tótok, oláhok, rácok nagy számban külföldön kényszerültek volna felsőfokú tanulmányokat folytatni, míg zsidó származású fiataloknál ez a szám nemhogy kimutatható, hanem keresletet gerjesztett. A kevésbé tehetősek Olaszország egyeteméin, míg a jobb módban élők bécsi vagy német egyetemeken tanultak. A jogszabályok azonban a '30-as évektől egyértelműen a zsidó származású embereket sújtották. A „zsidó származás” fogalma '44-ig folyamatosan bővülő társadalmi csoportot érintett. Zsidónak lenni hitet vagy nemzetiséget jelent? Ez az a kérdés, ami mai napig megosztja még a zsidó közösségeket is. A zsidóság ugyanis nem pusztán egy népcsoporthoz való tartozás, hanem egyben egy nagyon szigorú vallási szabályrendszer, Magyarországon pedig az asszimiláció időszakától kezdve egy különleges kulturális értékrendszer is. A Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége (MAZSHISZ) az első, nemzetiségek jogairól szóló törvény okán szembesült ezzel a kérdéssel.¹³ Hivatalos állásfoglalásuk szerint a vallási és kulturális érvek az erősebbek a zsidóság meghatározásában, éppen ezért nem lett a zsidó a nemzetiségi törvényben felsorolt népcsoport. Hozzá kell tenni, hogy az érvek között az is megjelent, hogy a *numerus clausus* és az utána következő jogszabályok a zsidó szár-

¹² Radnóti versei nem adnak lehetőséget rá, de ezen a ponton kötelességemnek érzem megemlíteni a Pharajimost, a cigány holokausztot. Ezt a témát még mindig álszent hallgatás borítja. Remélem, egyszer elkészül egy olyan irodalom és történelem tankönyv, melyek segítenek megérteni a diákoknak a XX. századi magyar történelem másik sötét fejezetét.

¹³ Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

mazású embereket idegenekként kezelték. A magyarországi zsidó lakosság azonban e nemzethez tartozónak vallotta és vallja magát.

Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
kis ország...

Radnóti Miklós, született Glatter Miklós,¹⁴ egy asszimilált zsidó család gyermekeként látta meg a napvilágot. A születése után nagybátyja veszi magához. A család magát zsidónak tartja, de semmilyen rituálé vagy tradíció megtartása nem jellemzi őket. Miklós tulajdonképpen ateista szemlélettel érkezett a szegedi egyetem bölcsészkarára. Ahogy az ismeretes, itt Sík Sándor lesz rá olyan jelentős hatással, hogy Radnóti Fannival együtt hitét megélő és gyakorló katolikussá válik.

1942-ben Komlós Aladárnak, az *Ararát* című zsidó évkönyv szerkesztőjének írt levelében zsidó származását nem tartja semmilyen formában személyisége formálójának, főleg nem költészete forrásának.¹⁵

1943-ban keresztkedik meg. Keresztelője: Sík Sándor, keresztapja: egykori tanára, Zolnai Béla. A keresztség felvételének okairól a következőket írja tanárának:

S azért – bár tizennyolc éves koromtól katolikusnak érzem és vallom magam –, mert azt hittem, hogy ez a megőrült és aljas világ csak rendbe jön addig, megszűnik a zsidóüldözés, magánügy lesz az én megkeresztelkedésem is, nem gondolhatja senki spekulációnak vagy menekülésnek.¹⁶

A *Pogányköszöntő*ben, első jelentős verseskötetében, a szimbólumok és a gondolatvilág forrása nem az *Ószövegets*, hanem az ókori görög irodalom és az *Újszövegets*. Az órai munkára kijelölt versekben a tanulók egyetlen vallási értékrendszerre, a kereszténységre való utalást tudtak megnevezni:

...és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

Míndezekből kiindulva az bizonyos, hogy Radnóti sem vallási, sem kulturális értelemben nem tartotta magát zsidónak. Ez olyan szigorú elv volt nála, hogy halála után Fanni nem engedte, hogy bármely irodalmi kánon zsidó származású költőként említse.¹⁷ A fenti szövegrészlet sem egy vallásos tárgyú kontextusban helyezkedik el, hanem egy világi magatartás és egyben egy *költői ars poetica* része. Egy olyan magatartás megkövetelése önmagától, és kora költőitől, melynek gerincét a humanista értékrend adja,

¹⁴ A Radnóti nevet nagyjapja tiszteletére szerette volna felvenni, azonban a '30-as években először csak a Radnóczi névváltozatot engedélyezték a hatóságok. Gyarmati Fanni 1945-ben Erdei Ferenchez, az akkori belügyminiszterhez fordult, hogy a Radnóti nevet férjének engedélyezzék. Az engedély megérkezésekor Miklós azonban már nem élt.

¹⁵ Komlós Aladárnak írt levele 1942. március 17-én.

¹⁶ Radnóti levele Zolnai Bélának 1943. április 23-án.

¹⁷ A legutolsó előttem ismeretes összeütközés ebben a kérdésben Kőbányai János és Gyarmati Fanni között történt 2010-ben. Kőbányai János: (Nyílt) Levél Radnóti Miklós feleségének. *Múlt és Jövő* 2009/4. 7–12.

és melyért akár farkasként küzdeni is kell. Ennek feladása azt jelenti, hogy a világban uralkodó örület igazságot lel.

Sík Sándor az utolsó munkaszolgálatra való bevonulása előtt meglátogatta Miklóst és Fannit pozsonyi úti lakásukban. Állítólag ekkor hangzott el tőle, hogy kell az „áldozat”. Az áldozat szó a II. világháború óta pontosítást követel. A *holokauszt* maga azt jelenti, hogy „engesztelő szándékkal bemutatott égő áldozat”. A koncentrációs táborok fényében azonban felmentő, eufemisztikus jelentéssel bír, nem véletlenül használják egyre gyakrabban a *Soá*¹⁸ kifejezést helyette. A több milliós elpusztított ember ugyanis nem valamilyen isteni elrendelés vagy nemes cél miatt lett áldozat. A keresztény mítoszban azonban az áldozat egy másik értelmet is hordoz: a megtisztulást.

Ebből a szempontból új értelmet hordozhatnak az alábbi sorok, a *Nem tudhatom c.* versből:

Hisz bűnösök vagyunk mi akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszópók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujsa,
s fojtott szavunkra majdan friss szavak ők felelnek.

Az áldozat ahhoz kell, hogy a háború után munkához látó új nemzedék tiszta, erkölcsös értékek mentén tudja felépíteni az új életet. Mi a bűnünk? Az, hogy évtizedeken keresztül az ember és ember közé falakat építettünk a társadalomban. Kirekesztettük a szegényeket, elhallgattattuk a szabadságért szólókat, majd megfosztottuk az emberek egy csoportját az alapvető személyes jogaiktól, és az eredmény az lett, hogy már senkinek az élete sem számított.

De az új korszakot nem az élő nemzedék halálával, és nem is a sajátjának feláldozásával képzelel el Radnóti. Az ő *ars poeticája* a *Járkálj csak, halálraitélt!*-től a *Razglednicákig* az őrzés, saját életének, értékességének megőrzése. Hiszen aki a saját életét értékkel telinek látja, az tudja csak a másikéban is az értéket felismerni. Értékként jelennek meg a barátok, akikkel békeidőben borozhatott,¹⁹ a tökéletességet hordozó természet²⁰ és a kedves, aki akkor is lépésre kényszeríti, amikor már semmi nem ad reményt körülötte az életben maradáshoz.²¹

Ezt kéri magától számon a legelkeserítőbb helyzetben is, amikor a halál gondolata már megváltásként környékezi meg.

Ring a gyümölcs, lehull ha megérik;
elnyugtat majd a mély, emlékekkel teli föld.
De haragod füstje szálljon az égig,
s az égre írj, ha minden összetört.

Valahogy túlélni. Ez lüktet minden versben. S ha nem sikerül, akkor valahogy fennmaradni. Nincsen egyetlen sor, ami a vele történetek elfogadásáról szól, egyetlen szó

¹⁸ A *soá* héber eredetű kifejezés, „csapást, veszedelmet” jelent.

¹⁹ *Á la recherche* 1. versszak.

²⁰ *Negyedik ecloga* 4. versszak.

²¹ *Razglednicák* (1), *Hetedik ecloga* utolsó versszaka.

sem utal belenyugváásra. Az egyetlen áldozati jelleg a történetében: az elszenvedés. Azonban a neki jutott sorsot nem választotta, rákényszerítették. Előre látta halálát? Akit nem hagynak tanulni, bár tehetséges, dolgozni, bár életerős, szabadon házasodni, bár szerelmes, megteremtett javait élvezni, bár megdolgozott érte, az megtapasztalja, hogy másodrendű, eltaposható. A halálraitélt állapota és a kivégzett közötti különbség: a sárral kevert száradó vér az ember fülén. A halál megtapasztalása.

A sorsvállalást tehát nem érhetjük tetten verseiben, még az erre való utalást sem. Akkor hogyan uralkodott el ez a kifejezés ennyire makacs módon? A választ a *Holmi* 2009 júniusi számának lapjain találtam meg, melyben Ferencz Győző egy meg nem jelentetett Vas István-tanulmányt²² közöl Radnóti Miklósról.²³ A szöveg keletkezését a történésekre való utalásokból a 1949. vagy azt nem sokkal követő időre helyezi. A szöveg szóhasználatában az egy párt által megkövetelt ideológiai beágyazottságot tükrözi, és érezhetően az a célja, hogy Radnóti tragédiáját mintegy tisztára mossa a magyar hatóságok előtt. A tanulmányban úgy említi Radnótit, mint aki már halála előtt az ún. hivatalos költők sorába tartozott, megokolva azt, hogy egyáltalán miért kell személyével és műveivel foglalkozni. Haláláról pedig a következőt írja:

„tudat alatt és tudat fölött tudta és választotta sorsát”²⁴

Egyetlen, a politikai ideológia számára elfogadható interpretáció elég ahhoz, hogy egy fogalom úgy váljon egy életműről való diskurzus szerves részévé, hogy eközben a textusokban egyetlen sor sem rezonál rá. Radnótit csak úgy tudta befogadni a kommunista diktatúra és a szocialista pártfegyelem, ha személyében a tiszta áldozat tragédiájára koncentrált a közvélemény, és nem pedig arra, hogyan jutott erre a sorsra egy harmincöt éves fiatalember, és kik a felelősek ezért. Hetven évvel halála után azonban törekednünk kell a fogalmi tisztaságra. Fanni halála óta ez minden tanító kötelességévé vált Radnóttal kapcsolatban. És biztosan nem fogunk tévedni, ha a korabeli jogszabályok és történeti tények szigorúságát összekapcsoljuk a versekkel.

Felhasznált szövegek

Járkálj csak, halálraitélt!

Első ecloga

Negyedik ecloga

Nem tudhatom

Töredék

A la recherche

Razglednicák

²² Vas I.: *A boldog költő – Jegyzetek Radnóti Miklósról.*

²³ Ferencz Gy.: Jegyzet Vas István tanulmányához. *Holmi* 21/6 (2009) 710–713. A tanulmány uo. 703–710.

²⁴ Uo. 708.

Ítékezés és rétorika Platón Gorgiasában

KÖNCZÖL MIKLÓS

Platón *Gorgias*¹ – legalábbis az antikvitás irodalmán belül – kiemelt figyelemnek örvend a „jog és irodalom” (*law and literature*) vagy tágabban a „jog és a bölcsészettudományok” (*law and the humanities*) irányzatához sorolható kutatások részéről. Az utóbbi évtizedek publikációi közül elsőként James Boyd White írása² érdemel említést, mely – többek között – arra a fontos párhuzamra mutat rá, mely a Sókratés által részletesen jellemzett és bírált rétorok³ és a mai jogászok közt mutatható ki. A tanulmány ezáltal a dialógus aktualitását is könnyen beláthatóvá teszi, s így az sem meglepő, hogy a nyolcvanas évek végén az Iowai Egyetem *Law Journalja* tette közzé az ott rendezett és kifejezetten a *Gorgias* értelmezésének szentelt tudományos ülés („*Gorgias and the Law*”) előadásait. Ez utóbbiak ezért is különösen fontosak most számunkra, mert többük is különös figyelmet szentel a dialógus végén Sókratés szájából elhangzó „mítosznak”,⁴ amely az alábbi gondolatmenet szempontjából is nagy jelentőséggel bír.

A főt említett munkák szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák a platóni szöveg többretegű gazdagságát, melynek itt csupán egy szeletét vizsgálom behatóbban: kettő, a rétorika és az igazságosság kapcsolatát érintő problémát. Ezek közül az első a rétorika meghatározása, a másik pedig az értékelése. Ennek megfelelően először (1) *Gorgias* meghatározását és (2) Sókratésnak a rétorika rendszertani helyét illető nyilatkozatát veszem szemügyre azért, hogy azonosítsam az igazságosság fogalmának a szerepét.

¹ A dialógus szövegére történő hivatkozásoknál az oldalszámok („Stephanus-számok”) Henri Estienne 1578-as kiadására, a sorszámok viszont Dodds kommentáros kiadására (E. R. Dodds: *Plato, Gorgias. A Revised Text with Introduction and Commentary*. Clarendon, Oxford 1959.) utalnak. A szöveget ez utóbbi alapján, saját fordításomban idézem. Más Platón-szövegek esetében John Burnet kiadását (I. Burnet: *Platonis Opera*. I–V. Clarendon, Oxonii 1900–1907.) használom. A görög szavak latin betűs átírásának az „akadémiai” helyett az ókortudományi szakirodalomban többnyire alkalmazott „tudományos” módját követem.

² J. B. White: *The Ethics of Argument. Plato’s Gorgias and the Modern Lawyer*. *The University of Chicago Law Review* 50 (1983) 849–895.

³ A görög *rhétor* szó alkalmazása nem teszi lehetővé a „szónok” és a „rétorikatanár” megkülönböztetését. Ld. T. Irwin: *Plato: Gorgias*. Clarendon, Oxford 1979. 113 ad 449a és 137 ad 466a, valamint Th. Cole: *The Origins of Rhetoric in Ancient Greece*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London 1991. 14–15. A modern szóhasználatról ld. még J. Walker: *The Genuine Teachers of This Art: Rhetorical Education in Antiquity*. The University of South Carolina Press: Columbia 2011. 1–2.

⁴ Így különösen a *keynote address*, E. J. Weinrib: *Law as Myth. Reflections on Plato’s Gorgias*. *Iowa Law Review* 74 (1989) 787–806, továbbá M. G. Corcoran: *The Last Judgment of Plato’s Gorgias: Mythos to You, Logos to Me*. Uo. 827–835.

Ezt követően egyfelől (3) Gorgias, Pólos és Kalliklés, másfelől (4) Sókratés érvelésével foglalkozom. Noha mind Sókratés, mind a beszélgetés többi résztvevője a politikai szónoklás – a politikának alárendelt – részeként tekint a törvényszéki rétorikára, úgy látszik, hogy Sókratés nagyobb figyelmet szentel az utóbbinak. A kiemelt figyelemhez mindenesetre szigorúbb bírálat is társul, mint a nyilvános beszéd más fajtái esetében. Az utolsó pontban (5) a sókratészi megközelítésnek a törvényszéki rétorikát illető következményeit tekintem át.

1. A rétorika meghatározása

A dialógus kiindulópontja egy definíció: miután megállapodott Gorgiasszal, hogy bemutató beszéd helyett inkább dialektikus vitát folytatnak (ezáltal mindjárt a kezdetén zárójelbe téve a rétorikát mint vizsgálódási módszert), Sókratés – egyelőre barátján, Chairephónon keresztül – fölteszi a kérdést: „Kicsoda Gorgias?” (447d 1). Pólos, Gorgias tanítványa képtelennek bizonyul arra, hogy a (rétorikával szembeállított) dialektika szabályai szerint megválaszolja a kérdést, így Gorgias maga veszi át a válaszadó szerepét. Mikor Sókratés arról kérdezi, hogy az általa művelt *techné* mivel foglalkozik, végül azt a választ adja, hogy „azzal a képességgel, hogy beszédeinkkel meggyőzzük a bíróságokon a bírókat, a tanácsban a tanácstagokat, a népgyűlésben annak a tagjait, és minden más gyűlésben is, bármilyen közüggel foglalkozó gyűlés legyen is” (452e 1–4).⁵ Arra a kérdésre pedig, hogy ez a meggyőzés mire vonatkozik, azt feleli, hogy „a törvényszékeken és más tömeggyűléseken történő meggyőzés [mestersége], [...] éspedig az igazságos és az igazságtalan dolgokkal kapcsolatban” (454b 5–7). Az ezt követő vitában Sókratés lépésről lépésre haladva kimutatja, hogy ez a fajta meggyőzés, mely eszerint a rétorika célja volna, nem eredményez (szükségszerűen igaz) tudást (*epistémé*), hanem csak hitet (*pistis*), ez utóbbi viszont nem szükségképpen igaz: „Úgy látszik tehát, hogy a szónoklás elhitető, nem pedig tanító meggyőzést eredményez az igazsággal és az igazságtalannal kapcsolatban” (454e 9–455a 2).

Ami a rétorika Sókratés által visszatérően hangsúlyozott tárgyát, igazságosság és igazságtalanság kérdését illeti, azzal kapcsolatban Gorgias azt állítja: ha tanítványai nem tudnák maguktól, hogy mi az igazságos, és mi nem, akkor majd ő megtanítja nekik (460a 3–4). Ennek nyomán Sókratés elfogadtatja vele azt az állítást, hogy a rétorikát elsajátító személy szándéka nem irányulhat igazságtalan dolgokra (460c 4–6). Ez viszont ellentmond Gorgias korábbi kijelentésének (456c 7–457c 3), mely szerint a tanítókat nem terheli felelősség tanítványaik igazságtalan cselekedeteiért.⁶

⁵ A bíróságok „közüggel foglalkozó gyűlésként” való osztályozása elsősorban arra utal, hogy itt is a *polis* polgárai éltek hatalmukkal. Másrészt arra is rámutat, hogy a beszélgetés résztvevői nem látnak különbséget „törvényszéki” és „tanácsadó” situációk között. Sókratés, mint látni fogjuk, a „politikai mesterség egy részének árnyképeként” (*politikés moriu eidolon*, 463d 2) határozza meg a rétorikát.

⁶ Egyes szerzők szerint ez nem jelenti, hogy Sókratésnak sikerült megcáfolnia Gorgiast, ld. pl. N. Notomi: Plato's Critique of Gorgias: Power, the Other, and Truth. In M. Erler – L. Brisson (szerk): *Gorgias – Menon: Selected Papers from the Seventh Symposium Platonicum*. Academia, Sankt Augustin 2007. 57–61. Ennek ellentmond, hogy Gorgias nem tiltakozik, amikor Pólos elfogadja, hogy mestere alulmaradt a vitában, és nem próbál különbséget tenni az „igazságosság” különféle értelmei közt, ami – Notomi szerint – megmenthetné az érvelését.

Az igazságosság fogalmának a dialógus gondolatmenetében több, bár egymással szorosan összefüggő funkciója van. Ez teszi lehetővé, hogy Sókratés megkérdőjelezze a rétorok által tanítványaiknak kínált tudást; hogy rákérdezzen a politika erkölcsi alapjaira; végül pedig hogy elhatárolja magát a korabeli athéni közélettől. Ugyancsak az igazságosság biztosítja a közös perspektívát akkor, amikor a rétorika gyakorlatának két különböző aspektusáról esik szó: a nyilvánossághoz intézett beszédek révén végzett politikai manipulációról és az ennek köszönhető hatalomra jutásról, valamint a bűnvádakkal szembeni védekezésről a bíróság előtt.

Platón és a dialógus szereplői nem tesznek szisztematikusan különbséget a rétorika egyes ágai között. Úgy látszik azonban, hogy a kortárs rétorikaelmélet nagyon is élt egy ilyen különbségtétellel, s noha Platón „tudományos” megközelítése számára nincsen különbség a rétorika alkalmazásának egyes színterei között, ezt az elképzelését az általánosan elfogadott (a tankönyvekben foglalt) nézettel szemben kell megfogalmaznia.⁷ Hasonlóképpen az is kitűnik a beszélgetésből, hogy az elmélet a törvényszéki szónoklást tekintette a nyilvánosság előtt elhangzó beszédek tipikus esetének.⁸

A szereplők közül tehát Gorgias, Pólos és Kalliklés képviseli a „hagyományos” rétorikát, ők viszont nem foglalkoznak behatóbban a törvényszéki szónoklással. A másik oldalon Sókratés bőven talál kivetnivalót ebben a rétorikában, őt ugyanakkor jobban érdekli, hogy mi a törvényszéki beszédek valódi tétje. Ennek alapján fölmerül a kérdés, hogy a gorgiaszi rétorika sókratészi bírálata megjelenik-e azokon a szöveghelyeken is, ahol Sókratés általában törvényszéki szituációkat vizsgál.

A beszélgetés első részében a rétorika Gorgias által elfogadott meghatározása ad alkalmat Sókratésnak, hogy kifejezze kétségeit egyfelől a rétorikai tudás helytállóságát illetően, másrészt pedig, hogy belecsalja Gorgiaszt az önellentmondásba. Egyelőre azonban érdemesebbnek látszik közelebbi pillantást vetni Gorgias meghatározásaira úgy, ahogy vannak, előnyeiket és hátrányaikat pillanatnyilag félretéve.

Az első szembeötlő dolog, hogy az első esetben Gorgias hangsúlyozza, a rétorika alkalmazásának bármiféle „politikai gyűlés” alkalmas helyszíne. Ezt az álláspontot következetesen képviseli, a bíróságok említésekor több alkalommal is hozzátéve, hogy „és más tömegek között”.⁹ Egy alkalommal pedig azt a megjegyzést teszi, hogy a szónok mindaddig meggyőző lehet, „ameddig egy tömeghez szól” (459a 3).¹⁰ Ez a meghatározás

⁷ Ld. A. Hellwig: *Untersuchungen zur Theorie der Rhetorik bei Platon und Aristoteles*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen: 1973. 113. Vö. *Soph.* 222c 9–d 1: „A törvényszéki és a tanácskozó és a beszélgető mesterséget, az egészet egyben, valamiféle elhithető mesterségnek (*pithanurgikén... technén*) szólítva”.

⁸ Ld. K. Eden: *Poetic and Legal Fiction in the Aristotelian Tradition*. Princeton University Press, Princeton 1986. 9–10, valamint Hellwig: *Untersuchungen*. i. m. 113.

⁹ Sókratés „bíróágok és egyéb tömegek előtt, jogos és jogtalan kérdését illetően” (*en dikastéris te kai tois allois ochlois peri tón dikaión te kai adikón*, 454e 5–7) fordulata is ezt visszhangozza, vö. 455a 3–4. Ld. még a következő jegyzetet.

¹⁰ Sókratés problematizálja a hallgatóság létszámát (455a 5–6), szerinte ugyanis egy nagyobb csoportot még kevésbé lehet „tanítani” a beszéddel, mint ha csak egy személyhez szólunk. Gorgias visszatérően hangsúlyozza, hogy a rétorika hatalma akkor mutatkozik meg leginkább, hogyha sokaság alkotja a hallgatóságot (ld. 456c 6, 457a 6). Gorgias fönti megjegyzése nyomán Sókratés az *en ochló* kifejezést úgy értelmezi, hogy „azok közt, akik nem rendelkeznek tudással” (*en tois mé eidosin*, 459a 3–4), s a továbbiakban ez utóbbit használja. Az *ochlos* negatív konnotációjáról ld. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 205 ad 454b 6.

úgy hangzik, mint az, amelyet Platón másik, a retorikai kérdéseket illetően kulcsfontosságúnak tekintett dialógusában, a *Phaidros*ban is javasol a címszereplő.¹¹

Ez utóbbit szokás a retorika „hagyományos” vagy „bevett” meghatározásának tekinteni, s valószínűleg ez volt az, amit – többek között – a történeti Gorgias is tanított hallgatóinak.¹² A definíció alapjául a törvényszéki szónoklás szolgál, de képviselői szerint a retorika tanai egyaránt érvényesek a nyilvános beszéd többi fajtájára.

Gorgias a dialógusban az igazságossággal egészíti ki a definíciót, s látjuk, hogy végző soron ez, ti. az igazságosság mint fogalmi elem hozzáadása, vezet ahhoz, hogy Gorgias alulmarad a vitában. Ehhez járul a tény, hogy a *Phaidros*ban olvasható meghatározás nem tartalmaz semmiféle utalást az igazságosságra vagy a retorika egyéb tárgyára. Mindezek alapján kézenfekvőnek látszik a következtetés, hogy ez a szöveghely jól mutatja, Platón milyen kreatívan rekonstruálja más gondolkodók álláspontját.¹³ Ebben annyi igazság bizonyára van is, hogy Gorgias talán nem korlátozta a retorika tárgyát az igazságosság kérdésére. Mégis úgy gondolom, hogy a Platónnál olvasható definíciót nem tekinthetjük a gorgiaszi nézetek pusztá torzképének. Valószínűbbnek látszik az a magyarázat, hogy Gorgias nem tett említést a retorika lehetséges tárgyairól a meghatározásában (ha egyáltalán volt ilyen), Platón pedig az eredeti, a *Phaidros*ban is szereplő definíció alapján – a törvényszékek említése nyomán – iktatta be az igazságosságra tett utalást. Platón mindazonáltal gondolhatta azt, hogy ezzel nem hamisítja meg a retorikus álláspontját, és nem tudunk arról, hogy a kortársak közül bárki kifogásolta volna eljárását éppen ezen a ponton.¹⁴ Minthogy Gorgias a törvényszéki szónoklást első helyen említi a definícióban, de másutt is, túlzás volna csalásnak tekinteni, hogy Platón kifejezetté teszi az igazságosság kérdéseinek kitüntetett szerepét.

Másfelől a „jogos és jogtalan dolgok” (*dikaia te kai adika*) talán kevésbé jelent szigorú korlátot, mint ahogy azt a retorika – beszédfajták szerinti – hármas felosztása nyomán gondolhatnánk.¹⁵ Platón úgy tekint az igazságosságra, mint az (egységes) erény egyik aspektusára: Pólosszal és Kalliklésszel szemben Sókratész azt az álláspontot képviseli, hogy nincs különbség a jogos (igazságos), a szép (dicséretes) és a jó között. Ebből pedig az is következik, hogy ha Gorgias bármely más értéket vagy értékeket nevezne meg,¹⁶ az sem segítene rajta, hiszen Sókratész továbbra is érvelhetne az erény ismerete és az erényesség azonosítása alapján. Gorgias pedig nem mondhatja, hogy konkrét esetekben a meggyőzés nem valamiről szól, s hogy független az egyes értékektől. A dialógusból ráadásul az is látszik, hogy a résztvevők nem korlátozzák az igazságosság kérdéseit a törvényszéki beszédekben tárgyaltakra, hiszen a politikai hatalom kérdését

¹¹ Jóllehet Sókratész ott kifejtett felfogása szerint a retorika az a *techné*, mely mindenfajta *logosszal* foglalkozik.

¹² Ld. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 202 ad 452e 1–8.

¹³ Így olvassa a *Gorgias*t pl. Kennedy, aki szerint a retorika lehetséges tárgyának ilyen korlátozása „taktikai hiba, és nem valószínű, hogy megfelel a történeti Gorgias nézetének, aki biztosan úgy gondolta, hogy mestersége bármely témára alkalmazható”: G. A. Kennedy: *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton University Press, Princeton 1994. 36.

¹⁴ Az igazságosságnak az azt nem ismerők számára való *megtanítását* illetően a *Menón* 95c 1 olvasható a *Grg.* 459c 6–460a 4 későbbi helyesbítéseként. Ld. még Athénaios 11, 113, 1–12 (Kaibel), vö. azonban Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 202 ad loc.

¹⁵ Vö. W. H. Thompson: *The Gorgias of Plato*. Whittaker–Bell, London 1871. 18 ad 454b.

¹⁶ Ahogy föltehetően Kennedy gondolja, ld. a 13. jegyzetet.

is az igazságosság szempontjából vitatják meg. Még Pólos, aki szerint pedig az igazságtalanság önmagában nem jellemhiba, sem mondja, hogy az igazságosság ne lenne releváns vitájuk számára.

2. Sókratés analógiái

Törvényszéki és tanácsadó (jogi és politikai) rétorika szoros kapcsolata szintén megjelenik azokban a válaszokban, amelyeket Sókratés Pólos egymást követő, a rétorika státuszát firtató kérdéseire ad (ezeket persze maga Sókratés provokálja ki, sőt egyes pontokon a kérdés megfogalmazása is a sajátja). Miután a „mi a rétorika?” kérdése látszólag másfelé tereli a beszélgetést, egy Sókratés által kifejtett analógia ismét az igazságosság kérdéséhez tér vissza.

Az analógia első megfogalmazásában rétorika és főzés (vö. 462d 8–e2) között jelenik meg. Minthogy ezek egyike sem *techné*, hanem valamiféle jártasság (*empeiria*), melynek célja az élvezet okozása, mindkettő ugyanannak a foglalatosságnak a része (462e 3–4). A következő lépésben (463a 6–b 6) Sókratés a hízélgést jelöli meg főfogalomként,¹⁷ melynek a rétorika és a főzés is alá van rendelve, hasonlóan a szépitkezéshez és a szofisztikához. A rétorikára vonatkozó másik kijelentése, mely szerint a „politika egyik részének az árnyképe” (*eidólon*, 463d 2), arra enged következtetni, hogy a hízélgés által utánzott valódi *techné* a politika. Ezt a 464b 3–4 meg is erősíti, azzal a kiegészítéssel, hogy a politika csakis a lélekkel foglalkozik.

Gorgias kérdéseire válaszolva (464a 1–b 1) Sókratés röviden bemutatja analógiája alapjait, két ellentétpárt: test/lélek és valódi/látszólagos jóllét (*euexia*). Az analógia kifejtésére ezt követően kerül sor (464b 3–465c 5), s a következőképpen összegezhető:

test		lélek	
valódi	látszólagos	valódi:	látszólagos
[névtelen <i>techné</i>]	(hízélgés)	politika	(hízélgés)
– testedzés	– szépitkezés	– törvényhozás	– szofisztika
– gyógyítás	– főzés	– igazságosság	– rétorika

A rétorika tehát abban ez értelemben az „árnyképe” az igazságosságnak, ahogy a főzés a gyógyításnak (amint Sókratés *more geometrico* fogalmaz, vö. 465c 4–5), a testnek „hízélgő” főzésnek pedig a lélekkel kapcsolatos „megfelelője” (*antistrophos*, 465d 8–e 1).¹⁸ Ami a rétorika és a szofisztika közti kapcsolatot, valamint az ebből következő hasonlóságot illeti, ezek magyarázata, hogy a két kvázi-*techné* ugyanazon a területen működik (a lélek dolgaival foglalkoznak), és céljuk is azonos (látszatok előidézése).¹⁹

¹⁷ Eljárása tekinthető az „egybefoglalás és fölcsatás” korai példájának. A módszert később, a *Phaidros*-ban (265d 3–266b 1) írja le Platón, s a későbbi dialógusokban – pl. a *Szofistá*-ban vagy az *Államférfi*-ben gyakran látjuk alkalmazását.

¹⁸ Dodds megjegyzi, hogy az analógiában Platón nem veszi figyelembe az egyén testére és a közösség lelkeire koncentrált *technék* közti alapvető különbséget, vö. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 227 *ad loc.* Ez a bírálat kétségkívül jogos, amennyiben a törvények általános érvényűek, a szónokok pedig az egész közösséghez (vagy legalábbis az azt képviselő polgárokhoz) szólnak. Érdemes azonban megfigyelni, hogy Sókratés folyamatosan az egyén cselekedeteire vonatkoztatja az igazságosságot: ld. a 4. pontot.

¹⁹ Úgy, ahogy a nekik megfelelő „valódi” mesterségek is teszik, ld. 464c 1–3.

Nem csoda, hogy a közönség nehezen különbözteti meg a rétorokat és a szofistákat – s olykor nekik maguknak sem sikerül (465c 5–8). Mindezekből elég egyértelműen kiderül, hogy Sókratés mit gondol a retorika értékéről. A tárgyat illetően viszont kevésbé világos a helyzet, ezért előbb ezzel a kérdéssel foglalkozom.

Sókratés jól tudja, és közönsége figyelmét is fölhívja rá, hogy könnyű összetéveszteni a szofistákat és a rétorokat, jóllehet tevékenységük „természete nem azonos” (465c 5). Ez a különbség megfelel a törvényhozás és az igazságosság (*dikaiošyné*) köztinek, vagy a test dolgaiban az edzés és a gyógyítás különbségének – ennél többet azonban Sókratés nem mond, és beszélgetőtársai sem kérdeznek rá. Némi spekulációval arra gondolhatunk, hogy az egyik oldalon azok a *technék* állnak, amelyek a test vagy a lélek általános jóllétével törődnek, a másikon pedig azok, amelyek az egyedi esetekben hozott döntésekre irányulnak. Ha így értjük az analógiát, akkor a retorika területe sem korlátozódik a törvényszéki beszédekre, hanem mindazon esetekre kiterjed, amelyekben valaki a közösséget egy bizonyos döntés érdekében befolyásolni igyekszik beszédekével. Ilyenformán, noha a Gorgias meghatározásában szereplő *dikaia te kai adika* fordulat a törvényszéki retorika kitüntetett helyéről tanúskodik a kortárs elméletekben, Sókratés vizsgálódása nem korlátozódik ezekre a beszédekre.

Ami most már a retorika értékét illeti, Sókratés egyértelműen fogalmaz. Állítása szerint „egy olyan tevékenység része, mely nem tartozik a jó dolgok közé” (463a 3–4), és szégyenletes dolog (*aischron*, 463d 4). Része a hízélgésnek, amely „mit sem törődik azzal, ami a legjobb, hanem az éppen legkellemesebb dologgal ejti tőrbe az oktalanságot, és becsapja, hogy a legértékesebbnek tűnjön” (464d 1–3). Részletesen elmagyarázza, hogy a főzés hogyan utánozza és sodorja veszélybe a gyógyítást, majd rámutat a főzés és a retorika közti párhuzamra. Ezt aztán a 465d 7–e 1 is megismétli, ahol a következőképpen foglalja össze fejtegetését: „hallottad hát, hogy mit mondok a retorikáról: a főzés lelki megfelelője (*antistrophon [...] en psyché*)”.

Úgy látszik tehát, hogy Sókratés álláspontja a retorika gorgiaszi meghatározásából indul ki, s az igazságosság kiemelt szerepében is egyetért a rétorral. A különbséget a retorika eltérő megítélése jelenti, s ez tükröződik az általa javasolt meghatározásban is: a retorika eszerint nem *techné*, hanem egy kvázi-*techné* (része), melynek tárgya a látszatkeltés – és következésképpen a csalás.

Sókratés megjegyzése, mely szerint Gorgias nem fogalmazott egészen világosan azal kapcsolatban, hogy szerinte mi a retorika (462e 8–463a 2), pusztán arra utal, hogy Gorgias meghatározása nem elégítette ki a definíciók Sókratés szerinti követelményeit:²⁰ a beszélgetés résztvevői közül senki sem kifogásolja azt, ahogy Gorgias szavait értelmezi. Sókratés ugyanakkor nem hagy kétséget, mikor elmondja, hogy ő szerinte mi a retorika (463a 2–3), minden további korlátozás nélkül. Ezért aztán nem sok tere van az olyan interpretációs kísérleteknek, amelyek Sókratés elmarasztaló véleményét Gorgias retorikafölfogására kívánnák korlátozni.²¹ A kettejük meghatározása közti különbség nem azt jelenti, hogy különböző dolgokat határoznának meg, hanem csak azt, hogy ugyanazt a dolgot különbözőképpen osztályozzák.²² Lássuk tehát a retorika ha-

²⁰ Ezáltal ismételtlen arra utal, hogy Gorgias – rétor lévén – nem tudja, valójában mi is a retorika.

²¹ Pl. E. Black: Plato's View of Rhetoric. *Quarterly Journal of Speech* 44/4 (1958) 361–374.

²² Vö. F. M. Cornford: *Plato's Theory of Knowledge: The Theaetetus and the Sophist of Plato translated*

talmával és hasznosságával kapcsolatos érveket, különös tekintettel a Gorgias, Pólos és Kalliklés, illetve Sókratés által előadott gondolatmenet irányára közti különbségekre!

3. A nyilvános beszédek hatalma

Gorgias és Sókratés kezdeti kijelentéseiből látjuk, hogy a rétorika területe nem korlátozódik a törvényszéki beszédekre. A törvényszéki viták valójában a politikaiaknál kevésbé látszanak fontosnak a Gorgias, Pólos és Kalliklés által megfogalmazott érvek szempontjából. Először is, Gorgias nem a törvényszéki rétorikára összpontosít, hanem – szintén összhangban azzal, amit a tanításaiból máshonnan ismerünk – inkább arra, hogy hogyan lehet másokat a beszéd hatalmával manipulálni.²³ Mikor Sókratés a tudásnak a rétorikában játszott szerepéről kérdezi, a kettejük által vizsgált példákban a gyógyítás, a *par excellence techné*, valamint olyan, az egész városállam számára fontos mesterségek szerepelnek, mint például a hajóépítés vagy a hadvezetés.

Mikor legközelebb hallunk a törvényszéki rétorikáról Sókratés beszélgetőtársainak egyikétől, akkor Pólos tesz rá indirekt utalást: arról próbálja meggyőzni Sókratést, hogy a szónokok mérhetetlen hatalommal bírnak a városban: „Nemde, ahogyan a zarnokok, megölik, akit csak akarnak, elveszik a pénzét, és kiűzik a városokból, akit csak jónak látnak?” (466b 11–c 2). Ez a kérdés – és Sókratés egész vitája Pólosszal – azonban a szónokok befolyásának mértékére vonatkozik, és az, hogy pontosan milyen eszközökkel érvényesítik ezt a befolyást (főltehetőleg, bár nem egészen biztosan a bíróságok révén, legalábbis amikor valakinek a megöléséről vagy vagyonának elkobzásáról van szó), e szempontból kevésbé látszik fontosnak.

A Pólos által említett példát a későbbiekben Kalliklés is előveszi, személyes színezetet adva a kérdésnek:

Mert hiszen ha valaki elfogna téged, vagy bárki más a magadfajták közül, és a tömlöcbe vetne, mondván, hogy jogsértést követtél el – noha nem követtél el semmit: tudod jól, hogy nem tudnál mihez kezdeni, csak kapkodnád a fejed és tátanád a szád, mert nem tudnád, mit mondjál. És ha a bíróság elé állnál egy hitvány gazember vádjai miatt, kivégeznének, ha azt akarná, hogy halálra ítéljenek. (486a 6–b 4)

A Sókratés perére tett nyilvánvaló utalástól²⁴ eltekintve azonban Kalliklés érve a közéletben való részvétel és a filozófiának szentelt élet szembeállítására irányul. Mi-

with a running commentary. Routledge, London 1935. 186: „A fölosztást meg kell előznie egy egybefoglalásnak, hogy rögzítsük a fölosztani kívánt nemet. Ez úgy történik, hogy »átfogó szemlélettel egyetlen egységbe gyűjtjük a szerteszórt fogalmak sorát« [Phaidros 265d]. Ennek során nem lehetséges módszeres eljárás. A nemre jellemző Formát az intuíció aktusa révén kell meglesnünk, erre pedig nem adható szabály. Áttekintésünknek része lesz a végül meghatározni kívánt Forma, más, esetleg »szerteszórt fogalmakkal« együtt, melyek a felszínen csekély hasonlóságot mutatnak akár vele, akár egymással.” A vizsgált szöveghelyen éppen ez történik: Sókratés kiinduló tétele szerint a rétorika – Gorgias állításával szemben – nem *techné*, hanem a hízelgés egy fajaként kell meghatározni.

²³ Párhuzamként gondolhatunk Gorgias *Helené dicséretére* irt beszédének (DK 76 B 11) gondolatmenetére. A beszédet – szemben Thompson (*The Gorgias of Plato*. i. m. 177–178) álláspontjával – ma általában eredetinek tekintik. A Gorgias által használt metaforák platóni (és orphikus) párhuzamairól ld. Ph. S. Horky: *The Imprint of the Soul: Psychosomatic Affection in Plato, Gorgias and the “Orphic” Gold Tablets*, *Mouseion* ser. III, 6 (2006) 383–398.

²⁴ A szöveghely lehetséges aristotelési visszhangjáról (*Rh.* 1355a 38–b 2) ld. W. M. A. Grimaldi: *Aristotle*,

kor felsorolja, hogy egy valamirevaló polgárnak mi mindenhez kell értenie (amihez a szemlélődő filozófus természetszerűleg nem érthet), a listán szerepelnek a város törvényei, annak ismerete, hogy hogyan kell beszélni magán- és közügyekben, továbbá „az emberi örömök és vágyak, egyszóval a szokások (*tón éthón*)” (484d 1–7). Itt a bíróság előtti védekezés kényszere a közéleti részvétel veszélyeinek részeként jelenik meg. Később, amikor Kalliklés példákat mond a „jó rétorokra”, akkor a megemlítettek között szerepel Themistoklés, Kimón, Miltiadés és Periklés (503c 1–2), mint akik a város közös érdekét szolgálták: bizonyára inkább a népgyűléshez – és nem a bíróságokhoz – intézett beszédek miatt.

Ugyancsak Sókratés Kalliklésszel folytatott vitájában vélnek egyes szerzők utalásokat találni a későbbi *Phaidros*-ban kifejtett „valódi”, azaz a filozófus céljainak szolgálataiba állítható retorika gondolatára.²⁵ Ismét csak a valódi és a hamis *techné* szembeállításából (500e 4–501c 5) kiindulva, s a költői előadások és a retorika párhuzamát fölmutatva (501d 4–502d 4), Sókratés megkérdezi, hogy vajon az athéni politikai szónoklás abban különbözik-e a költői *logosok*tól, hogy „a rétorok mindig a legjobb dolgok érdekében beszélnek, arra törekedve, hogy beszédek hatására a polgárok a lehető legjobbak legyenek” (502e 2–5), vagy sem. Kalliklés válaszára, hogy mindkétféle szónok létezik, Sókratés így felel:

Rendben. Ha mármost ebből is kétféle van, s az egyik a hízelgés és a szegyenletes demagógia, a másik pedig dicséretes, és arra törekszik, hogy a polgárok lelke a lehető legjobbat válják, és a legjobbat kimondva vállalja a küzdelmet, akár kellemes az, akár kellemetlen a hallgatóságnak. Csakhogy ezt a retorikát soha sem láttad még – vagy ha tudsz ilyet mondani a rétorok közül, akkor miért nem mondtad meg nekem is, ki az? (503a 5–b 3)

Sókratésnak a jó szónokkal szembeni elvárásai meglehetősen egyszerűen összegezhethetők: jobba kell tennie hallgatóságát (ez esetben az athéni politikai közösség tagjait). Nem csupán a kortárs politikusok, hanem az előző generációkhoz tartozók sem felelnek meg ennek. Az ebből következő kérdés, hogy ez szükségszerűen van így, vagy a körülményeken múlik: lehetséges-e jó retorika?

Sókratés persze nem teszi föl ezt a kifejezett kérdést, és nem is ad rá kifejezett választ. Azzal az állítással kell tehát beérnünk, hogy *ha* létezik jó – azaz valódi *techné*nek tekinthető – retorika, akkor annak – a többi *techné*hez hasonlóan – egy pozitív célt kell szolgálnia. Sókratés siet hozzátenni, hogy erre még nem látott példát. Ami a pozitív javaslatait illeti, azok is a *techné* vonalát követik: ha valaki az igazságosság szakembere (*technités*) kíván lenni (vö. még 504d 5–6), akkor megfelelő hozzáértésre kell szert tennie. Ennek útja pedig a Sókratés tanítása szerinti erényes élet, melynek alapelve, hogy rosszabb az igazságtalanságot elkövetni, mint elszenvedni. Látjuk, hogy ezen a ponton a politikai kérdések után ismét az egyéni cselekvés kerül a vizsgálódás középpontjába. Ez meg is felel Sókratés elképzelésének a politikai mesterségről (*techné politiké*), mely-

Rhetoric I: A Commentary. Fordham University Press, New York 1980. 30 ad 455b 2, valamint E. Schütrumpf: Some Observations on the Introduction to Aristotle's *Rhetoric*. In D. J. Furley – A. Nehamas (szerk.): *Aristotle's Rhetoric: Philosophical Essays*. Princeton University Press, Princeton 1994. 112–113, ill. uo. 77. lj.

²⁵ Erről bővebben ld. Könczöl M.: *Platón a jogi retorikáról. Három tanulmány*. Gondolat, Budapest 2015. 58–66.

nek állítása szerint ő az egyetlen valódi művelője Athénban (521d 6–8), s amelynek lényegét a következőképpen írja le:

[A]nnak, aki boldog akar lenni, a mértékletességre (*sóphrosyné*) kell törekednie, és azt kell gyakorolnia, a féltelenségtől (*akolasian*) pedig menekülni, ahogy csak a lába bírja. A leginkább arra kell törekednie, hogy ne legyen szüksége büntetésre (*kolazesthai*); ha viszont neki vagy az övéi közül valakinek – akár magánembernek, akár a városának – szüksége van rá, akkor ki kell rá szabni a büntetést, és megfenyíteni (*apitheteon dikén kai kolasteon*), hogyha boldog akar lenni. (507c 9–d 6)

A „megfékezésnek” (*kolazesthai*) két formája lehetséges: az egyén esetében ez a büntetés, a közösségében viszont a népgyűléshez intézett nevelő hatású beszédek. A rétorika pusztá árnyképe (*eidolon*) az igazságosságnak, amennyiben mindkét esetben a jóra kellene törekednie,²⁶ de egyikben sem teszi, mivel célja a hallgatóság rokonszenvének megnyerése – bármely eszközzel. Fontos, hogy Sókratés következetesen az egyén megfékezéséről beszél, amiből arra következtethetünk, hogy nincsen lényeges különbség az egyénnek és a város egészének a nevelése közt. Ezzel magyarázható az is, hogy nézeteit ismételten – a következő pontban vizsgálandó – törvényszéki jelennetekkel világítja meg.

4. Igazságosság és ítékezés

Sókratés nem mondja, hogy a közügyek ne volnának relevánsak beszélgetésük témája szempontjából, s úgy irányítja a dialógust, hogy érintse a népgyűlés vagy a tanács előtti beszédekkel kapcsolatos kérdéseket. Mindazonáltal látható, hogy beszélgetőtársainál jóval nagyobb figyelmet fordít a törvényszéki rétorikához kötődő helyzetekre. Mind Pólosszal, mind Kalliklésszel folytatott párbeszédében a dialektikus érvelést egy-egy hosszabb beszéddel zárja, melyek középpontjában – más-más szemszögből ugyan – a törvényszéki szónoklás áll.

4.1. Önmagunk bevádolása és ellenségeink fölmentetése

Az első beszédben Sókratés nehezen vitatható lépésekkel jut el hallgatósága – és olvasói – számára meghökkentő következtetéséhez. Miután bebizonyította Pólosnak, hogy „a második legnagyobb rossz, ha igazságtalanságot követünk el; minden rossz közül a legnagyobb és legelső azonban az, ha igazságtalanságot követünk el, és nem fizetünk meg érte” (479d 4–6), Sókratés visszatér a rétorika problémájához, az állítólagos *techné* valódi funkciójának kérdéséhez. Tekintve, hogy az nem válik az ember javára, ha elkerüli az elkövetett igazságtalanságért járó büntetést, ez nem is lehet a szónoklás célja – már ha azzal a szónok saját érdekét kívánja szolgálni. A rétorika célja ezért csak ezzel ellentétes lehet: az embernek „elsőnek kell lenni, aki bevádolja saját magát vagy másokat az övéi közül, s erre használja a rétorikát, hogy az igazságtalan cselekedetek napvilágra kerülve megszabaduljanak a legnagyobb rossztól, az igazságtalanságtól” (480d 3–6).

²⁶ Ld. 480d 3–6 és 508b 8–c 2 arról, hogy Sókratés szerint mi lehetne a törvényszéki rétorika helyes funkciója.

Noha Pólos abszurdnak találja ezt a következtetést, kénytelen elismerni, hogy összhangban van mindazzal, amiben eddig egyetértettek. Sókratés ezután így folytatja „ha pedig az ellenségünk mással bánik igazságtalanul, akkor mindenáron azon kell lennünk, cselekedettel és szóval egyaránt, hogy ne fizessen meg érte, és ne álljon bíró elé” (480e 7–481a 2).

Az első esetet illetően a kommentátorok általában egyetértenek Pólosszal: jóllehet Sókratés gondolatmenete koherens, abszurdnak látszik az a javaslata, hogy az ember bíróság elé állítsa saját rokonait. Emellett az itt kifejtett nézete ellentmondani látszik annak, amit a *Kritónban*, az *Euthyphrónban* vagy a *Hetedik levélben* olvashatunk.²⁷ Javaslata egyfelől tekinthető, ahogy Dodds írja, „a vulgáris haszonelvűség komikus megfordításának”.²⁸ Világos, hogy ennek célja az, hogy bemutassa Pólosnak és társainak, hogy „*technéjük*” nem képes hozzásegíteni őket az általa elérni kívánt célhoz. Másfelől azonban, ha komolyan vesszük Sókratés fölvetését, meg kell fontolnunk, hogy mennyire lehetséges a rétorika alkalmazása révén „nyilvánosságra hozni” az elkövetett igazságtalanságot.

Ha valaki önmagát akarja följelenteni, akkor egyértelműnek látszik, hogy nincsen szüksége rétorikára. Ha valaki saját maga tesz vallomást az általa elkövetett igazságtalanságokról a bíróság előtt, akkor nem lehet vitára számítani. Egyrészt nincsen ellenérdekű fél, másrészt a tények világos és hiteles előadása bizonyára a rétorika fogásai nélkül is meggyőzi a bírókat. Nehezebb lehet sikert elérni akkor, ha az ember a rokonait vagy a barátait vádolja be. Ám ha az igazságot kell bizonyítani, ebben a helyzetben sincs tere a hízélgésnek vagy a hallgatóság kegyei hajhászásának. Hiszen ha a hallgatóság nem győzhető meg pusztán azáltal, hogy elé tárjuk a tényeket, a rétorika sajátos – azaz tudás helyett pusztán meggyőződést létrehozni kívánó – eszközeinek alkalmazása nélkül, akkor a szónok választhat, hogy eltér az igazságtól (ez volna a Sókratés által a *Phaidrosban* bírált valószínűségi érvek esete), vagy lemond arról, hogy meggyőzze hallgatóságát.

Az igazságtól való eltérés áll a másik lehetséges eset középpontjában is, ahol a szónok az ellenségének a fölmentését kívánja kieszközölni. Itt a rétorika hazugság révén érheti el az „igazságosság” megvalósulását, ti. ha a szónok meggyőzi a bírókat, hogy a vádlott nem érdemel büntetést – s ezáltal eléri, hogy az illető sokkal nagyobb mértékben szenvedjen saját igazságtalanságának terhéértől, mint ha megbüntették volna. Egy ilyen helyzet azonban ellentmondana Sókratés igazságosságfölfogásának. Több helyen is világossá teszi, hogy nem ért egyet a „barátainkkal jót tenni, ellenségeinknek ártani” hagyományos elvével, s itt is kifejezi tartózkodását azzal, hogy hozzáteszi: „ha egyáltalán ártanunk kell valakinek, akár ellenségnek, akár bárkinek” (480e 5–6).

²⁷ Ld. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 258. A hivatkozott szöveghelyek egyike sem szolgál azonban kényszerítő érvekkel. Az *Euthyphrónban* (4e 4–8) Sókratés csúfondárosan azt kérdezi a címszereplőtől, hogy biztosan nincs-e igazuk rokonainak, akik szerint istentelen dolog, ha az ember saját apját fogja perbe. A *Kritónban* (50e 7–51a 2) Sókratés szerint a törvények azt mondják, hogy a gyermek és a szolga nem viszonzhatja, bármit kell is elszenvednie apjától, illetve gazdájától. A *Hetedik levél* (331c 1–6) csak annyit mond, hogy istentelen dolog az embernek kényszert alkalmazni (*probiazesthai*) szüleiével szemben, ha nem úgy élnek, ahogy szeretné. Ld. még *Lg.* 730d 2–7, ahol az Athéni általánosságban, kivétel említése nélkül dicséri az olyan polgárt, „aki fölfedi a másik igazságtalanságát a hatóságok előtt” (*ményon tén tón allón tois archusin adikian*).

²⁸ Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 257.

4.2. A gyermekek bírósága és az utolsó ítélet

Sókratés Kalliklésszel folytatott párbeszédének a végén a beszélgetés visszakanyarodik a törvényszéki helyzetekhez, a bírói tevékenység két, egymással szembeállítható ábrázolása révén. Az elsőt Kalliklés figyelmeztetése provokálja ki, amikor azokra a veszélyekre hívja föl Sókratés figyelmét, amelyek arra leselkednek, aki jobbá akarja tenni az athéniakat, ahelyett hogy kiszolgáltatná őket. Kalliklés megismétli, amit korábban mondott Sókratés bíróság elé állításának lehetőségéről, ezúttal azonban a morális megfontolásokra és nem a rétorika technikájára vetve a súlyt. Állítása szerint a hamis vádak elkerüléséhez nem elég, ha az ember nem követett el igazságtalanságot. Válaszában Sókratés ismét a gyógyítást (tehát egy valódi *technét*) állítja szembe a főzéssel (tehát a hízélgés egy fajtájával). Orvoshoz hasonlítja magát, akivel szemben egy szakács képviseli a vádat a gyermekekből álló bíróság előtt. Minthogy a vádlott és a bírák nem ugyanazt tartják károsnak, illetve hasznosnak, az előbbi nem fogja tudni „elmondani az igazat [...], sem semmi egyebet” (522b 9–c 2), s ezért nem képes megakadályozni, hogy a legszigorúbb büntetéssel sújtsák. Sókratés mégsem elégedetlen ezzel a lehetőséggel, hiszen véleménye szerint „a legerősebb önvédelem” nem a „hízélgő rétorika”, hanem „ha sem az emberekkel, sem az istenekkel kapcsolatban nem mondunk és nem követünk el semmit, amit igazságtalan” (522c 8–e 1). Nem az athéniak bíróságának a döntése az, ami valójában számít, hanem a Hadésben ítélező bíróké, akik a hozzájuk érkező holtak további sorsáról döntenek majd.

Ez utóbbi ítélettel foglalkozik Sókratés ezt követő elbeszélése (*logos*, hangsúlyozottan a *mythos*²⁹ ellentétéként), mely a Zeus által véghezvitt „törvénykezési reformról” szól: „a bírások [ti. a halál előtt állóknak] Kronos idején és még Zeus uralmának az elején is élő emberek voltak, és még életükben ítéleztek fölöttük, azon a napon, amikor meg kellett halniuk; rosszak is voltak az ítéletek” (523b 4–7). Az istenek természetesen fontosnak tartják, hogy mindenki az őt megillető helyre kerüljön a túlvilágon: a Boldogok szigetére vagy a Tartarosba. Zeus ezért úgy határozott, hogy kiküszöböl minden olyan tényezőt, mely esetleg torzíthatja az ítéletet: az ítéletre várók ezért nem vonulathatnak föl tanúkat, a bírák érzéseiket pedig nem zavarhatja meg sem a vádlottak teste, sem a sajátjuk. Az emberek azóta nem ismerik előre haláluk időpontját,³⁰ az ítéletre viszont csak haláluk után kerül sor, és a bírók is a holtak közül kerülnek ki: Aiakos, Minós és Rhadamanthys döntenek az újonnan érkezők sorsáról.

A történethez fűzött magyarázata során Sókratés párhuzamot von a test és a lélek között:

²⁹ Ld. Dodds: *Plato, Gorgias*. 376–377 ad 523a 2. Ld. még Horkey: *The Imprint of the Soul*. i. m. 392, hivatkozással Morgan munkájára, vö. K. A. Morgan: *Myth and Philosophy from the Presocratics to Plato*. Cambridge University Press, Cambridge 2000. 158–159 és 187–191. A mítosz alkalmazását Sókratés „valódi rétorikája” gyakorlati példaként értékeli – meggyőzően érvelve álláspontja mellett – G. Rechenauer: *Veranschaulichung des Unanschaulichen: Platons neue Rhetorik im Schlussmythos des Gorgias*. In M. Janka – Chr. Schäfer (szerk): *Platon als Mythologe: Neue Interpretationen zu den Mythen in Platons Dialogen*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2002. 231–250, kül. 239–240.

³⁰ Dodds szerint Zeus szándéka az lehetett, hogy az emberek ne hagyják életük utolsó pillanatára a bűnbánatot, vö. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 378 ad 523d 7–e 1. A szöveggörnyezet ezzel szemben azt mutatja, hogy Platón a halál időpontjának előzetes ismeretét inkább a tanúk összegyűjtésének lehetőségével köti össze.

[A] test is [megőrzi] természetét, világosan [mutatva] mindent, amit tettek érte, és amit elszenvedett [...] Úgy gondolom, ugyanígy van a lélekkel, Kalliklés. Minden világosan látható a lélekben, miután a testtől megfosztva mezítelenné vált: természetes adottságai, és mindaz, ami az ember egyes cselekedetei révén történt a lelkével. (524b 6–d 7)

A holtak fölött ítélkező bírónak ezért csak egyetlen pillantást kell vetnie a test nélküli, „mezítelen” lelkekre: megvizsgálja (*theatai*) őket, fölismeri (*kateiden*) és meglátja (*eiden*) rajtuk az igazságtalanságok nyomait,³¹ s azok figyelembevételével hozza meg ítéletét (524e 2–525a 7).

A két törvényszéki jelenet tekinthető a retorika ítélkezésben játszott szerepe bemutatásának: az első evilági és emberalkotta (kortárs athéni), az utóbbi pedig túlvilági és az istenektől közvetlenül szabályozott környezetben. Az első esetben a „bírók” nem ismerik a különbséget jó és rossz között, s ezért nem képesek az igazságra alapozni döntésüket igazságosság és igazságtalanság kérdéseiben. Csak azzal foglalkoznak, hogy mi az, amit szívesen látnak és hallanak. Ebben a helyzetben az a szónok, aki az igazat akarja mondani, és jobbá tenni hallgatóságát, szükségszerűen elbukik. A *Gorgias* gondolat kísérlete – valamint Sókratés pere – mutatja, hogy a „valódi retorika” nem csupán haszontalan, de egyenesen kontraproduktív a városállam körülményei között. A meggyőzésre törekvő szónoknak nincs más választása: hízelegnie kell a hallgatóságnak – ezt a lehetőséget viszont Sókratés morális alapon elfogadhatatlannak találja.

A túlvilági ítélkezés esetében viszont egyértelmű, hogy nincs tere a „hétköznapi” retorikának: Minóst és a többi bírót nem más érdekli, mint az igazság az emberek igazságos és igazságtalan cselekedeteivel kapcsolatban. Nincs azonban tere a „valódi” retorikának sem: minthogy a bírók számára az igazság közvetlenül hozzáférhető, hiszen az elhunytak lelke árulkodik róla, nincs szükség további – szóbeli vagy másféle – kommunikációra.³² A bírók „látják” mindazt, amit tudniuk kell, ezért egy szót sem kell hallaniuk.³³

³¹ A lelkeken nyomot hagyó *pathémata* értelmezéséhez a *Gorgias*ban és az *Államban* ld. Horky: *The Imprint of the Soul*. i. m. 391–394.

³² Vö. V. Goldschmidt: *La religion de Platon*. Presses Universitaires de France, Paris 1949. 78, idézi Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 379 ad 524a 8–525a 7, további forráshivatkozásokkal. Minthogy Sókratés elbeszélése szerint a ruhátlan testeken egyértelműen látható az igazság, a javíthatatlanul gonosz jellemek esetében intő és elrettentő jelként is használhatóak (525c 1–9), vö. Rechenauer: *Veranschaulichung des Unanschaulichen*. i. m. 239.

³³ Éppen ezért, noha Rechenauernek kétségkívül igaza van abban, hogy az elbeszélés világosan mutatja a – politikai és társadalmi státuszra összpontosító – szofista *epideixis* irrelevanciáját a végső ítélet szempontjából, és az is igaz, hogy éppen az elbeszélés szolgál a „retorikai *epideixis* új modelljeként” (vö. Rechenauer: *Veranschaulichung des Unanschaulichen*. i. m. 248), hangsúlyozni kell, hogy itt valójában a filozófiai tanításnak (a *Phaidros* „valódi retorikáját” előlegező) és nem a szigorúan vett retorikának az új modelljéről van szó. Sókratés célja nem az, hogy változtasson vagy fejlesszen a törvényszéki retorika módszerein, hanem hogy rámutasson, mennyire hasznavehetetlen annak eléréséhez, ami valóban számít az életben (és azután).

5. A rétorika meghatározása és értékelése

A főnti vizsgálódás eredményeit, egyrészt (1) a rétorika meghatározásával, másrészt (2) különböző alkalmazásaival, harmadrészt (3) Sókratésnak a törvényszéki szónoklásra vonatkozó értékelésével kapcsolatban a következőképpen összegezzük.

(1) Gorgias első rétorikameghatározása föltehetőleg a kortárs rétorok által is elfogadott definíció. Szerepel benne a rétorika célja: a meggyőzés, és a szónoklás helyszínei: a városállam polgárainak gyűlései. Ezek közül a helyszínek közül kiemelt fontosságú a bíróság, s Gorgias végig ennek megfelelően beszél róla (hasonlóan Phaidrosnak a következő fejezetben vizsgált kijelentéseihez).

A második definíció, melyben Gorgias az előzőeket kiegészíti a meggyőzés tárgyával – az igazságos és igazságtalan dolgokkal –, minden bizonnyal az első definícióból származik, amennyiben a rétorika lehetséges tárgyainak illetően meghatározását a hagyományos rétorikaelméletben a törvényszéki szónoklás elsődlegessége igazolja. Noha ez tekinthető a rétorika területe túlzott szűkítésének, a dialógus résztvevői nem tekintik annak, és Sókratés Gorgiasszal szembeni érvelésének erejét sem ez adja.

(2) Míg a rétorikáról adott definíciókról elmondhatjuk, hogy a korabeli elméletben általánosan elfogadott álláspontot tükrözik, a dialógus szereplői nem tesznek különbséget a rétorika – beszédfajták szerint megkülönböztetett – ágai között, hanem a törvényszéki és a tanácsadó beszédekkel kapcsolatban egyaránt az igazságosság kérdését vizsgálják. Ezáltal kimondatlanul is szembehelyezkednek a rétorikai hagyomány egy részével. Ezt azonban nem egyforma módon teszik.

Pólos és Kalliklés, akik a vitában Gorgias oldalán állnak, nem utasítják el a rétorikának a törvényszéki szónoklás elsődlegességén alapuló meghatározását. Érveik középpontjában azonban a rétorikának a hatalom megszerzése és az egyéni politikai célok elérése érdekében történő használata áll. Kalliklés csak azért hozza szóba a bíróságot, hogy figyelmeztesse Sókratést, milyen veszélyes, ha nem ért a szónokláshoz. A törvényszéki beszédek így a tanácsadó szónoklás kiegészítőjeként jelennek meg: az önvédelem – és esetleg az ellenfelek eltávolításának – eszközei, a városállam fontos politikai ügyeinek intézését azonban a közösséghez intézett tanácsadó beszédek révén lehet befolyásolni.

Sókratés ezzel szemben jóval többet beszél a törvényszéki vitákról. Ez nem jelenti a tanácsadó beszédek elhanyagolását, de Pólosszal és Kalliklésszel folytatott vitáját egyaránt a rétorika bíróság előtti alkalmazásának a vizsgálatával zárja, s ezek alapján fogalmazza meg végső következtetését is a rétorika értékét és lehetséges funkcióját illetően. Azzal, hogy kiemeli az ítékezés és a büntetés mozzanatát, fölhívja a figyelmet a Gorgias, Pólos és Kalliklés, valamint a saját álláspontja közti különbségre. Míg az előbbieket a közéleti meggyőzés révén szeretnének sikereket elérni, a bíróság előtt pedig a büntetés elkerülését tekintik célnak (jóllehet más-más okból), Sókratés fő gondja az egyén igazságos vagy igazságtalan magatartása, mely a bírói döntés tárgya (kellene hogy legyen).

(3) Sókratés, aki állítása szerint a valódi *techné politiké* egyetlen művelője Athénban, azt mondja, hogy a politika igazi célja a polgárok morális fejlesztése, s ezt a célt ő a személyes beszélgetések révén igyekszik elérni. Politikai célja szempontjából te-

hát a hétköznapi rétorika, a hallgatók tömegének meggyőzése, teljesen haszontalan. Emellett úgy látja, hogy a rétorika a bírókat sem segíti az igazságos döntésben.

Lehet ugyan amellet érvelni, hogy Sókratés nem akar mindenáron megszabadulni a nyilvános beszédektől (bár a „hozzá nem értőkhöz” intézett beszédek lehetőségét éppenséggel nem tartja kívánatosnak),³⁴ az mindenesetre biztos, hogy az általa ideálisnak tekintett bírói döntés esetében nincs tere a rétorika alkalmazásának. A Sókratés tanítása szerint élő emberek városállamában talán létezhet valamiféle nyilvános mérlegelés. A bíróságokon azonban a döntést egyrészt a tényeknek, másrészt az elkövető személyiségének kell meghatároznia, utóbbin az általa korábban elkövetett igazságos és igazságtalan cselekedetek összességét értve.

A valóság azonban láthatólag közelebb áll a Kalliklés által leírt helyzethez. Amint a szakács és az orvos perének példája is mutatja, a politikai érdekek és a bírói döntéshozatal elkülönítése Sókratés szerint nem valósul meg Athénban. Azzal kapcsolatos kétségei pedig, hogy a politikusok képesek volnának javítani a polgárok morális színvonalán, arra engednek következtetni, hogy erre az elválasztásra – legalábbis demokratikus kormányzat alatt – nincsen mód.³⁵ Az adott körülmények között csakugyan egyedül a holtak bírái képesek kizárólag az elkövető cselekedetei alapján, minden más megfontolástól szabadon ítélni.

³⁴ A „jó *rhétór*” példaként említett Aristeidés jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk. Sókratés állítása pusztán az, hogy Aristeidést nem rontotta meg a hatalom: azt nem mondja, hogy a politikusnak sikerült „jobbá tennie az athéniakat”. Vö. Dodds: *Plato, Gorgias*. i. m. 382 *ad* 526b 2; Irwin: *Plato: Gorgias*. i. m. 247 *ad* 526a.

³⁵ Hogy Sókratés tevékenysége mennyiben jelent politizálást, arról legújabbán ld. Mogyoródi E.: Gorgiasz, a hatalom és a retorika. Platón az írástudók árulásáról. *Magyar Filozófiai Szemle* 55 (2011) 2. 53, ill. uo. 38. lj.

A vihar kapujában: A hamis tanúk igazsága

NAGYPÁL SZABOLCS – BÁNYAI FERENC

„Csak a felét hidd el annak, amit hallasz.”

„Jobb egyszer látni, mint százszor hallani.”

(Japán közmondások)

1. A műalkotás jelentősége

A jelen írásunk tárgya Akutagava Rjúnoszukének (1892–1927) két novellája, mégpedig a *Rasó-kapu* (Rasómon), valamint a *Bozótmélyben*; továbbá, az e két novella alapján készült, Kuroszava által rendezett, 1950-ben forgatott film, a *Rasómon*. Az irodalom és a jog kapcsolatát annyiban testesítik meg e nagyhatású alkotások, amennyiben egy bizonyos bűneset bemutatásán keresztül az igazság kiderítésének különböző nehézségeit; a bűnnek, a bűnösségnek, illetve a bűnhődésnek a kérdéseit boncolgatják.¹ Ezen irodalmi művek és a film(ek) műfajilag besorolhatók a gyakran megtörtént eseteket követő polgári perek, illetve büntetőeljárások, valamint az igazságosság, a törvény és az erkölcs összetett kapcsolatrendszerét és kihívásait földolgozó *tárgyalótermi drámák* angolszász jogi kultúrában megjelenő csoportjába.

A választásunkat nem pusztán az indokolja, hogy Japán mint ország és mint kultúra a nyugati világ számára – nem utolsó sorban a földrajzi távolságból adódó – valami féle vonzó titokzatosságot jelent, hanem inkább a mű, az író, valamint a rendező figyelemfölkeltő mivolta. A nyugati irodalom felé nyitott és ugyanakkor hagyományos, gyakran történeti kérdésköröket is földolgozó Akutagavát tartják a japán novellairodalom atyjának. Kuroszava *Rasómon* című filmjét pedig például Werner Herzog is a majdnem tökéletes filmnek nevezte; egy tőle egészen eltérő fölfogású világhíres pályatárs, Woody Allen pedig egyenesen a valaha készült tíz legjobb film közé sorolta (mint természetesen olyan sokan mások is).

A tragikusan fiatalon és megrázó körülmények között elhunyt Akutagava emlékére a legjobb barátja irodalmi díjat is alapított, és az ígéretes új japán íróknak évente

¹ A novella kiváló elemzését nyújtja: Gergely Á.: Utószó A vihar kapujában-hoz. In Akutagava R.: *A vihar kapujában: Novellák* (ford. Gergely Á. – Vihar J.). Scolar Kiadó, Budapest 2007. 193–197. Akutagava írásainak korábbi magyar kiadásai: *A vihar kapujában: Elbeszélések* (ford. Lomb K.). Európa Kiadó, Budapest 1960., *A vihar kapujában: Elbeszélések* (ford. Gergely Á. – Forgács P.). Európa Kiadó, Budapest 1974., valamint *Az éneklő borz: Novellák* (ford. Gergely Á. – B. Fazekas L.). Kriterion Kiadó, Bukarest 1982.

kétszer megítélt Akutagava-díj az ázsiai szigetország máig is legrangosabb irodalmi elismerései közé számít. A *Rasómont* azóta tévéfilmben is földolgozták, illetve ugyanilyen címmel, az eredeti történetből írt librettó alapján opera is készült belőle, amelyet Európában is bemutattak. Az észak-amerikai Martin Ritt (1914–1990) *Az erőszak* (*The Outrage*) címmel 1964-ben újraforgatta a Rasómon-történetet, Paul Newmannel (1925–2008) a főszerepben, mégpedig érdekes módon a western műfajában. Jól érzékelteti a film kultikus jelentőségét, és közszájon forgó értelmezésének a bevett és az elterjedt mivoltát a tréfa, amelyet Matt(hew) Abram Groeningnek (1954–) az 1989-es esztendőben kezdődött, és immáron huszonhatodik évadjánál tartó *A Simpson-családnak* (*The Simpsons*) az egyik részében engednek meg maguknak. Homer Simpson ugyanis egy alkalommal azt mondja a barátjának: „A *Rasómon* nagyon tetszett neked, amikor utoljára láttuk.” Amire a válasz a következő: „Én nem így emlékszem.”

Akutagava munkássága iránt egyrészt a két novelláját ötvöző Kuroszava-film sikerét követően, majd pedig a második hullámban az ezredforduló táján nőtt meg az érdeklődés, amikor számos világnyelvre lefordították, illetve újra fordították a műveit.² Az olvasói és a nézői befogadási készség megnövekedésének az oka igen nagy valószínűséggel a két korszakot kísérő általános életérzés nagyfokú hasonlósága. Ezen életérzés jelenik meg a *Rasómon*-film középkori Japánba helyezett történetében, amikor a vándorló szerzetes azt mondja el, hogy esztendőről esztendőre semmi más se történik, mint háborúk, földrengések, tűzvészek, éhínségek és pusztító viharok. A második világháborút követő első évtizedben a háborús pusztítás, valamint az atombombák ledobását kísérő sokkhatás nemcsak Japánban nyomta rá a bélyegét az általános közhangulatra. Éppen ellenkezőleg: a közelmúltban is világszerte elhatalmasodott a bizonytalanság, a félelem a jövőtől, a gazdasági összeomlás, az olyan nem várt, ugyanakkor könyörtelenül pusztító borzalmak, mint a szökőár, a földrengések, az atomerőmű-balesetek bekövetkeztét kísérő anyagi kár, és az ezeket követő lelkiállapotok, amelyek a korábban olyannyira megingathatatlanak vélt biztonságérzetünket egyfajta hamis káprázatnak láttatják.

2. Az irodalmi környezet

Még egyetemistaként, 1915-ben jelentette meg Akutagava a *Rasómont*, amely az egyik legelső kiadványának tekinthető.³ Ezidőtájt barátaival irodalmi jellegű folyóiratot adott ki, amelyben különböző nyugati szerzők műveinek fordításait is közölték. Maga az író rendkívül nagy figyelemmel olvasta a kortárs nyugati alkotókat, többek között Anatole France-ot (1844–1924), August Strindberget (1849–1912), valamint William Butler Yeatsset (1865–1939).

Akutagava szokatlan hangvételi novelláira a korának az egyik legnépszerűbb írója, a nyugati irodalomnak a szakavatott ismerője, név szerint Nacume Szószeki (1867–1916) gyakorolt némi igazolható hatást. Szószeki kései regényeiben az egyik leglénye-

² Helyéről a japán irodalomban lásd: Vihar J.: *A japán irodalom rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994.

³ Az elbeszélés magyarul is olvasható: Akutagava R.: *A vihar kapujában* (Rasómon) (1915) (ford. Gergely Á.). In *A vihar kapujában: Novellák* (2007). i. m. 5–14.

gesebb kérdéskör a magány és az árulás, amely mindenképpen tönkretesz: mégpedig azt is, aki árulóvá lesz, valamint azt is, aki az árulás áldozatává vált; és ezen állapot vagy az örületbe, vagy pedig egyenesen az öngyilkosságba kergeti a regények főszereplőit. Akutagava a *Rasómon* megjelenésétől látogatta az író köre különböző összejöveteleit, sőt önmagát is kicsit később Szószeki tanítványának nevezte, akitől egyébként az első szakmai elismerést is megkapta, méghozzá *Az orr* című novellája kapcsán, az egyik hozzá írott, hosszabb levelében.

A harmadik irodalmi hatás a *Bozótmélyben* központi női alakja, a feleség váratlanul ható és elemi erejű érzelemkitörést mutató személyiségében lelhető föl. A tanúvallomások ugyanis szinte mindenben ellentmondanak egymásnak, és teljes bizonyossággal semmit sem tudunk meg belőlük, egyetlen egy dolgot kivéve. Minden egyes szemtanú megegyezik ugyanis abban, hogy a feleség úgy viselkedik, mint egy őrjöngő nő: ez azt jelenti, hogy az őt ért támadásban teljesen véttlen nemesi tisztviselő férjét vagy megölte, vagy pedig valaki mást bujtott föl a gyilkosságra. E nyugtalanító jellemző a sajátos japán irodalmi műfaj, a *dokufu* főszereplőire emlékeztet, akik rendszerint örült és gyilkos asszonyok, akik valamiféle hirtelen ható démoni megszállottságukból következően végeznek közmegebecsülést élvező férfikkal.⁴

Akutagava előszeretettel helyezte elbeszéléseit a japán középkor különféle századaiba, és beszélt el a történelmi eseményeket újfajta megvilágításban, átértékelve a hagyományos fölfogást. A *Rasó-kapu* című novella is névleg egy meghatározott történeti korra szorítkozik, amennyiben a tizenkettedik századi Japánba viszi vissza az olvasót; a *Bozótmélyben* című novella pedig egy házaspár találkozását meséli el egy rettegett útonállóval, majd széthullásukat.⁵ E második novellában szerepel az anyós is, és tőle tudjuk meg, hogy a férjet Kanazava Takehikónak hívták, és huszonhat esztendő volt; a feleség neve pedig Maszágó volt, ezáltal a történet egyfajta személyes jelleget is kap. Ugyanakkor, a mondanivalója – a bűn, az erkölcs, a becsület és a hűség kérdései – sokkal egyetemesebb igényű, nem pusztán az adott korban, a meghatározott helyen és az illető emberekre vonatkozóan kap pontos jelentést és a kiemelkedő jelentőséget.

E novelláiban az író távolságtartó, saját véleményét szinte egyáltalában nem osztja meg velünk, a személyes rokonszenvnek és a sajátos ellenszenvnek nincsen helye a történeteiben. Meglehetősen kegyetlen egyszerűséggel írja le a *Rasó-kapu* novellában a hullarabló öregasszonynak és a rablóvá váló háziszolgának a történetét; a *Bozótmélyben* című elbeszélésben pedig csupán a tanúk mondókáját tárja elénk, sorban egymásután, ezáltal azonban nem a bűntény valós körülményei tisztázódnak, hanem a különböző helyzetben lévő emberek ijesztő lelki mélységei és ösztönmegnyilvánulásai tárulnak elénk. A valóságnak a tanúk elmondásaiból elősejtlő töredezett igazságtartalma hasonlít a sok-sok üvegen megtörő és torzuló, irányt változtató kőpéhez. A számmunkra pedig az emberi érzésekről, a gyilkos ösztönökről, az árulásról és a bosszúról mutat föl egy szokatlan tablót.

⁴ Részletesebben lásd: Mátrai T.: Sindó Kaneto *Rasómonja*: Irodalmi és színházi tradíciók a Fekete macskák a bozótmélyben című filmben. *Filmszem* 2012/1. 5–25. [http://issuu.com/filmszem/docs/filmszem-ii...vf_1.sz_m]

⁵ Az elbeszélés magyarul is olvasható: Akutagava R.: *A bozótmélyben* (Jabu no Naka) (1921) (ford. Gergely Á. – Vihar J.). In *A vihar kapujában: Novellák* (2007). i. m. 168–183.

Akutagava e két komor, sőt egyenesen ijesztő hangvételű novellájának nincsenek pozitív, előremutató hősei. Senki sem gáláns lovag, hős, vagy ártatlan. A rabló alakjából hiányzik bármiféle Robin Hood-szerű romantikus, regényes vonás. Nem a szegények védelmezője és igazságosztója ő, még csak nem is egy egyszerű megélhetési bűnöző, hanem olyasfajta gazember, aki önmaga választotta a törvényenkívüliek életét, rengeteg büntett szárad már a lelkén, és amikor az elmondása szerint ellenállhatatlan vágya támad a nő iránt, aközben azért a férjet is gyötörni akarja egy picikét. A favágó minden valószínűség szerint egy pity kis tolvaj, aki kihasználta az adandó remek alkalmat, és aljas, kicsinyes módon ellopta az értékes tört. A feleség a férje halálára tör, és a hitess ura helyett inkább az első útjába akadó rablógyilkost választja. A férj jómódú és nemes, nincsenek látható anyagi gondjai, kapzsisága miatt megy lépre, ráadásul még szamurájként is alulmarad egy közönséges útonállóval szemben. A szereplők e gyöngeségeiket az író nem azért tárja elénk, hogy bármiféle mentséget is keresne azokra, vagy bármi megértést is mutatna irántuk. Végül is úgy tűnhetik a számunkra: a szereplők erkölcsi hiányosságai, és nem valamiféle homályos balszerencse miatt kerülnek bajba, sorsuk alakítása és megváltoztatása a kezükben lenne, és kis módosítással a dolgok és az események egészen másképpen, sokkal-sokkal kedvezőbb alakulnának. Ámde e változásra és a változtatásra teljesen képtelennek bizonyulnak, vagy inkább maguk sem akarnak egyáltalán megváltozni.

Az író több jelképet is használ a műben, és ezeket a következőképpen értékelhetjük. A kapu, amely alatt végre menedéket lelnek az úton lévők, romos, és csakis ideiglenes és átmeneti menedéket nyújt az alatta meghúzódóknak, a tetejére különböző emberi hullákat hordtak és dobáltak, hogy így szabaduljanak meg tőlük végérvényesen, és ráadásul még egy démoni lény is ott tanyázik közöttük. A kapu ezért akár az életet a haláltól elválasztó kulcsfontosságú kapuként is fölfogható a filmben. A novellában pedig – ezzel szemben – az öregasszonynak, valamint a végérvényesen elbocsátott, és ezáltal nincstelenné, földönfutóvá lett háziszolgának a túlélése érdekében kell e kapunál megjelenni, majd pedig elhagyni azt, hogy megújulva folytassák a vándorútjukat.

A *Rasómon* elnevezésű novellában a romos városkapu jelképes jelentése éppen az, hogy a történetben odakerült emberek átlépik a korábbi, a hagyományos megszokások és a begyökeredzettségük által vezérelt életüket, és úgy érzik, hogy föl kell rúgni azokat a túlélés érdekében. A *Bozótmedyben* pedig a minden kultúrában jól ismert és rendkívül kifejező metaforát, költői képet használja: az életet mint utat, és a házastársakat mint útítársakat; az idegen pedig valami miatt föltartóztatja az utazókat, és olyasfajta akadályként tornyosul eléjük, amelyet a közös életútjuk során együtt kellene legyőzniük.

A büntetteknek és a bűncselekményeknek a földeríthetőségével, a kinyomozhatóságával, valamint az igazságnak a megismerhetőségével kapcsolatban a *Rasómon* és a *Bozótmedyben* című művekben megjelenő fölfogás pontosan a szöges ellentéte annak, ami egy japán írónak, Edogava Ranpónak (1894–1965) az egyik novellájából (név sze-

rint *A 'D' utcai gyilkosság esetéből*) bontakozik ki. Ez az elbeszélés Akutagava novellája után alig néhány esztendővel jelent meg.⁶

E történetben nem maradhat semmi titokban, nincsen olyan bonyolult bűneset és olyasfajta ravasz bűnöző, amely és aki földérintetlen maradhat a művének a főhőse, a lángeszű nyomozó, Akecsi Kogoró számára. E szereplő nem véletlenül emlékeztet bennünket Sherlock Holmesra, hiszen a szerző, Ranpó nemcsak jól ismerte a nyugati irodalmat, hanem olyan mértékben rajongott a Holmes-alakot megteremtő Arthur Conan Doyle (1859–1930) iránt, hogy a neve anagrammájából alkotott művésznevet vett föl. Az általa meghonosított, kivételes intelligenciával rendelkező japán mesterdetektív alakja iránti érdeklődés arról tanúskodik, hogy a japán olvasóközönségben a rejtélyek mellett az igazságot földérintő és igazságosztó szuperhős iránti fogékonyság is jelen volt Akutagava korában.

3. A bozótmélyből előtörő történetek összehasonlítása

Az Akutagava és a Kuroszava által fölvetett, kihívó kérdés az, hogy voltaképpen milyen is az emberi természet legbelül, mi rejtőzik a lélek legmélyén, és mi az, ami rendkívüli helyzetekben ekképpen megmutatkozik. Ilyenkor a tanult erkölcsünk és a hagyomány szentesítette szokások fölött az ösztöneink veszik át az uralmat. Olyan ijesztő képet festenek, hogy nincsen erőnk szembenézni vele, inkább különböző hazugságokba menekülünk.

A novellák és a film történeteiben sem az író, sem pedig a filmrendező nem nyugtat meg bennünket, és nem segít hozzá, hogy megtudjuk az ellentmondó részletek mögött meghúzódó tárgyilagos igazságot. A sokféle szemszögből szemügyre vétel bemutatása nem adja ki a tárgyilagos valóságot, csak magukról az elbeszélőkről mond el valami valósat és ténylegeset.

A novella és a film megegyeznek abban, hogy a történeteket pusztán egy véletlen szélfuvallat indította el, afféle pillangó-hatásként (ha egy pillangó meglebbenti a piciny szárnyát Tokióban, akkor annak a hatására New Yorkban végezetül hatalmas vihar lesz), hiszen minden mindennel összefügg. A szellő föllebbentette a feleség arcát borító fátylat, és ezzel ellenállhatatlan vágyat keltett Tazsamaruban, hogy megszerezze magának a nőt.

A novella és a film ugyanakkor számos ponton el is tér egymástól. A novellában nem találkozunk a favágó és a szerzetes, a novellában szerepel a feleség anyja, az áldozat anyósa, viszont nem szerepel a filmbéli zápor elől a Rasó-kapu alatt menedéket kereső közember.

Tazsamaru szoknyavadász hírnevéről és föltehető női áldozatairól a filmben a közember, a novellában viszont a pandúr számol be. A közember azt mondja, hogy a hazugság emberi dolog, és hogy a legtöbbször még magunkkal szemben sem vagyunk

⁶ Lásd bővebben: Szájli K.: Edogawa Ranpo és a japán detektívregény. In Takó F. (szerk.): *Közel, s Távol II.: Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciájának előadásából*. Eötvös Collegium, Budapest 2012. 119–129. [http://honlap.eotvos.elte.hu/uploads/documents/kiadvanyok/kozel_s_tavol/09-Szajli_Krisztina.pdf].

őszinték. De ő megértést mutat, hiszen a világban annyi rossz dolog van, hogy a túlélés érdekében hazudunk, a fő hazugságunk pedig – ősrintte – az, hogy a jó egyáltalán létezik a világban. Kurosava filmjében a favágó a közember unszolására előáll a saját változatával, mintha ő maga is szemtanú lett volna. Ez hiányzik a novellából. A filmben a férj mondja a feleségének, hogy két férfival volt, és kérdezi, hogy miért nem öli meg magát. A novellában a férj mintegy némán (mivel a szája tömve van falevelekkel) unszolja a feleséget, hogy a becsületükön esett csorba miatt ölje őt meg, és a feleség magával is végezni akar, mintha egyfajta szertartásos öngyilkosságot akar a kettőjükön végrehajtani, mégpedig a lemoshatatlan szégyen miatt. A novellában a feleség bevallja, hogy ő ölte meg a férjét törével, a filmben elájul, és nem emlékszik, mi is történt. A filmben a bandita szerint a nő megijedt a párbajtól, és ezért futott el, a novellában viszont azt föltételezi, hogy segítségért futott. A novellában a rabló Tazsomaru egy olyan jellemvonást mutat, amely a filmből hiányzik, egyfajta „lázado”. Azt mondja a vizsgálóbírónak, hogy ugyanolyan, mint a tisztségviselők és az uralmat gyakorlók: ők pénzzel és hatalommal tesznek tönkre embereket, valósággal megölik őket, közben viszont azt állítják, hogy a köz érdekében ténykednek. A hatalom által olyannyira elítélt Tazsomaru is öl, csakhogy nyíltan és őszintén vállalva, hogy gyilkos; és nem valamiféle álszent, hazug módon.

4. A filmalkotás

A vihar kapujában (eredeti, japán nyelvű elnevezésével: *Rashōmon*) Kurosava Akira (Kurosawa Akira, 1910–1998) japán filmrendező, producer, forgatókönyvíró és vágó velencei Arany Oroszlán-díjas, illetve az Oscar-díjas alkotása, amely 1950-ben készült. A forgatókönyv elkészítése a rendezőn kívül még Hasimoto Sinobu (Hashimoto Shinobu, 1918–) munkája is; a sokat dicsért főszereplő pedig a nagyszerű és legendás Mifune Tosiró (Mifune Toshirō, 1920–1997).

Noha csupán az 1956-os esztendőben vezették be végre-valahára a legjobb külföldi filmnek járó Oscar-díj rendszeres és versenyszerű kiírását, mégis ezen alkotás már korábban is megkaphatta az elismerést, mivel 1947-től már egyes esetekben kiosztották e díjat, noha még nem versenyztetés után, hanem inkább tiszteletbéli jelleggel. Japánt jó alaposan meglepte a díj, a film ugyanis nem külföldi kivitelre készült, és ezért saját hazájában a külföldiek számára megérthetetlennek tartották. A teljes képhez azért hozzátartozik, hogy az elemző, elmélkedő és ésszerű érvelésmód nyugati hatásnak tekinthető, és a nyugati ízlésvilágnak kísérel meg megfelelni. Már a kortárs – japán és nem japán – nézők is nagyon szerették az alkotást, ennek megfelelően megdöntötte a föliratos filmeknek az akkori bevételi csúcst; egyszersmind föltárta a japán filmkészítésnek a világát a nyugat számára.

A nyugati *némafilmek* szükséges színészi túljátszására utal a kirívó arcjáték és a számos nagyívű taglejtés, egyszersmind azok előtt tiszteleg is e megoldás. Valószínűleg az alkotás ugyanilyen népszerű és hasonlóképpen nagyhatású lett volna a némafilmek korában is, amelynek az elveszettnek hitt szellemét hallatlan művészi erővel idézi és jeleníti meg újra. Még lényegesebb azonban ennél, hogy a no- és a kabuki-színház szellemében a stilizált színészi ábrázolásmódot viszi tovább a megjelenítés. Például, a

fővádlottat játszó színésznek az alakítása megformálása előtt – a rendező elvárásainak megfelelően – a majmokat kellett jó alaposan tanulmányoznia állatkerti ketrecükben.

5. A bűntény elbeszélései: a résztvevői igazság

Mint a bevezetőben említettük, noha a fölületes ránézésre talán nem válik rögtön teljesen egyértelművé: történetünk műfaja tárgyalótermi dráma. A filmben a fölvevőgépbe beszélő különböző eljárási résztvevők a nézőt kifejezetten és félreérthetetlenül a bíró szerepébe és a felelősségébe helyezik. Azaz, a tanúvallomásokat előttünk mint egy bírói testület vagy mint egy esküdtszék előtt teszik meg, pontosan a kamerába nézve, és ennek során még olyan kérdéseinkre is válaszolnak, amelyeket már majdnem föl akarunk tenni. Egy másik fölfogás szerint viszont egy néma, láthatatlan, és esetleg nem is létező Bíró előtt a szereplők elsősorban is önmagukkal néznek szembe.

A szereplőhármassoknak, illetve a *három* színhelynek – vagyis az esős és a viharos városkapunak, a bíróság napfény sütötte udvarának, valamint a sűrű és sötét rengeteg erdőnek – igen nagy a jelentősége: ezek adják meg a műnek a mélyszerkezetét. A sűrű bozótosban, ligetben, cserjésben a Nap – az igazság napvilága – csak ritkán töri át a faágakat, és az emberek utat tévesztenek; az eső elől pedig minél előbb ajánlatos menedéket keresni valahol. A filmben mindvégig folyékony és magával ragadó ütemben követik egymást a különböző fordulatok. A jogi és a vallási „bizonyító erő” szempontjából is egy sajátos fokozás figyelhető meg: a bírósági tanúvallomást követi a föltételezhető elkövetőnek a beismerő vallomása, majd a bűnvallomás és a gyónás, végül pedig a halott férj elbeszélése egy médiumon keresztül, ráadásul egyenesen a túlvilágról.

Az első helyen áll a rabló beismerő vallomása, hogy ő volt a gyilkos. Az elbeszélése szerint a nő iránt olthatatlan vágy ébredt benne és meg akarta szerezni. Támadása nyomán a feleség tört rántott, a rabló védekezett, és elvette a fegyvert, majd a védtelen nőt megerőszakolta, a nő pedig párviadalt akart a két férfi között – amelynek a tétje a nő lett volna – és ennek során végezetül a rabló győzött. E változatban esetleg még fölmerülhet az is, hogy az ellenállását föladva az együttlétbe végül is beleegyezett a hölgy, és így közös megegyezéssel történt a nemi érintkezés, egyetértő felnőttek között.

A második elbeszélést a *feleség* gyónása jelenti, amelyet a novella szerint a templomban tett, ahová menekült. E vallomásban egyébként már nemcsak magának és a hallgatóságának, hanem egyenesen egy fölsőbb hatalomnak hazudik: eszerint a megerőszakolása után a rabló elmenekült a tett helyszínéről, a férj a történetekért mélysegesen megvetette a feleségét, mire a nő törrel leszúrta őt, de ő maga már nem volt képes öngyilkosnak lenni. Esetleg még fölmerülhet az is, hogy a férje beleegyezett a megölésébe, minthogy annyira szégyellte önmagát, a helyzetét, a feleségét, illetve a házasságát.

A harmadik elbeszélés a *férj* túlvilági szellemének megidézése során tárul elénk: kiderül, hogy a nő igenis határozottan a férje halálát kívánta és a pusztulását akarta, a rabló ezért a velejéig romlottnak tartotta és megutálta őt. Ezért a nő elmenekült a helyszínről, a férj pedig a törrel öngyilkosságot követett el, ugyanakkor valaki kihúzta a holttestéből a fegyvert. Megdöbbenen fedezzük föl a tényt, hogy még egy halott sem

mond el mindent, sőt egyenesen hazudik. Ez két dolgot jelenthet: az ember nemcsak evilágon nem mentes az önbecsapástól és öngazolási kényszertől, de a lelke még a túlvilágon sem az. A másik lehetőség a megcsalt és orvul meggyilkolt férj szellemének bosszúja. Ez a kísértettörténet forgatókönyvét követi: a hűség nem létezik, a halott férj nem számíthat arra, hogy megbosszulják a halálát, ezért a hűtlen feleségén a hamis tanúvallomással saját maga áll bosszút az elszenvedett sérelmekért, és egyben az önként vállalt halálával a becsületét is megőrzi, mégpedig a szamuráj hagyományoknak teljesen megfelelően.

A negyedik elbeszélés előadója a *favágó*, mégpedig egy paródiának, illetve egy bohózatnak a keretében: noha ő az egyetlen – a főszabály és az emberi várakozások szerint – nem részrehajló tanú, mégis a többiekkel szemben meglehetősen rosszindulatú, és mindenkit – amennyire csak teheti – igen rossz színben tüntet föl. Tulajdonképpen a másik három történet különböző elemeit szövi össze, ezért erősen kérdéses marad, hogy valójában és egyáltalán látott-e valamit is, vagy csupán ügyesen figyelt a többieknek az elhangzott meséjére. A filmben a vizsgálóbíró előtt tett – tehát hivatalosnak tekintendő – tanúvallomása szerint a favágó csak az erőszaktevés és a gyilkosság megtörténte után érkezett a helyszínre, és fedezte föl az áldozatot.

6. A történeti tényállás

A vizsgálóbíró nem közvetlen tapasztalatból, hanem hallomásból értesül arról, hogy mit is láttak a szemtanúk.⁷ A novellában és a filmben szereplő tényállás azonban hiányos, jogi szempontból pedig teljességgel értékelhetetlen. Nem derül ki ugyanis, hogy mi volt a gyilkos fegyver, a feleség töre hiányzik (amely egyes jogrendszerekben elengedhetetlen feltétele az eljárás megfelelő lezárásának), a gyilkosság helyszínét nem vizsgálják át (pláne nem valamiféle tudományos módszerrel). Továbbá, a tanúvallomások ellentmondanak egymásnak, de nincsen hazugságvizsgáló; van ugyan beismerő vallomás (amely szintén perdöntő jelentőségű lehet), a baj csak az, hogy túl sok van belőle: egyidejűleg nem lehet mindegyiket elfogadni. Mégis van, amit biztosan tudunk: a férj, Takehiro halott, a gonosztévő, Tazsomaru ellopta a férj bőrrel bevont iját, a fekértére lakkozott tegezt a sólyomtollas nyílveszőkkel, valamint a feleség lovát, továbbá Tazsomaru megbecstelenítette a feleséget, Maszagót, aki viszont kifejezetten a férje halálát kívánta.

Ezek a tények röviden. A tettesnek (és a feleségnek, mint esetleges fölbujtónak) az azonosításához azonban egyéb körülményeket is tisztázni kellene. A tanúvallomások azonban egyáltalán nem segítenek bennünket. Semmilyen tényállási elem nincsen, amelyben mindannyian megegyeznének; és mindegyiküknek a vallomásában van legalább egy tényállási elem, amelyet a többiek vallomása határozottan cáfol.

Ilyenek például a következők: először is, a favágó által említett, a tetthelyen talált fésű (a filmben egy üres lakkdoboz) egyetlen más vallomásnak sem része (a tanú lehetséges célja, a vallomásának az üzenete: a rabló több dolgot is ellopott, nemcsak azt, amit megtaláltak nála). Másodszor, a helyszín heves viadáról tanúskodó képe, a föl-

⁷ A japán jogról általánosságban lásd: R. David: A japán jog. In R. David: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1977.

dúlt avar kizárólag a bandita beszámolójában szerepel. Harmadszor, a feleség és a férj változatában a tör volt a gyilkos fegyver, a bandita és a favágó szerint viszont a kard. Negyedszer, a bandita és a férj egybehangzóan azt állítják, hogy az erőszakot követően a feleség sokáig beszélt a banditával, a feleség viszont erről semmit se mond. Ötödször, amennyiben a feleség valóban öngyilkos akart volna lenni, és a saját torkára sújtott a törével, akkor annak maradt volna valami nyoma. Hatodszor, a feleség szerint ő eloldotta a férje kötelekeit az erőszak megtörténte után, a férje szerint azonban inkább a banditát kérte, hogy egyszerűen ölje meg a férjet, a bandita szerint pedig a férfiak megváltak a nőért. Hetedszer, a feleség és a férj szerint az erőszakútétel után a bandita a földre lökte (vagy rúgta) a nőt, a bandita viszont semmi ilyesmit nem vall. Nyolcadszor és végül, a férj túlvilágon szenvedő lelke beszél valakiről, aki kihúzta a mellkasából a tört, és így vér tolult a torkába, és e valaki nem lehetett a favágó, aki amikor a férj holttestét fölfedezte, az már olyan régen halott volt, hogy a vér mindenütt megszáradt.

Az operatőr, Mijagava Kazuo (Miyagawa Kazuo, 1908–1999), a fénnel játszik, és így mindig más megvilágításba kerülnek a dolgok: a négyféle történethez tulajdonképpen négyféle kameravezetés és operatőrművészeti megközelítés tartozik, amelyek illenek a tanúságtétvőnek a személyiségéhez, és kiegészítik a jellemét. A közvetlenül a Napba irányított kamera egyébként, amelynek e mozgásiránya elkábít, elvakít és összezavar, a rendezőnek az egyik védjegyévé vált. Annyi mindenesetre kiderül a szereplők *jellemrajzaiból*, hogy a *férj* mohó és kapzsi ugyan, de azért fontos és lényeges neki a társadalmi becsület, legalább is annak a látszata; és a története pontosan ekképpen válik tragikussá.

Megdöbbenő megfigyelés, hogy a *feleség* mindhárom elbeszélési esetben a férje halálát akarja; a nő lélektani szerepeknek a csodálatos sokszínűsége tárul ekképpen elénk: ő egyaránt lehet ártatlan gyermeki áldozat, méltóságteljes feleség, valamint örjögő és szenvedélyes bosszúálló is. A *rabló* állatias és ésszerűtlen, akit minden esetben elsősorban az érzékei vezérelnek: nem derül ki végül, hogy vajon inkább leesett a lóról, vagy pedig ténylegesen döglött kígyótól, illetve szennyezett és mérgezett víztől szenvedett, ahogyan azt ő állítja. Az egyik hazugsága a Napnál nyilvánvalóbban rá is bizonyul a rablóra, és mindezek a jellemvonásai együtt inkább a nevetségességhez, ezáltal pedig a vígjáték műfajához viszik őt közelebb.

7. Az elbeszélések értelmezésének kérdései

1. A résztvevőket megakadályozza saját öngazolási kényszerük abban, hogy a világot tárgyilagosan lássák és elfogulatlan leírást adjanak róla, mint tanúk. De vajon a külső szemlélő, az író birtokában van-e az igazságnak, tud-e, akar-e elfogulatlanul és általános érvennyel ítélni? Úgy tűnik, Akutagava következetesen elutasítja ezt. Ezzel kapcsolatban érdemes fölidéznünk azt, amit egy másik novellájában előadott talányos mese, *A borfőreg* értelmezési lehetőségei végső összegzésésként írt: „Hogy a válaszok közül melyik közelíti meg az igazságot, nem tudom. Csak azért írtam a történet végére ezen erkölcsi tanulságokat, hogy bemutassam: én is tudok úgy moralizálni, mint a kínai regényírók.” A *Rasomon* (a kiotói Vihar-kapu, mint a kereskedelmi útvonalaknak a városba vezető legfontosabb bejárata) helyszínével összekötött történetre (Akutagava

Bozótmélyben című novellájára) is áll, amit e másik mesére nézve összegzésként leírt. Ezen érvet erősíti, hogy az említett novellát közvetlenül Kínából hazatérése után – ahol négy hónapot dolgozott mint tudósító –, az 1922-es esztendőben írta.⁸

Kínálkozik azonban némi lélektani magyarázat is a négy szemtanú elbeszéléseinek az eltéréseire, illetve különböző hangsúlyaira, mégha nincsen is a kívülálló vagy a megítélni igyekvő befogadó számára megnyugtató megoldás arra, hogy voltaképpen mi is történt, hiszen mindegyik elbeszélésben van legalább egy olyasfajta elem, amellyel egy másik tanú alaposan ellentmondásba keveredik. Vannak olyan tények, amelyeket egészen bizonyosan tudunk és ismerünk; olyasfajta szempontok is vannak, amelyeket meglehetősen valószínűnek tarthatunk, és bizony joggal; végezetül pedig, vannak olyasféle dolgok, amelyeket egészen kivételes módon valószínűtlennek minősíthetünk.

Lehetségesnek tűnik az, hogy a történet egyes szereplői főként önérdekből és nagyfokú önzésből szándékosan hazudnak és másokat manipulálnak; az is elképzelhető azonban, hogy maguk előtti hízélgéssből önmagukat csapják be; esetleg viszont arról is szó lehet, hogy mindannyian csak bizonyos szempontból, és onnét is torzítva, egyfajta fénytörésben érzékelik a valóságot, és arról adnak másoknak számot, ahogyan magukat akarják látni az életben és a világban.

A *tanú* önző és önközpontú énje eltorzítja az eseményeket és értelmezésüket: még önmagát is becsapva és átengedve magát az emlékezet árnyjátékának, a tanú szépítésre és önfényezésre, önmaga szerepének kiszínezésére, a jelentőségének földísztésére és fölnagyítására, az előremutató közreműködése eltúlzására, illetve a hátrányos magatartásának visszafogására és az előnytelen viselkedése elkendőzésére ragadtatja magát. Az elhangzott tanúvallomások mindannyian éppen ugyanannyira hihetőnek és lélektani szempontból megalapozottnak tűnnek: még akár mindannyian igazak is lehetnének, mint afféle párhuzamos valóságok. A lelkiismeretnek és az indítóokoknak az alapos és eléggé nyugtalanító vizsgálatát követhetjük nyomon: tulajdonképpen mind a négy történet az azt elbeszélőnek a lelkiismeretében játszódik le.

2. Ha a mai *helyszínelői* módszertan és eszközrendszer az akkori nyomozóknak is a rendelkezésére állt volna, akkor el lehetett volna dönteni meglehetősen nagy biztonsággal és valószínűséggel vagy a bűnténynek a pontos lefolyását, vagy pedig legalább azt, hogy melyik tanúvallomás miben és mennyiben lehet igaz, és mi az, amiben egészen bizonyosan téved, torzít, hamisít vagy esetleg hazudik.⁹ Az alkalmazott kriminalisztikai tudomány ilyen értelemben a tanúvallomások jelentőségét egyre inkább háttérbe szorítja vagy szoríthatja; és a természettudományos módszereknek megfele-

⁸ Az időrendhez lásd: Gergely Á.: Időrendi táblázat Rjúnoszuke Akutagava életéhez. In *A vihar kapujában: Novellák* (2007). i. m. 198–200.

⁹ A japán jog egyes részleteihez lásd: Maros K.: *A japán, a kínai, a muzulmán, a hindu jogi kultúrák és modernizációs lehetőségeik*. Pécs 2008. [http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Maros_Kitti_Tezisek.pdf]

lő nyomozati kutatás és vizsgálódás e területen is a nagyobb tárgyilagosság irányába mozdítja lassan el a bűnügyek föltárását.

A földi és az emberi igazság reménytelen *összetettsége* és a bonyolultsága tárul föl előttünk az elsőre még viszonylag egyszerűnek tűnő történetben: minthogy az emberek nem képesek elmondani az igazságot, ekképpen az minden valószínűség szerint nem is válik ismertté soha.¹⁰ A sajátos, az egyéni és a személyes résztvevői nézőpont az irodalmi és a filmalkotás legfőbb üzenete szerint teljes mértékben lehetetlenné teszi, hogy a föltétlen igazságot bármikor megismerjük. Sőt, még a benső beszámolókat és a tanúvallomásokat türelmesen végighallgató, és azokat valamiképpen összeilleszteni igyekvő külső szemlélő sem mutatkozik képesnek arra, hogy a nagyobb – lehetőleg a teljes – képet a széteső szilánkokból összeállítsa.

3. Az első látásra talán meglepőnek tűnhetik, hogy az adott tanúk nemigen menetetik magukat, hanem – éppen ellenkezőleg – meglepő módon önmagukra vállalják a bűncselekmények elkövetését. Ennek legfontosabb oka az lehet, hogy önképük ép-sége, valamint a közösségi és a *társadalmi* megítélésük a leglényegesebb számukra, és ennek a megőrzését és az épen tartását még annak az árán is hajlandóak vállalni és megfizetni, hogy ezáltal kénytelenek még önmagukat is megvádolni a bűncselekmény elkövetésével. Mindez aláhúzza azon érdekes felelősséget, hogy az igazságszolgáltatásnak az esetlegesen beismerő vallomást tévő kihallgatott embert még önmagától is meg kell óvnia és meg kell védelmeznie.

Egy olyan japán és középkori társadalom, kultúra és közösség adja az események értelmezési keretföltételeit, amelyben a személyes becsületük, az emberi méltóság, az egyéni tisztesség, a csoportban betöltött fontosság, a büszkeség és a tekintély meg-óvása, megőrzése és védelme alapvető, sőt döntő jelentőségű.¹¹ A másik, a hátrányos lehetőség, illetve a beálló következmény egyenesen a dicstelenség, az arcvesztés, a nevetségessé válás, valamint a szégyen lehet. Ezeket az eshetőségeket viszont minden egyes résztvevő minden rendelkezésre álló erejével igyekszik és törekszik elkerülni, illetve azoktól minél távolabb tartani magát és az övéit is. A társadalom, illetve a társadalmi csoportok és az osztályok igen széles választéka tűnik elő az esettel kapcsolatban, és egyik réteg sem mutatkozik túlságosan kedvező fényben. Ha jobban beléggondolunk, a rendőrtisztén kívül tulajdonképpen egyetlen egy olyasfajta szereplő sincsen a történetben, akiről végezetül be ne bizonyosodnék, hogy romlott; vagy legalább is mindenféle erkölcsi jellegű kétértelműségek környékezik: egy egész civilizáció széthullásának, illetőleg lassú széttűnésének vagyunk tanúi magunk is.

8. A kerettörténet: az értékelői igazság

A film azonban nem csupán e per története, hanem egy másfajta „tárgyalással”, illetve megbeszéléssel is találkozunk a kerettörténetben. A keretes megoldáson belül is a film szerkezete egy bírósági tárgyalás vázára van fölfűzve, amelybe folyamatos visszate-

¹⁰ A japán igazságszolgáltatás kérdéséhez lásd: Zsarnay S.: *A jelenkori japán jogrendszer fejlődésének sajátosságai*. Budapest 1983.

¹¹ A korabeli japán társadalomhoz lásd: Tamás Cs. G.: *A „jelképes” császárság alkotmánya: Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből*. Pázmány Press, Budapest 2013. [<http://mek.oszk.hu/13300/13399/13399.pdf>]

kintések csatlakoznak be, ráadásul ugyanazon eseményeket többszörösen is elbeszéli, mindig egy kicsit másképpen. A címadó nagyméretű *kapu* – amely a főváros, Kiotó egyik legfőbb kapuja a tizenkettedik században – fölső szintjén halott emberek tetei találhatóak; egy nemrégiben elbocsátott szolga pedig kifoszt egy hullarabló öregasszonyt azért, hogy ő maga ne haljon éhen. A kapu tehát egy második, nem hivatalos bírósági tárgyalásnak is otthont ad, ahol a három véletlenül összeverődő beszélgetőtárs még egyszer megkísérli összeállítani az esetet, ámde nem pusztán a bozót mélyben történeteket, hanem az arra vonatkozó elbeszéléseket is. A címbe már beharangozott hatalmas esőben és irgalmatlan viharban játszódó kerettörténet tehát az emberi közösség, az isteni igazságosság, illetve az egész létezés értelmének az összefüggésrendszerébe emeli a rendkívül talányos és rejtélyes eseményeket. Mit mond el az ügy és a tárgyalása magáról az emberről, illetve az emberiségről?

A *közember*, aki a másik két jelenlévőt hallgatja, a férj különböző becsületközpontú aggodalmait osztja. A *favágó* – aki az első három történetet fölidézi – igazából gyanakodni akar, és éppen azért akarja ezt, mert ő maga is hazudik; ekképpen tehát még a rabló történetével tud a legjobban azonosulni az elhangzottak közül. A vándorszerzetes – aki a feleség történetét mondja el, alaposan át is érezve azt – ezzel szemben, elsősorban hinni akar, másokkal rokonszenvezni, és más emberekben megbízni. A legnagyobb viszály a pap lelkében játszódik le: mindezek hallatán elhagyja-e *hitét*, vagy éppen hogy megerősítheti azt, újra elköteleződve mellette? A film azt is bemutatja, hogy miként működik a hit. Nem a favágó állítja vissza a pap hitét, hanem önmaga erősíti meg azt újra. A kapuban összeverődött járókelők már elkezdik az eset és a valóság értelmezésének kemény és embert próbáló munkáját, mintegy a nézők képviselőiben, egyszerűsre mind őket is megelőlegezve.

Nézőként és befogadóként mindvégig az hajt bennünket előre, ahogyan követjük a film cselekményvonalát, hogy mi magunk is a dolgok mélyére ássunk, le egészen az alapokig, amelyekre a történések épülnek. Ezáltal meg akarjuk érteni az eseményeket, és össze akarjuk állítani a teljes vagy legalább egy teljesebb képet, illetve annak a meghatározó és jellegadó körvonalait. Kifejezetten megértéstani kérdésnek tekinthető az, hogy az emberek mint résztvevők a világ folyásában, tulajdonképpen a természetük szerint nem tehetnek semmi mást, mint hogy a tényeket, amelyekkel érintkezésbe kerülnek, a sajátos és a szükségképpen torzító egyéni szempontjaik szerint fogják föl, értik meg, és szintén ekképpen értelmezik is azokat. A film nem tagadja azt, hogy tárgyyszerűen is létezik valamifajta egészes valóság; azt viszont aláhúzza, szemlélteti és érzékelteti, hogy mi, emberek, képtelenek vagyunk a maga teljességében átlátni és fölfogni azt.

A hazugság nemcsak egy rendkívül mélyen gyökeredző emberi sajátosság, hanem – mint a halott férjnek a túlvilágról jövő vallomása is tanúsítja ezt –, kiirthatatlan is. Amennyiben már a legfőbb érték, az élet sincsen többé veszélyben, akkor se mondja el a halott lelke a teljes igazságot, még mindig marad valami igazságdarabka, amelyet el kell titkolni, vagy szépíteni kell, vagy cáfolni. Egyszóval, a legtöbbször még saját magunkkal sem tudunk őszintének lenni. Nincsen első kézből származó tájékoztatás, a másodkézből eredő pedig megbízhatatlan. Amennyiben viszont nem hihetünk az embereknek, akkor hamarosan a teljes erejével kitör az életünkben és a világban a zűrza-

var. És pontosan ez a borzalmas: nem lehetünk biztosak az erőszak felől sem, és nem lehetünk biztosak a jószívúságban sem. A bizalom teljesen megszűnik: ez pedig maga a pokol. Saját önző szempontjaink szerint átírjuk a világot, hogy mindig mi kerüljünk ki jól belőle, az igazság megismerésében viszont olyannyira segítségre szorulunk, mint egy magára hagyott *kisbaba*. Az egyetlen szereplő, aki mindvégig ott van – egyfajta nyilvánvalóan megbízhatatlan – tanúként a vihar kapujában, az maga a kisgyermek: az ő örökbefogadása egyébként a legjelentősebb rendezői hozzátételnek tekinthető a két történetnek az összeolvasztásához. És mint e kisgyermek, mi is pontosan egymásra vagyunk utalva, és kölcsönösen függünk is egymástól. Noha a film a halállal kezdődik, a vége viszont a születés és az újjászületés.

9. Az igazság, az igazolás és az igazságosság

Az angol nyelvben a címben szereplő japán kifejezés – a *Rasómon* – manapság már egy olyasfajta kirakós rejtélyt vagy egy afféle megoldandó rejtvényt jelöl, amely végezetül egyáltalán nem áll össze valamiféle egybefüggő egészzé. A jogtudományban, illetve a jogi gyakorlatban és a jogalkalmazásban pedig e japán eredetű angol kifejezés egy olyan helyzet jelent, amelynek pontos megértésekor és a megfelelő értelmezésekor valami miatt egyáltalán nem lehetséges semmiféle végső és végérvényes következtetések levonása. Mindennek az oka akár az is lehet, hogy a bizonyítékok korántsem elegendők; akár pedig az, hogy végezetül túlságosan is ellentmondásosoknak és össze nem függőnek bizonyulnak a kiterjedt vizsgálat során.

A *Rasómon-hatás* pedig ennek megfelelően azt jelenti, hogy egy adott esemény résztvevői, illetve az abban ilyen vagy olyan módon érintettek valószínűleg teljes mértékben ellentmondásos beszámolókat fognak adni arról, hogy valójában pontosan mi is történt. A büntetőjogban és a büntetőeljárás jogban ekképpen tehát a tanúvallomások reménytelen és helyrehozhatatlan elfogultságának, az irodalomtudományban és az irodalomelméletben pedig a teljességgel megbízhatatlan elbeszélőnek az érzékeltetésére is használják a művet, illetve a fogalmat. Márpedig a filmben a megbízhatatlan elbeszélők olyan hatalmas tömegével találkozunk, hogy szinte teljesen elveszítjük a támpontokat azt illetően, hogy ki mond igazat, mennyire, és mi is volna valójában az igazság.

Van olyan tanúvallomás, amely legalább négyszeres szűrésben és fénytörésben ér el a befogadóhoz: a szamuráj történetét egy szellemlátó személy mondja el, de minderről egy közember elbeszéléséből értesülünk, mégpedig egy mozifilmben. Higgyünk-e a filmnek, amely arra buzdít, hogy ne bizzunk senkiben és semmiben? A rendező is éppen annyira megbízhatatlan elbeszélő, mint filmje szereplői. A filmművészettel kapcsolatban is fölteszi tehát ugyanazon kérdést: vajon az az igazság ügynöke és eszköze, vagy éppen hogy mindig elfödi vagy átírja az igazságot és a valóságot? A rendező ugyanis mindent megtesz, hogy megingassa a nézők és a befogadók hitét és bizalmát a cselekményben és – általánosságban véve – magában a mozgóképben mint művészeti ágban: a viharos kapu végül is elbizonytalanít, elárul és magunkra hagy bennünket. De minket vajon zavarna a film mint hazugság, amennyiben azért érdekes és értékes marad?

A rendező egy nagy egzisztencialista gondolkodó és alkotó, vagyis a létezésnek a helyét és az értelmét boncolgató kérdéseknek és kételyeknek a föltevője; ugyanakkor egy humanista tanúságtévő is, hiszen az emberiséget elítélő jelen munkája egyben hatalmas művészeti csúcspontokat is jelentő alkotás.¹²

¹² Az *International Movie Database* (IMDb), valamint a *Rotten Tomatoes* elnevezésű honlapok fölsorolásából fölhasznált filmelemzések szerzői ábécésorrendben a következők: Adams Sam, Addict Ben, Alexander Theo, Ali Murtaza, Allen Keith, Anderson Jeffrey M., Antulov Dragan, Atanaszov Szvet, Austin C., Authority D., Beck Sanderson, Behrens Ulrich, Berardinelli James, Bilge Hakan, Booth Simon, Born N., Bowen Chuck, Bracken Mike, Bradshaw Peter, Breakdown D., Buchet Christophe, Burr Ty, Canth Jitendar, Castor A., Chabot George, Cheong A., Clifford Robin, Colin B. F., Columb Simon, Copeland Edward, Cowboy P. V. T., Cracknell Ryan, Critic F., Cross Richard, Crowther Bosley, Danziger Jon, Davis Zach, Devillavilla Carlos, Diezmartinez Ernesto, Digg R., Diva M., Doblmann D., Dorris Derek, Drifter A. C., Duhamel Brandon, Ebert Roger, Ehrlicher Frank, Erickson Glenn, Escareno Steven, Esther John, Ewing James, Fanatic F., Farmer John, Fauth Jürgen, Flores Steven, Four F., Fredriksson Marcus, Funari J. D., Gardner Colin John, Ghumare Shantanu, Giles Rob, Gliance A., Gline D., Gnome M., Gonsalves Rob, Griffin Danél, Guide T., Gurney David, Hammer Flash, Harvey M., Hathaway Andrew, Heffernan Matt, Heilman Jeremy, Holland Norman, Holm D. K., Horsley Carter B., Hunter Allan, Icine I., Izzi Alessandro, Jacobson Michael, Jajodia Rahul, Jardine Dan, Johnston Trevor, Kantorates C., Kendrick James, Koller Brian, Larsen Josh, Lee Andante, Levit Donald J., Levy Emanuel, Lieberman Jonny, Livant Ben, Long Christopher, Luedtke Chris, Lybarger Dan, Man M., Mapes Marty, Merkhani Laween, Mészáros Márk, Miner Kyle, Minow Nell, Monster N., Montgomery Daniel, Murray Angus Wolfe, Murray Stephen O., Nefjodov Jevgenyij, Nehring E., Newman Kim, Nöding Oliver, Null Christopher, Oeil E., O'Sullivan Michael, Ottaviani Ludovica, Palermo Mark, Papamichos Jim, Parent Michael, Passi Federico, Pencerencidisz Jannisz, Petimezasz Dimitrisz, Prigge Matt, Prigge Ted, Redwine Ivana, Reineke Robert, Rich Jamie S., Richards Jonathan F., Rickey Carrie, Roscoe J. P., Rosenbaum Jonathan, Roten Robert, Rotweiler M., Rubino Michael, Saputra Akbar, Scheib Richard, Schneider Matt, Schwartz Dennis, Scrutchin Michael B., Selzer Manfred, Ser Agne, Sibbald Vanessa, Sindelar Dave, Skutle Brian, Small Courtney, Smith Ben, Smithy Cole, Spurlin Thomas, Stevenson Billy, Stott Iain, Sufi F., Taylor Rumsey, Thingvall Noel, Thomas Rob, Thompson Bill, Thompson Luke Y., Thompson Peter, Time M., Times D., Tjin Diana, Tobias Scott, Tooze Gary W., Variety S., Veenstra Frank, Verniere James, Villaca Pablo, Wanglund Colleen, Watts A., Webb Andy (Andrew), Weiler A. H., Westcott Brad, Westhoff Jeffrey, Winnert Derek, Wunderlich Dieter.

Gyilkosságból népköltészet (Helyi népballadák a jogtörténeti kutatás szolgálatában)

LANCZENDORFER ZSUZSANNA

Tanulmányomban két helyi (Győr-Moson-Sopron megyei) népballada alapjául szolgáló gyilkosság történetnek jogi dokumentumait, jogi háttérét ismertetem.¹ Arra szeretnék a kutatásommal rávilágítani, hogy a folklórkutatás milyen jogtörténeti adalékokat tárhat fel. Ez fontos lehet a jogtörténet számára, bár a jogtörténeti kutatásokat természetesen uralja a kiemelt történelmi események jogtörténeti vonatkozásainak ismertetése, de a jog tömeges érvényesüléséről, a mindennapok jogáról alig tudunk valamit. Ezek a történetek rávilágítanak nemcsak arra, hogyan nyomoztak, hoztak határozatot és hajtottak végre ítéletet a korabeliek, hanem arra is, hogy hogyan látszódik a jog az egyszerű emberek szemszögéből.

Anyai nagyszüleim falujában, Felpécen 1996-ban találtam egy új stílusú balladát.² A balladahősnő, a felpéci evangélikus kisenemesi családból származó Dely Mária, akit a ballada szerint vízbe ölt egy molnárlegény. Ennek a szájhagyományban gazdagon élő (24 balladavariáns, 16 igaz történet) szomorú történetnek valós elemeit kutattam fel. A balladát indukáló tragédia okának feltárására ösztönzött az az információ, miszerint Dely Mária ismert, élő személy, ráadásul rokonom is volt.

A levéltári kutatás alapján megtaláltam az áldozat születési és halálozási adatait (1854. szept. 13; 1874. szept. 8.). Fontos információval szolgált a halotti anyakönyv „észrevétel” rovata, miszerint: a „Vesszősi malomban örölvén vízbe fult”, valamint a temetés helyének, napjának feltüntetése: „Rév-falu sept. 14.”³ Így a dokumentumok alapján ismertté vált a tragédia ideje és helyszíne.

A Pusztai járás Főszolgabírójának Mutató és Iktató Könyvében megtaláltam a lány köröztetési adatait: „Dely Mária felpécsi illetőségű Dunába fult egyén hullája köröztetik.” valamint a Győrmegeye, Tó-sziget és Csilizköz járás Iktató Könyvében 1874: „Dely Mária felpécsi hajadon személy leírásakörözés végett.” jegyzetet.⁴ Az utóbbi dokumentum bánatomra levéltári selejtezés áldozata lett.

¹ Terjedelmi okok miatt ezekből is csak néhány reprezentatív dokumentumot tudok bemutatni.

² A ballada kutatás- és eseménytörténeti forrásai, szöveg- és dallamelemzéseai olvashatók: Lanczendorfer Zs. – Gülch Cs.: *A vérző lilium. Dely Mária balladája a néphagyomány és a költészet tükrében*. Győr 2003.

³ A győri evangélikus gyülekezet Halotti anyakönyve. VII. kötet 1864–1883.

⁴ Pusztai járás Főszolgabírójának Mutató Könyve 1874. Lásd GYMSM: GYL., IV. B. 462. a. 1874-es

A 19. századi bűntény felgöngyölítésében nagy segítséget nyújtottak a további levéltári dokumentumok, így a *Győr Vármegye Csendbiztosi Hivatal Iratai*-nak áttekintése. Az 1874-es szeptemberi jelentésben Petrovits József pandúr tizedestől részletes leírást kapunk a lány holttestének felkutatásáról és megtalálásáról: „10-én Az egészségrendőr csapat kiküldetett a tettes szolgabíró ur⁵ rendelete folytán, miszerint fo hó 8 és 9-dik közti éjjel, a vefszösi malom csoport egyikéből, Dely Mári fölpétzi hajadonő a dunába esett, és hogy a hullátt szemmel kísérvék, s föltalálása esetén azonnal jelentsék.”⁶ Kutatásomhoz a szeptember 13-án leírt jelentés adott újabb támpontot: „...két rendőr pedig kiküldetett a tettes szolgabíró ur rendelete folytán, miszerint az állítólagosan vízbe esett nő hullája ugyan a vefszösi malom csoport egyikénél nevezetefsen Ács Mihály malmánál kifogatott, s a két rendőr a hullát bonczolás véget a Révfalusi temetőbenni halotti bódéba szállították, és hogy a hullát más egyén ne érintse, ottanis strázsálták még a bonczolás megtörtént.” A jelentésekből tehát kiderült, hogy a tragédia 1874. szeptember 8-ról 9-ére virradó éjjel a vesszösi malmok egyikénél történt, a vízbefúlt leány holtteste azonban csak 13-án került elő. Az is nyilvánvaló, hogy a hatóság már ekkor bűntényre gyanakodott. A levéltári kutatást azzal folytattam,⁷ hogy a bűntett helyét, az úgynevezett „vesszösi” malmot kerestem. Kiindulási pontként a „vesszösi” elnevezés szolgált, azonban ilyen nevű malom a korabeli malom-könyvekben nem szerepelt. Feltehetően a „vesszös” jelző az adott időben nem hivatalos, de közismert hely megjelöléséül szolgált. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a korabeli sajtóban „úgynevezett” jelzővel és idézőjelben tüntették fel. Czigány Béla dunai malmokkal foglalkozó írásában is találtam egy, a helyszínről áruklodó részletet: „A révfalusi malmok a Füzes erdő felső csúcánál ott álltak, ahol a Duna az újfalui úttól elkanyarodik, az úttól 4-500 méterre.”⁸ Az 1913-as katonai térképen meg is találtam nem messze Újfalutól, a Füzes erdő mellett egy vízimalom jelölést.⁹ Sikerült a gyilkos molnár rokonát is felkutatnom, aki személyesen mutatta meg nekem a tett helyszínét és a lány – azóta már nem található – sírhelyét a Révfalui temetőben. „Újfalú felé, a Kerekes tónál...”¹⁰

A ballada keletkezéstörténetének kutatásában nagy előrelépést jelentett egy újabb forrástípus, a helyi sajtó, pontosabban a Győri Közlöny¹¹ erre az időszakra vonatkozó számainak áttekintése. Az 1874. szeptember 17-i számában „Rejtélyes eltűnés” cím

Mutató Könyv és Iktató Könyv, 3094., valamint Győrmege, Tösziget és Csilizköz járás Iktató Könyve. 1874. Lásd GYMSM: GYL, 2407. IV. B. 464. b.

⁵ Tekintetes Jankó Elek „Győrmege Csendbiztosa”.

⁶ „Tösziget és Csilizközi járás pandúr tizedesétől. Félhavi jelentés a rendőri szolgálatról. Szeptember hó 1 sejtől 16 tig.” Lásd GYMSM: GYL, IV. B. 406. Győr Vármegye Csendbiztosi Hivatalának Iratai 1874. Csendbiztos félhavi jelentésének 10-i bejegyzése.

⁷ Megjegyzem újabb balladavariánsok, dokumentumok kerültek elő azóta is. Lásd: Újabb adalékok egy balladakutatáshoz, avagy egy ballada utóélete. *Mindenes Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára.* [Artes Populares 21.] ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest 2005. 407–418.

⁸ Czigány Béla: Adatok a Győr megyei hajósmolnárok életéhez. II. *Arrabona* 1963/5. 213.

⁹ Lásd GYMSM: GYL, Katonai Térkép, Fotókópia, 1913., A „vesszös” helynév nem szerepel Pesthy Frigyes helységnevtárában. (Kézirat), XIX. sz. 18. k., Győr vm. 268 r – 420 r. Lásd GYMSM: GYL, FML/ 52. Fol. Hung: 1114.

¹⁰ Köszönet érte! Anonimitást kért. Uo.: Lanczendorfer – Gülch: i. m. 117.

¹¹ *Győri Közlöny.* Politikai vegyes tartalmú hetilap. Kiterjesztve Komárom- és Mosony-megyékre, továbbá Pápavidék- és Rábaközre. Megjelenik hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnapon. Felelős szerkesztő és kiadó: Mersich József.

alatt beszámolót találhatunk egy felpéci leány eltűnésének körülményeiről, helyéről. Az újságcikk megemlíti az „ugynevezett »vesszős«”-i malmot, és azt is megtudhatjuk, hogy D. I. felpéci gazda 19 éves leányát, – aki akkor már menyasszony volt – küldte el kocsisával a malomba őrletni. A cikk arról is tudósít, hogy a vízbefúlt lány holttestét vasárnap megtalálták, és a törvényszéki boncolás eredményeképpen feltételezték: bűntény áldozata lett, ezért a tetthelyen tartózkodó molnárlegényt azonnal őrizetbe vették.¹²

A Győri Közlöny 1875. XIX. évfolyam február 18-i számában „Érdekes végtárgyalás leend” kezdettel megjelent egy újabb írás, amely már közli az áldozat, Dely Mária és a fővádolt győri illetőségű molnárlegény, Török József nevét.¹³ A vádolt nevének ismerete újabb lendületet adott a további levéltári kutatásoknak, mivel a malmok nyilvántartásának egyik szempontja tulajdonosuk neve. Czigány Béla tanulmányában a „Révfalusi malomcsoport” címszónál meg is találtam a malom tulajdonosok egyikében a vádolt édesapjának, Török Mihálynak a nevét,¹⁴ miután a Győr-Révfalusi Plébánia 1849-ik évi anyakönyvéből kiderült, hogy Török Józsefnek, Török Mihály révfalusi molnár volt az édesapja.¹⁵ Reményeimnek megfelelően a Győri Közlöny-t továbbra is foglalkoztatta a bűneset. Az 1875. év február 21-i vasárnapi száma, „A törvényszéki tereméből” címmel, közölte a vádlevelet is, „mely szerint Török József Dely Máriát midőn ez a malomba őrlés végett gabonát vitt, érzéki gyönyöreinek kielégítésére kívánta felhasználni, mely szándéka a hajadon ellenszegülése miatt nem sikerülvén, Török a leányt a malom deszkáihoz vágta, s alélt állapotában a Dunába dobta, s midőn a leány menekülni akart s a malom lánczaiba kapaszkodott, Török egy ladikon hozzá közeledett s egy evezőlapáttal fejbe ütötte, sőt midőn a leány felbukkant, Török az evezőlapáttal őt a víz alá szorította, minek következtében Dely Mária megfult. Ez esetről Ács Benedek molnárlegénynek tudomása volt, de mindennek daczára a vizsgáló bírót kihallgattatása alkalmával tévútra vezetni iparkodott, miért is bűnpalástolás miatt vád alá helyeztetett. Vádoltak a tény elkövetését a vizsgálát alkalmával beismervén, felolvasott vallomásaikat helyben hagyták s megerősítették.”¹⁶ A boncolás mindezeket a testi sérelmi nyomokat (fojtogatás nyomai a torok környékén, lapátütés nyomai a fejen) igazolta: „Az orvosi látleletből kiderítve látszik, hogy Dely Mária torkán fojtás csakugyan eszközöltetett, továbbá, hogy azon sértések, melyek a lapáttal fején ejtettek halálának közvetlen és föltétlen okozói valának.”¹⁷ A nemi erőszak megtörtént, Dely Mária defloreálása viszont nem: „... anynyi azonban bizonyos miszerint, miután a leányon a nemi kielégítés semmi jele nem látszik, a kísérlet nem lehetett valami nagyon közeli.”¹⁸ Az ügyész a gyilkos számára egyetlen

¹² In: Győri Közlöny, (továbbiakban: GY. K.) 1874. XVIII. évfolyam 75-ik szám, szeptember 17-én, csütörtök, 309.

¹³ In: Gy. K., 1875. XIX. évfolyam, 14-ik szám, február, 18-án, csütörtök, [3].

¹⁴ „Nagy Imrétől 1852-ben az egész malmot Csabi Pál vette meg, aki 1873-ban annak háromnegyedét eladta Török Mihálynak.” Czigány Béla: Adatok a Győr megyei hajómolnárok életéhez. VI. Arrabona 1970/12. 203.

¹⁵ Az 1849. évi Győr-Révfalusi Plébánia Anyakönyvében találhatjuk Török József kereszteleési adatait: „A Szülék: Török Mihál és Srokl Aloysia Rkath.” Máshol Stokl. Lásd Győr-Révfalusi Szentháromság Plébánia, Győr.

¹⁶ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 15-ik szám, február 21-én, vasárnap, [2].

¹⁷ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 16-ik szám, február 25-én, csütörtök, [2].

¹⁸ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 18-ik szám, mártius, 4-én, csütörtök, [2].

enyhítő körülményt sem talált és kötél általi halál ítéletét kérte.¹⁹ Szerencsémre, a Győri Közlöny későbbi számai részletesen tájékoztattak a per állásáról és az ítéletről. Szó szerint közölték az ügyész, dr. Némethy Ernő vád-, valamint Wottitz Károly ügyvéd védőbeszédét és viszontválaszaikat, egy korabeli győri gyorsíró, Leszlauer Imre jegyzeti nyomán. A védőügyvéd beszédében hangsúlyozta: „*Török József amit tett, azt az indulat legmagasabb fokán lélektani kényszer, veszélyes fenyegetődzés és elviselhetetlen gyötörtetés hatása alatt mondanám vélt önvédelem képen követte el, tehát oly körülmények alatt, melyek az ember öntudatát, elhatározási akarátát, megszüntetik, amelyek tehát mentő körülményeknek neveztetnek és büntetlenséget eredményeznek.*” Wottitz Károly kéri, hogy, „*Török József által elkövetett tett ne tekintessék gyilkosságnak, hanem ugynevezett szándékos emberölésnek*”, mivel „*a gyilkosságtól lényegesen különbözik, a meg nem fontolt rögtönös szándékban áll, miért is mind elhatározásának, mind létesülésének a beszámíthatást védképp ki nem záró indulatos felgerjedésben, nagy zavarban, közbejött érettebb megfontolás nélkül kell történnie.*”²⁰ A védőbeszédéből kiderül az is, hogy ez a brutális gyilkosság „*nemcsak a szegény áldozat rokonainak kedélyét méltó elkeseredésre felzaklatta*” de „*az élő jogérzetet kebelében hordó közpolgárságot is felzúdította*” Ezt a tényt fontosnak tartom a ballada keletkezése és fennmaradása szempontjából. A védőügyvéd beszédében a „*felkorbácsolt nemi ingert*”, a „*bosszútól lihegő leány*” fenyegetéseit, hogy a történetek atyjának és feleségének feljelentetni fognak, illetve védenca „*feddhetetlen előéletét*”, „*rendes szorgalmas és munkás életét*” hozta fel Török József mentségére. Enyhítő körülményként említi azt is, hogy a Dely család vétett az illem és szokás ellen: „*mely szerint egy fiatal erőteljes és csábító külsejű leány egymaga malomba küldetik, oly helyre, ahol tudni, hogy a leány egy legénnyel egymaga marad egész éjjel*” és kérte, hogy „*a Török József által elkövetett tett ne tekintessék gyilkosságnak, hanem ugynevezett szándékos emberölésnek.*”²¹ Az ügyész viszontválaszában az újabb vallomást több ponton támadta, és kiállt korábbi feltevése mellett, hogy: „*A vizbetaszítás megtörtént – a leány felkapaszkodik a hajó láncrezra – a gyilkos utána megy és fejét összezuzza és – ismét látván, hogy a leány a part felé tart – utána siet és elbuktatja – az egész éjen át a malomba marad és senkit sem értesít. Elfogatása után iparkodik a vizsgáló bírót félrevezetni és társára ragasztani a bűntényt.*”²² Az ügyész és ügyvéd szöcsatáját a Győri Közlöny 1875. szám június 6. száma zárja le, amelyben hírt adnak az ítélet helybenhagyásáról: „*Dely Mária gyilkosa Török József molnárlegény ellen hozott elsőbíróági ítéletet a királyi ítélőtábla f. hó 3- án 5778. szám alatt helybenhagyta.*” Egyik rokonomtól, Reider Józsefnétől megkaptam a család tulajdonában levő végzés másolatát, amely igazolta az újságban közölt hírek megbízhatóságát. Az írásból az is kiderült, hogy a panaszló Dely Lajos, az áldozat bátyja. A végzésben felsorolták a beidézett vádlottak (Török József, „*gyilkosság bűnténye*”, Ács Benedek, „*bűnpártolás miatt*”) és a tanúk nevét is.

Még két másik győri újságban, a Szabad Polgárban és a Győri Figyelőben is ráakadtam Dely Mária tragédiájával foglalkozó hírekre. A Szabad Polgárban, „*a győrmegyei és városi ellenzék közlönyé*”-nek 1874. szeptember 10-i számában ez állt: „*Dely Mária fel-*

¹⁹ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 16-ik szám, február 25-én, csütörtök, [2].

²⁰ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 17-ik szám, február 28-án, vasárnap, [1-2].

²¹ Uo.

²² In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 18-ik szám, mártius 4-én, csütörtök, [2].

péczi születésű 20 éves hajadon f. évi szept. 8-án a győri vesszősi malmoknál a Duna martaléka lett, kéretik a megtaláló az illető hivatalnál vagy a szerkesztőségnél azonnal jelenteni.”²³ A szeptember 20-i számban már azt közölték, hogy Dely Mária holttestét megtalálták: „Dely Máriának, kiről lapunk 73. számában közöltük, hogy a Dunába esett, hulláját már kifogták. A hulla fején több rendbeli sérülések lévén észrevehető, vizsgálat indítatott meg, melynek eredménye folytán constatáltatott, hogy Dely Mária erőszakos támadás áldozata lett és hullája a tettesek által a Dunába dobatott. A tettesek már kézre vannak kerítve.”²⁴ Az újság szeptember 24-i száma a gyilkost is megnevezte. Figyelemreméltó az a híre is, miszerint a gyilkost, rokonai a győri börtönben megmérgezték, így kívánták őt a vizsgálat alól „megmenteni” és a várható súlyos büntetéstől megkímélni. „...a főbűnös bizonyos Török nevű molnárlegény, kinek rokonai, hir szerint, megmérgezett ételt küldtek be a börtönbe, hogy a vizsgálat és büntetés alól halál által szabadítsák. Most Török kórházban van, minthogy rajta elmeháborodás jelei mutatkoznak.”²⁵ Ebből a cikkből még az is kiviláglik, hogy egy harmadik sajtóorgánium, a Győri Figyelő is tudósította olvasóit az eseményekről: „Ezen ügyre vonatkozólag nem hagyhatjuk megrovás nélkül a »Gy. Figyelő« ujdondászát, aki Dely Máriát valami »Dely nevű parasztleány«-nak²⁶ mondja, mert mi már a »paraszt« szót egyáltalán nem ismerjük. Dely Máriára pedig e kifejezés annál kevésbé alkalmazható, minthogy ő régi nemes és birtokos család ivadéka.” A vitát a Győri Figyelőben megjelent információ indukálta: „A mult héten valami Dely nevű parasztleányon elkövetett gyilkosság, nagyban foglalkoztatja kir. törvényszékünket. T. Szabó János vizsgáló bíró úr a három letartóztatott egyént kihallgatván kiderült, hogy egy Török nevű molnárlegény szerepel mint főbűnös! Hir szerint ennek rokonai a napokban méreggel kevert ételeket küldöttek neki, hogy így az igazságszolgáltatás karjából a halál karjába segítsék. Ha ez igaz, egy második büntény forog fenn, mely szintén vizsgálat tárgyát fogja képezni. Török elmeháborodás jeleit mutatván, kórházba vitetett.”²⁷ A Győri Figyelő a Szabad Polgár írására reagálva jelentett meg egy cikket „Paraszt vagy nem paraszt” címmel: „A »Sz. P.« mult csütörtöki számában megrója e rovat vezetőjét azon okból, mert a meggyilkolt Dely-leányt »paraszt leány«-nak nevezte, holott az nemes családból származik; továbbá azt állítja, hogy most már nem létezik paraszt.”²⁸ A lap hírt adott a tárgyalás befejezéséről is és egyben gratulál a vizsgálatot levezető bírónak: „Ama, lapunkban is említett büntényben, mely városunkat oly izgalomba hozta, s melynek szerencsétlen áldozata Dely Mária, a törvényszéki vizsgálat vasárnap befejeztetett. A főbűnös Török József molnár-legény ki bűnét az erélyes és szakavatott vizsgálat

²³ In: Szabad Polgár. (Továbbiakban: Sz. P.) 1874. III. évfolyam, 73. szám, szeptember 10-én, csütörtök [3]. (Szabad Polgár. A győrmegyei és városi ellenzék közlönye. Hetenként kétszer, vasárnap és csütörtökön megjelenő politikai, közgazdászati és kereskedelmi lap.)

²⁴ In: Sz. P. 1874. III. évfolyam, 76. szám, szeptember 20-án, vasárnap [3].

²⁵ In: Sz. P. 1874. III. évfolyam, 77. szám, szeptember 24-én, csütörtök [3].

²⁶ Abban az időben egy nemesi származású lányt nem „parasztot” le az újság, még tájékozatlanságból sem. Külön cikk jelent meg „Paraszt vagy nem paraszt?” címmel a Győri Figyelő (1874. 39. szám, szeptember 30. szerda.) A lány születési anyakönyvében is feltüntették édesapja neve előtt: „N. Dely István”.

²⁷ In: Győri Figyelő. (Továbbiakban: Gy. F.) 1874. Második évfolyam 38. szám, szeptember 23-án, szerda, [3]. (Győri Figyelő. Társadalmi, Közművelődési és Szépirodalmi Hetilap. A Győr Városi Bizottmányi Reform-Kör, a Győri Ismeretterjesztő Egylet, a Győri Ének- és Zene-Egylet és a Győri Kereskedő Ifjusági Önképző Kör Hivatalos Közlönye. Megjelenik hetenként egyszer, mindig szerdai napon. Felelős szerkesztő: Rajz Ferenc. Kiadó és laptulajdonos: Ehler Antal.)

²⁸ In: Gy. F. 1874. Második évfolyam 39. szám, szeptember 30-án, szerda, [3].

következtében be is vallotta. A főérdem bizonyára a derék vizsgáló bírót, Szabó Jánost illeti. Éljen!”²⁹ A törvényszék Török Józsefet „kötél általi halálra” a másodrendű vádlottat, Ács Benedeket pedig „bűnelpálostolás” miatt egyhavi börtönre ítélte.³⁰ Az ítélet ellen mindkét vádlott fellebbezett. Figyelmet érdemel az az újságírói megjegyzés, hogy a tárgyaláson résztvevő „hallgatóság száma 250-280 egyénből állott.”³¹ A „végtárgyalásra” szóló jegyeket a Győri Közlöny is reklámozta: „Jegyek a végtárgyaláshoz kaphatók Szentmihályi Kálmán kir. tvszéki jegyző urnál.”³² A hallgatóság magas száma jelzi, hogy a bűnügy nagy vihart kavart és a pert fokozott érdeklődés kísérte. Mindez magyarázhatja a Dely Mária tragédiájáról szóló ballada viszonylag gyors megszületését és elterjedését.

A balladahősök személyének, sorsának felderítéséhez további támpontot adott az 1874-es és 1875-ös börtöntörzskönyvek áttekintése. Az 1874-es 213. és 256. törzskönyvi szám alatt szerepel a másodrendű vádlott, Ács Benedek molnár, akit egyhavi börtönbüntetésére 1874. szeptember 14-én vettek őrizetbe.³³ Az 1874-es 262. börtöntörzskönyvi szám alatt szerepel Gaszt (Kaszt) András, akit Török József első tanúvallomása alapján, szintén gyilkosság gyanújával vettek őrizetbe 1874. szeptember 18-án, de október hó 5-én szabadlábra helyeztek. Török József mindkét iratban büntársukként van feltüntetve.³⁴ Török József törzslapjáról megtudjuk, hogy 1874-ben 27 éves, nős, vagyontalan ember volt, éltek a szülei, büntetlen előéletű. Kiderült az is, hogy szándékos emberölés miatt tartóztatták le 1874. szeptember 10-én, 1875. szeptember 24-én pedig az „elitáltak közé soroltatott.”³⁵ A törzskönyv részletes személyleírás is ad az elítéltről: Török József középmagas, erőteljes testalkatú, „gömbölű” arcú, hegyes állú, barna bőrű és hajú, szürke szemű, hiányos fogazatú, kis barna bajuszt viselő férfi. Különös ismeretőjeleként említették meg a mellén lévő „eper folt”-ot. A rokonok emlékezete szerint „Török Jóska egy jó megjelenésű legény vót.” A „kivonat az utolsó ítéletből” rubrika újabb információval szolgált: „Szándékos emberölés bünténye miatt a m. kir. Curia 1875 évi 5816 száma alatt... 18 évi börtönbüntetésre ítéltetett.” A büntetés megkezdésének napja, 1875. szeptember hó 24, annak várható utolsó napja 1892. szeptember hó 10. Török József a törzskönyv bejegyzés szerint „1875 évi október hó 30 án Illovai országos fegyintézetbe szállítatott.”³⁶ A Győri Közlöny 1875. április 4-én vasárnap megjelent száma is tájékoztat arról, hogy az ítéletet megváltoztatták: „Török József révvalusi molnárlegény ellen a helybeli kir. törvényszék által hozott halálos ítélet a kir. ítélő tábla által 18 évi súlyos börtönbüntetésre változtatott. Az ítélet fellebbezés folytán a legfőbb ítélőszékhez lett felterjesztve.”³⁷ A 19. század végén az illavai fegyház az egyik legszigorúbb fegyin-

²⁹ In: GY. F. 1874. második évfolyam 40. szám, október 6-án, szerda, [3].

³⁰ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 15-ik szám, február 21-én, vasárnap, [2].

³¹ In: GY. K., 1875. XIX. évfolyam, 15-ik szám, február 21-én, vasárnap, [2].

³² In: Gy. K., 1875. XIX. évfolyam, 14-ik szám, február, 18-án, csütörtök, [3].

³³ Börtön Törzskönyv. Értesítő jegyzéke az 1874. évről az előzetesen letartóztatott vizsgálati foglyoknak. 213. és 256-os törzskönyvszám. Lásd GYMSM: GYL, VII. 5. A Győri Kir. törvényszéki fogház iratai.

³⁴ Uo. 262-es törzskönyvszám.

³⁵ Uo. 212-es és 247-es törzskönyvi szám.

³⁶ 1875. év Börtön Törzskönyve, 17-es törzskönyvi szám. In: GYMSM: GYL, VII.5. a Győri Kir. törvényszéki fogház iratai. Az illavai (Trencsén vm.) országos fegyintézetben, ez időben, a 10 évnél hosszabb fogságra ítél fegyenceket tartják.

³⁷ In: Gy. K. 1875. XIX. évfolyam, 27-ik szám, április, 4-én, vasárnap, [3].

tézetek közé tartozott.³⁸ Mivel a gyilkos sírját nem találtam meg a révfalusi temetőben, feltételeztem, hogy Illaván halt meg. Elutaztam oda, és az illavai fogház iratait őrző Bytča-i³⁹ Területi Levéltárba (Statneho Oblastného Archívu, Bytča), ahol megtaláltam Török József börtönkönyvét és elhalálozására vonatkozó adatokat. Megtudtam, hogy 1879. április 21-én hunyt el. Ezt a törzslapján egy kereszt és mellette a dátum jelölte.⁴⁰ A börtöntemetőt időközben megszüntették, a sírokat „*eldózerolták*.”⁴¹ A Révfalusi Plébánia halálozási anyakönyvének másodpéldányában azonban az is szerepelt, hogy „*Török József molnár legény, volt férje Ács Alojziának április 23*”-án, „*Illaván*” temették el.⁴² Mint az iratokból kiderült, Török József és a bűntárs, Ács Benedek sógorok voltak.

A szövegelemzés során összevettem a ballada szövegeket a jogi történéssanyaggal, s így megállapíthatóvá vált, hogy a peranyag és a folklóranyag nem egyezik meg.⁴³ Az utóbbi szerint régóta ismerték és szerették egymást a fiatalok: „*Nekem úgy mesélte el a család, hogy udvarlója volt, azt mondták nekem, hogy ottan beszélgettek, csónakáztak. A leány megmondta, hogy szakítanak, és mérgeiben a ladikból beledobta a vízbe, aztán az evezőlapáttal nyomta le a vízbe*” – mesélte a gyilkos rokona. Tehát szerelemfélétsébből ölt a molnárlegény. A társadalmi konfliktusnál (a lány nemes, evangélikus, a fiú katolikus, szegény) erősebben érvényesül a szerelmi konfliktus. A valós személyek közül több balladavariánsban szerepel név szerint a balladahősnő bátyja, Dely Lajos, aki értelmiségi és a győri jogakadémián végzett körjegyző. A gyilkos neve nem szerepel a balladaszövegekben, az adatközlők is csak azt tudták, hogy „*kutya*”, „*huncut molnár*” volt. A folklór szempontjából nem a pontos megnevezés, hanem az erkölcsi

³⁸ Itt kell megemlítenem a Vasárnapi Ujság 1874. 45. száma 716. oldalán megjelent hírt, Fegyencek munkálkodása címmel: „*A munkácsi, váci, lipótvári és illavai fegyencek majdnem 3000-en a lefolyt évben különféle munkák által közel 40,000 frtot kerestek. A pénz gyümölcösztetik s ha a fegyencek elbocsáttatnak, a rájuk eső részt kikapják. Váczon a munka házilag kezeltetik a többi fegyenczházakban bérbbe van adva.*” Szóbeli közlés szerint korábban az illavai börtönben talpbetéteket készítettek a rabok. E fogházzal kapcsolatos egy másik – Darázs Jenőné kéziratos halászi gyűjtéséből való – helyi ballada is, amely szintén valós tényeken alapul: „*A XIX. század végén egy halászi lány raboskodott ott csecsemőgyilkosságért.*” Az illavai fegyházat említi, illetve egyik rabját mutatja be Jókai Mór *A lélekidomár* regényének „*A méregkeverő*” című fejezetében: „*Ezért halálra lettem ítélve, kegyelem útján büntetésem tizenöt évi fogságra változtatott. Másodszor az illavai államfegyházban kitört fegyencnézadásban tetteleg részt vettem. Ezért újabban tizenöt évre lettem elítélve.*” Jókai Mór: *A méregkeverő*. In *A lélekidomár*. Szépirodalmi, Budapest 1981. 146.

³⁹ Az 1898. évi IV. t. c. alapján „*Nagybicsce*”. In *A Történeti Magyarország Városainak és Községeinek Névvaltozatai az Országos Községi Törzskönyvbizottság Iratanyaga Alapján (1898–1913)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 336. *Révai Nagy Lexikona* (1916–188.) így ír a helységről: „*Nagybicsce (Nagybittse), kisk. Trencsén vm. N.-i j.-ban, a Vág folyó partján [...] Sikon fekvő várát Thurzó Ferenc építette (1571).*” A levéltár ma ebben a várban található, címe: Statneho Oblastného Archívu, 014 35 Bytča, kaštieľ’.

⁴⁰ 1879. április 23-án, Illaván temették el. A halál oka a börtönkönyvben nem, csak a Révfalusi Plébánia halotti anyakönyvében volt feltüntetve, eszerint 31 éves korában, az illavai fogházban, hólyaghurutban hunyt el.

⁴¹ Jókai Mór regényének részlete bepillantást enged egy szamosújvári rab temetéséről: „*A temető nem messze van a fegyháztól: csupán az ő számukra van az ott. Némelyik sírnak a fejénél kereszt is van; a többinél csak egyszerű fejfa. Két kezdő betűje a névnek, aztán meg a halál éve és napja. Ha jönne még valaki tudakozódní az ott alvó felől, megtalálja a fegyház halottas könyvébe beírva az egész nevét. De hát ki keresné őket? Idő jártával benövi a sírt a fű, élő fát nem ültetnek rája.*” Jókai: i. m. 147. Az illavai fegyház börtönkönyv „*Hova bocsáttatott el?*” rubrikában meg is találtam Török József halálát jelző keresztjének rajzát, amely alatt ott szerepelt a halál beálltának éve és napja: 1879. IV. 21.

⁴² Lásd GYMJVLT Révfalusi halálozási anyakönyv másodpéldánya 1879. 121. lap.

⁴³ Lásd bővebben Lanczendorfer – Gülch: i. m. 117.

tanulság a fontos: „*Ne tegyétek ti leányok / Éjjel a malomba ne háljatok*”; „*Szerелеmből történt a halála*”. A folklorizáció akusztikai jellegű elferdítésére jó példa a hősnő nevének különböző előfordulása (Deli, Dali, Dari, Dóri, Dani, fölpéci kislány.) A két ballada változatban szerepel a „*csáklya*” mint gyilkos eszköz, a peranyagból azonban tudjuk, hogy a gyilkos eszköz evezőlápát volt.

A másik gyilkosság 1878-ban történt, helyszíne a péri csárdához kötődik. A gyilkosságtörténethez szintén egy ballada juttatott el, amit Polgár Kálmán gyűjtött 1996-ban: „*Híres péri országúton mi történt / Két pándorfi tikászasszonyt megölték. / Ezek voltak: Takács János, Gede Pál, / Kiszáradnak érte majd a bitófán.*”

A balladát dallammal csak Sebő Ferenc 2006-ban kiadott *Vikár Béla népzenei gyűjteménye* című könyvében találtam meg, amelyet Pápán gyűjtött 1899-ben.

„*Tudjátok-e, Pér-Táplán közt mi történt / Két pándorfi asszonyokat megölték. / Ezek voltak: Takács János, Gede Pál / Mëgszenvednek érte az akasztófán. // Takács Jánost föl-kötötték, de meg is halt, / Göde Palit is felhúzták, az odasz..t. / Hanem azér mindegy volt a sz..ása, / Így is, úgy is megmentődött halála.*”⁴⁴

Polgár Kálmán egy érdekes történettel is megajándékozott, ami arra ösztönzött, hogy a valós történet jogi dokumentumait is felkutassam. „*Egy vasárnap délután két pándorfi baromfikereskedő asszony kétlovas kocsival betért a péri csárdába, ahol Takács János és Gede Pál mulatott. Elhatározták, hogy kirabolják őket, előre mentek a Győr felé vezető úton. Felkérdezkedtek a kocsira, elvették pénzüket és megölték őket. Mindkét rablógyilkost kötél általi halálra ítélték. Gede azonban a börtönben meghalt, Takácsot felakasztották, majd a kórházba vitték boncolás végett, azonban a boncasztalon feléledt. Takács »feltámadása« zavart okozott a törvényhozás berkeiben. Ugyanis kétszer nem lehetett megbüntetni, de a szabadon engedést sem helyeselték. A törvény képviselői (3 fő) úgy döntöttek, hogy elteszik láb alól Takácsot. Meghívták egy ünnepi ebédre a Kertész-féle vendéglőbe és megmérgezték. Győr városa Takács sikertelen felakasztása után veszítette el az akasztás jogát egészen 1945-ig.*”⁴⁵

A faluban kutakodva az igaz történet után Szalkai Imréné Misik Ilona is megajándékozott egy újabb történettel: „*Az egyik asszony még halálában is markolta a gyilkos hajfűrtjét. Amikor visszamentek a csárdába, kértek egy üveg vörösbort, és egyikük odavágta az asztal széléhez a boros üveget. Azt gondolta, így majd azt hiszik, hogy a saját véréből lett piszkos a ruhája. [...] Édesanyja bement a kivégzés hajnalán. Amikor sírni látta Takács, akkor nagyon flegmán odaszólt neki: Ne ríjjon édesanyám, nem most kellene, hanem akkor kellett volna, amikor az első tút a szomszédból elvittem és ezért nem vert pofon.*”⁴⁶

A csárda jelenlegi tulajdonosai azt is mesélték: „*hogy Takácsnak olyan ügyvédje volt, aki megmentette. A légcsővébe tettek bele egy csövet, és így nem halt meg akasztáskor.*”⁴⁷ Hang Ferenc könyvében „A halálra ítélt” című fejezetben találkozhatunk a

⁴⁴ Sebő Ferenc: *Vikár Béla népzenei gyűjteménye*. Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum, Budapest 2006. 91.

⁴⁵ Polgár Kálmán, szül.: Csikvánd, 1930.

⁴⁶ Szalkai Imréné, szül.: Misik Ilona, Pér, 1948.

⁴⁷ Pongrácz Pál, szül.: Pér, 1949., Pongrácz Dezső, szül.: Győr, 1955.

halál elkerülésének ezen módjával: „ezuttal egy ezüst csővel látta el magát. [...] Ily ezüst csövet már több nyakban találtam.”⁴⁸

Békés István *Magyar Ponyva Pitaval*⁴⁹ című könyvében meg is leltem a Debreceni Városi Nyomda által készített, *Takács János. A peéri rablógyilkos felakasztása és feltámadása* című ponyvát. A ponyva pontosan közli a gyilkosság idejét (1878. december 8-án este), és az akasztás idejét (1880. április 14-e). Megtudjuk, hogy a „két jómódú sváb asszony, Boszniából jövet” tért be a péri kocsmába. Leírja, hogy Gede a börtönben meghalt, „Takács Jánost a győri törvényszék kötél általi halálra ítélte, az ítélet megjárta a táblát és a Kúriát.” Az is kiderül, hogy a nagyon elfoglalt hóhért Kozarek Ferencnek hívták, valamint az, hogy a gyilkost 1880. április 14-én reggel a megyeháza kisudvarán végezték ki. Öt perccel az akasztás után az orvos megállapította a halál beálltát, és rá három perccel levették a bitóról. A halottat ezután kocsin a győr-újvárosi kórházba szállították, azonban a boncasztalon életjeleket mutatott. Az állami ítéletvégrehajtó méltatlankodva közölte, hogy már 17 embert végzett ki, apja, – akitől örökölte a hivatalt – 200 bűnöst, „de ilyen eset még nem fordult elő velük”⁵⁰ A ponyva megjegyzi még azt is, hogy „nehéz helyzetbe került a bíróság is.,” valamint „orvosok, jogászok tanácskoztak egész éjen ét nem csak Győrben, hanem Budapesten is.” A ponyva is megerősíti a gyilkos „másodsori” halálát, de nem mérgezésről beszél, hanem „törvényszerű végzetről.” A ponyvafüzet szerzője a történetet két strófiával summázza: „Csuda esett Győr városba’, nagy csuda / Takács Jánost vitték szörnyű halálra. / Felboncolták volna már a holttestét, / De az élet nem hagyta el még szívét. // Kötelet is tettek már a nyakára, / Azt hitte már mindenki, hogy meghala. / Lassan-lassan magához tért, fölébredt / Ez az eset Győr városban megesett.”⁵¹

A Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárban megtaláltam Takács János 1880. évi börtöntörzskönyvét,⁵² miszerint „Peér”-en született, 25 éves, földműves, nőtlen, csak „annya” él. Katolikus vallású, tud írni, olvasni, számolni, sőt német nyelvismerettel is rendelkezik. Különös ismertető jegye: „jobb lapockán és a nyakon sebhely.” Mint megtudtam ez korábbi verekedés emléke. Rablógyilkosság vádjával Péren 1878. december 2-án tartóztatták le, „kivégeztetett 1880 ápril 14 reggel 8” órakor. A megjegyzések rovatban pedig arról kapunk információt, hogy betegsége miatt „óvárta” kísérték. A börtönlapok között egy 1880-as datálású jegyzőkönyvet is találtam. Ebből megtudtam, hogy „Sikor tudór törvényszéki orvos” állapította meg a halál beálltát, és „gyors ügetésben” a kórházba szállították a halottat. A kocsirol leemelve légzés jelei mutatkoztak, amit „a villamosság alkalmazása még fokozott”. „Schmidt J. tudór kórházi igazgató orvos” erre betegszobába vitette. „Estefelé őrjöngési roham lépett fel nála, mi miatt lekötötték őt.” Hét óra után azonban vonaglani kezdett és 7 óra 10 perckor „szívészélhűdés” következtében meghalt.

⁴⁸ Hang Ferenc: *A törvényszéki tereméből. Hazai és külföldi bűnesetek és fenyítő pörök gyűjteménye*. I. köt. Budapest, 1875. 169.

⁴⁹ Békés István: *Magyar Ponyva Pitaval. A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig*. Minerva, Budapest 1966.

⁵⁰ A hóhér nevét szólásban is megtaláltam: „Szeressen téged a Kozarek!”, „Legyen barátod a Kozarek!”

⁵¹ Takács János. *A peéri rablógyilkos felakasztása és feltámadása. Igaz történet, amely az 1880-ik esztendő Április 14-kén Győrben megtörtént*. Debreceni Városi Nyomda, 1880.

⁵² Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (továbbiakban: GYMSM: GYL). VII. 5. A Győri Kir. törvényszéki fogház iratai. 100-as törzskönyvszám.

Dr. Petz Aladár kórházigazgató főorvos Győr Szabad Királyi Város Szentháromság Közkórházának Múltja és Jelene című könyvében olvashatjuk: „Az 1880. ápr. 14-én két nőnek meggyilkolása miatt kivégzett, s 10 percig bitófán függött Takács János, miután a beállott halált a törvényszéki orvos, Dr. Sikor József konstatálta, s annak teteme az újvárosi kórház halottas kamarájába szállítattott, Bierbauer Lipót bencés tanár hatósági engedéllyel villamos kísérleteket óhajtott ott rajta elvégezni.” „E fatális kísérletnél használt Rumkorff-féle készüléket a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főapátsági kolostor muzeuma őrzi.” Mosolyt fakasztó az a megjegyzés, hogy „Az újvárosi polgárok szerint a felébredés oka a kriminális rossz »flaszter« volt, amelytől még a halott is feléled...”⁵³

Dr. Kenyeres Balázs Törvényszéki Orvostan című könyvében utal a győri esetre.⁵⁴ „A halott megérkezésekor az összegyűlt orvosok életjelenségeket észleltek; erről értesítették a kir. ügyészt, a ki maga is megjelent a kórházban.” A könyv írója 16-án végzett boncolás eredményeit is közli.

Horváth Árpád *A megkésétt világhír* című könyvében leírja, hogy a „győri vármegeyház hátsó udvarán mindkettőt akasztással kivégezték.”⁵⁵ A könyvben szerepel még egy izgalmas párbeszéd, Bierbauer közli Jedlikkel, hogy holnap a kivégzés után a holttesteket „megvillanyozza”. Jedlik megtiltja neki, azzal érvel, hogy mi lesz, ha az akasztott ember feléled, „újból kivégezted?” Megtudhatjuk azt is, hogy „orvosok, ügyvédek, bírák szaladtak össze” és a királyra bízták a döntést. I. Ferenc József azt táviratozta meg, hogy: „elégleges ha valakit egyszer kivégeznek, ha lehet tartsák életben.” Az írás szerint Jedlik a volt tanítvánnyal tettéért egy életre összeveszett, melynek az lett a következménye, hogy Bierbauer 1880-ban kiadott fizikakönyve meg sem említi Jedliket és találmányát.

A kutatásban a helyi, Győri Közlöny (GYK,⁵⁶ 13 szám),⁵⁷ Hazánk (H, 4 szám), és az országos lapok áttekintése következett: Orvosi Hetilap (OH), Magyar Themis (MT), Függetlenség (F, 15 szám), a Pesti Napló (PN, 7 szám), Vasárnapi Újság (VÜ, 3 szám), Független Kisgazda (FK). A bécsi újságban, Neue F. Presse (NFP), és a Székely Közlönyben (SZK, 4 szám)⁵⁸ is találtam az esetről írásokat.

A cikkekből több újabb, illetve megerősítő információkat tudtam meg, ezekből említek néhányat. Így például az ügyben szereplők neveit. Az áldozatok nevei: „Kindler Mária és Stodler Julia mosony megyei neudorfi illetőségű” asszonyok, a gyilkosok nevei: „Takács János, Gede Pál.” Az írások megemlítik a feléledt gyilkos édesanyját is, aki „módos peéri gazdáné, aki sír-rí a városban, mert fiához nem engedték be” (F) Sőt, azt is

⁵³ Dr. Petz Aladár: *Győr Szabad Királyi Város Szentháromság Közkórházának Múltja És Jelene. (1749–1928.) Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr 1929.*

⁵⁴ Dr. Kenyeres Balázs: *Törvényszéki Orvostan. I. kötet. Bevezetés. Anyagi és alaki jog. A szakértők igénybevételére vonatkozó szabályok. A nemi életre vonatkozó orvosi bizonyítás. Testi sértések. Az ember halála.* Eggenberger-féle Könyvkiadóvállalat (Hoffmann és Vastagh Kiadása), Budapest 1909.

⁵⁵ Horváth Árpád: *A megkésétt világhír.* Móra, Budapest 1980. 200.

⁵⁶ Az újságok neveinek rövidítése.

⁵⁷ A szám a cikkek számát jelöli, amelyekben az esetről írtak.

⁵⁸ A cikkek részletes ismertetését lásd: Lanczendorfer Zsuzsanna: *Egy gyilkosságballada visszhangja a korabeli sajtóban.* In Dr. Lőrincz Ildikó (szerk.): *XIII. Apáczai-napok. Nemzetközi Tudományos Konferencia. 2009. Kreativitás és innováció – Álmodj, alkoss, újíts! Tanulmánykötet.* (CD), Győr 2009. 314–325.; Lanczendorfer Zsuzsanna: *Jogi adalékok egy kislelki gyilkosságballada kapcsán.* I. *Ügyészek Lapja* 2011/1. 89–99., II. *Ügyészek Lapja* 2011/2. 81–90.

olvashatjuk, mik voltak fiához intézett utolsó szavai: „*Eljöttem fiam, mivel az édes anya nem hagyhatja el a fiát egész a sírig, az akasztófaig*” (PN).

A jog képviselői közül, megtudjuk, hogy a „*törvényszéki elnök: Kriszt János*”, a bírák: Brinkmann Antal, Pázmány Kálmán, az ügyész: dr. Némethy Ernő,⁵⁹ a védő ügyvédek: Matkovics Tamás (Gede részéről) Tauber Károly (Takács részéről). Az írások többször említik „*dr. Pauler Tivadar igazságügy minisztert*”. Kérdést intéztek hozzá, hogy szabadon engedjék-e, vagy „*új ítélet alapján fogságba vessék*”-e a gyilkost, illetve említik, hogy foglalkozik a törvényszéki orvos felelősségével. Olvashatjuk „*Kozma Sándor királyi főügyész*” nevét is, aki Győrbe érkezett és vizsgálatot indított, valamint utasításért sürgönyözött az igazságügyminiszternek (PN). Említik név nélkül az államügyészt, aki Takács János feltámadásának hírére azt sürgönyözte, hogy: „*Nem bonczolandó! egyelőre mint páciens gyógykezeltessek.*” Sok cikk említi „*Kozarek Ferenc pesti hóhért, akit akasztás végett megrendeltek,*” megtudjuk, hogy „*öreglegény, az üzletet az elhalt mester Kornberger özvegye vezeti, kivel Kozarek évek óta jegybe jár.*” (F) Megtudjuk azt is, hogy „*Kozarek Ferencz budapesti hóhér, ki Győrből olyan re male gesta jött el, már leutazott Jászberénybe*”, „*Szegő István honvéd közhuszár*” akasztására. (F) „*A halálos ítéletet a szalonruhás, cilindres, fekete kesztyűs, Kozarek hajtotta végre.*” (FK) A Székely Közöny, mivel ír Kozarek Ferenc Székelyföldön történő „*szerepléséről*”, megemlíti a győri Takács János feléledését is. (SZK) Többször olvashatunk a törvényszéki orvosról, dr. Sikor Józsefről, sőt közzéteszik álláspontját is (VÚ, F). „*Törvényszéki- és fogházorvos, a Győri Jogakadémián a törvényszéki orvostan tanár*”-át, akit az eset után „*meghurcoltak*”, „*macskazenét*” is kapott, pedig a híres bécsi professzor Billroth és az orvosi egyesület felmentette a felelősség alól. (OH) 1882-ben Buzinkai nevezetű doktorral ismét egy akasztáson törvényszéki orvosként vett részt, és a hóhér akkor is Kozarek Ferenc volt. Olvashatjuk „*Bierbauer Lipót bencés pap*” nevét, aki „*Jedlik Ányos tanítványa*”, és „*elektromos kísérletet indított*” be Takács János halott testén (F).

Több újság számol be a gyilkosság időpontjáról: „*1878 évi deczenber 1sején este*” és a bűncselekményről, amelyet hajmeresztő kegyetlenséggel hajtottak végre: „*a két szerencsétlen áldozatnak gégeje elvágva*”, 52, illetve 40 késszúrás nyoma a testen. (GYK)

Írnak a lapok ítéletről és annak fogadtatásáról: „*megrögzött gonoszágukhoz híven, buta közönnyel minden megindulás nélkül hallgatták.*” (GYK) „*Előbb Gede Pálon, majd Takács Jánoson hajtassák végre az akasztást.*” (H) Idézik Takács János szavait, kérését: halála előtt 5 nappal kérte adagjának emelését. A bíróságon úgy védekezik, hogyha megnősül, nem éri ilyen baj, mert az asszony „*hazaterelte*” volna a kocsmából. Beszámolnak arról, hogyan viselkedett, például búcsúzóul „*akik övele mindig jót tettek*” négy lószőr oraláncot ajándékozott az ügyésznek, a bírónak, a börtönfelügyelőnek és a börtönorvosnak. „*Semmi megilletődés, magábaszállás nyoma sem mutatkozik rajta*”, jókedvűen eszik, pipázgat, olvasmányokat kér a „*börtönfelügyelőségtől.*” (F)

Megtudjuk a kivégzés idejét (április 14. reggel 8 óra), pontos körülményeit: megyeháza udvarán történt az akasztása bakónak két segédje volt, a „*megyeház-utca tömve volt néptömeggel.*” (GYK)

Takács János „*feltámadásával*” több lap analóg külföldi és magyar (pl. „*Szombathe-lyen 12 évvel ezelőtt*”) esetet sorol fel „*Akik kétszer haltak meg*” címmel. (H, MT, F, PN)

⁵⁹ Dely Mária perében is ő volt az ügyész.

Legjelentősebb jogi következménye az esetnek az, hogy felvetődik a halálbüntetés eltörlésének kérdése. (F) Sok cikk jelenik meg ebben a témában. Pereszlényi János, elítéli a halálbüntetést: „*a bűnös lélek teljes istenhez térését éppen maga a kivégzés gátolja meg*”, javító- és dologház építését javasolja. (H) Billroth, aki számos hasonló esetet idézett a bécsi orvosegylet rendkívüli közgyűlésén, felveti a halálbüntetés eltörlésének kérdését, sőt új érvnek nevezi a győri esetet. (MT, VÚ) Úgy véli, Takács életének legnevezetesebb része a halála utáni 24 óra volt, és nagy gondot okozott volna a jogászoknak, ha tovább él, de a „*psychologoknak*” azonban kitűnő kutatási alany, téma lehetett volna. (VÚ) Hoitsy Pál ír a halálbüntetés ellen egy dörgedelmes cikket, amelyben elítéli a társadalmat, mivel „*élet ellen emeli kezét*” és „*jogi hullának*” nevezi Takácsot. (MT) Halálbüntetéssel kapcsolatban hoz fel három Győr megyei bűnesetet egy másik írás: „*És e dolgok (gyilkosság, rablás és házfelpörzsülés) után mondják a tudákos kodifikátorok, hogy a halálbüntetés »intő példa«.*” (F) A kivégzés módjának megváltoztatására is akad ötlet. Az új büntetőtörvénykönyv tárgyalása kapcsán felvetődött a nyaktiló bevezetése az akasztás helyett – „*mivel ez emberibb kivégzési mód*” –, de ezt a „*főrendiház*” megakadályozta. (F) A guillotin „*barbárságára*” hoz fel példát az egyik újság: „*a kivégzettek fejei szétharapdálták azt a kosarat, amelybe hulltak, sőt arcuk kínos vonaglásokat mutattak.*” (MT) Mint olvashatjuk, így csak az akasztás lehet az elfogadott kivégzési mód (MT). Az „*új büntető kodex tudvalevőleg a kötél általi halál helyett a nyaktilót akarta életbeléptetni, de a főrendiház nem fogadta el.*” (VÚ) Jogi következménye is van az esetnek: Dárday Sándor *Igazságügyi Törvénytárában* három paragrafus is érinti a történetet. Sőt őt is említik az írások: „*Aranyszakállú Dárday Sándor próbált ma egy kicsit kuruczkodni.*” (F) A 3. § elrendeli, hogy ítéletvégrehajtó csak az lehet, aki sikeresen végezte munkáját, a 4. § az akasztás előtti orvosi vizsgálatot írja elő, a 12. § pedig 30 percre hosszabbítja meg a felakasztott egyén bitófán való függését. „*A győri kivégzés következménye*” kezdetű írás elmondja, hogy egy csurgói öngyilkos embert nem vágott le a kötélről a pandúr „*kinek emlékezetében volt valami a győri esetről, megtagadta segítségét, mert úgymond legujabb rendelet szerint akasztott embert legalább egy óra hosszat függve kell hagyni.*” (GYK) Így a család szomorúságára szemük láttára az meghalt. Sajnálatos eseményről is beszámolnak az újságok. „*A kis Kozarek*” Nyitrán több gyerekekkel „*akasztósdit*” játszott. „*Ha nem kedvez a szerencse, nem akadályozzák meg, bizony a kis Kozareknek jobban sikerült volna a műtétel, mint a nagynak Győrött.*” (F)

Orvos-, kórtörténeti adalékokat is találunk a lapok hasábjain, hiszen a feléledés kapcsán a Bécsi Orvosi Társulat rendkívüli közgyűlést szervezett a győri eset miatt. (F) Billroth „*hírneves*” orvos megállapítja: nem lehet okolni Sikor Józsefet. Mint az újság-cikkek beszámolnak, az orvosok foglalkoznak a tetszhalottság kérdésével az ügy kapcsán: „*a tudomány hiányos s hogy a halál meghatározására föllállított tételek nem csalahatatlanok.*” (VÚ) Régi betegségneveket olvashatunk: például börtöngörvényről, (GYK) melyben Takács bűntársa, Gede is a börtönben meghalt. Neki emésztőrendszerét, Takácsnak fültő-, nyak és állalatti mirigyeit támadta meg. Megtudjuk, hogy akasztás előtt Takácson műtétet hajtanak végre: a börtönorvos egy daganatot metszett fel az elítélt nyakán. (F) Megismerjük a lapokból a boncolási jegyzőkönyvet, a boncolás időtartamát („*8-tól fél 10-ig*”), és a boncolás eredményét is. (OH) „*Dr. Lumniczer városi főorvos vezetése alatt, Offner városi alorvos Schmidt kórházi orvos segítségével*” megtörtént

a boncolás. A halál közvetlen oka: „tüdővizenyő”. (PN) Azt is, hogy a „életreébredést” a „villamosság alkalmazása még fokozta.” (OH)

Az újságok intenzív kapcsolatot tartottak, egymás írásait átvették, idézték. Még az Országgyűlési Dokumentumokban is találkozhatunk az esetre történő utalással. Thaly Kálmán szólítja meg Szende Béla honvédelmi minisztert: „méltóztassék a t. honvédelmi minister ur az igazságügyminister urnak átadni a mitrailleuröket. Ha ezeket az olyan Takács János-féle elitélt mellének sütik úgy meghal az, hogy még a győri doctor sem éleszti fel.”⁶⁰

A közhangulatról is tudósítanak a lapok: így Takács János feltámadása után ezrével állnak a kórház előtt az emberek, ostromolják a kaput, látni szeretnék a feltámadottat: „a köznép – jellemzően – megvesztegetésről beszél.” „A nép iszonyuan fel van háborodva. Egész bucsujárás volt tegnap a közeli falvakból.” (PN) „Világhírű botrányról”, „nagy szenzációról” (PN) írnak az újságok, amelytől „Az egész város a legnagyobb és legkinosabb izgatottságban volt” (PN), sőt „egész Európa beszél” (VÚ).

A balladakutatás alapján úgy vélem, hogy a jogtörténeti dokumentumok – akár levéltárban, akár a sajtó lapjain, vagy családi archívumokban leljük meg – nagy segítséget nyújthatnak a folklorisztikai kutatásoknak. Az ilyen kutatás hasonló a jogi cselekményhez, a nyomozáshoz. A néprajzkutatónak abban is segítséget nyújt, hogy megértse, a népköltészet hogyan változtatja meg a valós tényeket, hogyan alakítja a gyilkosságtörténetet „Dely Mária nótájává”, vagy „győri csudává”. De úgy vélem, a folklorikusat is rávilágíthat arra, hogy egy-egy balladában megmaradt bűneset milyen jogi következményeket, cselekedeteket indikált. Gondolok itt a kivégzés eszközeinek megváltoztatására, vagy akár a halálbüntetés eltörlésének felvetésére.

Az általam kutatott két balladát egy tanulságos felirat is összekapcsolja. A két valószínű „szereplő” Jedlik Ányos, valamint Dely Mária bátyjának, Lajosnak a sírkövén ez olvasható: „Az igazak örökké élnek.”

⁶⁰ Képviselőházi Napló 250. Országos Közgyűlés. 1880. április 24. 345. Köszönet dr. Bognár Szabinának az adatért!

Cigány terroristák

MAGYAR ELEMÉR

Egykor, aktív ügyészként, unalmas tárgyalásokon gyakran figyeltem a bíró és a többi perbeli résztvevő beszédstílusát, viselkedését, reagálásait, és később ezeket is megpróbáltam egy-egy írásomba beépíteni. Gyakorló büntetőjogászként leginkább bűnügyi témákat dolgoztam föl. Irodalmi próbálkozásaim másik fő meghatározója pedig a cigányság volt, akikkel kapcsolatos élményanyagom elsősorban szintén az ügyészi, és későbbi ügyvédi praxisomhoz köthető, miután – talán nem mondok újat ezzel – a büntetőeljárásokban az említett népcsoport elég gyakran szerepelt ügyfélként.

Ha ehhez a vitathatatlan tényhez megpróbálunk előítélet-mentesen közelíteni, akkor először is olyan alapvető – a büntetőjogi általános részi fogalmakkal, szokásos törvény-értelmezésekkel kielégítően mindig meg nem érthető és magyarázható – kérdésekkel találjuk magunkat szemben, mint hogy mit is jelent a cigányok egy része számára az, hogy bűn, hogyan válik közülük valaki törvénszegővé, bűnelkövetővé.

Bűn-e az élet?

És ha e kérdések kapcsán sikerül valami jogállami megoldásfélét kisütnünk, akkor még mindig ott a még nehezebb feladat: hogy viszonyuljunk ahhoz a mostanában már-már a közbeszédben is elfogadottá vált megbélyegző kifejezéshez, hogy „cigánybűnözés”? Létező, valóságos jelenséget takar-e, avagy nem más, mint egy sokkal bonyolultabb valóság leegyszerűsítésére, sőt elfedésére és meghamisítására tett kísérlet?

A közelmúltban az egyik hazai bíróságunk is egy konkrét ügyben úgy foglalt állást a maga nyakatekert módján, miszerint: „Nem elhallgatható tény viszont a cigány származásúaknak az elkövetői körben való viszonylag magas aránya. Ebből adódóan bár a cigányok és a bűnelkövetők köre nem azonos (...), az átfedések alapot adnak az anomáliák »cigánybűnözésként« való megfogalmazására”.

Legutóbb pedig már egy befolyásos liberális politikusunk is megfogalmazott valami hasonló gondolatot.

Aki cigány témájú irodalmi mű megalkotására szánja el magát, ezt a kérdést ő sem kerülheti meg. Bár kétségtelenül könnyebb lenne afféle liberális struccként homokba dugni a fejünket, közben finnyásan nácizni, fasisztázni.

Először is próbáljunk meg eligazodni a cigánybűnözés kifejezés létjogosultságát megalapozó néhány alapvető kérdésben. Evidenciákról van szó, de nagyon fontos evidenciák (közhelyek) ezek, amiket nem lehet elégszer megismételni.

Ilyen alapvető kérdés például: homogén a cigányság? Mindenki tudja, hogy nem az, mégis sokan és gyakran hajlamosak őket ilyennek tekinteni. Az ezirányú konkrét elemző vizsgálatokat, kutatásokat persze alaposan megnehezíti, hogy egzakt empirikus adatok nem állnak rendelkezésünkre. Emlékezzünk, miként követeltük a rendszer-váltás környékén, hogy a bűnügyi statisztikában ne legyenek külön kimutathatóak a cigány és nem cigány elkövetők. Ez a törekvésünk aztán sikerrel is járt. Azóta ilyen adatok hivatalosan nincsenek is. Legfeljebb általánosítható tapasztalatok. Na, meg az általánosítás mezébe bújtatott (gyakorta öregecske rendőrkapitányok agyában megbújó) előítéletes vélemények, állítások is, szép számmal. Amiket sokszor éppen azért nem tudunk kellő alaposággal megcáfolni, mert a statisztika nem segíthet.

Jó néhány évvel ezelőtt, fiatakorúak ügyészeként, a tankötelezettségi törvény érvényesülését vizsgálva tapasztaltam, hogy a rengeteg szabálysértési eljárás és bírságolás ellenére is, a cigánytelepek lakóinál mily magas az iskolai hiányzások aránya. A helység más körzeteiben viszont, a telepiekkel ellentétben, szinte nem is volt komolyabb mértékű hiányzás. Eddig ebben még nincs semmi meglepő, mondhatnák, ezért felesleges is volt vizsgálni, a cigányokról ennyit a sarki kocsmáros is tud.

Igen ám, de amikor az egyes ügyeket alaposabban is átnéztem, akkor figyeltem fel arra, hogy a cigánytelepi gyerekek többségét is megfelelően járatták iskolába, és a kiugróan magas hiányzási adatokat közülük csupán pár család „termeli ki”. Néhány, sokgyermekes család gyerekei voltak azok, akik sorozatosan nem jártak az iskolába. Aztán kiderült az is, hogy a hiányzásokkal elsősorban érintett családok és gyermekeik voltak igencsak felülreprezentáltak a helyi bűnelkövetők, többszörösen büntetettek körében is.

Néhány deviáns családról volt tehát szó, akiket még a cigány környezetük is nehezen tolerált, s akiknél kis túlzással az volt a helyzet, hogy ha új gyermek született a családban, a helyi rendőrségen már akár készíthették is a nevükkel ellátott ügyborítót.

A cigány nem szeret dolgozni sem, tartja a sommás közvélekedés. Ezzel kapcsolatban most csak annyit, hogy jól tudjuk, elsősorban azok a munkalehetőségek nyitottak a számukra, amiket mások nem igazán hajlandók elvégezni, amikre viszont a „fehérek”, a „parasztk” kaphatóak, oda a cigányt nem is nagyon engedik, inkább várnak az adott munkakör betöltésével. Bizonyos tevékenységeket pedig – pl. csigázás, gyógynövénygyűjtés – a közvélekedés nem is tekint igazi munkának. Ugyanakkor sok olyan cigányt is ismerek, akik brigádokban járják az országot, kőművesként, kubikosként, útépítőként napi tíz-tizenkét órát dolgoznak, s csak hétvégeken térnek haza, a gyakran több száz kilométernyire lakó családjukhoz. Hasonló a helyzet a cigányok lopós természetével is, ami állítólag ugyancsak a génjeikbe van kódolva. Egy ózdi cigány barátom vicces megjegyzése jut eszembe erről: – Miért lopnak a cigányok? – Mert nem tudnak sikkasztani.

Egyébként, s ez nem vitás, egy részük valóban kapható más ingóságainak a meglovasítására, mint ahogy persze a nem cigányok között is szép számmal előfordulnak a mások vagy a közösség tulajdonát nem tisztelő egyének. Legfeljebb utóbbiak többnyire nem tyúkot és fát lopnak, hanem adót, illetéket csalnak, számlát hamisítanak, áfával manipulálnak vagy éppen korrumpáltak. Esetleg pálinkával üzletelnek, ami mostanában csak azért nem bűncselekmény, mert a kormányunk így látta jónak.

Az egész társadalom évtizedek óta a nagy közös lopásra van berendezve.

Azt is tudjuk, hogy a cigányok kimaradtak a földosztásokból, privatizációból, s úgy általában az állami tulajdon kedvezményes osztogatásából is. Ezért aztán kissé álszent dolog az is, amikor rácsodálkozunk arra, hogy jó néhányan másként viszonyulnak a tulajdonhoz.

Eddigi tapasztalataim azt a közkeletű nézetet sem igazolják egyébként, hogy a cigányok valamiféle gyökértelen, csavargó vándornépség lennének. Éppen ellenkezőleg, többségük nagyon is régóta vágyik a saját lakásra, s aki olvasott már cigány meséket, ott is megtalálja ennek a nyomát. Na, persze nem biztos, hogy jó megoldás egy hat-nyolcfős cigánycsaládnak a faluszéli patakpartról egy városi panelház negyedik emeleti másfél szobájába költöztetése.

Körülbelül ezek és ezekhez hasonló kérdések foglalkoztattak sokat gyakorló jogászként is, és tereltek abba az irányba, hogy törekedjem közelebből is megismerni a cigány életformát, és annak különféle típusait irodalmi formába öntsem, miközben meg kellett küzdenem a felsorolt, a társadalomban kialakult előítéletes cigányképekkel is.

Így akadtam rá, többek között, Pusoma Dénes tragikus történetére, majd arra az esetre is, amelyikből a közelmúltban *Cigány terroristák* címmel írtam drámát.

Írásomhoz az alapot az szolgáltatta, hogy a Pakshoz közeli Bedőtanyán 2002. szeptember elején egy nagyobb vihar után eldőzerolták a cigányok életveszélyessé vált, már korábban is igen rossz állapotban lévő, elhanyagolt sorházait, s őket átmenetileg a közeli erdő szélén sátrakba költöztették. Ezt követően az egyik fedél nélkül maradt család a Tolna megyei Németkéren vásárolt meg egy parasztházat, és meg is kezdte annak rendbe tételét. Ám a helység lakói közül vagy százan, hogy megakadályozzák a cigányok oda beköltözését, a lakásukat megrongálták, lakhatatlanná tették, szinte a rendőrség szemeláttára.

Az elkövetők többsége ismeretlen maradt, mindössze öt személyt vádolt meg az ügyészség, akik aztán a bíróságtól rongálás vétsége miatt felfüggesztett pénzbüntetést kaptak.

Az eljárás nehézségeiről a Népszabadság annakidején így számolt be:

Tegnap rendőrök próbálták a rombolás nyomait rögzíteni. Persze az is nyilvánvalóvá vált, hogy a porban talált lábnyomokból aligha lehet megállapítani, ki vett részt a házbontásban, s így ki követett el bűncselekményt. Arra a nyomozók nem számíthatnak, hogy a helyiek segítik tisztánlátásukat.

– Sokan voltak itt, nem tudom, ki kezdte a bontást – mondja egy középkorú férfi, miközben a ház bedőlt kerítését vizsgálja.

– Én tudom, hogy ki szórta le a cserepeket a tetőről, de nem mondom meg – veszi át a szót egy huszonéves, mackós fiatalember. – Ez volt a falu akarata, és kész!

Ennek az esetnek egyébként elég nagy visszhangja volt annak idején, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa is kivizsgálta az ügyet, és elmarasztalta az érintett hatóságokat.

A Népszabadság előbb idézett cikke egyébként már az elején a dolgok közepébe vágott, amikor a tudósítását így kezdte:

– Ránk mondják azt, hogy bűnözők vagyunk? Hogy kannibálok vagyunk? És akkor a németkériek minek tartják magukat?! – Solt Pál, a Paksi Cigány Kisebbségi Önkormányzat képviselője kérte ezt elkeseredetten. A negyvenes éveit taposó köpcös, bajszos férfi nem válaszol a maga által föltett kérdésre.

A drámát két szálon futtatva, az esetet egyrészt a cigányok szemszögéből próbáltam láttatni, onnan kezdve, hogyan pusztította el, tette életveszélyessé a Bedőtanyai – a drámában Béketanyai – sorházaikat egy nagy vihar, és ezt követően hogyan költöztették a lakókat, akarataik ellenére, átmenetileg sátrakba.

Bedőtanya-Béketanya tipikus cigánytelep, ahol az ott lakók kisebbik része kimondottan bűnözésből élt, míg a többiek közül a nők otthon voltak, a férfiak pedig a fővárosban dolgoztak, a drámám főhőse által irányított kőműves brigádban. Egy budai villa renoválását végezték, ahonnan csak hétvégeken jártak haza.

A dráma központi figurája Kolompár Elemér, aki állami gondozott volt, mert szülei fiatalon meghaltak, ő pedig, nagykorúságát elérve, Béketanyára, a nagybátyjához költözött, ahol beleszeretett a Romániából áttelepült, bűnöző oláh cigány családban élő tizenhét éves Balogh Elvirába. Azt tervezték, hogy lakást vesznek, s utódokat nemzének.

A darabban másik cselekményszálként bemutatom azt a helyi közösséget is, amelyik megkísérelte megakadályozni Kolompár Elemér és élettársa beköltözését a falujukba.

A drámafő konfliktusa a normális lakás után vágyó „cigányok” és az ő lakáshoz jutásukat megakadályozni próbáló „magyarok” között húzódik. E konfliktus ott jut a csúcspontjára, amikor a fiatal cigány főhős a lerombolt lakásából a terhes élettársát késő este átviszi a polgármesteri irodába, azt feltöri és birtokba veszi. Később ott a szekrényeket kifeszítve vadászfegyvereket talál, és értelmetlenül lövöldözni kezd.

A darabban konfliktusba kerül a haladóbb szellemű, jogvégzett polgármester is a saját nagybátyjával, valamint a helység (a Jobbik érvkészletéből jól ismert) előítéleteket szajkózó közösségével. Jellemző a polgármester nagybátyjának egyik kifakadása:

Könnyű az EU-nak is más pöcsével verni a csalánt! A cigányok alkalmatlanok mindenre, ez van a génjeikbe kódolva. Egy disznót se tudsz rávenni arra, hogy kijöjjön a pocsolójából. Azt kívánom az EU-nak, cigány legyen mindkét szomszédja, és az után papoljon nekünk.

Egy másik jellemző részlet a drámabeli képviselőtestületi ülésről:

BOCSI GÉZA (A cigányokról.) És ezek úgy szaporodnak, mint a nyulak, a magyarság meg kipusztul!

KISS OLIVÉR A zsidók műve ez is. Másról se pofáznak, mint, hogy szabad legyen kábítószerezni, meg tizennyolc évesen is lehessen már meddővé tenni a lányokat. Csak hagy pusztítsák magukat a fiatalok! És ne szaporodjanak!

ÁCSKOVÁCS ENDRE A buziság lett a menő! A szinglik meg a hermafroditák divatja. Ezt is ők találták ki mind, a zsidók. Az a lényeg, hogy pusztuljon a magyar ember.

A polgármesternek a környezeténél felvilágosultabb figuráját is az élet szolgáltatta, a valóságbeli Németkér polgármesterének személyében, aki a Népszabadság újságírójának például John Neville Keynest idézte:

„Nem az új gondolatok megértése a nehéz, hanem a régiektől való megszabadulás, mert ezek behálózzák agyunk minden zugát, annak a neveltetésnek a következtében, amelyben legtöbbünk részesült.”

A darab fő gondolata a fiatal polgármester szájából hangzik el:

Kolompárék is ugyanolyan magyar emberek, mint mi. Szégyellem, hogy ezt bizonygatni kell. Cigányul már nem is beszélnek, az ősi hagyományokat sem ismerik. Régen itt élnek közöttünk, félúton vannak magyarság és cigányság között, mondhatni egyfajta senkiföldjén élnek. életüket mégis a cigányságuk határozza meg, amit mindenhová magukkal cipelnek, mint valami justizmord káinbélyeget. Igen, évszázadok óta itt élnek, többségük mégis más körteremben születik, más iskolákba jár, más helyeken lakik, és máshová is földelik el. Ők azok a magyarok, akik nem a kettős állampolgárságért sóvárognak, hanem, hogy legalább egy jusson nekik.

Persze végül a polgármester sem tud túllépni azokon a korlátokon, amelyek a felvilágosultabb hazai értelmiségiek többségére is oly jellemzőek. Ennek a lényegét úgy próbáltam meg ábrázolni, hogy a darab legvégén, miközben Kolompár Elemért a kommandósok már megbilincselve elvitték, terhes élettársa, Balogh Elvira pedig eszméletlenül fekszik a polgármester irodájának padlóján, a polgármester melléje térdel, és ezt suttogja a fülébe:

Én is lelenc vagyok Elvira! És cigány..., meg román is. Nekem is pusztulnom kell innen!

Mire a darabbéli rendőr alhadnagy ezt látva így fakad ki:

Te meg mi a jóistent csinálsz ott?... Nem látod, hogy eszméletlen! Inkább megpróbálnál segíteni! Azonnal szólok a mentősöknek!

Igen, sokan azt hiszik, a tisztességes értelmiség köreiből is, hogy elég a szavak szintjén a szolidaritás; elég azt állítani, hogy ők is cigányok, mint tette ezt egyik volt miniszterelnökünk, aki egy ilyen szövegű papírlappal a nyakában jelent meg egy tüntetésen, miközben ő is jól tudta, a cigányság is jól tudta, hogy ilyen gesztusokkal nincsenek kisegítve. Az illető ex miniszterelnök a tüntetés végén a papírlapot a nyakából levéve ott is hagyta azt egy kerítés tövében, aztán hazaautózott szemlőhegyi birtokára.

A cigányoknak viszont ott marad a tábla a nyakukban, egész életükben.

A magyar cigányság állapota nagyon rossz, s egyre rosszabb.

Fülbesugdosás helyett már régen mentőt kellett volna hívni hozzájuk. Méghozzá rohammentőt. A drámám egy ilyesféle segélyhívás akart lenni.

Azt pedig a majdani olvasókra bízom, hogy eldöntsék, ebben a történetben valójában kik is a terroristák.

*A kultúrák keveredésének és összeütközésének
problematikája Jessica Duchen Hungarian Dances
(Magyar táncok) című regényében*

SZŰCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN

„Én hiszek abban – folytatta Frankl doktor –, hogy termékeny munkával létre lehet hozni egy olyan világot, amelyben származásától függetlenül mindenki teljes emberi lényként képes együtt élni, amelyben az határozza meg a jövőnket, hogy mit hozunk ki magunkból, amelyben mindenkinek, jöjjön bárhonnan, joga van, hogy ki teljesítse a benne rejlő lehetőségeket, keresztény, zsidó, cigány, muzulmán, hindu, fekete, fehér, barna, sárga – mit számít ez? Emberek vagyunk.”¹

1. Bevezetés

A választott idézet megfelelően érzékelteti a tanulmányomban vizsgálni kívánt jogtörténeti és nemzetközi jogi aspektusokat a jog és irodalom szempontjából, melynek alapját Jessica Duchen egyik – számomra felejthetetlen emléket nyújtó – regénye adja. A szerző életének bemutatása után, a mű cselekményét és szerkezetét ismertetem. A cigányok hovatarozását a zenével való összefüggésben, a cigányzenészek vonatkozásában elemzem, eljutva a kultúrák keveredése és a faji előítéletek okozta problémákig. A magyarországi cigányság helyzetének felmérésére tett első kutatástól (1893), a két világháború között megalkotott jogszabályokon át, a roma holokauszt szörnyűségeit is bemutatom. A végén pedig egy rövid nemzetközi jogi összefoglalást adok a – fentiekén túl – a migrációs problémákról is, amelyek a könyvben szereplő történetekre épülnek.

2. Az író: Jessica Duchen

Jessica Duchen elismert író és újságíró, Londonban született, miután szülei Dél-Afrikából áttelepültek Angliába. Cambridge-ben zenét, majd a Guildhall Scool of Music and Drama-

¹ Jessica Duchen: *Hungarian Dances*. Hodder & Stoughton, London 2008. 61.

ban zongorát tanult kiváló professzoránál Joan Havill-nél. Jessica Duchen munkái között nemcsak regények, hanem biográfiák, színdarabok és zenei programajánlók is szerepelnek.² Első regényét 12 évesen írta, minden munkájában megjelennek a családi generációs problémák okozta feszültségek, konfliktusok, melyek megértésére, feldolgozására az olvasótól is megoldást vár.

Az első két híres regénye: a *Rites of Spring* és az *Alicia's Gift*, a harmadik pedig a tanulmányom tárgyát is képező *Hungarian Dances*, melynek létezik hegedűre és zongorára átírt koncert verziója is.³ Az előadásról az *Independent*⁴ azt írta, hogy olyan regény zenei kísérettel, amelyet szenvedélyesen áthat a zene és a magyar történelem. A regény megírásának ötletét az a körülmény is segítette, hogy az író maga is emigráns szülők gyermeke, így nem ismeretlen számára a kirekesztés, a gyűlölet problematikája. Ugyan a hegedű szeretete és a cigány zenei hagyományok iránti érdeklődés vitte Magyarországra, de a romák sorsának, életének megismerése és a különbözőségük a többségi társadalomtól inspirálta egy nagyon megható családregegy megírására.

3. A „történeti hősök” története és a regény szerkezete

A regény két idősíkon zajlik: A múlt század húszas éveiben egy zsidó család (Franklék) magukhoz vesznek egy cigány kislányt, Mimit, akiből Európa-szerte híres hegedűművész válik. Mimi élete összefügg egy Amati hegedűvel,⁵ melyet szerelmétől, egy francia komponistától kapott. A másik idősík napjainkban zajlik, Karina (Mimi unokája), Angliába emigrált szülők gyermekeként, elkezd kutatni önnön és családja múltját, roma identitását. A regény szerkezetét tekintve, az író 33 fejezetre tagolta, mellyel többek között igazolni akarta műve irodalmiságát. Ezt a jól megszerkesztett párbeszéddek egymásutánisága és a látomásos képekben gazdag nyelv is bizonyítja. Az emlékképekben és a jelenben párhuzamosan zajló események sorozata magával ragadja az olvasót. A mindent elsöprő szenvedélyekkel teli családregegy minden lapját át meg átszövi a zene.

Az embernek nem kell mindenképpen tartoznia valahová – mondja Mimi. – A saját fajtánkhoz tartoztunk egykor, s nem egy adott helyhez, ... a roma egy hazátlan nép. Mit gondolsz, miért volt lehetséges, hogy évszázadokon keresztül minket tegyenek meg bűnbaknak az emberek? Hát ezért! A zene az én hazám, s az anyanyelvem, és ha muzsikusz vagy, a többi muzsikushoz tartozol, s a hely többé nem számít. A zenén keresztül megszólítod őket, és ők megértik... Hová tartozunk, ha már az őseink sem tartoztak sehová? Sehová? Vagy éppen mindenhová? Karina ezen mereng, a hazafelé tartó vonatúton.⁶

² Rendszeresen részt vesz a BBC Radio 3 Independent című műsorának szerkesztésében is. Újságíróként pedig gyakorta jelennek meg munkái világhírű zenei magazinokban (BBC Music Magazine, Opera News, Pianist Magazine, Classical Music and The Strad).

³ A koncert verziót a Londoni Magyar Kulturális Központban is bemutatták 2014. január 27-én.

⁴ Egy 1986-ban alapított brit napilap, 2010-től tulajdonosa: Alekszander Lebegyev orosz milliárdos.

⁵ Amatinak hívták azt az olasz hegedűkészítő családot, amelynek tagjai Cremonában készítettek különböző vonós hangszereket 1550 és 1740 között. Andrea Amati készítette az első mai napig fennmaradt hegedűt. Franciaország királyának, IX. Károlynak kérésére 1560-ban 38 hangszert készített: 12 nagy hegedűt, 12 kis hegedűt, 6 brácsát és 8 csellót.

⁶ Duchen: i. m. 127.

4. A cigányok a zenélés mesterei

Európában a cigányokról 1489-ben tettek először említést, amikor Beatrix királynénak⁷ játszottak népdalokat.⁸ A cigány zenészek magyarországi meggyökeresedésére és a zenélés hagyományaihoz való beilleszkedésére a XVII. század végéről vannak adatok. Számbeli gyarapodásuk és integrálódásuk a XVIII. század közepéig olyan meghatározó, hogy ekkortól méltán tekinthetjük őket a magyar hangszeres szórakoztató zenei hagyomány kiváló ismerőinek.⁹ A magyar romák ekkor már nemcsak hallás után játszottak el különféle dalokat, hanem átdolgozták, sőt variáltak is azokat. A XVIII–XIX. század magyar hangszeres tánczenéje a verbunkos (ekkor ezt a stílust egyszerűen csak „magyar”-nak nevezték) a cigánybandák végleges kialakulását és a cigányzene diadalra jutásának nagy korszakát hozta. A korszak legkiemelkedőbb magyarországi zenészei és zeneszerzői: a magyar nemesi származású Lavotta János, a cseh származású Csermák Antal és a cigány származású, kottát olvasni nem tudó, de zenét szerző Bihari János. Mindhárman azt a célt tűzték ki, hogy zenéjük a nyugati klasszikus zenéhez hasonlítson leginkább.¹⁰ A három művész közül Bihari volt a legnépszerűbb. Nemcsak az úgynevezett kompozícióért, hanem elsősorban azért, mert cigányprímásként ő ismerte legjobban a magyar zenei hagyományt és a magyar közönséget.

Egy hegedű, ha úgy szólaltatják meg, mint Rácz István az övét, a mozgó világegyetemet is képes lenne megállítani... a hegedűsnek szüksége van közönségére, mert a köztük lévő szál az, mely összefűz, mint egy drága nyakláncot, a zenei gyöngysort, s őket is. A vonó kicsalja a hegedűből a hangot, a bal kéz ujjai pedig szavakba öntik az énekét. És ha nem szól valamiről, ha nem beszél semmiről, akkor maga is csupán semmi. Nem pusztán a hangjegyek, hanem a köztük lévő távolság és mozgás az, ami behatol a tudat mélyére és eltalálja a szívet.¹¹

A két világháború között a zeneirodalom nagy óriásai – Bartók Béla, Kodály Zoltán – a cigányzenét elhatárolták egyrészt az igazi magyar népzeneitől, másrészt az eredeti cigány népzeneitől, mely utóbbinak általában még a létezését sem ismerték el. A cigányzene Bartók szerint ugyanolyan tömegzene, mint külföldön a sramli, a kuplé és az operett slágerek, valamivel színvonalasabb ugyan ezeknél, de nem több mint könnyűzene. Kodály Zoltán 1932-ben sem volt biztos abban, hogy létezik-e cigány népzene. Ennek ellenére megállapította, hogy a cigányzenész néprajzi értéke annyi, amennyit a városi dal- és tánczenén felül tud.¹²

Ezek magyar melódiák, néha klasszikus kompozíciók, nem a mi saját zenénk – oktatta István, felnőttként kezelve a lányát. – Híresek, és az emberek szeretik őket.

⁷ Aragóniai Beatrix magyar királyné, aki Hunyadi Mátyás (ur. 1458–1490) után egy rövid ideig II. Ulászló (ur. 1490–1516) hitveseként is trónra léphetett.

⁸ Tóth L.: *Cigány mesterségek és foglalkozások*. In: Deme T. (szerk.): *Roma aeterna: avagy a terep is megszólal*. Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézete, Pécs, 2002.

⁹ Sárosi B.: *A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében 1776–1903*. Nap Kiadó, Budapest, 2004. 7.

¹⁰ Brauser-Benke J.: A magyar cigányzenészek és társadalmi kapcsolatrendszeik. *Valóság* 46.1 (2003) 59.

¹¹ Duchon: i. m. 45.

¹² Dupcsik Cs.: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatók tükrében, 1890–2008*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 106–107.

De mi ezekbe is belevisszük a saját stílusunkat. Tudod Mimi, a mi feladatunk az, hogy a saját játékunkban verjük meg őket!¹³

5. A „cigányösszeírás”

A magyarországi cigányság helyzetének felmérésére tett első átfogó kutatást 1893-ban a magyar Statisztikai Hivatal készítette.¹⁴ Ez a „cigányösszeírás” a magyarországi cigányság történetének egyik legfontosabb dokumentuma, amely elsőként vizsgálta a hazai cigányság lakásviszonyait, családi állapotát, vallási megoszlását, megélhetési módját, nyelvismeretét és írni-olvasni tudásbeli képességét. Az összeírásakor a cigányok nagytöbbsége már „állandóan letelepedettnek” (243 432 fő, 89%) számított. Az összeírás meghatározása szerinti második csoportot a huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó cigányok („félvándorok”), alkották, akik bizonyos foglalkozás: teknővájás, aranymosás stb. miatt hetekig, hónapokig egy helyben tartózkodtak. (Létszámuk 20 406 fő volt, 7%). A harmadik csoportot a vándorcigányok („kóborcigányok”) tették ki, akik családotstul, sátorostul, faluról-falura kóboroltak. (8 938 fő, 3%).¹⁵ Az 1893. évi adatok szerint a tanköteles cigány gyermekek közel 70%-a nem járt iskolába. Kormegoszlás szerint a népesség elég fiatal volt (kevesen érték meg a felnőtt, illetve az öregkort).¹⁶ A cigány szóhoz évszázadokon át túlnyomórészt negatív képzetek társultak az európai nemzetek tudatában. A cigány egyrészt a civilizált életmóddal, szokásokkal ellentétes, sokszor lenézett magatartásformát képviselt. Másrészt azt az embertípust képviselte, aki nem tiszteli sem a tekintélyt, sem a törvényt, és aki csak saját szokásai szerint hajlandó élni: szabadon, a természet gyermekeként.¹⁷

Mocskos huligánok bukkantak fel a mezőn – morogja Arthur. – A tanács azt mondja, nem tudunk megszabadulni tőlük, rohadt élőlisködők. – Karina megáll az ajtóban. – Vándorok? – kérdezi. – Cigányok, legalábbis azt mondják. Elnézést, Karina, semmi közülük a te muzsikus rokonaidhoz, ezek mások. Százával vannak gyerekeik, segélyekből élnek, még egyetlen nap tisztességgel elvégzett munka nincs mögöttük, átjárónak nézik az ember birtokát, jól bemocskolják, aztán azt mondják, hogy ez az ő hagyományos életmódjuk. – Nem vagy egy kicsit szigorú? – Türtőzteti magát, nehogy felcsattanjon. – Miért hiszik még mindig azt az emberek, hogy helyes a cigányokat minden ok nélkül gyűlölni?¹⁸

Az 1893-as összeírásból gyakorlatilag hiányzik a cigányszármazású értelmiség, a hivatali, alkalmazotti kategória. Ennek egyik oka, hogy többségükről az adatfelvevők szándékosan „megfeledeztek”. A cigányintelligencia már ebben a korban is a fővárosban összpontosult, pontosan ott, ahol nem végezték el az összeírást. Talán ehhez

¹³ Duchon: i. m. 48.

¹⁴ Az 1893. január 31-i felvétel kiterjedt a szorosan vett Magyarország területén lakó összes cigányra.

¹⁵ Az adatok fellelhetők: Magyar Statisztikai Közlemények, IX. kötet. *A magyarországi cigányösszeírás 1893. január 31. eredményei*. Budapest, 1895.

¹⁶ Kádár Zs.: A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 1993/1. 66–84.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Duchon: i.m. 110.

a réteghez sorolhatjuk a 17 000 cigányzenészt, akik szerves részét képezték az akkori úri Magyarország mindennapjainak és ünnepnapjainak.¹⁹ Míg az urak szerint a cigányoknak istenadta tehetségük van a muzsikáláshoz, Herrmann Antal – a korabeli közvélemény értékítéletét elemezve – leszögezi:

A cigány nem földművelőnek való, Physicuma, temperamentuma, lelkülete, jellege mind úgyszólván ellentétben állnak e foglalkozással...A cigány tartós, erőfeszítő munkára alkalmatlan... nem igás ló, hanem vadmacska, aki a jelenben, a jelennek él, mint a gyermek, mint a forró égőv legprimitívebb népei.²⁰

Az összeírás adatlapján – a foglalkozás meghatározásánál – a relatív többségnél a „napszámos” bejegyzés került a megfelelő sorba. Az adatok szerint a kovács-lakatos és a zenész mesterségek már csak a romák kisebbségét tudták eltartani, annak ellenére, hogy Kemény István számításai szerint²¹ a cigány kovácsok száma a kétszeresére, a cigány zenészek száma pedig több mint tízszeresére nőtt II. József kora óta. A torz foglalkozási adatok egy küszöbönálló válságot jeleztek.²²

6. A cigányok helyzetét rendező jogszabályok a két világháború között

„A mai nehéz viszonyok közt nem tűrhető tovább, hogy a lakosságnak egy egész osztálya kivonja magát a haza védelméből, valamint az e célt közvetve szolgáló közérdekű munkákból” – olvasható a 15.000/1916-os belügyminiszteri rendelet²³ bevezetőjében, melynek fő célja nem a cigányság általános hadra fogása, hanem a közbiztonságot a kóbor cigányok részéről fenyegető veszedelem elhárítása volt. Ebben a korszakban a cigányügy szűkebb fogalmat takart, mint manapság: ekkor kizárólag a cigányság mobilitását, vándorló életmódját és az ebből az életvitelből eredő deviáns magatartást értették e kifejezésen.²⁴ A minisztérium azzal kívánta megoldani a „veszedelem elhárítását”, hogy a kóborlókat kijelölt településekre toloncolja és az előállítás alkalmával azonnal nyilvántartásba foglalja. A rendelet szerint minden egyes családról egy minta szerinti úrlapon külön nyilvántartó ívet kívántak kiállítani és a községi előjárásoknál megőrizni. A nyilvántartott cigányoknak a kijelölt települések kötelesek lettek volna munkát biztosítani, fizetségül azonban – állt a rendeletben – „rendszerint nem kell pénzt a kezükbe adni”, hanem természetben kell őket ellátni (élelmiszerral, tüzelővel, ruházzal). A renitenseket állami kényszermunka-telepre kellett volna szállítani, de ez éppúgy nem valósult meg, mint a névre szóló és személyleírásukat is tartalmazó „cigányigazolványok” tervezett kiosztása, melynek mintáját is tartalmazta a rendelet.²⁵

¹⁹ Karsai L.: *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 17.

²⁰ Herrmann A.: A cigányok megtelepítéséről. *Ethnographia* 1893/4–6. 94–107.

²¹ Kemény I.: *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000. 10.

²² Dupcsik: i. m. 84.

²³ A cigányok letelepítéséről szóló 15.000/1916. B.M. ELN. számú rendelet.

²⁴ Mezey B. (szerk.): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 25.

²⁵ A cigányok letelepítéséről szóló 15.000/1916. B.M. ELN. számú rendelet 4. sz. minta.

1928-ban a II. Büntetőnovella²⁶ rendelkezései tömegeiben érintették a beilleszkedni nem tudó, csavargó, munkakerülő és bünt elkövető cigányokat. A törvény 37. §-a szerint: „Hogy megrogzött büntettes-e²⁷ a terhelt, ennél figyelembe kell venni egyéniségét, életmódját, életviszonyait, a bűncselekmények elkövetésének körülményeit, még pedig akkor is, ha a megelőző cselekményeket fiatal korban vagy gyermekkorban követte el.” Szigorított dologház²⁸ lesz a büntetése annak az elkövetőnek, aki az ítélet meghozatalakor betöltötte a 21. életévét, és a 36.§-ban szereplő legalább három büntetett tizennyolcadik életévének betöltése után követte el. A 43.§ szerint: „A szigorított dologházba utaltakat munkás és rendes életmódhoz kell szoktatni, őket munkával oly módon kell foglalkoztatni, hogy valamely foglalkozást annyira elsajátítsanak, hogy szabadságuk visszanyerése után abból megélhessenek.”

A belügyminiszter 257.000/1928. számú körrendeletet²⁹ adott ki, amely a cigánykérdés megoldását „több törvényhatóság területén egyszerre foganatosított razziákkal” kívánta elérni. A levéltári anyagok is igazolják, a helyi hatóságok előszeretettel éltek a körrendeletben szereplő lehetőséggel,³⁰ s a következő esztendőben évente tartottak cigányraziákat, melyek során a kóbor cigányokat áttették a szomszéd megyébe.

A következő diszkriminatív intézkedést az 1931-es kereskedelmi miniszteri rendelet³¹ tartalmazta. Korlátozta a vándoripari engedélyek kiadását, megnehezítve ezzel a cigányság életkörülményeit, ugyanis ettől kezdve számos kézműves cigány család csak engedéllyel vándorolhatott az országban. Ráadásul munkavállalási lehetőségeiket is korlátozták és csak a lakóhelyükön a közösségi előljáróság hozzájárulásával vállalhattak munkát.

Vassányi István³² szolgabíró 1936-ban kérte a belügyminisztert egy „cigány-kódex” kiadására. Ugyan tudta, hogy ez diszkrimináció, de álláspontja szerint a cigánykérdés elsősorban személy- és vagyonbiztonsági, valamint közegészségügyi probléma. A közigazgatásban fölmerült egy következő javaslat: a magyarországi „cigányügy” megoldását nem munkalehetőségek biztosításával, szociális gondozással, hanem – mint 1934-ben vitéz Endre László, a gödöllői járás főszolgabírája mondta – a társadalomtól való elkülönítéssel, munkatáborokkal, koncentrációtáborokkal kíséreljék meg.³³ Az 1940.

²⁶ 1928. évi X. törvénycikk a büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseinek szabályozásáról.

²⁷ 1928. évi X. törvénycikk 36.§ „A bíróság ítélettel határozott tartalmú szabadságvesztésbüntetés kiszabása nélkül szigorított dologházba utalja azt a büntetettet, aki az élet, a szemérem vagy a vagyon ellen különböző időben és egymástól függetlenül legalább három büntetett követett el és a törvény értelmében halálbüntetés kiszabásának nincs helye, ha megállapítja róla, hogy az utolsó és az azt közvetlen megelőző büntetett öt éven belül követte el és hogy bűncselekményeket üzletszerűen követ el vagy bűncselekmények elkövetésére állandó hajlamot mutat.”

²⁸ A szigorított dologházat büntetés helyett kellett alkalmazni és a törvény csak a minimális tartamát állapította meg, amely három évnél kevesebb nem lehetett. Három év után a dologházban lévő személy kérhette az igazságügyminisztertől a szabadon bocsátását, amiről az igazságügyminiszter a dologház mellett működő felügyelő szerv meghallgatása után döntött. A szigorított dologház akár életfogytig is tarthatott és a valóságban a fegyházbüntetés végrehajtására megállapított szabályok vonatkoztak rá.

²⁹ A kóbor cigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről szóló 257.000/1928. B.M. számú körrendelet.

³⁰ Mezey: i. m. 30.

³¹ A letelepült cigányok vándoripari és hálalási tevékenységének korlátozásáról szóló 141.113/1931. K.M. számú rendelete.

³² Vassányi I.: Cigánykódex. *Magyar Közigazgatás* 1936/44., 46., 47.

³³ Szita Sz.: A romák kirekesztése és deportálása. *História* 2004/2–3. 61–63.

évi országgyűlés egyikén aztán nyíltan színre lépett Gesztelyi Nagy László³⁴ fasiszta elképzelése:

... Az ilyen emberi érzést nélkülöző, állatiasságig lealacsonyodva élő, minden, még a legnagyobb és legelvetemültebb büntettek végrehajtására is képes, tunya, dologtalan, buja, életkörülményeihez konokul ragaszkodó, számottevő népréteg egyéni átalakításához, átformálásához kímélet nélkül olyan szigorú eszközökhöz kell fordulnia, amely a szív szavára nem hallgat, a legradikálisabb eszközöktől sem riad vissza”.³⁵

Gesztelyi Nagy azután valóban nem válogatott az eszközökben. Elgondolásai között szerepelt többek között a cigányok koncentrációs munkatáborokba szállítása, internálása, ahol őket munkára kívánta kényszeríteni, továbbá szaporodásukat megakadályozni. Külön cigány törvényt követelt, melynek paragrafusai csak a cigányokra lennének alkalmazhatók. Megemlítette többek közt a botbüntetést, sőt a kasztrálást is.³⁶ Hasonló felfogású volt Szentkirályi Zsigmond³⁷ is, aki az alábbiakat írta:

A cigányt nem beolvasztani, hanem elkülöníteni kell. Végcélunk csak egy lehet: végre megszabadítani a magyarságot az élősdiektől... Van olyan elgondolás, amely szerint a cigánykérdés csak úgy oldható meg, ha minden cigányt kitelepítünk az országból, vagy ha az egész cigányságot egy vagy több internáló táborban helyezük el. A kitelepítésre a háború végéig gondolni sem lehet – a cigányok internálása azonban lehetséges.³⁸

De sosem szabad elfelejtenünk azokat a leckéket, amelyeket a történelem adott föl számunkra. Léteznek szituációk, amikor a származásuk miatt kívülállónak tartott embereket bűnbakká tehet a lakosság többsége, különösen, amikor az instabilitás időszak fenyeget. Ez természetesen vélt reakció, bármennyire irracionális, s a politikusok ezt az idők kezdete óta kihasználják. És mindig azok a sebezhetőek, a gyámoltalanok, akik a legtöbbet szenvednek... Milyen jövő vár egy cigánylányra ebben a városban? A maga lányának esélye lehet a megmenekülésre. Ezzel a tehetséggel – ha jól megtanítják –, bárkit túl tud szárnyalni. – Ki tudja letagadni a származását? – vont vállat István. – Elég egy pillantás, és mindenki tudja, hogy a családom is, én is cigányok vagyunk. Mondhat, amit akar, nincs kiút belőle.³⁹

A két világháború közötti Magyarország politikai életének a cigánykérdés lényegtelen, nem meghatározó jelentőségű kérdése volt. Ebben az időben Drózdy Győző⁴⁰ volt az egyetlen, aki 1939. január 25-én interpellációval fordult a belügyminiszterhez. Beszédében a „magyar falu fáját pusztító élősdi fagyöngy”-nek nevezte a cigányokat.

³⁴ A Magyar Élet Pártja programjával országgyűlési képviselő (Kiskőrösi választókerület, 1939–1944).

³⁵ Gesztelyi Nagy L.: *A magyarországi cigánykérdés rendezése*. Kecskemét, 1940. 28.

³⁶ Dr. Várnagy E.: *A romák eredete és története a középkortól napjainkig*. <http://uccualapitvany.hu/wp-content/uploads/2014/06/dr-V%C3%A1rnagy-Elem%C3%A9rt%C3%A9rt%C3%A9rt-A-ROM%C3%81K-EREDETE-%C3%89S-T%C3%96RT%C3%89-ET%C3%89-LETOLETS-IDEJE-2015-OKTOBER-19>.

³⁷ Szentkirályi Zsigmond kassai tisztii főorvos 1941-ben a járványok elleni lépésként a romák és nem romák érintkezésének megakadályozását, és utóbbiak rezervátumba zárását javasolta.

³⁸ Mezey: i. m. 32.

³⁹ Duchon: i. m. 60–61.

⁴⁰ Nemzeti Egység Pártja: képviselő 1935.

Elmondta, hogy „A közigazgatásnak, a csendőrségnek, a bíróságnak ma a cigányság okozza a legnagyobb veszélyt”, de sietve hozzáfűzte, hogy ma Magyarországon a cigányok „talán a legtisztább árják”, majd meghajtva fejét a zenész cigányok előtt, hangsúlyozta, hogy Dankó Pista méltán kapott szobrot Szegeden.⁴¹

Szóval – mondta helyette – koncertet adsz. Igazi koncertet egy igazi koncertteremben. Megtanultál kottát olvasni? – Már évekkkel ezelőtt, papa. – Szóval klasszikus zenét játszol. Gazdag emberek mennek, hogy meghallgassanak, széksorokban ülnek és tapsolnak? – Igen papa. – István megcsóválta a fejét. Mimi furcsa, ki nem mondott szomorúságot látott átvillanni az arcán. – Az én lányom, az én Mimim, a burzsoá Budapest sztárja... Ki gondolta volna? A mi muzsikánkából már mindent elfelejtettél? – Nem, de Gábori professzor úr azt szeretné, ha megtanulnék néhány hegedűversenyt. – Ne felejtse el, ne felejtse el mindent, amit én tanítottam neked! Ne feledd, hogy sosem produkáltak olyan hegedűst, aki felérne Bihari Jánossal. Négy órával később a Zeneakadémia fadóbojóján állt, és Beethoven Tavaszi szonátáját játszotta a legmegértőbb zongoristával, akit csak találni tudtak neki – akit nem zavart, hogy egy cigánylányt kíséren, ha az illető jól játszik.⁴²

7. Gyermekvédelem, cigányoktatás – és egészségügy

„A kóbor (sátoros) cigányokról szóló 15.000/1916 B.M. számú rendeletem⁴³ 4.§-a szerint: A rendőrhatóság (városi hatóság) a kellő gondozás alatt nem álló 7 éven aluli kóbor cigánygyermekeknek a legközelebb fekvő állami gyermekmenhely kötelékében leendő elhelyezése iránt gondoskodik.” Ezt a rendelkezést – szól a rendelet – némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóbor cigányoknak valamennyi gyermekét gyermekmenhelyre kellene küldeni, azonban a fenti rendeletnek nincs ilyen célzata. A cigánycsaládoknak gyermekeiktől való indokolatlan megfosztása, az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki belőlük, valamint az eljárás a gyermekmenhelyek indokolatlan túlszűfüléséhez vezetne. Ezért a 86.471/1916. B.M. számú rendelet⁴⁴ felhívja valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjét és valamennyi árvaszéket, hogy a fenti szempontok figyelembe vételével, csak olyan gyereket utaljanak gyermekmenhelybe, akiknek nincs olyan hozzátartozójuk, aki gondozná őket, más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvétel nélkül életük forogna közvetlen veszélyben.

Ha a cigányoktatás megszervezésének kérdését vizsgáljuk, egy kicsit visszamenve az időben, mindenképp (Habsburg) József főherceg (1833–1905)⁴⁵ nevét kell először

⁴¹ Karsai: i. m. 39.

⁴² Duchon: i. m. 105–107.

⁴³ A cigányok letelepítéséről szóló 15.000/1916. B.M. ELN. számú rendelet – fentebb részletesen elemezve!

⁴⁴ A kóbor cigányok gyermekeinek állami gyermekmenhelyekbe való elhelyezéséről szóló 86.471/1916. B.M. számú rendelet.

⁴⁵ A főherceg az 1850-es években fiatal katonatisztként a birodalmi hadseregben teljesített szolgálatot Németországban. Megesett a szíve a keze alatt szolgáló, s csak cigányul tudó néhány bakán, akik egy kukkot sem értettek a vezényleti nyelvből és senki sem tudott velük szót érteni. A fiatal tiszt, aki fölös szellemi energiáit különféle tudományokra – nyelvtudomány, botanika, csillagászat – fordította, szerzett egy német–cigány szógyűjteményt és annak segítségével próbálta megértetni magát cigány katonáival. Ő írta az első cigány–magyar szótárt, és az első cigány nyelvtannal foglalkozó szakkönyvet, melyeket a Magyar Tudományos Akadémia adott ki.

megemlítenünk, mint talán az egyetlen, aki a gyakorlatban is sokat tett a cigánykérdés megoldásáért. Bánkúti, kisjenői és alcúti birtokain – „tengersok költséggel” – kisebb cigányközösségeket telepített le. Gondoskodott foglalkoztatásukról, Alcúton külön cigányiskolát alapított, amelyben rövid idő múlva jó eredménnyel vizsgáltak a növendékek.⁴⁶ József főherceg cigányokhoz való viszonyulását híven tükrözik a hozzájuk intézett levelek:

Én azt szeretném, ha ti rendes, jóra való cigányok lennétek és szerencsés, gondtalan életet élhetnétek, tanulhatnátok. Ebben segítsen titeket a Jóisten, hogy legyen jó életek, szerencsétek, gazdagságotok. Higgyetek nekem és a papnak, aki velem együtt őszintén csak a javatokat akarja. Én igazán tudom, hogy szerettek engem és ti is tudjátok, hogy úgy szeretem én is a gyerekeiteket, mintha a saját gyerekeim lennének. Ne higgyetek azoknak, akik csak bolondítgatnak, szédítenek titeket, de sohasem segítenek rajtatok igazán, mint mi. Én azt akarom, hogy a gyerekeitek iskolába járjanak, és ha ott sokat tanulnak, legyenek okosak, hogy ne kelljen nekik nincstelenségben, félelemben élni. Én eddig is gyakran meglátogataltalak benneteket, és valahányszor baj volt, mindig jobban segítettem nektek, mint a vajdátok, aki egész télen még felétek sem nézett.⁴⁷

Az oktatásügy terén a letelepítés szándéka iskolaépületeket is emelt. A század elején már több község ilyen szándékát említi a források. 1909-ben Arad megyében Pankota és Ószentanna kérelmezte, hogy cigányiskolát hozhasson létre. Megszervezték az ország első, egész napos (napközi ellátást is nyújtó) iskoláját. 1938-ban megkezdte működését a bicskei cigányiskola,⁴⁸ 1942-ben pedig Pankasz község állított fel külön iskolát a cigány tanulók számára.⁴⁹ A beiskolázással viszont sok baj volt – a községi jegyzők sem nagyon erőltették –, így csak minden ötödik – hatodik gyerek járt iskolába.

A cigányokkal kapcsolatos egészségügyi igazgatás gyakorlatilag nem volt más, mint a fertőző betegségek terjedésének megakadályozása tárgyában hozott intézkedések sora. Ennek ellenére a XIX. század utolsó évtizedében a kolera és himlőjárvány, a XX. század húszas, illetve harmincas éveiben pedig kétszer is az évekig tartó kiütéses tifuszjárvány terjesztését ennek a népcsoportnak tulajdonították.⁵⁰

⁴⁶ Ortutay I.: *József főherceg élete*. Szeged, 1914. 169.

⁴⁷ Soós I.: „Pártfogónk és királunk”. József főherceg romológiai kutatásai és reformjai a cigány-ság társadalmi-kulturális beilleszkedéséért. http://inaplo.hu/na/naput_2006/2006_09/035.htm (Letöltés ideje: 2015. október 19.).

⁴⁸ Szabóné Kármán J.: *A cigányság esélyegyenlőségének megteremtése a magyarországi oktatási rendszerben*. Elhangzott „Az esélyegyenlőség és a felzárkóztatás vetületei az oktatásban” című Nemzetközi Tudományos Konferencián, Szabadka, 2009. szeptember 17–19.

⁴⁹ Határozat a pankaszi cigányiskola felállításáról 1942. 731/1942. szám. Tárgy: Pankasz község képviselőtestületének 1941. évi augusztus hó 11. napján hozott határozata a cigánytanulók részére külön iskola felállítása tárgyában. *Véghatározat*: „Vas vármegye törvényhatósági kisgyűlése ezen szabályszerűen hozott, kellőképpen kihirdetett és fellebbezéssel meg nem támadott képviselőtestületi határozatot, melyben Pankasz község képviselőtestülete kimondotta, hogy a cigánytanulók iskoláztatására Mónok Dezső pankaszi lakostól külön tantermet bérel és az évi 250 P bérösszeg fedezetéről a községi költségvetésben gondoskodik, jóváhagyja és jóváhagyási záradék rávezetését elrendeli.”

⁵⁰ Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*. aporszocped.atv.hu/downloads/Archivum/magyarorszag%20romak.doc (Letöltés ideje: 2015. október 19.).

– Meritokrácia – ismételte meg Frankl doktor. – Az egy olyan rendszer, amelyben mindenki érdemei szerint, attól függetlenül, hogy honnan jön, érvényesül vagy bizonyul érdemtelennek. Például a te érdemeid közé tartozik az, hogy tehetséged van a hegedüléshez, és hogy hajlandó vagy szorgalmasan gyakorolni. – Mimi megértette. Ha Frankl doktornak igaza van, és ha az a professor felveszi őt tanítványának, vajon kiderül, hogy a lehetőségei messze túlszárnyalják-e azokat az árnyas erdőket, amelyekről mindig azt hitte, hogy a világ legvégső határait jelzik?⁵¹

8. Roma holokauszt Magyarországon

A II. világháború alatt Magyarországon és a németek által meghódított területeken összeszedték a zsidók és a cigányok nagy részét, munkatáborokba vagy koncentrációs táborokba deportálták őket. 1944 agusztusában elrendelték 50–60 munkásszázad felállítását, bár a kontingenseket nem töltötték fel teljesen. A nyilas hatalomátvétel után megkezdődött a cigányság szervezett összegyűjtése. A legnagyobb gyűjtőközpont a komáromi „Csillagerőd” volt, ahová több ezer romát hurcoltak. Még ebben az időben a cigányokat faji alapon, pusztán azért deportálhatták, mert a közrendre, közbiztonságra veszélyesnek ítélték őket, más volt a helyzet a Csillag-börtönnel. A németeknek munkaképes foglyokra volt szükségük, ezért itt kiválasztották a fizikailag jó állapotban lévő cigány felnőtt férfiakat és nőket és csak őket deportálták.⁵²

A szakemberek között a mai napig nincs egyetértés abban, hogy hány áldozatot követelt Magyarországon a cigány holokauszt. Karsai László⁵³ történész évekig azt kutatta a magyarországi levéltárakban, hogy 1944–45-ben mi történt Magyarországon a cigányokkal. A gondos levéltári munka után arra a megállapításra jutott, hogy körülbelül ötezer fő volt azoknak a cigányoknak a száma, akiket ténylegesen deportáltak, üldöztek. Lakatos Menyhért⁵⁴ egy 1984-ben tartott előadásában azt mondta, hogy a Cigányok Világszövetségének statisztikai adatai szerint mintegy hétszázezer cigány pusztult el haláltáborokban, s ebből ötvenezer magyar cigány volt. 1987-ben viszont már hetvenezerre becsülte a magyarországi cigányság veszteségét.⁵⁵ A üldöztetés előtt – írja Szita Szabolcs⁵⁶ – Európában a cigány népeiséget kétféle millióra becsülték. Véleménye szerint az üldöztetés áldozatainak száma 200 000 és 600 000 közötti, bár megbízható adatok hiányában ez az adat nem tekinthető véglegesnek. Megjegyzi továbbá, hogy a cigányok nemzetközi szervezetei 1,5 millió áldozatról szólnak, mely szám szerepel Párizsban, a Patrín információs és koordinációs központ nyilvántartásában is.

⁵¹ Duchon: i. m. 62.

⁵² Karsai: i. m. 126–127.

⁵³ Uo. 7.

⁵⁴ Lakatos M.: A cigányok sorsa 1944-ben. In: Orbán S. (szerk.): *Magyarország 1944-ben. Tudományos táncskozás, Budapest, 1984. június 14.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1984. 58.

⁵⁵ Egy a témához illő versrészlet Lakatos Menyhértől „... egyaránt vendégei vagyunk a világnak, mégis számon tartjuk, hogy mikor, hol és miért születünk. Így hát boldog az, ki megjelölheti helyét születésének, mert van egy pont a földön, ahová leütheti karóját az emlékezésnek.”

⁵⁶ Szita Sz. (szerk.): *Tények, adatok a cigányok háborús üldöztetésének (1939–1945) tanintézeti feldolgozásához.* Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, Budapest 2000. 34.

Tamás látta a náci hatalomátvételt 1944-ben, azt, amikor a zsidókat rákényszerítették, hogy varrjanak sárga csillagot a ruhájukra, aztán beüldözték őket a gettóba, azután a begyűjtésüket, az utcákon végigdübörgő, emberi rakománnyal megrakott teherautókat, a deportáláshoz összeterelt szegény, beteg embereket, öregeket és újszülötteket egyaránt... Úgy határozott, hogy inkább a saját módszereivel fog küzdeni. Tudós volt, a nyelv, az irodalom és a filozófia specialistája, ezek lesznek a fegyverei... röpiratokat írt háborúról, békéről és szeretetről, ... az emberi lélek erejéről, ... a felvillanyozó életerőről, amely mozgásban tart bennünket, amikor körülöttünk minden széthullik... Nem csoda, hogy az ÁVH letartóztatta.⁵⁷

9. Az ÁVH

Az ÁVH 1948 szeptemberében alakult meg, részben titkosan működő politikai rendőrség volt. Az ÁVH jogelődjei a PRO (Politikai Rendészeti Osztály) és az ÁVO (Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya) voltak 1945 eleje és 1948 szeptembere között.

Hivatalos célja a kommunista rendszer ellenfeleinek üldözése, illetve a rendszer és vezetőinek védelme volt. A háttérből Rákosi Mátyás által mozgatott szervezet a kommunista párton belüli hatalmi küzdelmek részese, a politikai leszámolások fő eszköze és végrehajtója is volt egyben. 1949 végén a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságát és a Honvéd Határőrséget összevonták, ekkor lett önálló főhatóság az Államvédelmi Hatóság. A rendelkezés értelmében az ÁVH a Minisztertanács alá tartozott, vezetőjét a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács nevezte ki, illetve mentette fel. A rendőrséggel való szervezeti összefüggése megszűnt, felügyeletét közvetlenül Kádár János belügyminiszter gyakorolta.⁵⁸ Az ávosok között valószínű voltak eleve gátlástalanok, akik öncélúan gonoszkodtak, s voltak, akik felkészületlenségüket, kisebbségi érzésüket kompenzálták. Mások őszinte hittel, tudatlanul sülyedtek egyre mélyebbre, többen feltehetően fel sem fogták, hogy mikor léptek át határokat, idővel mivé váltak.⁵⁹

Tűnj el innen, te mocskos cigány kurva! – kiabálták gúnyosan a többiek. Mimi nem akart megmozdulni. Egész teste ellentmondást nem tűrően követelte, hogy öljön meg minden ÁVH-st a szobában, tépje ki a torkukat, és vigye haza Tamást, hogy ápolhassa. De ha egyetlen lépést is tesz felé, mindketten halottak... – Menjen el! Játsszon csak a kibaszott hegedűjén. Kiment a nyitott ajtón át, s tudta, hogy a fegyverek a hátára irányulnak. Megvolt a szórakozásuk. Ha Tamás elveszti az eszméletét, nem látja, ahogy megerőszakolják, pedig ez volt az egészek lényege... Régebben hibáztatta az anyját, amiért eldobta magától, és az apját, amiért eladta. Most megértette. Ha adva lenne a lehetőség, hogy elküldje a gyerekeit ebből a börtönvárosból, ugyanezt tenné.⁶⁰

⁵⁷ Duchon: i. m. 364.

⁵⁸ Kozáry A.: Az ÁVH Dzerzsinszkij Tiszti Iskolája. *Rubicon* 2010/3. Online plusz.

⁵⁹ Pető I.: A párt ökle. *Mozgó Világ* 2001/2. 50–56.

⁶⁰ Duchon: i. m. 307.

10. Karina és Rohan – családjaik betelepülése Angliába

Nem sokat mondtak arról, hogy mi kényszerítette őket Dél-Afrika elhagyására. Fura dolog, a maga szülei azért hagyták el az országukat, hogy elmeneküljenek a kommunisták elől, az anyémek kommunisták voltak, akik a fasisztoid rendszer elől menekültek. Anyám tanárnő, és tanfolyamokat tartott Sowelóban a fekete települések asszonyainak, akik oly módon el voltak nyomva, hogy észre sem vették, miként teszik tönkre az életüket a társadalmi visszasságok.⁶¹

Az idézet kitűnően érzékelteti, hogy különböző okokból menekülésre kényszerült emberek együttéléséről, barátságáról szól a regény. A múlt és a jelen problematikája – miszerint először megismerjük Mimit, a cigánylányt, aki az 1920-as évek nehéz körülményei között válik híres hegedűművésszé egy zsidó család támogatásával. A másik időszakban találkozunk Karinával, aki Angliába szökött emigránsok gyermekeként keresi a helyét, a boldogságot, saját múltját és roma identitását. Gazdag angol férje és családja nem nagyon foglalkoznak azzal, hogy ő mit gondol, mit szeretne, és a cigány hagyományoktól eltérően kicsi fiát, Jamie-t egy távoli magániskolába íratják be. Nyelvi világok sokféleségével is találkozunk a regényben: szláv akcentussal beszélő bűnözővel, a könyvesbolti eladóból drámaíróvá érett Lindyvel és a történelmi múltban gyökerező Rookfield család látszatra kifinomult modorával. Aztán megismerkedik Rohannal, akinek a szülei Dél-Afrikából érkeznek Angliába. Kiderül, hogy mindenki menekült valamilyen rendszer, valamilyen politikai probléma miatt. Ebben az országban pedig mindannyian együtt vannak, együtt kell élniük és alkalmazkodni egymáshoz. Nem könnyű feladat, de mindenki a maga módján megpróbálja. Az eseményeket egy nyomozás is izgalmassá tesz, mely egy sokat érő és elveszítettnek hitt hegedű hollétének kiderítése miatt folyik, s az elrejtés-leleplezés során kiderül, hogy ami a legközelebb van hozzánk – talán a legértékesebb is.

11. Dénes tanácsai Karinának – végszó

Rövid tanulmányomban kísérletet tettem arra, hogy bemutassam, a kirekesztettség, a megvetés és az üldöztetések ellenére szülehetnek nagy tehetségek a cigányzenészek között is. Ha a jelenleg zajló folyamatokat is megvizsgáljuk, kijelenthetjük, hogy jelentős változások zajlottak le a XX–XXI. század fordulóján és manapság is a cigány származású zenészek körében, különösen a rendszerváltozás (1989) után. Ahogy a vizsgált időszakban is megállapítottam, rugalmasan tudnak alkalmazkodni a kor igényeihez és manapság is fogékonyak minden új zenei irányzat kipróbálására. Zenéjük ugyan már csak szórványosan része a mindennapi szórakoztatásnak, néhány igényes zenekar és énekes viszont nagy népszerűségnek örvend itthon, sőt külföldön is (pl.: a Száztagú Cigányzenekar, Bangó Margit). A regény érdekes olvasmány, emellett jogtörténeti és nemzetközi jogi szempontból is kiemelkedő. Megfelelő befejezése és mottója tanulmányomnak a könyvbeli idézet, amely mindannyiunk számára tanulsággul szolgál mindennapjainkban is.

⁶¹ Uo. 141.

– Bartók, *Cantata Profana*. Egy román népmesén alapul, elmondom a történetet. Kilenc elvarázsolt szarvasról szól, egy vadász mind a kilenc fiát arra nevelte, hogy szabadon járják az erdőt, és ők is jó vadászokká legyenek. Ők azonban inkább szarvasokká válnak, éppen olyan állatokká, amelyekre vadászniuk kellett volna. Az apjuk le akarja lőni őket, de aztán megmondják neki, hogy kik is ők valójában. Akkor az apjuk elmondja nekik, hogy az anyjuk gyászolja őket, és kéri, menjenek haza. De ők azt felelik: nem tudnak bejutni az ajtón, mert túl széles az agancsuk. Nem mehetnek haza, mert valami mássá változtak. Így vadásznak az emberek az igaz énjükre, megtalálják, és eggyé válnak vele, aztán már nem tudnak visszafordulni. Bartók szívében különleges helyet foglalt el ez a darab, *Karrie*. A száműzetésről szól, de a lélek átfarmálódásáról is.⁶²

⁶² Uo. 361.

Bűn és irodalom kapcsolata Sir Arthur Conan Doyle A Sátán kutyája című regényében

TALABOS DÁVIDNÉ LUKÁCS NIKOLETT

„Igaz-e, hogy Sherlock Holmes elfődte a világ elől Conan Doyle többi műveit? Aligha igaz. Ezek a regények, elbeszélés-ciklusok sokszor érdekesek, a Gérard brigadéros történetkéiben mulatságosak is, de ugyanilyen érdekes és mulatságos történetkéket és regényeket nagyon sokan írtak mások és anélkül, hogy a világhír közelébe kerültek volna. Conan Doyle nemcsak a tömegek szemében, hanem a valóságban is Sherlock Holmes írója volt.”¹

1. Bevezetés

Schöpflin Aladár gondolatai méltónak bizonyulnak egy kivételes író emlékének felidézésére. Gyerek- és ifjúkorom egyik legkedveltebb hőse Sherlock Holmes volt, és még ma is szívesen idézem fel legendás nyomozásait a novellák olvasásával, vagy a róla készült filmek megtekintésével. Jogászként, a büntetőjog és a kriminalisztika iránt érdeklődőként, továbbá jogtörténészként különösen fontosnak tartom a jog és irodalom kapcsolatának vizsgálatát, a régebbi korok jogi eljárásaiba, híres bűnpereibe való betekintést.

Doyle számos munkájában fedezhetőek fel utalások kora kultúrtörténetére, valamint híres bűnügyeire is. Korrajzában London társadalmi és kulturális életébe egyaránt bepillantathatunk, mellyel egyszerre válik érdekessé és hasznossá nemcsak jogászok, hanem kultúr- és irodalomtörténészek számára egyaránt. Tanulmányomban egyik híres kisregényét, *A Sátán kutyáját* elemzem a „jog az irodalomban” irányzaton belül, a büntetőjog és irodalom összefüggései szempontjából. Munkám elején a viktoriánus kor és Doyle életének rövid vizsgálatát végzem el, melyet Sherlock Holmes alakjának bemutatása követ. A mű cselekményének felvázolása során jelenlegi hatályos büntetőjogunk szempontjából ismertetem az előforduló bűncselekményeket. Összegzésként Sherlock

¹ Schöpflin A.: Conan Doyle halálára. *Nyugat* 1930/15. [<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00495/15405.htm>]

Holmes utóéletével és jelenével foglalkozom, beleértve a film-és zeneművészeti alkotásokat is. A publikáció főként angol nyelvű források felhasználásával készült.

2. Conan Doyle és kora

A viktoriánus kor Viktória királynő 1837-től 1901-ig tartó uralkodásának korszaka, ahol olyan emblemikus figurákkal találkozhatunk, mint John Stuart Mill közgazdász, Oscar Wilde az extravagáns író, Thomas Carlyle a történetírás egyik legnagyobb alakja, Charles Dickens író, a realista, társadalom érzékeny szemlélet hirdetője, James Whistler, és John Sargent festők, akik új látásmóddal gazdagították a művészetet, vagy Lillie Langtry, a szépséges színésznő.

Viktória uralkodásának éveire megjelentek a könyvelők, vámtisztviselők, iskolamesterek és tőzsde-ügynökök. A tanult középosztály többrétegűvé vált.² A gazdaság főként férje, Albert herceg érdeklődése és támogatása révén gyorsan fejlődött a vasutaknak, valamint a gőzzel hajtott gépeknek köszönhetően. Nagy-Britannia világbirodalomná vált, melyet mélyebb tanulmányozás után az „ellentétek birodalmának” is nevezhetnénk. Egyszerre tapasztalhatóan volt jelen a mély vallásosság, a puritanizmus és a számos újonnan alakult szekta, vallási irányzat (spiritizmus, szabadkőművesség) egyaránt. Látni fogjuk, hogy a hatalmas gazdasági fejlettség és jólét ellenére a Doyle által is kitűnően ábrázolt nyomor és szegénység, az erkölcs mellett megbűvó szabad szexualitás és erotika szintén jelen voltak a királynő országában.

Sir Arthur Conan Doyle nem Angliában, hanem Skóciában, Edinburg óvárosában született ír családban 1859. május 22-én. Családja nagyon büszke volt kelta származására egy angolcentrikus társadalomban.³ Nagypapa John Doyle, a híres politikai karikatúrista volt. Fiai örökölték a művészi vonzalmát, egyikük könyveket írt, Henry Doyle a régi festmények kedvelője volt, míg a harmadik fiú, Richard Doyle a híres Punch magazinba rajzolt illusztrációkat.⁴ Anyját is kiváló mesélőnek tartották, ezért nem lehet véletlen, hogy a fiatal Doyle is élénken irodalmi érdeklődésű volt. Tanulmányait tíz éves korában Hodderben, egy lancashire-i iskolában kezdte, ahonnan két év múlva a jezsuitákhoz került. Tanulmányai mellett jeleskedett a különböző sportokban. Holmes szenvedélye, az ökölvívás mellett krikettezett, vadászott és golfozott is. 1876 és 1881 között az edinburghi egyetem orvosi karán tanult, ahol ösztöndíja is elnyert. Első történetét, egy kísértethistóriát 17 éves korában írta, s az alkotás szeretete az egyetemen is megmaradt. Félig önéletrajzi regényét, a *The Stark Munro Letters*-t ekkoriban készítette el.⁵ Legkedvesebb tanára Dr. Joseph Bell volt, akiről Sherlock Holmes alakját mintázta. A karizmatikus, nagy tudású és éles elméjű tanár lenyűgözte a fiatal Doyle-t, ráadásul apaképet is jelenthetett számára saját, ekkor már sajnos alkoholista apja ellenében.

² Csinády J.: Az angol értelmiség összetételének alakulása a viktoriánus kor utolsó harmadában (1870–1901). *Aetas* 19/3–4 (2004) 120.

³ A. Lycett: *The Man Who Created Sherlock Holmes: The Life and Times of Sir Arthur Conan Doyle*. Weidenfeld & Nicholson, London 2007. 4.

⁴ Sir A. C. Doyle: *Memories and Adventures: an Autobiography*. Wordsworth Literary Lives, London 2007. 3–4.

⁵ Lycett: i. m. 49.

Diplomája kézhezvétele után 1881. és 1882. között Írországba ment, majd Nyugat-Afrikában utazgatott. Hemingwayhez hasonlóan nagy kalandor volt, aki nemcsak lélekben, hanem életében is szerette a kihívásokat. Később még Grönlandra is eljutott, ahol bálnákra vadászott. Olyan típusú férfi lehetett, mint később Rider Haggard főhőse, Allan Quatermain. Huszonkét éves korában azonban ideje volt kamatoztatnia diplomáját és praxist vállalnia. Porsmouthban telepedett le először, majd Southsea követte. Doyle, mint minden kezdő orvos hamar szembesült a nehézségekkel, amik rá vártak. Kevés betege és sok ideje, valamint irodalmi érdeklődése és nem utolsósorban pénzihiánya miatt Doyle megpróbálkozott az írással. Első Sherlock Holmes-története, a „Bíborvörös dolgozószoba” már a Southsea-ben megnyitott orvosi rendelő magányában született, 1887-ben jelentette meg nyomtatásban a *Beeton's Christmas Annual*-ban. 1885-ben megnősült, azonban felesége 1906-ban tuberkolózisban meghalt. Később újra nősült, új felesége révén pedig egyre jobban elmerült az akkor rendkívül divatos spiritizmusban. Elég, ha csak a Nobel-díjas íróra, William Butler Yeatsre gondolunk, aki Madame Blawatski páholyának volt a tagja. Ez főként akkor mélyült el, mikor az első világháborúban elveszítette az egyik fiát, Kingsley-t, valamint a testvérét, két sógorát és két unokaöccsét is. Mély depresszióba zuhant, s ebből csak második felesége és a spiritizmus tudták kibillenteni. Közben Sherlock Holmes népszerűsége nem csökkent, Doyle pedig egyéb munkákat is készített, például egy röpiratot a búr háborúról, melyben maga is szolgált katonarvosként. Közben jelölte magát a parlamentbe, valamint 1909-ben megírta a kongói mézárslásról szóló híres pamfletjét, melyért az uralkodó lovaggá ütötte.

Az 1910-es években a spiritizmus felé fordult, s több könyvet is megjelentetett a témában. 1920 áprilisában megismerkedett a világhírű magyar szabaduló művésszel, Harry Houdinivel.⁶ Barátságuk, bármilyen erős volt is, egy idő után végleg megszakadt, hiszen Houdini hamar rájött a médiumok szemfényvesztésére, trükkjeire, Doyle azonban töretlenül bízott bennük. 1930. július 8-án halt meg 71 éves korában szívroham következtében. Temetésére hatezer ember sereglett a Royal Albert Hallba, ahol egy médium ült özvegye mellett.⁷ A minsteadi temetőben temették el, az angliai Hampshire-ben. Szobrot emeltek a tiszteletére Crowboroughban és Edinburgh-ban is.

Munkássága során az említett röpiratok mellett történelmi regényeket is írt, valamint neki köszönhetjük *Az elveszett világ* című több részes regényfolyamot is, melyben dinoszaurosok nyomában jártak képzeletbeli tudósai, s amelyből film is készült Bob Hoskins és Peter Falk főszereplésével 2001-ben. Tartalmas élete annyira megihlette a *Twin Peaks* című sorozat társíróját, hogy magát Doyle-t tette meg regénysorozatának hőségé, melyből hazánkban mindössze sajnos a *Sötét szövetség* jelent meg. A későbbiekben tanulmányomhoz kapcsolódóan Sherlock Holmes születésével, valamint a viktoriánus Anglia büntetőjogi helyzetével foglalkozom.

⁶ B. W. Pugh: *A Chronology Of The Life of Arthur Conan Doyle*. Andrews, London 2011.

⁷ L. S. Klinger: *The New Annotated Sherlock Holmes: The Complete Short Stories*, Volume I. Norton, New York 2005. XL.

3. Sherlock Holmes születése és a viktoriánus Anglia

Ahogy fentebb is említettem, Sherlock Holmes alakját Doyle Joseph Bellről, egyik kedvenc tanáráról mintázta. Első történetében, az „A Tangled Skin”-ben még Sherrinford Holmesnak és Dr. Ormond Sackernek nevezi hőseit.⁸ Átgondolások után végül „A bíborvörös dolgozószoba” című kisregényét jelentette meg 1887-ben, s ezt tekintjük az első hivatalos Sherlock Holmes műnek. Dr. Watson figurája sokkal inkább maga az író, akinek nemcsak foglalkozása egyezik meg hősével, hanem egyéb magánéleti jellemzői, például házassága is. Doyle összesen négy regényt és ötvenhat novellát szentelt Holmesnak, akinek történeteivel világhírnévre tett szert. Érdemes azonban megemlítenünk, hogy kezdetben nem indult könnyen Holmes pályafutása. Első regényét nem fogadta nagyobb visszhang, ezért az író fel akart hagyni detektívtörténete folytatásával. A műfaj ötlete nem volt új keletű. Ha jobban meggondoljuk a könyv-és folyóirat nyomtatás fejlődése utat nyitott a szélesebb tömegek kiszolgálásának is. A munkásosztály tagjai egyre többet olvastak, s rendkívül megnőtt az igény a kísértettörténetek, krimik iránt. A sort az amerikai Edgar Allan Poe nyitotta meg, a műfaj atyjaként is emlegetett különös szerző ugyanis Dupin felügyelőjével 1841-ben utat nyitott a műfaj számára, melyet a francia Émile Gaboriau Lecoqja, (a híres Vidocqról mintázott felügyelő) követett 1866-ban. Angol területen Wilkie Collinst (*The Woman in White*, 1860) szokták emlegetni.

Doyle sikertelensége nem tartott sokáig: *A Lippincott's Magazine*, egy amerikai folyóirat 1889-ben fiatal szerzőket keresett. Doyle naplóbejegyzése alapján 1889. augusztus 30-án egy vacsorán találkozott J. Marshall Stoddarttal, a magazin amerikai szerkesztőjével, s az ekkor már hírességnek számító Oscar Wilde-dal.⁹ Wilde-nak tetszett Doyle előző regénye, a *Micah Clarke*, s Doyle meglepetésére rendkívül lelkesen beszélt róla.¹⁰ A két teljesen eltérő férfi között hamarosan barátság alakult ki.¹¹ Ez a barátság egészen addig tartott, míg 1895-ben Oscar Wilde-ot szeméremsértésért két év kényszermunkával szigorított fegyházbüntetésre ítélték. Doyle számos társához hasonlóan Wilde homoszexualitását örültségnek tulajdonította, s orvosként patológiai eredetű rendellenességnek vélte, mely inkább a kórházakra és nem a bíróságokra tartozik. Megjegyzem, tudtán kívül azonban ő is egy életen át tartó férfibarátságot ír le meglehetősen homoerotikus és homoszociális felhangokkal.¹²

⁸ J. H. Cartwright – B. Baker: *Literature and Science: Social Impact and Interaction*. ABC-Clio, Santa Barbara 2005. 216.

⁹ M. P. Gillespie: *Oscar Wilde and the Poetics of Ambiguity*. University Press of Florida, Gainesville 1996. 49.

¹⁰ Sir A. C. Doyle: *Memories and Adventures*. Wordsworth Literary Lives, Wordsworth, Ware 2007. 66.

¹¹ Ez azért is különösen meglepő, mert Oscar Wilde, bár nagyon kedves ember és mások beszámolói szerint is kiváló beszélőpartner volt, Doyle-hoz viszonyítva meglehetősen extravagáns figura volt. Doyle tiszteltreméltó és energikus férfi volt, míg Wilde az esztéta mozgalom apostolaként bársony kosztümjeiről és arról volt híres, hogy az utcákon liliummal a kezében sétált, míg elegáns és fényűző stílusú verseit és történeteit mesélte. Lásd: J. B. Pascal: *Arthur Conan Doyle: Beyond Baker Street*. Oxford University Press, New York 2000. 66.

¹² A. Krüger: The homosexual and homoerotic in sport. In J. Riordan – A. Krüger (szerk.): *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*. E & FN Spon, London–New York, 1999. 205.

Annyi azonban bizonyos, hogy Doyle Wilde biztatására folytatta az írást, s a két szerző hamarosan egy-egy új regénnyel szerződött le a magazinnál. Doyle elkészítette a *Négyek jelét*, Wilde pedig megírta egyetlen regényét, a sokat vitatott *Dorian Gray arcképét*.¹³ Innentől kezdve Holmes pályafutását töretlen sikerként könyvelhetjük el, mely azóta is tart. A kítűnő és élvezetes nyelvezet, a logikai okfejtések és az érdekes esetek mellett Sherlock Holmes bepillantást enged egy letűnt korba, s hitelesen ábrázolja annak visszasságait és előnyeit egyaránt.

A viktoriánus korszakról az erkölcsiség, konzervativizmus, vallásosság és a szigorú büntetőjog juthat eszünkbe. Az „aranykor” gazdasági, szociológiai és ideológiai változásokat, valamint hatalmas mértékű ipari fellendülést hozott.¹⁴ A valóságban azonban ez a kor sem különbözött semmiben az ókori Rómától vagy a francia uralkodók udvarától, már ami az erkölcsöket illeti. A szociális kérdések tekintetében ugyancsak hiányosságokat fedezhetünk fel, melyeket a korszak számos gondolkodója papírra vett. A XIX. században íródott regények mind jól ábrázolják ezeket a fonákságokat, jó példa ezekre Stevenson, Dickens munkái, vagy éppen Conan Doyle történetei. Ezek a novellák és regények a társadalom legsötétebb „bugyraiba”, az ópiumbarlangok, nyomornegyedek, bordélyházak és vidéki kúriák világába kalauzolják el az olvasót. Doyle kendőzetlen és kíméletlen ítélete jól megfigyelhető a Sherlock Holmes novellák és regények lapjain is. A történetek az 1881 és 1904 közötti időszakot ölelik fel, s gyakran megjelenik bennük a birodalom többi részére történő utalás, főként India, Kína vagy Afganisztán. A bűnözésnek kedvezett a lakosság számának hihetetlen emelkedése is: 1810-ben még mindössze 850 ezer volt a londoniak száma, ez a századfordulóra már elérte az 5 millió főt.¹⁵ 1890-re Walesben és Angliában csaknem 29 millió ember élt összesen.¹⁶ A vasút, mely gyakran megjelenik Holmes kalandjai során is, ekkor már teljesen behálózta Angliát. Az első vasútvonalat 1825-ben építették ki a szigetországban.

Több erotikus témájú magazintról is ismeretekkel rendelkezünk. A „*The English Woman's Domestic Magazine*”, a „*The Pearl*”, vagy a „*The Exquisite*”. Mások címei sokatmondóbbak: „*The Boudoir*”, „*Glee*”, „*Pleasure*”, „*The Annals of Gallantry*”. Az 1850-es évek elejére több, homoszexuális tematikájú magazint is piacra dobtak. A „*The Adventure of Charles Augustus Milverton*” („*A mesterzsaroló*”) esete című 1904-ben megjelent novella antihősét egy valódi zsarolóról, Charles Augustus Howellről mintázta az író, aki végül 1890-ben titokzatos körülmények között hunyt el, akárcsak a könyvbeli figura. Testét a chelsea-i nyilvános ház környékén találták meg egy tíz shillinges érmével a szájában. A novellában szereplő férfi többek között egy nagynevű katonát zsarol meg, aki titokban homoszexuális életvitelt folytat. A homoszexuális aktust Nagy-Britanniában 1861-ig halálal büntették, ettől kezdve „csak” életfogytiglan járt érte. 1885-ben külön törvényt hoztak az „indecens” viselkedésre, amelyet onnantól már

¹³ *Sherlock Holmes keresése*, dokumentumfilm, David Hayman és Stephen Fry beszélgetése, History Channel, rend. David Street, History Channel és STV, 2009, 17:21-től 22:40 percig.

¹⁴ J. Menz: *Dandies and their misogynistic attitudes in Oscar Wilde's The Picture of Dorian Gray*. (Seminar Paper, English Language and Literature Studies – Literature, University of Bayreuth) GRIN Verlag, 2009. 2.

¹⁵ L. S. Klinger: *The New Annotated Sherlock Holmes: The Complete Short Stories, Volume I*. W. W. Norton & Company Inc., New York 2005. XXI.

¹⁶ Chr. Redmond: *Sherlock Holmes Handbook*. 2. kiad. Dundurn Press, Toronto 2009. 140.

kétévi börtönnel meg lehetett úszni. Doyle-ban, mint említettem mély nyomot hagyott barátja, Oscar Wilde bukása, nem véletlen, hogy foglalkozott a témával. Nemcsak a homoszexuális, hanem a heteroszexuális prostitúció is virágzott az országban. Egyes erkölcsvédő szervezetek, mint a National Vigilance Association, egyenesen 80 ezerre becsülték a prostituáltak számát, akik működésének egyik fő helyszíne a Whitechapel negyed volt. Nem véletlen, hogy Hasfelmetsző Jack, a hírhedt sorozatgyilkos is ezen a környéken szedte áldozatait. A „*The Lancet*” című folyóirat 1857-ben arról tudósított, hogy Londonban 6000 bordély és 80 ezer prostituált él, s ezeket a statisztikákat támasztja alá a Lady Pokingham által jegyzett viktoriánus pornó-klasszikus, a „*Mind-annyanian csinálják*”. 1857-ben az angol parlament a tarthatatlannak tűnő helyzet miatt megszavazta az első, obszcenitás-ellenes törvényt, mely révén a vámosokat felhatalmazták, hogy kobozzák el az erkölcstelen vagy obszcén nyomtatványokat, festményeket, könyveket és egyéb termékeket. A törvény (*The Obscene Publications Act*) „*Lord Campbell’s Act*” néven is ismert, mivel a lord rendkívül heves indítványára került a parlament elé a kérdés. A törvényben kifejezésre juttatták, hogy a londoni pornográf kereskedelem „halásosabb a ciánnál, sztrichninnél és az arzénnél is”.¹⁷

1868-ban bevezették a Hicklin-szabályt, amely nevét Benjamin Hicklinről kapta, és ennek segítségével döntötték el évtizedeken keresztül, hogy milyen anyag számít obszcénak: eszerint minden olyan anyagot cenzúrázni kell, mely elronthatja azokat, akiknek értelme nyitott az erkölcstelen hatásokra.¹⁸ Mindezek ellenére ekkor jelent meg egy rendkívül érdekes és páratlan mű, a „*My Secret Life*”, mely 4000 oldalt tesz ki és bőven tartalmaz tényszerű leírásokat. Szerzője egy bizonyos Walter volt, aki valószínűleg valójában Henry Spencer Ashbee lehetett, a kor ismert erotikagyűjtője. A munka 1882 és 1894 között jelent meg Amszterdamban. A könyv nemcsak azért különleges, mert Casanova emlékiratait kivéve páratlanul nyíltan írt a kor szexualitásáról és kultúrájáról, hanem mert lesbikus és homoszexuális kapcsolatok is helyet kapnak benne.¹⁹ A London és Anglia szerte uralkodó állapotokon ez sem segített. Ahogy lenni szokott a tiltott gyümölcs ezúttal is edesebbnek bizonyult.

A prostitúció mellett fontos utalni a munkásosztály nehéz helyzetére, a nyomor-nyedek és dologházak kilátástalan világára is. A börtönhelyzet szintén aggasztó volt. Bár 1808 és 1838 között reformokat vezettek be, elmondható, hogy a helyzet a századfordulóig nem sokat változott. A már sokat említett Oscar Wilde nem véletlenül szólalt fel két levélben is az állapotok tarthatatlansága ellen. 1839-ben például egy kilenc éves fiút akasztottak fel egy épület felgyújtása miatt. A századfordulóra javuló bűnözési ráta okai az alkoholvásárlás tilalma, az oktatási reformok, a közvilágítás bevezetése, a gyerekek és tinédzserek tiltása az utcákról, valamint a megfontoltabb közlekedés lehettek.²⁰ Doyle nagy érdeme, hogy munkáiból bepillanthatunk a korabeli viszonyokba, s éles látásmódjával és véleményével görbe tükröt állított kora elé. A

¹⁷ Th. C. Mackey: *Pornography on Trial: A Handbook with Cases, Laws, and Documents*. ABC-Clio, Santa Barbara 2002. 17.

¹⁸ N. C. Cronwell: *Freedom of the Press: Rights and Liberties Under the Law*. America’s Freedoms Series, ABC-Clio, Santa Barbara 2004. 47.

¹⁹ T. Castle: *The Literature of Lesbianism: A Historical Anthology from Ariosto to Stonewall*. Columbia University Press, New York–Chichester 2003. 542.

²⁰ S. Mitchell: *Daily Life in Victorian England*. Greenwood, Westport 1996. 96.

legváltozatosabb bűncselekmények tárháza elevenedik meg előttünk Holmes és Watson kalandjait olvasva. Olvasmányaim alapján azt mondhatom, hogy modern korunk jellegzetes bűncselekményei (számítógépes bűnözés, genetikai, orvosi cselekmények, terrorizmus) kivételével mindenféle típusa megjelenik a bűnözésnek. A kábítószerrel kapcsolatos cselekmények ekkor még nem voltak ismertek, ezért érdekes színfoltok a több novellában megjelenő ópiumbarlangok, a morfium-és ópiumfogyasztásra irányuló utalások, valamint Holmes kokainnal kapcsolatos szenvedélye is. Utóbbi egyébként azért érdekes, mert a szellemi tunyaságot nem szerető, elméjét mindig használni kívánó Holmes a szert használja pótléknak egyes esetekben unalmának elűzésére.

Holmes egyes tulajdonságairól egyébként fokozatosan tudunk meg információkat a művekből. Az biztos, hogy 1854. január 6-án született és 1878-ban kezdett tanácsadó detektívként tevékenykedni Londonban, a Baker Street-en. Szakmai ismeretei közé tartozik a bűncselekmények történetének, a fantasztikus és horror irodalom, a nagy nemzetközi bűnesetek ismerete. Holmes az álruhák és az álcázás mestere, kiváló színész, aki nem egyszer téveszti meg barátját, Dr. Watsont is. Főként a dohányáruk, nyomolvasás, a tetoválások, a titkosírások, különböző kutyafajták és parfümök terén szerzett jártasságát érdemes megjegyezni, valamint tájékozottságát London utcáit illetően. Hobbija nem meglepően az orvostudomány, a méhészet, a buddhizmus, a bokszt, a polifonikus és komolyzene. Nyugdíjba vonulása után a méhészkedésnek szenteli idejét. Holmes zárkózott, ezért lepődik meg Dr. Watson is mikor megtudja, hogy van egy testvére, Mycroft. Watson társaságkedvelő, a női nem nagy csodálója, míg Holmest inkább „aszexuálisnak” mondhatnánk mai fogalmaink szerint, mindössze a rejtélyes Irene Adler kelt benne csodálatot olyannyira, hogy fotográfiáját is íróasztalán tartja. Fontos megemlíteni Holmes kiemelkedő szaktudását a „bűnügyi bulvár” terén. Nem létező csillagászati, irodalmi és halvány történelmi ismeretei ellenére Holmes ismeretanyaga szisztematikus. A Bíborvörös dolgozószobában Watson meg is jegyzi, hogy széles ismeretanyaggal bír a bulvár műfajában. A bűn és a bulvár találkozása korántsem véletlen, sőt olybá tűnik, a leg-szorosabban összetartozik. Ennek elsőrendű oka pedig az, hogy nyomozómunkája során szüksége van a század megannyi jelentős bűnténynek ismeretére, s ennek első számú forrása a bulvár. Úgy tűnik, bármilyen minőségű is a bűn és a bűntény, valahogyan elválaszthatatlan a (sokkoló) képekben fogalmazó, rövid leírásoktól kísért műfajától.²¹

Mindezek tudatában vizsgáljuk meg *A Sátán kutyája* című kisregényt, mely Doyle egyik legismertebb műve.

4. *A Sátán kutyája és a büntetőjog*

A kisregény 1902-ben jelent meg nyomtatásban. Műfaját tekintve vegyíti magában a „gothic novel” és a klasszikus krimi elemeit. A gothic novel már a XVIII. század végén kialakult, a XIX. században a leghíresebb irodalmi alkotások: Mary Shelley: *Frankenstein* (1818), John Polidori: *The Vampyre* (1819), Emily Bronte: *Wuthering Heights* (1847), Le Fanu: *In a Glass Darkly* (1872), Charles Maturin: *Melmoth, a vándor*, valamint Bram

²¹ K. Horváth Zs.: A Barbárokra várva. A bűntény ábrázolásának teleológiája a *Kántor* című szocialista krimiben. *Korunk* 2011/3, 90–91.

Stoker: *Dracula* (1897) című művei voltak. Hasonló elemeket tartalmaz Oscar Wilde: a *Dorian Gray arcképe* (1891), Edgar Allan Poe: *Az Usher ház vége* (1839), valamint Henry James: *A csavar fordul egyet* (1898) című munkájában.

A regény elején Dr. Mortimer a fiatal orvos egy 1742-es kéziratot visz el Sherlock Holmeshoz, melyben egy legendáról beszélnek. Egy bizonyos Hugo Baskerville nevű nemes úr beleszeretett egy obsitos lányába, s egy este a lány sorozatos visszaütésai miatt öt vagy hat cimborájával belopózott a lányék farmjára és elrabolták őt onnan:

Történt pedig, hogy Hugó beleszeretett (ha ugyan szabad e tiszta szóval illetnem ily sötét indulatot) egy obsitos lányába. (...) Így esett, hogy egy Mihály-napkor Hugó, öt vagy hat hozzá hasonló naplopó cimborája társaságában, belopózott a farmra, és elrabolta a leányt, tudván tudva, hogy atyja és bátyjai nincsenek otthon. A leányt Baskerville Hallba hozták, s egy emeleti szobába zárták, ők maguk pedig vad tivornyába kezdtek, ahogy ez minden este szokásuk volt.²²

Jogtörténeti ismereteink alapján Sir Hugo és társai tettét leányrablásnak vagy nőrablásnak lehetne titulálni, mely hazánk jogában Hóman Bálint kutatásai alapján egy időben egyik elfogadott formája volt a házasságkötésnek.²³ Mai Büntető Törvénykönyvünk (továbbiakban: Btk.) 190. § (1) bekezdés a.) pontja szerint emberrablásnak lehetne minősíteni a történeteket.²⁴ Az udvarba és a házba történő behatolással magánlaksértés is megvalósult, melyet csoportosan követtek el.²⁵

Az irat tanúsága szerint a lánynak sikerült megszöknie, viszont ekkor többen kutyákkal kezdték el üldözni őt, s az ijedség és a fáradtság következtében a lány meghalt. Álláspontom szerint közvetlen ok-okozati összefüggés állapítható meg tettük és a cselekmény eredménye között, ezért mai büntetőjogunk alapján különös kegyetlenséggel elkövetett emberölésért (Btk. 160. § (1) bekezdés d.) pont) lehetnének felelősségre vonhatóak. A végkifejlet azonban meglehetősen különösnek nevezhető: Sir Hugot holtan találják, holtteste mellett pedig egy vérengző kutyát találnak.

²² Sir A. C. Doyle: *Sherlock Holmes – A Sátán kutyája*. (Ford.: Árkus A.) Hunga könyvek, Hungalibri Kiadó, Budapest 1997. 21–22. (továbbiakban: Doyle: *A Sátán kutyája*).

²³ Hazai jogszokások. *Történeti Szemle* XI (1922) 175–180.

²⁴ 190. § (1) „Aki más személyi szabadságától

a) erőszakkal, illetve az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel vagy b) védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotba helyezésével vagy ilyen állapotát kihasználva megfoszt, és szabadon bocsátását követelés teljesítésétől teszi függővé, büntetett miatt két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

²⁵ 221. § (1): „Aki más lakásába, egyéb helyiségébe vagy ezekhez tartozó bekerített helyre erőszakkal, fenyegetéssel vagy hivatalos eljárás színlelésével bemegy, illetve ott bent marad, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, aki másnak a lakásába, egyéb helyiségébe vagy az ezekhez tartozó bekerített helyre, az ott lakó vagy azzal rendelkező akarata ellenére vagy megtévesztéssel

a) éjjel,
b) fegyveresen,
c) felfegyverkezve vagy
d) csoportosan

bemegy, vagy ott bent marad.

(4) A büntetés büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az (1) bekezdésben meghatározott bűncselekményt a (2) bekezdésben meghatározott módon követik el.”

Dr. Mortimer elmondja, hogy a kutyát a „Sátán kutyájának” nevezik a helybéliek, mely azóta is kísérti a családot, s legutóbb is egy Baskerville elszármazott, Sir Charles halálát okozta. Holmes természetesen nem hisz a természetfeletti létezésében, ezért logikai következtetésekkel kíván az ügy végére járni. A dialógus elején Doyle kora egyik népszerű irányzatára, a frenológiára is utalást tesz, mikor Dr. Mortimer Holmes kivételes koponyáját dicséri. A Franz Joseph Gall által a XVIII. század végén útjára indult irányzat fő központja ekkor éppen Edinburgh volt, ahol 1832-ben meg is alakult a Koponyatani Társaság. A fej alakvizsgálatának fontosságát hirdető „tudományt” később a pszicholanalízis váltotta fel. Holmes a körülményekből (lábnyomok, környezeti viszonyok) rájön, hogy bizonyára valakire várakozott Sir Charles. A fő kérdés Holmes számára is az, hogy történt-e bűncselekmény, illetve, ha igen milyen típusú? A bizonyítékok közül kiemelkedik még egy lókupec tanúvallomása, melyben elmondta, hogy Sir Charles futott és segítségért kiáltozott, a szíve pedig gyenge volt. Holmes Dr. Watsont küldi Dartmoorba, hogy vigyázzon az egyetlen örökösre, az Amerikából érkezett Sir Henryre. A hotelben különös módon két fél pár cipője is eltűnik. A lopás jelenlegi szabálysértési értékhatára 50 000 Ft. Kutatásaim alapján a cipők, főként a bőrből készült luxuscikknek számítottak, sok szegény nem is tudta megvenni őket,²⁶ ezért úgy vélem, hogy lopás vétségét kell megállapítani, melyet a Btk. 370. § (2) bekezdés bf.) pontja alapján kell minősíteni arra való tekintettel, hogy a tulajdonos beleegyezése nélkül hatoltak be szállodai lakosztályába.²⁷

Vidéki kastélyába hazatérve Sir Henry hamarosan megismerkedik szomszédaival, közöttük a lepkegyűjtő Stapletonnal és húgával. Sir Henry és Miss Stapleton között hamarosan kezdeti románc látszik kibontakozni. Stapleton egyébként a regény egyik jelenetében egy gyászlepkét üldöz,²⁸ mely ma védett állatnak tekinthető, eszmei értéke ötvenezer forint, valamint a dartmoori láp védett természeti terület, napjainkban nemzeti parkként tartják nyilván. A hatályos Büntető Törvénykönyv szerint a természetkárosítás büntettének kísérlete lenne megállapítható a 242. § (1) bekezdés c.) pontja

²⁶ <http://victorianeracnr.blogspot.hu/> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 3.).

²⁷ 370. § (1) bekezdés: „Aki idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el.

(2) A büntetés vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a lopást kisebb értékre vagy

b) a szabálysértési értékre elkövetett lopást

ba) bünszövevényben,

bb) üzletszerűen,

bc) dolog elleni erőszakkal – ideértve azt is, ha a dolog eltulajdonításának megakadályozására szolgáló eszközt állagsérelem okozása nélkül eltávolítják, vagy a dolog eltulajdonításának megakadályozására alkalmazhatatlanná teszik –,

bd) zsebtolvajlás útján,

be) egy vagy több közokirat, magánokirat vagy készpénz-helyettesítő fizetési eszköz egyidejű elvételével,

bf) helyiségbe vagy ehhez tartozó bekerített helyre megtévesztéssel, vagy a jogosult, illetve a használatot tudta és beleegyezése nélkül bemenne,

bg) hamis vagy lopott kulcs használatával,

bh) lakást vagy hasonló helyiséget az elkövetővel közösen használó sérelmére vagy

bi) erdőben jogellenes fakivágással

követik el.”

²⁸ Doyle: *A Sátán kutyája*. 135.

alapján.²⁹ Sokkal jelentősebb bűncselekmény azonban az, amit Sir Henry szolgájának testvére követ el. Mrs. Barrymore fivére, Selden egy körözött bűnöző, aki emberölésért töltötte büntetését. A halálbüntetést mindössze elmebetegsége miatt kerülhette el. Egy nap sikerült megszöknie, ezzel a fogolyszökés büntetést követte el.³⁰ Barrymore és felesége ételt visznek neki és a lápon bujtatják el őt, mellyel a bűnpártolás vétségét követik el.³¹ Selden jellemzésekor felfigyelhetünk a korszak jelentős büntetőantropológiai irányzatának megjelenésére, mely Lombroso nevéhez fűződik. Ő alkotta meg a „született bűnöző” fogalmát, akit eltérő külső jegyei különböztetnek meg a nem bűnöző egyénektől. A fegyencet Sir Henry és Dr. Watson üldözőbe veszi a lápon, de ő feléjük dob egy követ, aztán eltűnik. – Tette súlyos testi sértés büntetett kísérletének minősülhetne, azonban Doyle részletesebben nem írja le a cselekményt, ezért nem tudjuk, hogy emberélet kioltására alkalmas volt-e. Mivel az ellenkező irányba futásnak ered, ezért önkéntes elállásról beszélhetünk. Érdekes epizód, hogy a fegyenc üldözése közben a sziklán egy alakot pillantanak meg, akiről később kiderül, hogy maga Holmes. Távoli szemlélőként jobban tudta az eseményeket figyelni, ezért egy barlangban húzta meg magát a lápon. Közben Sir Henry is megsajnálja a fegyencet, akinek ruháiból is ad. Barrymore látva gazdája jó szándékát hálából elárulja, hogy Sir Charles egy nőre várt a halála éjjelén. Kiderül, hogy a hölgy Laura Lyons egy helybeli férfi lánya, akinek Stapleton házassági ajánlatot tett. Tette megvalósulás esetén kettős házasság büntetete lenne, ugyanis Holmes kideríti, hogy a hűgaként bemutatott hölgy valójában a felesége.³² Holmes számára világosnak tűnik az eset. Arra kéri Sir Henryt, hogy Stapleton meghívásának eleget téve látogasson el hozzájuk este, hazafelé pedig a lápon át jöjjön. A vacsora után Sir Henry valóban a lápon át indul kastélyába, mikor Holmesék döbbenetére egy hatalmas fekete kutya rohan át a lápon, majd szörnyű üvöltés hallatszik:

²⁹ 242. § (1) „Aki

a) fokozottan védett élő szervezet egyedét,

b) védett élő szervezet vagy az Európai Unióban természetvédelmi szempontból jelentős növény- vagy állatfaj egyedeit, feltéve, hogy azok külön jogszabályban meghatározott, pénzben kifejezett értékének együttes összege eléri a fokozottan védett élő szervezet egyedei esetében megállapított, pénzben kifejezett legalacsonyabb értéket,

c) a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló EK tanácsi rendelet A és B melléklete hatálya alá tartozó élő szervezet egyedét

jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az ország területére behozza, onnan kiviszi, azon átszállítja, azzal kereskedik, illetve azt károsítja vagy elpusztítja, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

³⁰ Tette a 283. § (1) bekezdés szerint értékelhető: „Aki a büntetőeljárás alatt, illetve a szabadságvesztés vagy az elzárás végrehajtása során a hatóság őrizetéből megszökik, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

³¹ 282. § (1) bekezdés: „Aki anélkül, hogy a bűncselekmény elkövetőjével az elkövetés előtt megegyezett volna,

a) segítséget nyújt ahhoz, hogy az elkövető a hatóság üldözése elől meneküljön,

b) a büntetőeljárás sikerét megghiúsítani törekszik, vagy

c) közreműködik a bűncselekményből származó előny biztosításában, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűnpártolást haszonszerzés végett követik el.” Barrymorek tette az (1) bekezdés a.) pontja szerint minősítendő.

³² 214. § „Aki házasságának fennállása alatt újabb házasságot köt, vagy aki házas személlyel házasságot köt, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Az óriási fekete állat nagy ugrásokkal haladt előre az ösvényen, s szimatolva követte barátunk lábnymait. Megjelenése annyira megdermesztett bennünket, hogy mielőtt felocsúdhattunk volna, már túl is haladt rajtunk. Holmessel egyszerre süttöttem el pisztolyomat: a szörnyeteg, jelül annak, hogy valamelyikünk golyója eltalálta, rémeset vonított. De azért nem állt meg, hanem tovább iszkolt. Sir Henry ebben a pillanatban tekintett hátra: arca elsápadt, karját rémülten maga elé emelte, s bémultan bámult a borzalmas jelenségre, amely megállíthatatlanul rohant feléje.

De a kutya fájdalmas vonításától egyszeriben elmúlt minden félelmünk. Ha megsebesítettük, akkor halandónak kell lennie, ez esetben viszont el is pusztíthatjuk [...] Soha még nem láttam úgy futni embert, mint ahogy Holmes futott ezen az éjszakán. Magam sem vagyok rossz futó, de úgy elhagyott, mint ahogy én elhagytam a tömzsi kis detektívet. Ahogy lefelé rohantunk az ösvényen, jól hallottuk Sir Henry sikoltásait, a kutya öblös ugatását. Épp akkor érkeztem, amikor a kutya áldozatára ugrott, s a földre döntötte, majd pedig nekiesett a szerencsétlen torkának. A következő pillanatban azonban Holmes mind az öt maradék töltényét beeresztette a fenevad oldalába. A monstrum nagyot vonított kinyjában, majd miután szaltót csinált, hátára esett, aztán veszedelmesen kalimpálva lábaival, élettelenül oldalára fordult. Lihegve, nyögve hajoltam le hozzá, s pisztolyomat iszonyú, sziporkázó fejéhez nyomtam, de már nem volt rá szükség, hogy meghúzzam a ravaszt. A szörnyeteg már nem élt.

Sir Henry ájultan hevert ugyanott, ahová a kutya döntötte. Gallérját letéptük róla, és Holmes boldogan lélegzett fel, amikor azt láttuk, hogy nem sebesült meg sehol, ami azt jelenti, hogy a mentőakció idején érkezett. A baronet szemhéja ekkor megmozdult – megpróbált fölállni. Lestrade fogai közé szorította konyakos üvegét, és néhány pillanat múlva rémült szemek néztek ránk.³³

A meggyilkolt férfi a Sir Henry ruháiban bujkáló Selden volt. Stapleton a Btk. 160. § (2) bekezdés a.) és b.) és d.) pontjai alapján előre kitervelten, nyereségvágyból és különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés büntetést valósította meg, mely kapcsán a lényegtelen az a körülmény, hogy a sértett személye más lett a cselekmény megvalósulása során. Holmes magyarázatából megtudjuk, hogy Stapleton valójában egy Baskerville, Sir Charles néhai testvéreinek fia, aki aljas módon így próbálta megszerezni a Baskerville örökséget. A kutya egy alutáplált szerencsétlen állat volt, melyet foszforral kent be a félelmetesebb hatás elérése érdekében. Közben a kastélyba tartanak, hogy elfogják Stapletont, aki azonban a lápon próbál bujkálni, viszont az elnyeli, így felelősségre vonni nem lehet. Házába érve feleségét egy oszlophoz kötözve találják a szobájába zárva, testén látszanak a korbácsolás nyomai. Elmondása alapján férje többször is bántalmazta őt az évek során, a szobájában tartotta fogva.

Álláspontom szerint személyes szabadság megsértése³⁴ és folytatólagosan elköve-

³³ Doyle: *A Sátán kutyája*. 241–246.

³⁴ 194. § (1): „Aki más személyi szabadságától megfoszt, büntetést miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha a személyi szabadság megsértését

a) tizennyolcadik életévét be nem töltött személy sérelmére,

b) aljas indokból vagy célból,

c) a sértett sanyargatásával,

d) védekezésre képtelen személy sérelmére,

e) fegyveresen,

tett súlyos testi sértés valósult meg, hiszen a leírások alapján több seb és zúzódás volt látható testen, a korbácsütések pedig szintén nyolc napon túl gyógyulónak minősülnek.³⁵

Az eset megoldása után Holmes elégedetten zárja le az ügyet. Megemlítenék még egy bűncselekményt, melyre a regényben felfigyeltem: Stapleton a szagnyomok eltüntetése miatt megöli Dr. Mortimer kis spánieljét, Holmesék pedig a regény végén lelövik a támadó kutyát, mellyel mindhárman állatkinzás vétségét valósítják meg.³⁶ Utóbbi esetben nyilvánvalóan az emberélet védelmének fontossága kiemeltebb szerepet tölt be, mint az állat megmentése.

5. Sherlock Holmes utóélete – Összegzés

Sherlock Holmes népszerűsége már a maga korában is töretlen volt. Mikor Doyle meglehetősen ráunt hősére „*Az utolsó eset*” című novellájában a reichenbachi vízesés mélyére száműzte hőst a zseniális bűnöző, Moriarty professzor segítségével. Az olvasók felháborodása olyan nagy volt, hogy levelekkel kezdték el bombázni Doyle-t, aki kénytelen volt életre kelteni hőst. Kétségtelen, hogy a Holmes iránti rajongás azóta sem csökkent. Kockás kalapja, köpenye, pipája és nagyítója jellegzetes szimbólumai alakjának. Természetesen az irodalmi továbbgondolások sem maradhettek el. Holmes számos krimi, kaland-és fantasztikus regény hőse lett, legutóbb például Anthony Horowitz regénye, „*A selyemház titka*” jelent meg magyarul. A magyar szerzők közül András Sándor 2006-ban jelentette meg „*Gyilkosság Alaszkában*” című regényét, melyben Holmest egy rejtélyes ügysző hívják segítséghez. 1999-ben készült el és 2006-ban jelent meg magyar fordításban Jamyang Norbu: „*Sherlock Holmes Tibetben – Az elveszett évek nyomában*” című könyve. Meg kell említeni még a német Stefan Wings: „*A negyedik király. Sherlock Holmes titokzatos esete*” című regényét, valamint a jóval korábban, 1970-ben keletkezett Michael és Mollie Hardwick jegyezte „*Sherlock Holmes magánélete*” című regényt is. A novellagyűjtemények közül a leghíresebb a „*Kísértetek a Baker Streeten – Sherlock Holmes tanítványai*” (*The Ghosts of Baker Street*, 2005), melyben a több külföldi szerző, különböző Holmes-rajongó társaságok tagjai újabb és újabb novellákat gyűjtötték egybe. A felnőtt könyvek mellett számos gyermeknek, fiataloknak szóló történettel találkozhatunk. Egyik kedvenc folytatásom Gyles Barnbreth

- f) felfegyverkezve,
- g) jelentős érdeksérelmet okozva vagy
- h) hivatalos eljárás színlelésével követik el.”

³⁵ Doyle: *A Sátán kutyája*. 286–287.

³⁶ 244. § (1): „Aki

a) gerinces állatot indokolatlanul oly módon bántalmaz, vagy gerinces állattal szemben indokolatlanul olyan bánásmódot alkalmaz, amely alkalmas arra, hogy annak maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza,

- b) gerinces állatát vagy veszélyes állatát elűzi, elhagyja vagy kiteszi, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha az állatkinzás

- a) az állatnak különös szenvedést okoz, vagy
- b) több állat maradandó egészségkárosodását vagy pusztulását okozza.”

regénysorozata, melyben Oscar Wilde figuráját Holmeséval „gyúrta egybe”, s Wilde egyfajta nyomozóvá avanszál a történetben.

Fontos megemlíteni a képregények műfaját is, melyekben szintén találkozhatunk Sherlock Holmessel. Az első, aki illusztrációkat készített a Holmes-novellákhoz Sidney Paget volt. Holmes hazánkban a Füles magazinban jelent meg képregények formájában.³⁷ Külföldön Holmes Watsonnal karöltve Drakulát, a láthatatlan embert és számos legendás szörnyet is kiűtött a képregények lapjain, sokak szerint Batman sem más, mint Holmes és Zorro közös adaptációja.

A zeneművészet terén egy 1989-es West Enden bemutatott „*Sherlock Holmes*” című musicalre hívnám fel a figyelmet. Külön műfajt képeznek a videó és PC játékok, melyek rendkívül széles tárházában Arsene Lupintól Hasfelmetsző Jackig számos ellenféllel küzd meg detekítvünk.

A filmművészet tekintetében megállapítható, hogy Holmes napjainkban virágorát éli. A legkorábbi filmen megjelenő Holmest 1905-ben Maurice Costello keltette életre a „*The Adventures of Sherlock Holmes*” című rövidfilmben. 1913-ban a „*Négyek Jele*”, majd 1914-ben a „*Bíborvörös dolgozószoba*” megfilmesített változata következett. 1939-től Basil Rathbone alakította Holmes figuráját, aki egy nácik ellen harcoló szuperkém-mé változott.³⁸ 1959-ben Peter Cushing, 1962-ben pedig Christopher Lee öltötte magára alakját, később pedig olyan nevekkel találkozhatunk, mint Christopher Plummer, Roger Moore, John Cleese, Michael Caine, Ian Richardson, Charlton Heston. Az évek során több mint 70 színész játszotta el Holmest, a leghíresebb közülük azonban valószínűleg Jeremy Brett volt. Egyik legnagyobb sikere a *My Fair Lady* volt 1964-ben, ahol Freddy Eynsford-Hillt alakította.³⁹ Érdekesség, hogy Holmeson kívül Los Angelesben színpadon és filmen Charlton Heston mellett Dr. Watson is megformálta a „*Crucifer of Blood*” című filmben, mely a „*Négyek jele*” („*Sign of Four*”) című kisregényen alapult.⁴⁰ A Granada Television 1984 és 1994 közötti sorozatában Jeremy Brett nemcsak eljátszotta, hanem átformálta és életre keltette Holmes figuráját. Munkabírása hihetetlen volt, mely magánéleti problémái dacára is megmaradt. Kollégáival baráti kapcsolatot ápolt, személyisége pedig kedves és szerény maradt sikerei ellenére is. Részt vett jótékonyági futóversenyen is, ahol a sportos ruházat helyett filmbeli kosztümjében jelent meg. Nem véletlenül nyilatkozott róla csodálattal Stephen Fry a híres brit televíziós személyiség, író, a Sherlock Holmes Társaság tiszteletbeli tagja:

Nekem nincs kétségem afelől, hogy kevés előadás volt a televíziós dráma történetében olyan tökéletes, szenvedélyes, kiválóan megvalósított és határozottan kézbesített, mint Jeremy Brett rendkívüli Sherlock Holmes-a.⁴¹

Az ifjúsági filmek közül az Alan Arnold főszereplésével készült „*Az ifjú Sherlock Holmes és a félelem piramisa*” című Steven Spielberg filmet érdemes említeni, mely az

³⁷ <http://sherlock-sorozat.hu/sherlock-holmes-kepregenyek.php> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 6.).

³⁸ L. Porter: *Sherlock Holmes for the 21st Century: Essays on New Adaptations*. McFarland & Company, Jefferson – London 2012. 8.

³⁹ A. Slide: *Some Joe You Don't Know: An American Biographical Guide to 100 British Television Personalities*. Greenwood Press, Westport 1996. 27.

⁴⁰ B. Loew (szerk.): *Playbills to Photoplays*. New England Vintage Film Society, Inc., h. n. 2010. 135.

⁴¹ <http://jeremybrett.eu/sherlock-holmes-sorozat.php> (letöltés ideje: 2014. szeptember 7.).

Indiana Jones-filmek hangulatát hozza vissza számunkra. Az ezredforduló után valószínűs „robbanás” figyelhető meg: a mozikban hatalmas sikert tudhat magáénak Guy Ritchie két filmje, a „*Sherlock Holmes*” és a „*Sherlock Holmes 2: The Game of Shadows*” Robert Downey Jr. és Jude Law által megformált párosa, ahol Holmes egy ápolatlan, szétszórt hajléktalanra hasonlít, Watson viszont egy harcedzett katonaként és okos segédként jelenik meg előttünk. Ritchie újítása nemcsak szórakoztató és élvezetes, hanem új szemlélettel ábrázolja a legendás párost. 2010-ben A „*Sherlock*” című sorozatban Benedict Cumberbatch és Martin Freeman főszereplésével egy még szokatlanabb Holmesszal és Watsonnal találkozhatunk, ráadásul napjainkban, teljesen új környezetben. A „*Sherlock és Watson*” című 2012-es sorozat Johnny Lee Miller és Lucy Liu szereplésével azért is különleges, hiszen Watson jelen esetben egy női terapeuta. Jól látható, hogy Holmesnak igenis helye van napjaink kultúrájában, ahogy azt a Debreceni Egyetem Angol-Amerikanisztika Tanszékének vezetője, Bényei Tamás is kiválóan megfogalmazta:

A huszadik század végére nyilvánvalóvá vált, hogy például a Sherlock Holmes-történetek vagy *A Gyűrűk Ura* nemcsak pillanatnyi népszerűségnek örvendtek, hanem azóta is részei az európai kultúrának. [...] Conan Doyle (pénzért írott) Sherlock Holmes-történetei (akárcsak M. R. James, R. L. Stevenson, H. G. Wells és mások szövegei, vagy G. K. Chesterton későbbi novellái) az én tapasztalatomban nem csak a késő-viktoriánus kultúra szorongásainak, traumáinak és vágyainak összetevőit rejtik magukban rendkívül izgalmas – és a professzionális értelmezés révén kinyerhető – formációkat létrehozva (miáltal a *cultural studies*, a *gender studies*, a posztkoloniális olvasás, a dekonstrukció és a pszichoanalízis által inspirált kontextuális, de szövegközpontú posztstrukturalista irodalomolvasás számára egyértelműen gazdag és legitim tereppé válnak), de a modernista kánont és a magas irodalom kategóriáját életben tartó irodalomértés számára is tartogatnak érdekeségeket.⁴²

Kutatásaim alapján megállapítható, hogy mind *A Sátán kutyája*, mind a többi Sherlock Holmes történet nemcsak irodalmi örökségünk részei, hanem jogászai, jogtörténet-szi szempontból is hasznosnak és érdekesnek bizonyulnak. Tanulmányomban igyekeztem részletesen elemezni és megvizsgálni a viktoriánus Anglia, a Sherlock Holmes történetek, valamint a kisregény jogtörténeti, büntetőjogi és irodalmi örökségét egyaránt. Munkám során megerősítést nyert, hogy a jog és irodalom kapcsolata nemcsak szűkségszerű, hanem hasznos is, hiszen jogászként és irodalomkedvelőként is új ismeretek birtokába juthatunk, melyek egy régi korba engednek bepillantást, s döbbenetnek rá minket, hogy napjainkban is hasonló jogi problémákkal kell megküzdenünk.

⁴² Bényei T.: Kategóriaváltások: a krimi elolvashatatlansága. *Alföld* 2009/5. [<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00129/benyei.htm>].

A jogi hermeneutika gyakorlata Magyarországon: az írott jogi normaszövegek értelmezésének módszerei a magyar felsőbbírósági jogesetek tükrében

TÓTH J. ZOLTÁN

1. Bevezetés

A jog elméletének és gyakorlatának egyik legfontosabb közös szegmense a jogértelmezés¹ témaköre; magához a „jog és irodalom” jogtudományi irányzatához tartozó kutatások egyik legizgalmasabb térrénumának pedig éppen a *law as literature* típusú elemzések számítanak.² Ugyanakkor tény, hogy az irodalmi szövegek értelmezése során igénybe vehető módszereknek csak egy része használható a jogi szövegek értelmezése során, míg egyes jogi hermeneutikai módszerek – értelemszerűen – egyáltalán nem jelennek meg a filológiai hermeneutikában. Utóbbi elsőre is nyilvánvaló: a nemzetközi egyezmények fényében történő, a korábbi bírói gyakorlatra építő vagy az összehasonlító jogi értelmezés specifikusan a jog térrénumához kötött. Előbbi pedig azzal indokolható, hogy az elemzett szövegek jellege más az irodalomban, mint a jogban. A jog esetében ugyanis mindig normatív szövegekről van szó, amelyek bizonyos emberi magatartásokra vonatkozó elvárásokat fejeznek ki, míg az irodalmi szövegek ilyen elvárásokat nem támasztanak, ellenben (a jogi szövegekkel ellentétben) esztétikai értékkel bírnak. Továbbá, mivel az irodalmi szövegeknél elvileg sem követelmény, hogy az értelmezésnek egységes, az „értelmező közösség” által helyesnek gondolt eredménye legyen (ami a jogban elvi kívánalom, akkor is, ha a gyakorlatban legfeljebb csak – többé vagy kevésbé – közelíteni lehet azt), ezért más lesz az értelmezés funkciója is.

¹ Értelmezésről Wróblewski szerint három szinten beszélhetünk. Legtágabb értelemben (*largissimo sensu*) értelmezésnek (interpretációnak) tekintendő minden „kulturális objektum”, azaz emberek által létrehozott tárgy vagy jelenség megértése. Tág értelemben (*sensu largo*) már csak az írott vagy beszélt nyelv kifejezései-nek, ezek bármely megnyilvánulásának az értelmezése tartozik e fogalom alá. Végül szűk értelemben (*sensu stricto*) csak abban az esetben használjuk egy szöveg jelentésének a feltárására az interpretáció fogalmát, ha az adott szöveg „helyes” jelentése kétséges, és e „helyes”, de nem első pillantásra nyilvánvaló értelem feltárását kívánjuk elvégezni. Vö.: J. Wróblewski: Legal reasonings in legal interpretation. *Logique et Analyse* 45 (1969) 4. A továbbiakban „értelmezés” alatt annak ez utóbbi, legszűkebb felfogását fogjuk érteni.

² A „jog és irodalom” mozgalom egyéb kutatási irányaihoz összefoglaló jelleggel lásd: Tóth J. Z.: A „jog és irodalom” felhasználása az egyetemi oktatásban. In: Fekete B. – H. Szilágyi I. – Nagy T. (szerk.): *Iustitia mesél*. Szent István Társulat, Budapest 2013. 231–238.

Az irodalmi szövegeknél annak feltárása, hogy az olvasó számára mit ad a szöveg, a jogban pedig annak megállapítása, mi az az értelem, amely a jog által rendezni kívánt társadalmi helyzetet, életviszonyt a legadekvátabb módon szabályozza.

Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk meg, hogy az írott jogi szövegek, közelebről a jogi normaszövegek értelmezésének lehetséges módszerei közül a törvények és rendeletek értelmezése során a magyar bíróságok és főként a felsőbbbíróságok (az ítélőtáblák és – különösen – a Kúria) melyeket használják ténylegesen, illetve milyen gyakorisággal. Ennek alapja az az empirikus jogszociológiai kutatás, melyet 2009-ben és 2011-ben folytattunk le. A mintavétel alapjául a *Bírósági Határozatok* című folyóiratban megjelent jogeseteket választottuk, úgy, hogy a kutatásba bevont konkrét döntések reprezentatív mintaként szolgáljanak. E cél eléréséhez a legmegfelelőbbnek az tűnt, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott időszak összes döntését felvegyük az elemzésbe, mert csak így volt biztosítható az, hogy valóban egy reprezentatív, a különböző jellegű ügyeket valós arányban tartalmazó mintát analizálhassunk. Választásunk a *Bírósági Határozatok* 2009. évi első három és 2011. évi első négy számára esett; kutatásunkban az ezekben megtalálható összes, szám szerint 217 döntés³ komplett módszertani elemzését elvégeztük. Mivel ezekben mind büntető (anyagi és eljárásjogi), mind polgári (anyagi és eljárásjogi), mind gazdasági, mind munkajogi, mind pedig közigazgatási döntések szerepelnek, ezért a bennük felhasznált jogi interpretációs érvek aránya a valóságot statisztikailag hiteles módon képezi le.

A módszertani elemzést egy olyan klasszifikáció alapján végeztük el, mely nagyban támaszkodik a szakirodalomban leginkább bevett, Neil D. MacCormick és Robert S. Summers nevéhez fűződő hermeneutikai-módszertani osztályozásra,⁴ és amelyet az elmúlt két évtized ezzel foglalkozó magyar szakirodalma⁵ is elemzési mintaként használt; e klasszifikációt azonban némileg módosítottuk és bővítettük, hogy a gyakorlatban használt vagy használható értelmezési tárház egészét felölelje. Természetesen nem állítjuk, hogy ez a módszertan tartalmazza a jogi interpretációs érvek egyedüli helyes felosztását, sem azt, hogy az általunk felvázolt érvek (amennyiben eltekintünk attól, hogy az „egyéb” kategória alá bármilyen nem explikált érv besorolható) teljes mértékben lefednék az *elvileg* igénybe vehető értelmezési technikák összességét. Célunk annyi, hogy egy, a gyakorlat analizésére jól használható hermeneutikai metodológiai klasszifikáció alapján elvégezzük a tényleges magyar bírói ítélkezés elemzését.

³ E döntések közül 95-öt 2009-ben, 122-t pedig 2011-ben hoztak meg, illetve tettek közzé.

⁴ N. D. MacCormick – R. S. Summers (szerk): *Interpreting statutes: a comparative study*. Dartmouth Publishing Company, Aldershot [etc.] 1991.

⁵ Vö. pl.: Pokol B.: A felsőbbbírósági jogértelmezés Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 1999/11. 493–498.; Pokol B.: A jogértelmezés alapjai. *Magyar Jog* 1999/11. 641–649.; Jakab A.: Az alkotmányértelmezés módszerei. *Századvég* 2008/1. (Új folyam 47.) 3–36. Kisebb részterületek vonatkozásában lásd továbbá: Botos V.: A bírói jogértelmezés útjai a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában (Munkajogi BH-k elemzése); Keszthelyi B.: A büntető jogegységi határozatok elemzése; Makai A. – Parádi Á.: Büntető jogértelmezés Magyarországon a '90-es években; Pohlmuüller T.: Közigazgatási határozatok 1997–99. Mind: *Jogelméleti Szemle* 2000/3 jesz.ajk.elte.hu/2000_3.html.

2. Módszertani klasszifikáció

Az értelmezés legtriviálisabb módja kétséget kizáróan a *nyelvtani értelmezés*. Ez lehet egyrészt *szemantikai* (jelentéstani), amikor is a kérdéses norma szavainak, kifejezéseinek egy adott nyelven belüli általánosan elfogadott jelentését tárjuk fel; illetve *szintaktikai* (mondattani), melynek során kifejezetten a szavak közötti kapcsolatok, illetve a nyelvi kapcsolóelemek értelmezésével állapítjuk meg azt, hogy a szöveg egyes részei között milyen viszony áll fenn. (Ilyen például a konjunkció, amit leggyakrabban az „és” kötőszó jelez, de amelyet számos más szóval is kifejezhetünk; az alternáció vagy a diszjunkció – szimpla vagyilagosság, illetve kizárólagos vagyilagosság –, amit a „vagy” szón kívül szintén sok egyéb szóval is jelölni tudunk, de amelyek gyakran, a használat módjától függően más és más jelentéssel bírnak⁶. Így például az „illetve”, „illetőleg”, „valamint”, „továbbá” szavaink alkalmasak mind a konjunkció, mind az alternáció, mind a diszjunkció kifejezésére;/; a kivételek jelzésére szolgáló „azonban” és annak szinonimái; stb.). A szintaktikai értelmezés mindig a hétköznapi nyelvtani értelmezés része, míg a szemantikai interpretáció egyrészt szintén tartozhat a szavak, kifejezések stb. köznapi jelentését feltáró módszerhez, de másrészt lehet valamely szakma *terminus technicusainak* jelentése alapján tulajdonított értelmezési eredménye is. Definíciószerűen megfogalmazva azt mondhatjuk, hogy *hétköznapi nyelvtani-szemantikai értelmezésnek* azt az interpretációs módszert nevezzük, melynek során egy adott szó, kifejezés, mondat(rész) vagy szöveg értelmét az alapján határozzuk meg, hogy milyen jelentést tulajdonítana az adott szónak, kifejezésnek stb. egy, az adott nyelvet átlagos szinten jól beszélő hétköznapi ember.

Ehhez képest a *szakmai terminológián alapuló nyelvtani-szemantikai értelmezés* azt a metódust jelöli, amellyel a szavak, kifejezések stb. jelentését azon értelmet figyelembe véve állapítjuk meg, amit egy, az adott szakmában jártas, „az adott szakma speciális nyelvét beszélő” személy azoknak tulajdonítana. Egy jogi normaszöveg szavai rendkívül különböző szakmák terminológiáján belül is jelentéssel bírhatnak. Ezek közül azonban értelemszerűen kiemelkedik a jogászai szakma terminológiája, mint azon nyelvi bázis, amelyet a jogszabályok alkotása során leginkább felhasználnak. Ekkor a speciális *jogi szemantikai értelmezés* során a bíró vagy a csak a jogi szaknyelv szakki-fejezései, vagy a hétköznapiétól eltérő, különleges jogi jelentéssel (is) *terminus technicusok* alapján dönt a jogértelmezési dilemma feloldása érdekében. Ez utóbbi értelmezés nem más, mint *jogi-dogmatikai értelmezés*, hiszen ennek során a szavak speciális, a jogászok által egyöntetűen elfogadott és elismert jogi jelentését használjuk fel a konkrét esetben felvetődött interpretációs probléma megoldása végett.

Emellett a jogi szakmai (dogmatikai) értelmezéshez a *kontextuális értelmezés* egy bizonyos felfogása is hozzátartozik. A „kontextuális értelmezés” fogalmát ugyanis két értelemben is használhatjuk. *Tágabb értelemben* ide tartozik az, amikor a bíróság egy adott (akár törvényben, akár rendeletben található) rendelkezés jelentését más (vagy az adott jogszabályon belüli, vagy más jogszabályban levő) konkrét rendelkezések alapján, azokra tekintettel állapítja meg. *Szűkebb értelemben* viszont csak akkor beszélünk

⁶ Az alternáció és a diszjunkció megkülönböztetésére lásd pl.: Bárdi L.: *Jogi logika*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest 2009. 45–51.

kontextuális értelmezésről, ha egy jogi norma értelmét azon rendeltetése alapján próbáljuk feltárni, ami pusztán annak a jogi normák rendszerében elfoglalt helyéből következik. Így a szűkebb értelemben felfogott, *par excellence* kontextuális értelmezéshez tartozik az, ha például egy jogintézmény vagy egy konkrét paragrafusban található szabály értelmét az alapján próbáljuk megállapítani, hogy az melyik jogszabályban, azon belül melyik részen, fejezetben, alcímen belül helyezkedik el – anélkül, hogy más, konkrét rendelkezésekkel összevetnénk azt.⁷

A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezés a jogi szakmai (dogmatikai) nyelvtani értelmezés része, tehát nem önálló interpretációs technika, mivel ilyenkor mindig a jogi rendelkezések közötti *nyelvi* kontextusról van szó; a szűkebb értelemben vett, *par excellence* kontextuális érvelés (amely tulajdonképpen megegyezik a Savigny-féle *interpretatio systematicával*)⁸ ellenben önálló értelmezési módszer. A tágabb értelemben felfogott kontextuális értelmezéshez tartoznak még az ún. „*lerontó formulák*”, mivel itt a különböző jogi normáknak a jogrendszerben elfoglalt, egymáshoz viszonyított helyéből, azoknak a jogforrási hierarchiában betöltött szerepéből, generalitásából/specialitásából, illetve alkotásuk idejéből vonunk le következtetést.⁹

Hasonló a helyzet a jogelvek egyik fajtájával, a *jogszabályi jogelvekkel* is. Mivel a jogi norma által kifejezetten megnevezett jogelvek tulajdonképpen (speciálisan tág ér-

⁷ Például egy polgári jogi rendelkezésnek más (lehet) az értelme akkor, ha azt a polgári törvénykönyvben vagy valamely speciális életviszonyt szabályozó törvényben, avagy a polgári törvénykönyvön belül a dologi jogi vagy a kötelmi jogi könyvben helyezte el a jogalkotó. Vagy egy bűncselekmény értelmére, céljára, rendeltetésére nézve releváns megállapítást tehetünk attól függően, hogy az a vagyon elleni vagy a gazdasági bűncselekmények között, vagy esetleg a közrend elleni vagy a személy elleni bűncselekmények körében szabályoztatik-e.

⁸ Friedrich Carl von Savigny volt az első, aki a *System des heutigen Römischen Rechts* című művének 1840-ben megjelent I. kötetében megkísérelte a főbb metódusokat röviden definiálni, elhatárolni azokat egymástól, és rendszerbe foglalni őket. Savigny szerint az értelmezésnek négy fő módszere van: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti értelmezés. A nyelvtani értelmezés (*interpretatio grammatica*; Savigny elnevezésében: „*das grammatische Element der Auslegung*”) a szavak, kifejezések, mondatok és a szöveg, valamint a nyelvi kapcsolóelemek általános, az adott nyelvet jól ismerő hétköznapi ember által az adott szónak, kifejezésnek stb. tulajdonított jelentését tárja fel. A logikai értelmezés (*interpretatio logica*; „*das logische Element [der Auslegung]*”) a gondolkodás formális szabályait, logikai törvényszerűségeit használja annak megállapítására, hogy egy jogi normaszöveg mit (és mit nem) jelent. A rendszertani értelmezés (*interpretatio systematica*; „*das systematische Element [der Auslegung]*”) révén, az alapján vonható le következtetés egy jogi rendelkezés értelmére nézve, hogy az hol helyezkedik a jogi normák rendszerében, milyen típusú, rendeltetésű jogi normák veszik azt körül. A történeti értelmezés (*interpretatio historica*; „*das historische Element [der Auslegung]*”) során pedig annak segítségével próbáljuk meghatározni a törvényszöveg valódi jelentését, hogy (feltehetőleg) mi volt a jogi normát megalkotó egykorú törvényhozó szándéka az adott rendelkezéssel. Vö.: F. C. von Savigny: *System des heutigen Römischen Rechts. Erster Band*. Berlin 1840. 213–214.

⁹ E formulák alkalmazása természetesen sokszor nem egyértelmű. Ahhoz ugyanis, hogy eldönthető legyen, mikor épp melyiket kell alkalmaznunk, az alkalmazási szituáció előzetes értékelésére van szükség. Így értékelést kíván, azaz szubjektív elemet visz be a bírói ítékezés és az ehhez szükséges jogértelmezés folyamatába például annak előzetes eldöntése, hogy mi a magasabb norma (az-e a „kétharmados” törvény a „feles” törvényhez képest, a miniszterelnöki rendelet a miniszteri rendelethez képest, vagy a kormányrendelet az MNB-elnöki rendelethez képest), mi a speciális norma (például a cégtörvény és a csődtörvény viszonyában), melyik a korábbi jogszabály (az, amit időben korábban fogadtak el, amit időben korábban hirdettek ki, vagy amit időben korábban léptettek hatályba), illetve ha ezek az elvek ellentmondásban állnának egymással, akkor melyiknek van a másik felett primátusa. Például ha egy speciális, de korábban elfogadott/ki hirdetett/hatályba lépett jogszabály ellentétben áll egy későbbi, de általános jogi normával, akkor a *lex specialis derogat legi generali*, vagy pedig a *lex posterior derogat legi priori* elvét kell-e alkalmazni.

telmü) dogmatikai kategóriák, így ezek is a dogmatikai értelmezés részét képezik. A jogszabályi jogelvek közé soroljuk nemcsak azokat a jogelveket, amelyek mint *generálklauzulák* kifejezetten egy adott jogszabály értelmezése során bírnak jelentőséggel, hanem azokat is, amelyek egyszerre jelentik a konkrét törvényre (esetleg rendeletre) irányadó elveket és a törvény által felölelt valamely komplett jogág átfogó elveit is.¹⁰ Ezzel szemben léteznek olyan jogelvek, amelyek mint jogi értékek kívül állnak egyes törvények vagy rendeletek szövegén, amelyeket tehát anélkül fogadunk el egy jogágra vagy az egész jogrendszerre nézve irányadónak, hogy azok explicit jogszabályi kifejtést kapnának.¹¹ Ezek értelemszerűen nem részei (mert nem lehetnek részei) a jogszabályi nyelvi szövegeknek, így nem is sorolhatók be a dogmatikai értelmezés körébe, az ezekre való hivatkozás, a jogértelmezési problémák ezek alapján való eldöntése (mint az *általános jogelvek fényében történő jogértelmezés*) tehát önálló interpretációs módszernek minősül.

Önálló értelmezési módszer a *bírói jog szerinti értelmezés* is. Az ún. „bírói jog” három összetevőt foglal magába: az *eseti bírói döntéseket*;¹² a hasonló jellegű szituációkat hasonló módon eldöntő eseti bírói döntések (a magyar jogban tipikusan a BH-k) tömegéből kialakuló ún. *bírói vagy ítélkezési gyakorlatot*; valamint az írott jogi normák általános jellegű és *pro futuro* értelmezését tartalmazó, a bíróságokra kötelező vagy kvázi kötelező ún. *absztrakt bírói normákat*.¹³ E három bírói jogi hivatkozási alap változatos kombinációkban jelenhet meg egy jogeset eldöntése és az ahhoz szükséges törvényértelmezés során. Így vannak olyan BH-k, amikor a bíróság csak az egyikre vagy csak a másira önállóan hivatkozik. Vannak olyan BH-k, amikor a bíróság alapvetően az ítélkezési gyakorlatot hozza fel jogértelmező döntése alapjaként, de e bírói gyakorlat létezésének vagy az adott esetben relevanciájának alátámasztására, illetve megerősítésére akár egy vagy több, az adott ítélkezési gyakorlathoz tartozó korábbi eseti bírói döntést, akár valamely bírói absztrakt normá(ka)t is megidéz. Sőt elvileg az is előfordulhat, hogy egy absztrakt bírói norma relevanciájának megerősítésére hoz fel a bíróság egy vagy több korábbi felsőbbbírósági esti döntést. Végül vannak olyan ítéleti indoklások is, amelyekben egy interpretációs probléma mikénti megoldására a bíróság a bírói jog mindhárom forrását egyszerre használja fel.

¹⁰ Az előbbire példa lehet a fogyasztóvédelmi törvényben található termékbiztonságosság elve, az utóbbira pedig a büntető eljárásjogi vádhoz kötöttség, avagy a polgári jogi szerződési szabadság vagy a rendeltetés-szerű joggyakorlás elve.

¹¹ Ilyen például a magyar jogrendszerben is jól ismert, de kifejezetten semmilyen jogszabályban le nem írt elv, miszerint „a jog nem tudása nem mentesít a felelősség alól”, vagy az, hogy „amit a jog kifejezetten nem tilt, azt szabad” (amely utóbbi a jogbiztonság és jogállamiság egyik legfontosabb garanciája is egyben). De ilyen a bírói eljárásokra irányadó bírói döntési kötelezettség vagy az ún. „fegyveregyenlőség elve” is.

¹² Ezeket nevezte MacCormick és Summers, valamint Pokol Béla is „precedenseknek”. A magunk részéről a továbbiakban a „precedens” szó használatát mellőzzük, mivel az kifejezetten a *common law* jogrendszerekre jellemző, jogi normaként funkcionáló bírói ítélet képzetét kelti fel, és helyett – a mind a kontinentális, mind a *common law* jogrendszerekben hozott egyedi ítéletekre alkalmazható fogalomként – az „eseti bírói döntés” kifejezést fogjuk használni.

¹³ A magyar jogban ilyennek tekinthető az irányelv, az elvi döntés, a kollégiumi állásfoglalás, a jogegységi határozat, a kollégiumi vélemény és az (egyébként az eseti bírói döntések és az absztrakt bírói normák határterületén mozgó) elvi bírósági határozat, 2012. január 1-je óta pedig a – szintén átmenetet jelentő – elvi bírósági döntés is.

A későbbi bírói döntések értelmezési alapjaként azonban nemcsak a korábbi bírói jog valamely (vagy akár mindegyik) eleme, hanem más jogalkalmazó szervek interpretációs tevékenységének eredménye is felhasználható. Ezért a bírói jog szerinti értelmezés mellett önálló értelmezési módszerként kell megkülönböztetni az *egyéb jogalkalmazói jogértelmezést* is. Ez lehet egyrészt a *közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés*. Ilyen lehet a magyar jogban például egy APEH- (ma már: NAV-) iránymutatás vagy a Gazdasági Versenyhivatal versenytanácsi határozata). Másrészt az *egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti jogértelmezés*.¹⁴ Magyarországon például az alapvető jogok biztosa (2012. január 1-je előtt bármely országgyűlési biztos) állásfoglalása. Harmadrészt pedig az *ítélkező fórum államára* (annak jogalkalmazó szerveire vagy állampolgáira és egyéb jogalanyaira) *is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő jogértelmezés*.¹⁵ Az „egyéb jogalkalmazói jogértelmezés” ez utóbbi alfajához közeli módszer a *nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés*. Jelentősége csak a belső jog valamely normája révén becikkelyezett nemzetközi egyezményeknek van, de természetesen elviekben nem kizárt egy olyan szerződésre való hivatkozás sem (mintafelmutató jelleggel), amely nem képezi részét a belső jognak.

Szintén önálló, és rendkívül fontos értelmezési módszer a *logikai értelmezés*; ennek során fontosabb szövegeértelmezési logikai maximákat (*argumentum a minori ad maius*; *argumentum a maiori ad minus*; *argumentum ad absurdum*; *argumentum a contrario*; *argumentum a simili*),¹⁶ kivételes esetben más logikai érveket – mint amilyen például az *argumentum ad absurdum* egy speciális fajtájának is tekinthető *implied powers* (bennfoglalt hatáskör) elve –¹⁷ használja fel a jogalkalmazó annak megállapítására, hogy a szó szerinti mivoltában megtévesztő vagy homályos jogi norma valódi jelentését feltárja. Kiemelést érdemel e formulák közül az *argumentum a simili* (vagy *argumentum a pari ratione*)¹⁸ érve, mely mint a hasonlóból való következtetés összefoglaló kategóriája az annak részét képező analogikus érvelést (*argumentum per analogiam*) is magában foglalja.¹⁹ Ennek következtében az analógia alapján való értelmezést (amely valójában

¹⁴ Az „egyéb” szó arra utal, hogy ezen (belföldi) szervek sem közigazgatási hatóságoknak, sem bíróságoknak nem minősülnek. Az alkotmánybírósági jogértelmezés mint *de facto* (negatív) jogalkotó hatáskörrel rendelkező speciális bírói fórum általi jogi interpretációs tevékenység – mint majd látni is fogjuk – értelemszerűen úgyszintén nem tartozik ide.

¹⁵ Ide Magyarországot tekintve tipikusan az Emberi Jogok Európai Bírósága (ismertebb nevén a Strasbourg-i Bíróság) gyakorlata vagy ítéletei, illetve az Európai Közösségek Bírósága döntései tartoznak. Ez utóbbi ítéletei mint a magyar jogrendszerben közvetlenül alkalmazandó ítéleteket hozó szerv döntései besorolhatóak lennének a „bírói jog szerinti értelmezés” körébe is; ennek a klasszifikációs választásnak azonban sem elvi, sem gyakorlati jelentősége nincs. A nemzetközi bírói fórumok ítéleteire való hivatkozás tulajdonképpen határterület a bírói jog szerinti és a nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés között.

¹⁶ Az ún. „lerontó formulákat” – mint arról szó volt – nem a logikai, hanem a (tágabb értelemben vett) kontextuális, vagyis végső soron a jogi szakmai/dogmatikai nyelvtani értelmezés körébe soroltuk.

¹⁷ Eszerint ha egy jogszabály egy adott szerv feladatává tesz valamit, akkor az adott szervet az ehhez szükséges hatáskörrel is felruháztottnak kell tekinteni, akkor is, ha erről sem a szerv illetén feladatát szabályozó norma, sem a jogrendszer részét képező más norma kifejezetten nem rendelkezik.

¹⁸ További, hosszabb megnevezései ugyanennek a maximának: *argumentum a simili ad simile*, illetve *argumentum a similibus ad similia*.

¹⁹ Ezt a nézetet nem mindenki osztja, de például ezen a véleményen van a formális jogi logika talán leg-

nem is értelmezés, hanem jogalkotás) mi nem is tekintjük külön interpretációs módszernek, hanem azt mint az *a simili* érvelés részét fogjuk fel.²⁰

Ügyszintén önálló módszernek tekintjük továbbá a *jogtudományi-jogirodalmi értelmezést*, mely – a konkrét dogmatikai értelmezéssel ellentétben – vagy a „jogirodalom” egyöntetű (közelebbről meg nem határozott, nem konkretizált vagy igazolt) véleményének fényében értelmezi a jogszabálysöveget, vagy (tipikusan) valamilyen konkrét jogtudományi munka alapján dönti el a felmerülő értelmezési problémát. Ideértve nemcsak a jogtudományi monográfiákat, tankönyveket, tanulmányokat, cikkeket stb., hanem a kommentárokat, továbbá a pozitív jognak nem minősülő, már hatályukat veszített korábbi, hasonló tárgykört szabályozó jogi normákat és még hatályba nem lépett (vagy már soha hatályba nem lépő egykori) jogszabály-tervezeteket is.

Fontos értelmezési módszer a rokon technikáknak tekinthető két metódus, a teleologikus és a történeti értelmezés is. A *teleologikus jogértelmezés* során a bíró a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló jelentését tárja fel, amihez leggyakrabban a törvény címét, preambulumát vagy a törvény szövegében benne rejlő azon társadalmi funkciót veszi alapul, amelyet a jogszabály betölteni hivatott. Míg a *történeti értelmezés* révén azt kísérli meg megállapítani, hogy mi volt a jogalkotó szubjektív akarata, a törvényhozó belső szándéka az adott jogi normával. Ez utóbbi esetben hivatkozhat a jogszabály miniszteri indoklására, a törvény-előkészítési anyagokra (*travaux préparatoires*, *Materialen*, *legislative history*), vagy minden külsődleges forrás megidézése nélkül általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a „jogalkotó »nyilvánvaló« vagy »feltehető« akarátára” stb.²¹

Külön interpretációs metódusként fogható fel az *alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek, alkotmánybírói határozatok alapján történő jogértelmezés* (a továbbiakban egyszerűen csak „alapjogi értelmezés” vagy „alkotmányos értelmezés”), melynek során (ha az adott jogrendszerben ilyen van) az Alkotmányban megtalálható alkotmányos jogokat, az azokból levezethető alapelveket, illetve az alkotmánybírói határozatok (vagy egyéb, alapjogi absztrakt normakontrollra feljogosított szerv) által megfogalmazott alkotmányos alapértékeket, továbbá egyes konkrét alkotmánybírói határozatok (egyéb, az alkotmányos alapjogok és alapelvek betartásán őrködő szervek által hozott döntések) konkrét rendelkezéseit hívjuk fel egy jogszabálysöveg „valódi”, gyakran a szó szerinti értelemtől eltérő jelentésének megállapítására. Ez utóbbi módszer (hasonlóan a nemzetközi egyezmények szerinti, az általános jogelvek fényében történő, a történeti és részben a teleologikus értelmezéshez) a jogi normaproponíciót egyértelműen a szöveghez képest külsődleges források alapján keresi. Csakúgy, mint az utolsóként említendő két további metódus, nevezetesen az összehasonlító jogi és a szubsztantív értelmezés.

nagyobb hatású kortárs híve, Georges Kalinowski is. Vö.: Szabó M.: *Trivium*. Bíbor Kiadó, Miskolc 2001. 205.

²⁰ Szabó Miklós például maga is az *a simili* érvelést, mint a *per analogiam* érvelés „alapesetét” fogja fel. Vö.: Szabó M.: *A jogdogmatika előkérdéseiről*. Bíbor Kiadó, Miskolc 1999. 171.

²¹ Mindkét módszer esetében szükséges lehet (a törvény egyes részei, az előkészítő anyagok vagy a miniszteri indokolás mellett) azon „történelmi”, vagyis azon egykorú társadalmi, politikai, gazdasági vagy egyéb körülmények figyelembe vétele, amelyek az adott jogi norma adott tartalommal való meghozatalát indukálták.

Az összehasonlító jogi értelmezés egy rendkívül diffúz érv, melybe elviekben beletartozik a más országok jogszabályaira való általános hivatkozás, általában a nemzetközi jogi gyakorlatra vagy (az Európai Unió, illetve az Európa Tanács tagállamai vonatkozásában) az „európai jogi gyakorlatra”²² (esetleg ezen belül más konkrét államok vagy a „demokratikus országok” ítélkezési gyakorlatára, jogszokásaira) való utalás. De ide sorolandó a jogértelmező döntés igazolása során egy-egy konkrét külföldi jogrendszer valamely konkrét jogszabályának vagy egyedi jogi rendelkezésének (általában) illusztrációként való, más interpretációs érveket megerősítő jellegű megidézése is. A *szubsztantív értelmezés* esetében pedig a jogi norma „valódi”, kívánatos jelentéséhez (vagy annak elvetéséhez) olyan érvek alapján jut el a jogalkalmazó, amelyek a társadalom értékhierarchiájában kitüntetett helyen álló, a társadalom egésze által egyöntetűen alapvetőnek tartott meghatározott értékek szolgálatát és érvényesítését vállalják fel. Ilyen értékek lehetnek bizonyos kardinális jellegű erkölcsi elvek, igazságossági szempontok, társadalompolitikai megfontolások; az egyenlőség eszméje (vagy annak valamely markáns és a társadalom egészében bevett felfogása); hasznossági kritériumok (például gazdaságossági szempontok); a közérdek érvényesítése (vagy pusztán a többség érdekeinek a képviselése) stb. Ezek az értékek tehát olyan értelmezési szempontokat jelentenek, amelyeket „végső esetben”, azaz akkor vehet (vagy ha nem is vehet, de vesz) igénybe a bíró, amikor a szöveg szó szerinti értelmének felhasználásával igazságtalan, méltánytalan, a közérdeccsel vagy a gazdasági racionalitással ellentétes eredményre vezető, a közérdeket sértő vagy hasonló defektusokkal terhelt döntést kellene hoznia (és nem *akar* ilyet hozni), továbbá az adott esetben más értelmezési módszerek sem jelentenek számára segítséget ahhoz, hogy ne *kelljen* ilyen ítéletet felvállalnia. Végül létezhetnek olyan *egyéb, jogrendszer-specifikus értelmezési* módszerek is, amelyek a fenti kategóriákba nem fértek bele; ezek olyan érvek, melyek praktikusán csak bizonyos jogrendszerek bírói gyakorlatában fordulhatnak elő. A magyar jog vonatkozásában a legfontosabb ilyen metódus a közösségi (európai uniós) jog (akár az elsődleges, akár a másodlagos jogforrások, illetve jogi aktusok) szerinti interpretáció; más jogrendszerek vonatkozásában azonban más speciális, az előbbi kategóriákba be nem sorolható módszerek alkalmazása (például föderatív államokban a tagállamok jogi normáinak a különböző jellegű szövetségi joganyagok – alkotmány, törvények, bírói gyakorlat stb. – alapján történő értelmezése) is lehetséges.

Természetesen az előbbieken bemutatott argumentációs fogások nem „tisztá” módszerek; ezek a gyakorlati érvelés során gyakran átfedik egymást, elhatárolásuk épp ezért mindig csak viszonylagos lehet. Így például a kontextuális értelmezés tágabb értelemben nem más, mint nyelvtani értelmezés, szűkebb értelemben (amikor egy adott rendelkezés értelmét az alapján próbáljuk meghatározni, hogy milyen célokat szolgál-

²² Ezen nem az Európai Unió elsődleges vagy másodlagos jogforrásait vagy az Európa Tanács keretében megalkotott nemzetközi egyezményeket, mint konkrét normatív tartalmakat kell érteni, hanem a hivatkozott országok (például az EU vagy az ET tagállamai) jogában egységesen megjelenő közös jogi alapokat, jogi értékeket, ezen országok mindegyike vagy döntő többsége normatív aktusainak közös szempontjait. Ezért például „az európai jogi gyakorlat” mint hivatkozási alap semmivel sem rendelkezik konkrétabb normatív tartalommal (és nem tekinthető például az EU *joga* szerinti értelmezésnek), mint a „demokratikus jogrendszerek”, a „modern jogállamok”, vagy akár a „zsidó-keresztény kultúrkör országai” jogszabályaira, ítélkezési gyakorlatára vagy szokásaira való általános, összehasonlító jogi jellegű hivatkozás.

ló, milyen rendeltetéssel bíró jogintézmények körében helyezte el azt a jogalkotó) viszont a teleologikus, kisebb részben a történeti értelmezéshez áll közel. Egy főszabály-kivétel konstrukció (vagy egy főszabály-kivétel-alkivétel konstrukció mint egy tétel negációjának negációja eredményeképpen a tétel alkalmazása), illetve a szubszidiaritás elvének alkalmazása logikai (utóbbi halmazlogikai) művelet is, de mivel tételes jogi rendelkezések egymással való összevetéséről van szó, ezért mi a – tág értelemben vett – kontextuális értelmezéshez soroljuk. Ugyanígy a logikai szabályok a nyelvi jelentéseken alapulnak, ezen belül pedig az *argumentum a simili* (és annak részeként az analógia) a hétköznapi józan észnek, a hétköznapi nyelvhasználatnak a betű szerinti, szigorú értelmet meghaladó alkalmazását jelenti. Továbbá az *argumentum a simili* és az *argumentum a contrario* mindig kontextus-alapú, tehát részben a (tágabb értelemben vett) kontextuális, azaz a nyelvtani értelmezés része.²³

Végül, az eddigiekben írottak összefoglalásaként, áttekinthető módon, táblázatszerűen bemutatjuk azt a – már a fentiekben vázolt – jogértelmezési módszertani csoportosítást, amely a dolgozatunk következő részében ismertetendő empirikus jogszociológiai kutatás metodológiai alapjául szolgált.

1. nyelvtani értelmezés:

1/A. hétköznapi (jelentés szerinti) értelmezés:

- a) szemantikai értelmezés
- b) szintaktikai értelmezés

1/B. jogi szakmai (dogmatikai) értelmezés:

- a) egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés
- b) kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvi értelmezés
- c) tág értelemben vett kontextuális értelmezés (ideértve az ún. „lerontó formulákat” is)

²³ Ezenkívül az *argumentum ad absurdum* mindig valamihez képest vezet abszurd eredményre, illetve ezt az eredményt mindig valamihez képest *értékeljük* abszurdnak, ez a valami pedig vagy a jogalkotó „feltehető” vagy „nyilvánvaló” szándéka, vagy a jogszabály társadalmi rendeletetése, célja, vagy valamilyen szubsztantív érték. De maga a történeti és a teleologikus értelmezés sem határolható el mindig egzakt módon egymástól, ugyanis egyrészt a jogalkotó szándéka rendszerint objektíve megjelenik a szövegben, feloldódva a jogszabály társadalmi rendeltetésének meghatározásában vagy kinyilvánításában, másrészt a törvény szövegszerű célja, rendeltetése általában a jogalkotó szándékából, mint forrásból származik. Továbbá a becikkelyezett, tehát belső joggá tett nemzetközi egyezmények szerinti, illetve az EU-jog szerinti értelmezés is egyfajta kontextuális értelmezés, mivel a törvény, rendelet alkalmazását a (törvénnyel kihirdetett) nemzetközi egyezményrel, illetve a közvetlenül hatályos jognak minősülő EGK vagy EK rendelettel vagy más közvetlenül hatályos normákkal, illetve más, a belső jog által elfogadott EU-s jogi normákkal való összevetés alapján állapítjuk meg. Ezek külön értelmezési módszerként történő definiálását a tisztán belső jogi normák kontextus-alapú vizsgálatához képesti specialitásuk indokolja. Így például az, hogy a nemzetközi jog, még ha be is cikkelyezték, nemcsak (sőt elsősorban nem) belső jog, az EU-s jog pedig *sui generis* jog, tehát nem belső jog, még akkor sem, ha közvetlenül hatályos is. Ezen kívül az ítélkező fórum államára is kiterjedő szervei hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélkezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő jogértelmezés részét képezhetné a „rendes” bírói jog szerinti értelmezésnek is. A jogtudományi-jogirodalmi értelmezés aposztrófálható lenne úgy is, mint egy nagyon speciális jogi szakmai/dogmatikai értelmezés; az általános jogelvek fényében történő érvelés pedig alapját tekintve nem más, mint a jog egésze által befogadott meghatározott szubsztantív elvekre való hivatkozás. Mi mindazonáltal – elismerve az alternatív klasszifikáció lehetőségét is – az egyes kérdéses eseteket a fentiek szerint osztályoztuk, vállalva, hogy mások saját szubjektív értékelésük alapján a mi szubjektív értékelésünktől eltérő klasszifikációs megoldásokra juthatnak.

- 1/C. egyéb szakmai (jelentés szerinti) értelmezés
2. *szűk értelemben vett kontextuális értelmezés*
3. *bírói jog szerinti értelmezés:*
  - 3/A. csak bírói/ítélkezési gyakorlatra hivatkozó értelmezés
  - 3/B. csak eseti bírói döntés(ek)re hivatkozó értelmezés
  - 3/C. csak absztrakt bírói normára hivatkozó értelmezés
  - 3/D. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés
  - 3/E. bírói/ítélkezési gyakorlatra és ennek alátámasztására absztrakt bírói normára hivatkozó értelmezés
  - 3/F. absztrakt bírói normára és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés
  - 3/G. egyszerre bírói/ítélkezési gyakorlatra is, absztrakt bírói normára is és mindezek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re is hivatkozó értelmezés
4. *egyéb jogalkalmazói értelmezés:*
  - 4/A. közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti értelmezés
  - 4/B. egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés
  - 4/C. az ítélkező fórum államára (annak jogalkalmazó szerveire és/vagy állampolgáira és egyéb jogalanyaira) is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntésvagy ítéletei alapján történő értelmezés
5. *logikai értelmezés:*
  - 5/A. argumentum a minori ad maius
  - 5/B. argumentum a maiori ad minus
  - 5/C. argumentum ad absurdum
  - 5/D. argumentum a contrario
  - 5/E. argumentum a simili
  - 5/F. egyéb logikai maximák szerinti értelmezés
6. *teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés*
7. *történeti (a jogalkotó szubjektív szándékán, alkotáskori akaratán alapuló) értelmezés:*
  - 7/A. miniszteri indoklásra hivatkozó értelmezés
  - 7/B. előkészítő anyagokra hivatkozó értelmezés
  - 7/C. általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a „jogalkotó akaratára” stb. hivatkozó értelmezés
  - 7/D. a jogszabály, illetve a jogi rendelkezés keletkezéstörténetét alapul vevő egyéb értelmezés
8. *jogtudományi-jogirodalmi értelmezés*
9. *alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek, alkotmánybírósági határozatok alapján történő értelmezés*
10. *nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés*
11. *összehasonlító jogi értelmezés*
12. *általános jogelvek fényében történő értelmezés*
13. *szubsztantív (közvetlenül valamely bevett értékre hivatkozó) értelmezés*
14. *egyéb, jogrendszer-specifikus (pl. közösségi jog szerinti) értelmezés*

3. Értelmezési módszerek a mai magyar felsőbb bírósági gyakorlatban

Mielőtt rátérnénk annak bemutatására, hogy melyik értelmezési módszert milyen gyakorisággal használják a bíróságok a jogi normaszöveg valódi jelentésének feltárása érdekében, tisztáznunk kell azt, hogy mit is értünk „értelmezés” alatt. Az „értelmezés” értelmezésének (meta-interpretációs) problémája abban nyilvánul meg, hogy nem dönthető el objektív módon, mit is jelent egy szöveg jelentésének a megállapítása. Vannak, akik szerint egy szimbólum(rendszer) pusztán nyelvi detektálása már „megértést” és így „értelmezést” jelent. Ebben az értelemben bárki, aki képes azon a nyelven olvasni, amelyen a kérdéses szöveg íródott, képes valamilyen) jelentést is tulajdonítani a szövegnek, és ha ezt teszi, akkor már értelmezést végez. Kétségtelen, hogy ahhoz, hogy valaki megértsen egy szöveget, ismernie kell azt a nyelvet, amelyen az íródott, ám az „értelmezés” ezen (reménytelenül tág) fogalmával a jogalkalmazás vizsgálata során nem sokat tudunk kezdeni. Ha értelmezésnek tekintenénk azt a tevékenységet, amely során a magyar nyelvet ismerő bíró felismeri a magyar nyelven íródott szavakat vagy mondatokat, akkor semmivel sem jutnánk közelebb a bírók által végzett speciális értelemfeltáró tevékenység valódi természetéhez. Ezért tehát a következőkben „értelmezés” alatt csak azt a kognitív jelentésmegállapító tevékenységet fogjuk érteni, amely egy egyébként homályos vagy első pillantásra nem egyértelmű (vitatható) jelentésű szó, kifejezés, mondat vagy szöveg megvilágosító célú magyarázatát adja. Ez lehet egyszerű nyelvtani (a pusztán nyelvi jelenségek magyarázatán alapuló) értelmezés vagy ennél komplexebb, más forrásokat (is) felhasználó értelemfeltáró tevékenység. A lényeg, hogy az interpretáció eredményeként olyan plusz információkkal gazdagodjunk az adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg jelentését illetően, amellyel az értelmezés megkezdése előtt még nem rendelkezünk.²⁴

Emiatt az első kérdés az, hogy a vizsgált 217 BH közül mindegyikben található-e egyáltalán ilyen *sensu stricto* értelmezés. A feltett kérdésben gyakorlatilag benne van a válasz is: nem. Egyrészt vannak olyan BH-k, amelyek egy vagy néhány mondatos rendelkező (jogi megállapítást tartalmazó) része (esetleg ennek későbbi, részletesebb indokolása) egy konkrét jogeset eldöntése kapcsán pusztán annyit mond ki, hogy egy adott szó, kifejezés, mondat vagy szöveg (egy jogi rendelkezés) az, ami, vagyis hogy azonos önmagával²⁵ – ezt azonban mint tautológiát és így mint nyilvánvaló dolgot nem tartjuk valódi értelmezésnek. Másrészt léteznek olyan BH-k is, melyekben tartalmukat tekintve kizárólag vitatott bizonyítási, azaz ténykérdések megoldása szerepel, amelyek tehát egy adott jogeset azon típusú eldöntését jelentik, hogy egy egyértelmű jelentésű jogi norma alá kétséget kizáró módon tartozó életbeli tényállás a valóságban megtörtént-e vagy sem. Az ilyen bírói ítéletek viszont tiszta normalogikai szillogizmust, Wróblewski elnevezésével „szubszumpciós szillogizmust” (*subsumption syllogism*)²⁶ tartalmaznak, jogértelmezési kérdésekről tehát ezekben az esetekben és az ilyen típusú döntést ki-

²⁴ A nyelvtani értelmezésnél gyakori, hogy ez a plusz információ az elvileg szóba jöhető lehetséges jelentések körének leszűkítését jelenti, vagyis azt, hogy a szöveggörnyezet és az értelmezési szituáció sajátosságai figyelembe vételével a szavak stb. potenciális, a pusztán betű szerinti értelemből kiinduló jelentéseiből kiválasszuk azt az egyet (vagy néhányat), amelyet az adott szó stb. jelent (vagy amelyet biztosan nem jelent).

²⁵ Ennek két eklatáns példája a vizsgált bírósági határozatok közül a BH 43/2009. és a BH 70/2009.

²⁶ J. Wróblewski: A jogi szillogizmus. In: Bódi M. – Szabó M. (szerk.): *Logikai olvasókönyv joghallgatók*

mondó BH-kban úgyszintén nincs szó. Mi a vizsgált mintában 21 ilyen felsőbbbírósági határozatot²⁷ találtunk, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a 217 BH-ból mindössze 196 volt az, amelyben valamilyen módszerrel végrehajtott tényleges jogértelmezés (szövegértelmezés) előfordult.

Ami konkrétan a különböző módszerek hivatkozási gyakoriságát illeti, az egyértelműen megállapítható, hogy a legtipikusabbnak, a leggyakrabban alkalmazottnak a nyelvtani értelmezés (1.) tekinthető. A nyelvtani érvek között a hétköznapi jelentés szerinti értelmezés (1/A.) és a dogmatikai értelmezés (1/B.) rendkívül nagy súllyal bír, körülbelül az ügyek harmadában történt az előbbire, illetve kétharmadában az utóbbira való hivatkozás. Az egyéb szakma *terminus technicus*ainak, illetve a hétköznapi jelentéssel (is) rendelkező szavak speciális, nem jogi szakmai jelentésének a felhasználása (1/C.) azonban a jogértelmezés során kevésbé jellemző. A hétköznapi jelentés szerinti értelmezésnél a jogi normaszöveg által használt szavak, kifejezések, mondatok szemantikai értelmére való hivatkozás (1/A. a) a meghatározó; ilyen típusú interpretáció 68 BH-ban (31,34 %) fordult elő. Ezzel szemben szintaktikai, vagyis a nyelvi kapcsolóelemek jelentésére építő mondattani értelmezés (1/A. b) mindössze 7-ben (3,23 %) szerepelt.²⁸ Ez utóbbiak közül az egyik például azt mondta ki, hogy a kijelentő mód felszólítást, mérlegelés nélküli döntést jelent,²⁹ vagyis hogy a kijelentő modalitású mondat szigorú imperatívuszt, feltétel nélküli kötelezettséget tartalmaz. Két másikban³⁰ a Legfelsőbb Bíróság a konjunkció különböző megjelenési formáit értelmezte. Egy továbbiában az LB a „miatt” szó törvényi használatáról állapította meg, hogy az nem más, mint *ok-okozati kapcsolatot* kifejező nyelvi kapcsolóelem.³¹ Volt olyan BH is,³² ahol a bíróság a „vagy” kötőszót mint az alternáció előfordulási esetét magyarázta a feleknek,

számára. Bíbor Kiadó, Miskolc 1996. 191–205. Vö.: J. Wróblewski: Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. *Rechtstheorie* 1/1974 33–46. 43–44.

²⁷ 2009-ből: BH 6, BH 7, BH 10, BH 11, BH 16, BH 24, BH 29, BH 59, BH 61, BH 68, BH 87, BH 88, BH 95; 2011-ből: BH 8, BH 10, BH 19, BH 37, BH 43, BH 77, BH 96, BH 109.

²⁸ Az ilyen értelmezés szükségessége mindig a jogalkotó hibájának tekinthető, elvileg ugyanis nem félreérthető szövegezéssel a mondattani homályosságok kiküszöbölhetőek lennének, míg a szemantikai homályosság kisebb vagy nagyobb foka elkerülhetetlen. A szintaxis szintjén megjelenő problémák természetesen nemcsak a bírói jogalkalmazásban csapódhatnak le; Vinnai Edina például 1990-ből egy olyan példát hoz fel, amikor az Alkotmánybíróságnak azt a nyelvtani kérdést kellett eldöntenie, vajon az akkori Btk. 217. §-a rendelkezése, miszerint „aki a Magyar Népköztársaság államhatárát engedély nélkül vagy meg nem engedett módon fegyveresen lépi át, büntetett követ el és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”, hogyan értelmezendő. Úgy-e, hogy a „fegyveresen” kitétel (és ezáltal a büntetőjogi tilalom) csak a meg nem engedett módon való határátlépésre vonatkozik-e (míg az államhatár engedély nélküli átlépése nem fegyveresen is tiltott), vagy pedig úgy, hogy a büntetethez mind az engedély nélküli, mind pedig a meg nem engedett módon való határátlépés esetén szükséges a fegyveres megvalósítás is. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy az utóbbi a helyzet; ha a jogalkotó a szimpla engedély nélküli határátlépést is büntetni kívánta volna, akkor a „vagy” szó elé egy vesszőt tett volna, így választva el a „fegyveresen” szót mint „hátravetett jelzőt” az engedély nélkülségtől. Vö.: Vinnai Edina: A magyar jogi nyelv kutatása. *Glossa Iuridica* 2014/1. 29–48. 35., 14. j.

²⁹ BH 31/2009.

³⁰ BH 34/2009., BH 49/2011. Az LB kinyilvánította azt, hogy mind az „és” szó, mind pedig a „mellett”, illetve az „is” szó konjunkcióira utal, azaz a jogszabályi engedély vagy kötelezettség a feltételek *mindegyikének* teljesülése esetén valósul csak meg.

³¹ BH 40/2009.

³² BH 80/2011.

és olyan is, melyben³³ az LB azt mondta ki, hogy ha a törvény többes számban, illetve többes szám harmadik személyben fogalmaz, akkor a szabályozott jogviszonynak mindössze egyetlen alanya nem lehet.

Dogmatikai értelmezés (1/B.) összesen 141 BH-ban (64,98 %) fordult elő, 79 bírósági határozatban (36,41 %) egyszerű fogalmi dogmatikai értelmezés (1/B. a), 18 BH-ban (8,29 %) kifejezetten jogszabályi/jogági jogelvekre hivatkozó értelmezés (1/B. b), 98 BH-ban (45,16 %) pedig tág értelemben felfogott kontextuális értelmezés (1/B. c) formájában. Ez utóbbiak között 10 (4,61 %) „lerontó formulán” alapuló érvelés,³⁴ valamint 3 (1,38 %) alkotmánykonform jogszabály-értelmezés³⁵ volt.

Egyéb szakmák terminológiáját, illetve hétköznapi értelemmel is rendelkező szavak, kifejezések nem jogi szakmai jelentését felhasználó nyelvtani értelmezés (1/C.) ellenben mindössze négy esetben (1,84 %) történt: a BH 1-ben a Szegedi Ítéltábla másodfokú fellebbviteli döntése során a „vagyon” közgazdasági-számviteli fogalmát használta fel a vagyonek Kobzással érintett pénzüsszeg mértékének meghatározása céljából.³⁶ A BH 60/2009-ben a Legfelsőbb Bíróság munkavédelmi, illetve foglalkozás-egészségügyi, a BH 13/2011-ben műszaki, a BH 39/2011.-ben pedig gazdasági szakmai értelmezést végzett.³⁷

A nyelvtani értelmezés illetén belső arányai nem meglepőek: eléggé nyilvánvaló, hogy egy jogi normákat értelmező szerv elsősorban a szavak, kifejezések jogi jelentéséből fog kiindulni. Mivel az egyes jogi rendelkezések ritkán állnak „önmagukban”, ezért azok értelmének más jogi rendelkezésekkel való összevetése az esetek jelentős részében nélkülözhetetlen. A tág értelemben felfogott kontextuális interpretáció közel 50 %-os aránya ennek a ténynek tulajdonítható. Mindazonáltal van számos olyan jo-

³³ BH 119/2011.

³⁴ Ezek közül 7 BH, nevezetesen a 2009. évi BH 19 és BH 86, illetve a 2011. évi BH 16, BH 42, BH 44, BH 87 és BH 109 a *lex specialis derogat legi generali* maximájára hivatkozott (a legutolsó kivételével anélkül, hogy magát az elvet explikálta volna). Míg a BH 54/2011. a *lex posterior derogat legi priori* elvével operált, a BH 76/2009. esetében viszont nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy pontosan melyik formula alapján is döntött a bíróság. (Ez lehetett a *lex specialis* elve, de lehetett a *lex superior derogat legi inferiori* maximája, vagy ezek valamilyen kevert alkalmazása is. E BH-ban ugyanis a Be. és egy nemzetközi egyezményt kihirdető törvény rendelkezései részletszabályainak megállapításáról szóló igazságügyi miniszteri rendelet kollíziójának feloldásáról van szó az IM rendelet javára). Végül a BH 62/2011.-ben egy speciális értelmezésre került sor. Ennek során az LB a *lex superior* és a *lex specialis* elvei közötti összeütközést rendezte, mégpedig akként, hogy a *lex superior* elve megelőzi a *lex specialis* elvének alkalmazását, vagyis ha egy magasabb szintű szabály általános megfogalmazású rendelkezést tartalmaz, akkor az alacsonyabb jogforrási szinten álló, ám speciális szabály nem rontja le a jogforrási hierarchiában magasabb szinten levő, ám generális jellegű szabályt. Ilyenkor a magasabb szintűnek van elsőbbsége, annak ellenére, hogy azzal szemben van különös szabály is.

³⁵ BH 15/2011., BH 104/2011., BH 105/2011.

³⁶ Az ítélet indokolása szerint „a kábítószerrel visszaélés elkövetőjével szemben a vagyonek Kobzás nem korlátozható az értékesítésből származó nyereségre” (hanem azt a teljes bevétel alapján kell megállapítani – T.J.Z.). „A vagyonek Kobzást ugyanis nem a bűncselekménnyel elért *haszonra* [bevétel mínusz költségek – T.J.Z.], hanem az abból eredő *vagyonra* kell a törvény kötelező rendelkezésénél fogva elrendelni.” (Kiemelések tőlem – T.J.Z.)

³⁷ „... a Kjt. 72. § (1) bekezdésében és az 57. § (6) bekezdésében szabályozott juttatások feltételei értelmezését illetően az azonos alapok és célok alapján a munkavédelmi követelményeknek megfelelő fogalom-tartalom vehető figyelembe. Valamely anyagi jogszabály ugyanis nem választható el az aktuálisan korszerű, és más anyagi jogszabályokkal összhangban álló speciális szakmai tartalomtól, amelyet az értelmezésnek tükröznie kell.”

gi kifejezés, amelynek szigorúan vett dogmatikai jelentése van. Ezeket a kifejezéseket ebben az értelemben kell alkalmazni, miként az a vizsgált időszakban a magyar felsőbb bíróságok gyakorlatában az esetek közel harmadában előfordult. A jogelvek ehhez képest kiegészítő szerepet töltenek be, mivel általában csak akkor hívják fel őket, ha egyértelmű jogi-szakmai értelem nincs, vagy – ritkábban – akkor, ha az a konkrét esetben oly mértékben ellentmond valamely jogszabályi vagy jogági jogelvnek, hogy a bevett jogi fogalmi jelentés alapján való döntés a jogelv létezését vonná kétségbe.

A dogmatikai jelentés mellett azonban az értelmezés során természetesen nem nélkülözhető a szavak hétköznapi jelentésének alapul vétele sem. Ennek az az oka, hogy a jogszabályszövegek is a nyelv részei, így a jogszabályoknak a szakmai jelentéssel is, vagy csak azzal bíró jogi kifejezések mellett nyilvánvalóan tartalmazniuk kell olyan szavakat is (sőt, többségében szükségszerűen ilyeneket kell tartalmazniuk), amelyeknek nincs specifikus jogi jelentésük. Ezeknek a szavaknak, kifejezéseknek ráadásul nagyobb a szemantikai határozatlanságuk, ezért szintén viszonylag gyakran előfordul, hogy egy jogi normában található nem jogi szakszó köznapi értelmezését kell elvégezni. Mi az elemzett BH-k nagyjából egyharmadában találtunk ilyet. Ehhez képest a nem jogi *szakmai* jelentés alapján való értelmezésre csak ritkán kerül sor, általában akkor, ha a jogi norma vagy a jogi rendelkezés tárgya valamilyen specifikus (de nem jogi) foglalkozáshoz kötődő életviszony. A jogin kívüli egyéb szakmai jelentés szerinti interpretáció nem egészen két százalékos aránya ezt felmérésünkben is jól tükrözi.

Szűk értelemben felfogott kontextuális értelmezés (2.), vagyis egy adott jogi rendelkezésnek pusztán az őt körülvevő más jogi normák jellegéből (az adott jogi rendelkezés jogrendszerbeli helyéből) kiinduló interpretáció szintén csak néhány esetben, egészen pontosan 8 BH-ban (3,69 %) fordult elő.

A BH 26/2009.-ben a Legfelsőbb Bíróság azzal érvelt, hogy a Munka Törvénykönyve (Mt.) szabályait a munkaviszonyra vonatkozó szabályok kontextusában lehet csak alkalmazni, a cégjogi szabályok kontextusában nem, ez utóbbiak ugyanis más életviszonyokra vonatkoznak. A BH 56/2009.-ben ugyancsak az LB annak alapján döntött a kérdéses jogesetben, hogy az alkalmazandó jogintézmény hol helyezkedik el az egészségügyi törvény rendszerében – egészen pontosan hogy melyik címen, illetve alcímen belül szabályozta azt a jogalkotó.³⁸ A BH 64/2009.-ben a „lakáscélú felhasználás” fogalmát értelmezte az LB annak fényében, hogy ez a fogalom melyik jogszabályban helyezkedik el, illetve hogy az egyik jogszabály által használt, de nem definiált fogalom értelmezhető-e, definiálható-e más célokból készült, más életviszonyokra vonatkozó jogszabályok általi fogalmi meghatározások extrapolálásával.³⁹ A BH 75/2009.-ben a

³⁸ „A mentőszolgálat léte nem vehető figyelembe az egészségügyi alapellátás folyamatosságánál, a mentés az Eü. tv. értelmében *egyéb egészségügyi szolgáltatás* (94. §).” (Kiemelések tőlem – T.J.Z.)

³⁹ A konkrét esetben a Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a jogszabályok eltérő célja, szabályozási tárgyköre miatt az egyik jogszabályi meghatározás nem vihető át a más jogszabályban található ugyanazon fogalom meghatározására: „Az elsőfokú bíróság egyenként vizsgálta azokat a jogszabályokat (Ltv., OTÉK), amelyre az alperes hivatkozott. Jogszerűen állapította meg, hogy ezen jogszabályokban alkalmazott fogalom-meghatározások nem alkalmazhatók az Szja. tv. esetében. Ennek indoka az eltérő szabályozási célzat. A Legfelsőbb Bíróság megítélése szerint is a „lakáscélú” megfogalmazást nem lehet azonosítani a lakás bérletére, vagy a lakás műszaki megfelelőségére vonatkozó jogi szabályozással.” (A rövidítések feloldása: Ltv.: a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról szóló 1993. évi LXXXVIII. törvény; OTÉK: az országos településrendezési és építési követelményekről szóló

Szegedi Ítéltábla a befolyással üzérkedés bűncselekménye konkrét esetben való megvalósulásáról annak alapján döntött, hogy mi is a célja, a védendő jogi tárgya az azon címben szabályozott bűncselekményeknek, amelyek körében a jogalkotó a befolyással üzérkedés tényállását is elhelyezte. A BH 94/2009.-ben az LB azt mondta ki, hogy egy jogosultság attól függően jár vagy nem jár, hogy a jogi rendelkezések jogpolitikai célja mi volt. A konkrét esetben abból a tényből, hogy az egyes jogi személyek jogosultságaira vonatkozó szabályok egymástól elkülönítve nyertek elhelyezést megállapítható, hogy a jogalkotó az egyiknek adott jogosultságoktól eltérő jogosultságokat kívánt adni a másiknak.⁴⁰ A BH 46/2011.-ben az alapján állapította meg az LB a Pp. 8. § (3) bek. a) pontjának értelmét, hogy az abban foglaltakat összevetette a bekezdés másik két (b) és c)) pontjában található rendelkezésekkel.⁴¹ A BH 69/2011.-ben a „közfeladatot ellátó személy” fogalmának jelentésére nézve az alapján vont le következtetést, hogy e fogalmat – a szabályozás jellegére is tekintettel – alapvetően mely törvény használja. A BH 91/2011.-ben pedig a „jogosulatlan vadászat” szankcióját az ezt a fogalmat használó törvény kontextusában, e fogalom jogrendszerbeli helyéből kiindulóan értelmezte.⁴²

Mint a bemutatott érvekből is látható, a szűkebb értelemben vett kontextuális értelmezést áthatja a jogszabályi célok és jogalkotói szándékok figyelembe vétele, de részben még formállogikai érvek is. A kontextuális értelmezéstől eltérően, de a nyelvtani érvekhez hasonlóan rendkívül gyakori a bírói jog egy vagy több elemére való hivatkozás. A bírói jogértelmező döntéseknek a már létező bírói jog felhasználásán alapuló jellege – úgy tűnik – egyre markánsabbá válik, és egyre fontosabb lesz, hogy egy jogi problémát más, hasonló ügyekben eljáró bíróságok hogyan döntöttek el.

Bírói jog szerinti értelmezés (egy BH-ban akár többször is) a vizsgált mintában 76 BH-ban,⁴³ vagyis az esetek több mint harmadában (35,02 %) fordult elő.⁴⁴ Ezek közül kizárólag bírói/ítélkezési gyakorlatra történő hivatkozás (3/A.) 21 BH-ban (9,68 %)

253/1997. (XII. 20.) kormányrendelet; Szja. tv.: a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény – T.J.Z.)

⁴⁰ „A szociális finanszírozás tekintetében a törvény a közhasznú társaságot az egyházi jogi személytől elkülönítve tárgyalja, annak fogalmától megkülönbözteti, és ilyen módon a kiegészítő normatív támogatásból – többek között – a közhasznú társaságot is kizárja.”

⁴¹ Az LB szerint az a) pont azért jelent meghatározott dolgot (és nem mást), mert azok a rendelkezések, amelyek az a) pontot körülvesszik szintén ugyanazt a célt vannak hivatva betölteni, mint az a pontban található norma. Ez a cél pedig mindegyik esetben az, hogy pénzbírsággal csak akkor legyen sújtható a per résztvevője, ha az ügy mikénti érdemi eldöntésére kiható módon tanúsít valamely, az a), b) vagy c) pontban meghatározott felrható magatartást.

⁴² „A Vtv. 84. §-a a vadvédelmi bírság szabályait tartalmazza. A törvényhely (4) bekezdésének rendszerint értelmezéséből az következik, hogy a törvény csak a vadvédelmi bírság kiszabhatósága szempontjából minősíti az ilyen vadászatot jogosulatlannak.” (A Btk értelmében tehát nem, ti. e rendelkezés a vadvédelmi törvénynek „A vadvédelmi bírság” címet viselő címében nyert elhelyezést, nem pedig a Btk.-ban. – T.J.Z.)

⁴³ BH 3, BH 5, BH 9, BH 13, BH 15, BH 20, BH 21, BH 25, BH 33, BH 34, BH 37, BH 38, BH 41, BH 44, BH 46, BH 47, BH 49, BH 50, BH 51, BH 52, BH 55, BH 57, BH 60, BH 63, BH 69, BH 71, BH 72, BH 73, BH 74, BH 75, BH 76, BH 77, BH 78, BH 84, BH 90.

⁴⁴ Összességében hasonló arányokat állapított meg a 2012. március 10. napján a www.birosag.hu weblapon közzétett 50 858 ítélet gépi (nyers) analízisével a felsőbb bírósági ítélkezési gyakorlat vonatkozásában Zódi Zsolt is. Vö.: Zódi Zs.: A bírósági ítéletek hivatkozási gyakorlata a statisztikák tükrében. *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 83–86.

összesen 27 esetben történt.⁴⁵ Korábbi eseti bírói döntés(ek)re⁴⁶ való önálló hivatkozás (3/B.) 26 BH-ban (11,98 %) 37-szer szerepelt. Önmagában valamely bírói absztrakt norma (normák) szerinti jogértelmezést (3/C.) pedig 29 BH (13,37 %) indokolása során összesen 32-szer alkalmazott a bíróság. Bírói gyakorlatra és ennek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re hivatkozó értelmezés (3/D.) 21 BH-ban (9,68 %) 22-szer fordult elő. Ítélezési gyakorlat és ennek illusztrálására absztrakt bírói norma (normák) szerinti interpretációs döntés (3/E.) 7 BH-ban (3,23 %) (ugyanennyiszor) szerepelt, míg absztrakt bírói normára és ennek alátámasztására konkrét eseti döntésre hivatkozó értelmezést (3/F.) a vizsgált mintában mindössze hármat (1,38 %) találtunk. Végül összesen 5 olyan BH volt (2,30 %), amelyben egy jogértelmezési dilemma mikénti megoldásának megindokolása érdekében a bírói jog mindhárom elemére, azaz a bírói/ítélkezési gyakorlatra is, absztrakt bírói normára is és mindezek alátámasztására konkrét eseti döntés(ek)re is egyszerre hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság (3/G.).

Egybevéve immár a bírói jog eddig szétszórta és elkülönítetten felmért elemeit, az abszolút gyakoriságot tekintve a következő kép rajzolódik ki előttünk. Az ítélezési gyakorlatra, a korábbi felsőbbbírósági eseti döntésekre és az absztrakt bírói normákra való hivatkozás nagyjából hasonló prevalenciával rendelkezik, az absztrakt normák szerinti értelmezés mindazonáltal valamivel ritkábban fordul elő, mint a többi. Míg ugyanis korábbi eseti döntésekre (akár önmagában, akár a másik kettő mellett bármilyen kombinációban) összesen 55 BH-ban (25,35 %) mindösszesen 67 alkalommal történt hivatkozás, a bírói gyakorlatot alapul vevő jogértelmezésre pedig 54 BH-ban (24,88 %) 61-szer került sor, addig bírói absztrakt normá(k)ra való utalás „mindössze” 44 BH-ban (20,28 %) 47-szer fordult elő.

Ami az egyéb (bírói jogon kívüli) jogalkalmazói értelmezést (4.) illeti, az a magyar jogrendszerre nem jellemző. A magyar bíróságok ítélkező tevékenységének szellemiségétől, és egyáltalán a magyar jogi kultúra jellegzetességeitől rendkívül távol áll, hogy a bíróságok egy kétes értelmű jogszabályszöveg jelentésének megállapítását olyan végrehajtási aktusok, adminisztratív vagy más típusú jogszolgáltatató szervek elvi jellegű (sokszor belső használatra készült) iránymutatásai, esetleg külföldi ítélkező szervek határozatai alapján végezzék el, amelyek a magyar bíróságokra nem kötelezőek, vagy kötelező erejük nem normatív, hanem csak eseti jellegű.

Közigazgatási szervek elvi jellegű határozatai szerinti jogértelmezés (4/A.) például a vizsgált mintában egyáltalán nem fordult elő; hogy mégsem alap nélküli ezen érvelési módnak az általunk alkalmazott klasszifikációba való felvétele, azt mutatja, hogy bár a bíróságok végül is egy BH-ban sem hivatkoztak interpretációs döntéseik során ilyenre, az állampolgárok azonban ezt két esetben is megtették, méghozzá mindkétben úgy, hogy azok elfogadása az ügyben ítéletet hozó bíróság által nem volt elvi jelleggel kizártnak tekinthető. Egyrészt a BH 19/2009. révén eldöntött jogesetben a felperes egy versenyjogi tárgyú ügyben, a versenytörvény (Tpvt.)⁴⁷ értelmezése te-

⁴⁵ BH 5 (2 db), BH 9 (2 db), BH 15, BH 34, BH 37, BH 38 (2 db), BH 46, BH 47, BH 49, BH 52, BH 69 (3 db), BH 74, BH 75, BH 77, BH 90.

⁴⁶ Ezek forrásainak (pl. BH, PJD, CDT, BDT, ÍH, BHGY) bemutatására lásd: Orosz Á.: Az egyedi ügyekhez igazodás magyar gyakorlata a polgári ügyszakban. *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 79–82.

⁴⁷ Teljes nevén: a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény.

kintetében hivatkozott a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) Versenytanácsa 32/2005. Vj. számú határozatára, amit az LB végül is nem fogadott el; másrészt szintén hasonló jellegű hivatkozás történt a BH 91/2009. során, ahol is az alperes a Tptv. 78. §-át a GVH Versenytanács elnöke által az e szakaszban foglalt rendelkezés részletszabályainak megállapítására kiadott 2/2003. számú Közlemény alkalmazásával értelmezte. A Legfelsőbb Bíróság azonban – mint említettük – ezen értelmezési forrás konkrét esetben való felhasználhatóságát itt sem ismerte el.

Egyéb belföldi jogalkalmazó szervek jogalkalmazó aktusai szerinti értelmezés (4/B.) sem sok volt, mindössze kettő (0,92 %): a BH 81/2009.-ben az LB – az alperes jogértelmező javaslatát akceptálva – döntése alapjaként az adatvédelmi biztos egyik állásfoglalására,⁴⁸ a BH 69/2011.-ben pedig ugyancsak az adatvédelmi biztos egyik ajánlására⁴⁹ hivatkozott.

Végül az egyéb jogalkalmazói értelmezést felhasználó argumentumok körében a Magyar Köztársaságra is kiterjedő szervi hatállyal bíró nemzetközi bírósági vagy egyéb jogalkalmazó szervek ítélezési vagy döntési gyakorlata, illetve eseti döntései vagy ítéletei alapján történő értelmezést (4/C.) úgyszintén egyetlen (0,46 %) esetben (a BH 56/2009.-ben) hívta fel a Legfelsőbb Bíróság, amikor is döntése és az ennek alapjául szolgáló jogértelmezése helyességének alátámasztására az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatával érvelt. E gyakorlat tényleges létezését ráadásul két konkrét EJEB-ítélettel is illusztrálta.⁵⁰

A logikai értelmezés (5.) egy különös érvelési mód, melynek jellemzője, hogy leginkább akkor alkalmazzuk, ha a szöveg egyértelmű szó (vagy inkább betű) szerinti jelentésével szemben álló (genezisést tekintve pusztán intuitíve helyesnek érzett) értelmezési eredményre szeretnénk eljutni. Emiatt a formális logika igénybe vétele rendszerint a hétköznapi józan ésszel is „kiokoskodható” megoldást szolgálja. Ebben az értelemben tehát a formális logika maximái mint az emberi racionalitás egyetemes törvényszerűségei, valamint a józan emberi gondolkodás szempontjai tulajdonképpen egybeesnek. A logikai értelmezés további – bár nem kizárólag erre a módszerre jellemző – sajátossága, hogy annak alkalmazása gyakran nem explikált. A logikai érveket tehát a bíróságok⁵¹ legtöbbször úgy használják fel, hogy nem hivatkozzák meg kifejezetten azt a formulát, amelyet a szöveg értelmezéséhez segítségül hívtak. Akár meghivatkozzák azonban, akár nem, a logikai maximák kiemelkedő jelentőséggel bírnak a jogszolgáltatásban. A formális logika ugyanis azon kevés dolog egyike, melynek szabályai sem meg nem kérdőjelezhetők, sem meg nem cáfolhatók, melyek tehát objektívek (már ha

⁴⁸ „Ezt a jogértelmezést tükrözi az adatvédelmi biztos alperes által megjelölt állásfoglalása is.” (Ez az állásfoglalás pedig konkrétan nem más, mint „az adatvédelmi biztos 2006 decemberében kelt, 2038/K/2006-2. szám alatt közzétett állásfoglalása”.)

⁴⁹ „A Legfelsőbb Bíróság álláspontja – az adatvédelmi biztos ajánlásával (1234/H/2006.) egyezően – az: kizárólag az Avtv. rendelkezései szerint lehet eldönteni, hogy az adott személy közfeladatot ellátó személynek minősül-e.”

⁵⁰ „A védő kötelező részvételét illetően utal továbbá az Emberi Jogok Európai Bíróságának az Emberi Jogok Európai Egyezménye (Róma 1950. 6. Cikk 3/a) pontja tekintetében kialakított gyakorlatára (X. Norvégia elleni ügye, 1975. május 30-ai határozat; Croissant Németország elleni ügye, 1992. szeptember 25-ei határozat).”

⁵¹ Ez természetesen nemcsak a bírósági jogalkalmazásra, hanem bármilyen tárgykörben végzett érvelésre jellemző.

egyértelműen megállapíthatók alkalmazási feltételeik) és generális jellegűek, mindenkor és mindenhol (minden jogrendszerben és időtől függetlenül) érvényesek.⁵² Éppen ezért azokban az esetekben, melyekben alappal hivatkoznak rájuk, tipikusan az értelmezési dilemma mikénti feloldásának *erős érveit* jelentik. Így van ez az általunk talált jogértelmező döntések esetében is.

Logikai maximára hivatkozó értelmezés az általunk vizsgált mintában 37 BH-ban (17,05 %) fordult elő, mégpedig összesen 44-szer.⁵³ Ez a 44 előfordulás az öt, a joggyakorlat számára relevanciával bíró joglogikai formula között a következőképpen oszlik meg. *Argumentum a minori ad maius*, vagyis a kevesebről a többre való következtetés⁵⁴ (5/A.) egyetlen esetben (0,46 %) történt: a BH 62/2009.-ben a Legfelsőbb Bíróság (a másodfokú bíróság jogerős ítéletének indokolásában foglaltakat elfogadva) kimondta, hogy ha a törvény egy adott jogviszony (jelen esetben a polgármesteri foglalkoztatási jogviszony, illetve a polgármesteri kinevezés) közös megegyezéssel történő módosítását sem teszi lehetővé, akkor ugyanez a jogviszony egyoldalú intézkedéssel még kevésbé módosítható. Az *argumentum a maiori ad minus*, azaz a többről a kevesebbre való következtetés⁵⁵ (5/B.) érvére is csupán két alkalommal (0,92 %) hivatkozott a Leg-

⁵² Természetesen ha ezen alkalmazási feltételek megvalósulása nem egyértelmű, mert például azok megállapításához az adott szituáció jellegének előzetes értékelésére van szükség, akkor a logikai formulák sem lehetnek segítségünkre abban, hogy objektív módon megállapíthassuk, hogy a kérdéses szöveg mit (vagy sokszor inkább: mit nem) jelent. Éppen az alkalmazási feltételek gyakori bizonytalansága miatt a logika sem képes minden „nehéz esetre” megoldást adni, sőt az is előfordulhat, hogy éppen ellenkezőleg, egyszerre nem is egy, hanem több, nagyjából egyformán plauzibilis megoldást ad, amelyek közül objektív módon nem lehet választani. Az ilyen megoldási irányokat, elveket, útmutatásokat nevezi von Wright „meta-normáknak” (G. H. von Wright: Létezik normalogika? In: Bódi – Szabó: i. m. 111–153. 124.). Ezeknek a „meta-normáknak” az a funkciójuk, hogy segítsék a jogalkalmazást, és a tételes normaszöveg által homályos módon, ellentmondásosan vagy egyáltalán nem szabályozott kérdéseket eldönthetővé tegyék, így szolgálva a jogbiztonságot és a kiszámítható jogszolgáltatást. Vannak azonban esetek, amikor elvileg több ilyen „meta-norma” is alkalmazható. Így például az *a contrario* és az *a simili* érvei ugyanazon jogértelmezési dilemma eldöntése során egymásnak ellentmondó konklúzióra vezethetnek, de a *lex superior*, a *lex specialis* és a *lex posterior* (nem elsősorban logikai, mint inkább kontextus alapú) ítélkezési hüvelykujjszabályai is más-más megoldást javasolnak egy olyan helyzetben, amikor valamilyen szempontból ezek közül több is igénybe vehető lehet.

⁵³ 2009-ből: BH 3, BH 4, BH 5, BH 12, BH 15, BH 27, BH 33, BH 55, BH 57 (4 db), BH 58, BH 62, BH 64 (2 db), BH 77, BH 91, BH 94 (2 db); 2011-ből: BH 2, BH 14, BH 15 (2 db), BH 16, BH 18, BH 28, BH 32, BH 42, BH 48, BH 53, BH 55, BH 57, BH 58, BH 62, BH 69, BH 71, BH 97, BH 98 (2 db), BH 101 (2 db), BH 107, BH 109, BH 119.

⁵⁴ Ez egyrészt tiltó jogi normánál irányadó: ha a kevesebb, azaz a kisebb súlyú, hatású magatartás is tilos, illetve ha a kisebb érték is jogilag védett, akkor a több, vagyis a súlyosabb, nagyobb hatású magatartás még inkább tilos, a nagyobb érték pedig jogilag még inkább védett lesz, akkor is, ha ez utóbbi a jogszabály szövegében nincs szó szerint benne. Például ha bizonyos dolgokat korlátozottan cselekvőképes személy nem tehet meg, akkor ugyanezeket a (teljesen) cselekvőképtelen személy nyilván még kevésbé teheti meg. Másrészt ugyanez a maxima vonatkozik a kötelezettség teljesítése alól adott kifejezett jogszabályi mentességre is: tehát ha a törvény kimondja, hogy a kevesebb valakinek nem kötelessége, akkor ez egyúttal értelemszerűen azt is jelenti, hogy a (kisebbit magában foglaló) több sem kötelessége. Azonban még ezen logikai elv alól is létezik tételes jogszabályi kivétel. Így például ha az igazolási kérelem objektív határideje eltelte, akkor ennél később még kevésbé lehet a kézbesítési vélelem megdöntése iránti kérelmet előterjeszteni, ám a végrehajtási eljárásban ez a jog egy időre újra megnyílik.

⁵⁵ Ez az elv azt mondja ki, hogy ha a több szabad, megengedett, jogilag nem tiltott, akkor a kevesebb még inkább az. Ha például – meghatározott feltételek megvalósulása esetén – jogos védelmi szituációban a megtámadott jogszerűen akár ki is oltathja a rá támadó életét, akkor – ugyanezen körülmények között – súlyos testi sértést vagy marandó fogyatékoságot eredményező sérülést, egészségkárosodást is okozhat neki. Továbbá ha a jogszabály a többet kötelességként írja elő, akkor azt úgy kell érteni, hogy az annak részét

felsőbb Bíróság. Egyrészt a BH 5/2009.-ben (ez volt a kettő közül az egyik olyan eset, amikor a használt joglogikai formulát kifejezetten nevéen is nevezte az LB),⁵⁶ másrészt a BH 119/2011.-ben.⁵⁷ *Argumentum ad absurdumra* (5/C.), tehát azon maximára való hivatkozás, mely szerint ha egy adott értelmezési módszer alapján megállapítható értelem alkalmazása abszurd, lehetetlen, ellentmondó vagy nemkívánatos joggyakorlathoz vagy eseti ítéletekhez vezetnének, akkor ezt az értelmet el kell vetni,⁵⁸ 13 esetben (5,99 %) fordult elő. Pl. a BH 4/2009.-ben a Legfelsőbb Bíróság a KRESZ általános balesetelhárítási kötelezettségét értelmezve jutott arra a belátásra, miszerint abszurd lenne elvárni, hogy a gépkocsivezető mások jogellenes magatartására is számíton minden helyzetben, illetve hogy a KRESZ szabályait betartva még akkor is ő legyen felelősségre vonható, ha a gyalogos szegte meg a KRESZ előírásait.⁵⁹ A BH 12/2009. szerint, ha a károsult az igényével (például a károkozó jogi személy megszűnése esetén) a felelősségbiztosítás alapján közvetlenül a biztosító ellen nem fordulhatna, akkor az ilyen igényt egyáltalán nem tudná érvényesíteni, ami nonszensz, a felelősségbiztosítás intézményének értelmével ellentétes lenne. A BH 57/2009.-ben az LB a jogerős ítéletet hozó megyei bíróság felfogását elvetve azt állapította meg, hogy a jogvesztő határidő leteltét követően semmiféle okból nem lehet olyan eljárási cselekményt megtenni (jelen esetben választottbírói ítélet érvénytelenítése iránti pert indítani), amire ez a határidő vonatkozik, akkor sem, ha az ennek alapjául szolgáló tények csak ezt követően jutottak a fél tudomására. Ebben az esetben ugyanis a jogvesztő határidő a funkcióját veszítené el, azt, hogy legyen egy végső időpont, amikor az ügy visszavonhatatlanul lezárásra kerül.⁶⁰

képező kevesebbet is az illető kötelességeként tételezte. (Ez szintiszta formális logika: ha egy halmazra igaz n állítás, akkor ez az n állítás a halmaz bármely részhalmazára is igaz kell, hogy legyen. Am azt, hogy a tételes jog praktikusan mégsem tiszta formális logika, jól mutatja, hogy kivételek itt is léteznek: például az örökösnek joga van visszautasítani az örökség egészét, de nincs joga – a mezőgazdasági termelést szolgáló föld és a hozzá tartozó különböző eszközök kivételével – visszautasítani annak egy részét, még akkor sem, ha a visszautasított részen nincsenek terhek.)

⁵⁶ „Ennek alapja a »többen benne van a kevesebb« logikai elven felül az, hogy...”; vagyis ha a bíróságnak a több kötelessége, akkor a kevesebb is az.

⁵⁷ Itt a Legfelsőbb Bíróság egy tiszta halmazlogikai értelmezést végzett; eszerint ha valami igaz (alkalmazandó) egy halmazra, akkor az a halmaz minden elemére is igaz (alkalmazandó) lesz. Konkrétan ha a körjegyzőség mint olyan a törvény erejénél fogva egy adott napon megszűnt, akkor a körjegyzőség úgy is, mint jogi személy, és úgy is, mint az Áht. szerinti költségvetési szerv meg kellett hogy szűnjön, hiszen a jogi személyiség megszűnése nem válhat el a – jogi személyiséggel rendelkező – költségvetési szervként történő megszűnéstől: „Ha a körjegyzőség a két tag egyikének kiválása folytán megszűnik, akkor e megszűnésnek a következményeit a körjegyzőség mint költségvetési szerv és mint jog személy kapcsán is le kell vonni.”

⁵⁸ Ez az érv kakukktojás a többi joglogikai maxima között, mert ebben az esetben nem a formális logika, hanem gyakorlati hasznossági szempontok alapján döntünk arról, hogy a jogszabály melyik értelme (nem) alkalmazható.

⁵⁹ „Figyelemmel a körülményekre, az általános balesetelhárítási kötelezettség körében semmiképpen sem várható el a szabályosan balra kanyarodó, s ezért szükségszerűen az egész belátható úttestet áttekintő terhelőtől, hogy 2-3 másodperc alatt észlelje az úttesten meg nem engedett helyen, tehát váratlanul felbukkanó, mozgó sértettet, s ezen az időn belül lassító fékezéssel hájítsa el az ütközést. Az általános balesetelhárítási kötelezettség körében csak jogilag elvárható és realisan teljesíthető kötelezettségek elmulasztása miatt állapítható meg büntetőjogi felelősség.”

⁶⁰ „... nyilvánvalóan megengedhetetlen, hogy a későbbiekben felmerülő körülmények folytán bármikor indítható legyen érvénytelenítési per. A jogerős ítélet okfejtéséből az következhetne, hogy például közrend-

Végül a kevésbé „látványos” példákat szolgáltató *argumentum a contrario*,⁶¹ tehát az ellentétből való következtetésen alapuló értelmezés (5/D.) 20 BH-ban (9,22 %) összesen 22 esetben,⁶² míg az *argumentum a simili*, vagyis a hasonlóságon alapuló érvelés (5/E.) pedig 5 BH-ban⁶³ (2,30 %) (mindegyikben egyszer-ször) fordult elő.⁶⁴ Az utóbbiak közül az egyik kifejezett analogikus érvelés.⁶⁵ „Egyéb” logikai elv szerinti értelmezést pedig egyet sem találtunk.

Teleologikus (a jogszabály objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló) értelmezés (6.) 17 BH-ban (7,83 %) található, összesen 22 különböző valódi hermeneutikai dilemma feloldására,⁶⁶ a legkülönbélebb megfogalmazásokban. Így a bíróságok hivatkoznak például egy jogi rendelkezés, vagy egy jogintézmény céljára, funkciójára, értelmére, rendeltetésére, a célok elhatárolására, a jogintézmény belső tartalmára, létrehozatalának, illetve létezésének (jogpolitikai vagy egyéb) indokaira, kívánalmaira, azok „jogi természetére”, az általuk védeni kívánt (speciális, partikuláris) érdekekre, illetve – többször is – mindezek „nyilvánvalóságára”.

Ezzel szemben történeti (a jogalkotó szándékának felderítésén alapuló) értelmezés (7.) mindössze 8 BH-ban (3,69 %) 9 alkalommal jelentkezett.⁶⁷ Ezek közül miniszteri indoklásra való hivatkozás (7/A.) a vizsgált mintában 4 esetben (1,84 %) történt,⁶⁸ előkészítő anyagokra való utalás (7/B.) egyszer sem fordult elő, általánosságban a „törvényhozó szándékára”, a „jogalkotó akaratára” stb. (7/C.) 4 BH-ban⁶⁹ (1,84 %), a jogszabály

be ütközés címén határidő nélkül bármikor, esetleg évek múlva lehetne érvénytelenítési pert indítani, ami nyilvánvalóan nem engedhető meg.”

⁶¹ Az *a contrario* alkalmazási körébe elsősorban a taxáció értelmezése, vagyis az a következtetés tartozik, melynek során a kimerítő (vagy a bíró által ilyen jellegűként felfogott) felsorolásba nem tartozó életviszonyok vonatkozásában az LB megállapítja, hogy az a rendelkezés, amely a taxatív felsorolás részét képező életviszonyok körében alkalmazandó, az nem alkalmazható a felsorolásban nem szereplő életviszonyok eldöntésére.

⁶² 2009-ben: BH 3, BH 15, BH 33, BH 55, BH 57, BH 58, BH 64, BH 94 (2 db); 2011-ben: BH 14, BH 15 (2 db), BH 18, BH 48, BH 53, BH 58, BH 69 (169. o.), BH 71, BH 97.

⁶³ 2009-ből: BH 27, BH 57, BH 64, BH 77; 2011-ből: BH 55.

⁶⁴ Mivel az *a contrario* és az *a simili* érvei ugyanazon interpretációs szituációban ellentétes következtetési sémák alkalmazását kívánják meg, ezért előfordulhat, hogy egy értelmezendő jogi normaszöveg egyik, illetve másik módszer szerinti értelmezése polárisan ellentétes következményekhez vezet. Ebben az esetben a bíró az alapján kell, hogy válasszon a két módszer között, hogy milyen jellegűnek véli azt a normaszöveget, amelyet értelmeznie kell. Így például felsorolás esetében a szerint fog eldőlni, hogy a jogalkalmazó a kettő közül melyiket veszi igénybe, hogy a felsorolást taxatív vagy exemplifikatív jellegűként értékeli-e.

⁶⁵ „A KRESZ 42. §-ának (4) bekezdése más vonatkozásban, a megkülönböztető vagy figyelmeztető jelzéseket használó járművekkel kapcsolatos közlekedési magatartás kapcsán rögzíti, hogy az ilyen fényjelzést használó járművek fokozott óvatossággal közelíthetők meg. Bár e szabály nem a veszvillogóval veszélyt jelző gépkocsik körüli közlekedésre vonatkozik, egyszerű közlekedésségi analógia alapján állítható, hogy a KRESZ 3. §-a (1) bekezdésének c) pontjában előírt szabály –, amely szerint mindenki köteles úgy közlekedni, hogy a személy- és vagyónbiztonságot ne veszélyeztesse – adott esetben azt a kötelezettséget róta a terhelte, hogy a műszaki hiba miatt félreállított, a veszélyt – egyebek mellett – veszvillogóval jelző jármű közvetlen közelében, gyakorlatilag a leállított kocsit kevesebb, mint egy méterre megközelítve ne haladjon el.”

⁶⁶ A 2009. évi döntések közül: BH 1, BH 5, BH 21, BH 35, BH 43, BH 57, BH 64, BH 70; a 2011. éviéik közül pedig: BH 11, BH 46, BH 62, BH 72 (2 db), BH 97, BH 104 (4 db), BH 107 (2 db), BH 119, BH 121.

⁶⁷ 2009-ből: BH 37, BH 64 (2 különböző indokkal), BH 70; 2011-ből: BH 39, BH 54, BH 76, BH 79, BH 104.

⁶⁸ BH 64

⁶⁹ BH 37/2009., BH 64/2009., BH 70/2009., BH 104/2011.

vagy a jogi rendelkezés keletkezéstörténetére (7/D.) pedig egyetlen esetben⁷⁰ (0,46 %) hivatkozott a Legfelsőbb Bíróság. Meg kell említeni, hogy a történeti és a teleologikus értelmezés a gyakorlatban gyakran egybeolvad, mivel a jogalkotó szándéka sokszor éppen a törvényszövegben kap egyértelmű kifejezést mint jogszabályi cél, ez utóbbinak a genezise viszont általában a törvényhozó explicite kifejezésre juttatni kívánt akarata.⁷¹ Erre az összeolvadásra a legjobb példa a BH 70/2009., ahol az LB a szubjektív szándéokra és az objektív funkcióra *egyetlen* utalás keretében hivatkozott.

Közvetlen jogtudományi értelmezés (8.) a magyar ítélkezési gyakorlatban ritkán szerepel. Mi a vizsgált mintában egyetlen (0,46 %) ilyen hivatkozást találtunk, amikor is a BH 74/2009.-ben a Szegedi Ítéltábla – utaló jelleggel – egy konkrét jogtudományi munka konkrét állítását, oldalszám pontossággal meghivatkozva hozta fel egyik kijelentése jogi alátámasztásaként („Magyar Büntetőjogi Kommentár 688/1. oldal 6. pont – HVG-ORAC Kiadó”). Szintén kivételes metódus a magyar felsőbbbírósági interpretációs gyakorlat körében az alkotmányos alapjogok, alapelvek, illetve alkotmánybírói határozatok alapján történő értelmezés (9.). Bár az alapjogoknak a jogalkotásra való közvetlen hatása nyilvánvaló, ez a közvetlen hatás a jogalkalmazásban a vizsgált mintában csak ritkán jelent meg: az elemzett 217 BH között összesen 5 ilyen akadt (2,30 %), 9 eltérő alapjogi interpretációval. További 11 esetben fordult elő, hogy maguk a felek hivatkoztak ilyenre, de azt az LB elutasította.⁷² Ez utóbbi „negatív”, vagyis a fél ilyen jellegű interpretációs javaslatát elutasító, azt nem relevánsnak tartó hivatkozásokat azonban ki kell zárunk az alapjogi értelmezési módszer köréből, minthogy abba csak a „pozitív” utalások számíthatók bele.

A nemzetközi egyezmények szerinti értelmezés (10.) sem jellemző Magyarországon, mégpedig annyira nem, hogy a kutatásunk tárgyaként szolgáló BH-k közül csak háromban (1,38 %) fordult elő ilyen. A BH 76/2009.-ben a Fővárosi Ítéltábla az 1999. évi II. törvénnyel kihirdetett, „az Emberi Jogok Európai Bírósága eljárásaiban részt vevő személyekre vonatkozó Európai Megállapodás” rendelkezései alapján döntött egy,

⁷⁰ BH 54/2011.

⁷¹ E két módszer „terméketlen” szembeállításának rövid kritikáját a magyar szakirodalomban lásd például: Szabó M.: *Ars iuris: A jogdogmatika alapjai*. Bíbor Kiadó, Miskolc 2005. 177–178. De korábban Szabó Imre is azon a véleményen volt, hogy a teleologikus értelmezéssel feltárható jogszabályi cél valójában a történeti értelmezés révén megállapítható jogalkotói akarat része, ezért „a történeti elem mellett nincs is szükség külön teleologikus értelmezés felvételére.” Szabó: i. m. 231.

⁷² Ez az eredmény nagy mértékben összhangban áll Bencze Mátyás kutatásának megállapításaival, aki mintegy 2500 büntetőjogi tárgyú, 1990 és 2007 között meghozott BH-t, valamint 178, ugyanebből az időszakból származó elvi bírósági határozatot (EBH-t) vizsgált meg, kifejezetten és kizárólagosan a rendes bírósági alapjogi utalások szempontjából, és ezek között kevesebb mint 100 olyan BH-t, illetve 18 olyan EBH-t talált, amelyekben szerepel „az alkotmánnyal összefüggő hivatkozás”. (Vö.: Bencze M.: Diszítőelem, álcázóháló vagy tartóoszlop? A büntetőbírói gyakorlat és az alkotmány. *Fundamentum* 2007/3. 5–21.) Ha ehhez hozzávesszük, hogy „ezek jelentős hányada pusztán technikai jellegű utalás” (uo.), vagyis „az ügyek nagyobb hányadában nincs érdemi funkciója az alkotmányra történő utalásnak” (Bencze: i. m. 19.), valamint hogy az érdemi hivatkozások egy része is a *nullum crimen sine lege/nulla poena sine lege* nem kizárólag alkotmányos, hanem generális *jogelvi* szintű princípiumára való hivatkozás, akkor egyértelműen kijelenthető, hogy egy normaszöveg valódi jelentésének feltárása érdekében végzett, az Alkotmány, valamely alkotmányos jog vagy egy releváns alkotmánybírói határozat szerinti *tartalmi* jogértelmezés kivételes interpretációs metódus a magyar felsőbbbírósági gyakorlatban. (Ha pedig nemcsak a büntetőjogi, hanem a polgári jogi, gazdasági jogi, munkajogi és közigazgatási jogi BH-kat és EBH-kat is megvizsgálánk, akkor véleményünk szerint nagy valószínűséggel átlagosan még ennél is kevesebb alapjogi hivatkozást találunk.)

a korábbiakban a „lerontó formulák” körében már ismertetett normakollízió feloldása során. A BH 86/2011.-ben az LB a 2001. évi IX. törvénnyel kihirdetett, a nemzetközi közúti fuvarozást végző járművek személyzetének munkájáról szóló Európai Megállapodásra (AETR) hivatkozott. Végül a BH 104/2011.-ben ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság – kifejezetten pusztán illusztrációként – az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 7. és 8. cikkét hívta fel. Ezekon kívül még öt olyan jogeset volt, ahol felmerült az ilyen értelmezés lehetősége, de a felek ilyenén hivatkozását ez utóbbi esetekben a Legfelsőbb Bíróság elutasította.

Összehasonlító jogi értelmezés (11.) – nem ügydöntő, csak az egyéb irányú érvelés megalapozottságát alátámasztó jelleggel – szintén egyetlen BH-ban (0,46 %) fordult elő, ott azonban rögtön kétszer is. A Legfelsőbb Bíróság a BH 57/2009.-ben egy választott bírósági ítélet érvénytelenítése iránti eljárásban hozott fővárosi bírósági döntés felülvizsgálata során először általánosságban az „európai gyakorlatra” hivatkozott, majd pár sorral lentebb az érvelése helyességét egy konkrét külföldi állam valamely pontosan megjelölt, konkrét törvényhelyére való utalással (!) erősítette meg. Ez utóbbi egészen pontosan az osztrák ZPO (*Zivilprozessordnung* [Polgári Perrendtartás] – T.J.Z.) 611. § (2) bek. 6. pontja volt.

Általános jogelvek fényében történő értelmezést (12.) a vizsgált mintában nem találtunk; szubsztantív értelmezés (13.) is mindössze kétszer (0,92 %), a BH 5/2009.-ben és a BH 78/2011.-ben fordult elő. Az LB mindkettőben – szigorúan az érvelést erősítő, és nem a döntés kimenetelét önmagában meghatározó jelleggel – közvetlenül a „közérdekre”, illetve a „társadalmi érdekre” hivatkozott.⁷³ Végül az „egyéb”, a fenti módszerek körébe nem tartozó metódusok (14.) közül – mint az várható volt – a magyar bíróságok kizárólag az uniós (ezen belül praktice a közösségi) jog szerinti értelmezést használták, azt is mindössze 5 BH-ban (2,30 %).⁷⁴

4. Konklúzió

Kutatásunk eredményeit összefoglalva tehát azt láthatjuk, hogy a nyelvtani, ezen belül is különösen a jogi szakmai nyelvtani értelmezésnek a magyar értelmezési gyakorlatban kiemelkedő szerepe van. Az utóbbira való hivatkozás ugyanis a BH-k kétharmadában, míg a szavak, kifejezések hétköznapi szemantikai jelentésére alapított érvelés a döntések egyharmadában fordult elő.

Szintén meghatározó jelentőségű a bírói jogi argumentáció, amely a BH-k több mint egyharmadában megjelent. A bírói jogi döntési alapok közül is a legfontosabb az „ítélkezési gyakorlat” (és ehhez kapcsolódóan, gyakran a bírói gyakorlat létének alátámasztására – de nem ritkán önmagukban is – az eseti döntések), amelyet – ha ilyen létezik – minden bíróságnak szinte kötelező jelleggel figyelembe kell vennie, mert noha

⁷³ BH 5/2009.: „[...] az erdei ökoszisztéma fenntartásának biztosítása minden rendeltetésű erdő esetén *közérdek*.” BH 78/2011.: „Ez a körülmény volt összevetendő a főváros és lakossága biztonságához, nyugalmaéhoz, a készülő demonstráció biztosításához fűződő *társadalmi érdekekkel*, amelyből csak egyféle következtetés volt levonható.”

⁷⁴ Érdekesség, hogy – az alapjogi interpretációhoz hasonlóan – ezek mindegyike 2011-re esett.

formáljogi kényszer nincs ennek a követésére, a Kúria (az egykori Legfelsőbb Bíróság) elvárja, hogy az alsóbb fokú bíróságok ez alapján értelmezzék a törvényeket.

A harmadik jelentős interpretációs módszer a logikai értelmezés; bár számarányát tekintve is viszonylag gyakran felbukkan valamely logikai argumentum, ha egy kérdéses jelentésű rendelkezés valódi értelmének feltárását kísérli meg a bíróság (mi minden hatodik BH-ban találtunk ilyet, néhány BH-ban egyszerre többet is), kiemelkedő szerepét mégsem elsősorban az előfordulási gyakorisága, sokkal inkább érvelési *súlya* jelenti.

A csökkenő jelentőség irányába haladva sorrendbe helyezve a többi módszert azt látjuk, hogy a teleologikust követi a történeti, majd a (szűk értelemben vett) kontextuális, a hétköznapi szintaktikai, az alkotmányos alapjogok, alapelvek, alapértékek és alkotmánybírósági határozatok szerinti és az „egyéb” érvek közé tartozó közösségi jogi módszer. Még az előbbieknél is csekélyebb jelentőségű a nem jogi szakmai nyelvtani, a nemzetközi jogi, a belföldi bírói jogon kívüli „egyéb”, illetve a szubsztantív jogalkalmazói értelmezés módszere (ilyenekből módszerenként mindössze néhány fordult elő). Az összehasonlító jogi interpretáció továbbá mindössze egy esetben, általános jogelvek fényében történő értelmezés pedig a vizsgált jogesetekben egyetlenegyszer sem történt.

A jog koherenciájának mítosza*

ZÓDI ZSOLT

Bevezetés

A modern jogi gondolkodás egyik gyakran visszatérő motívuma, hogy a jognak „koherensnek” kell lennie. Ez a láthatatlan összetartó erő, amelyet a hazai jogi vitákban olykor a „logikai” és „dogmatikai” jelzőkkel is ellátnak, nemcsak az egyes szövegekben, hanem olykor az összes jogi szövegben (a jogi korpuszban, a jogrendszerben) is kell, hogy érvényesüljön. A jogi szöveg lényegében bármilyen jogi szöveg lehet ebből a szempontból: egy jogszabály,¹ a jogszabályok egy halmaza, az egész jogrendszer,² de tágabban egy bírói ítélet érvéle is.

Sőt, ha tágabban nézzük a koherencia-problémát, az még távolabbi és szövevényesebb vidékekre vezet. E szövevény egyik szála a morálfilozófiáé, közelebbről az igazságosság kérdéséé.³ A másik szál az episztemológia szála, amely pedig végső soron

* Ez a tanulmány az OTKA 112172 számú programja („A tisztességes eljárás nyelvi aspektusai. A jogi nyelv hatása a joghoz való hozzáférés érvényesülésére”) eredményeként jött létre. Köszönetet szeretnék mondani Szabó Miklósnak, aki a szöveg első változatát elolvasta, és megjegyzéseivel segített jobbra tenni.

¹ Csak néhány, illusztratív példa az elmúlt időszakból, mivel a koherencia kifejezést szakkikkek százaiban találhatjuk meg: „Nagyon szeretném, ha a Javaslat koherenciája megmaradna a szakmai viták és a közigazgatási egyeztetés során is.” Vékás Lajos az új Ptk. tervezetéről. Interjú Vékás Lajossal, *Jogi fórum*, 2012. április 21., [http://www.jogiforum.hu/interju/93], Vékás L.: Bírálat és jobbító észrevételek az új Ptk. törvényjavaslatához (a zárószavazás előtt). *Magyar Jog* 2013/1., 1–7., [http://ptk2013.hu/szakkikkek/vekas-lajos-biralat-es-jobbito-eszrevetelek-az-uj-ptk-torvenyjavaslatahoz-a-zaroszavazas-elott-mj-20131-1-7-o/1636.] „Erre is figyelemmel állami érdek, hogy a Polgári Törvénykönyv hatálybalépése az új magánjogi szabályozás megfelelő érvényesülése érdekében zökkenőmentesen, a jogrendszer koherenciájának megőrzése mellett történjen meg.” Répássy R.: Jogalkotási feladatok az új Ptk. hatálybalépésével kapcsolatban (*Magyar Jog*, 2013/11., 641–648.) stb., stb.

² A jogrendszer egységének követelményét, amely valami nagyon hasonló, mint amit koherencia alatt érteni szoktunk a tételes jogunk is tartalmazza, melybe az egyes jogszabályoknak illeszkedniük kell. 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról (Jat.) 2. § (4) bekezdés: „A jogszabályok megalkotásakor biztosítani kell, hogy a jogszabály (...) b) illeszkedjen a jogrendszer egységébe”

³ A koherencia-problémát – legalábbis Joseph Raz szerint (J. Raz: *The Relevance of Coherence*. *Boston University Law Review* 72 (1992) 273–321.) – John Rawls hozta be a modern morálfilozófiába a reflektív egyensúly (*reflective equilibrium*) koncepciójával (pl. J. Rawls: *Justice as Fairness*. Belknap, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2001. 29.), ahonnan Ronald Dworkin emelte át a jogfilozófiai gondolkodásba. (R. Dworkin: *Law's Empire*. Belknap, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1986. 176.) Bár itt Dworkin az integritás kifejezést használja, világos, hogy az elképzelése a morális koherencia fogalmával esik egybe. Érvéle szerint a procedurális fairség, és az igazságosság ideái konfliktusba kerülhetnek egymással. Jó eljárás

az igazság filozófiai problémájára fut ki.⁴ E két szál nem teljesen azonos, de sokáig együtt haladnak a történetek „életszerűségét” feszegető nyelvfilozófiai, és pszichológiai problémákkal, beleértve a „narratív koherencia”,⁵ az elbeszélések koherenciájának problémáját is.⁶ Végül a harmadik szál a textológa, a nyelvészet viszonylag új ágának szála, amely a szövegek koherenciájával foglalkozik.

Ha a jog koherenciájáról beszélünk, mindhárom szálon elindulhatunk.⁷ Ami miatt én mégis a harmadik, a textológiai szálat igyekszem itt felfejteni, annak alapvetően két oka van: egyrészt a konferencia, és jelen tanulmánykötet tematikája, amely miatt a jogi szövegeket és az irodalmi szövegeket ezen a ponton, a lezártág, a szövegegész, az értelmi koherencia pontján feltétlenül hasonlóknak lehet tekinteni. Másrészt van egy ennél jóval triviálisabb ok: a textológia koherencia-fogalmát eddig – tudomásom szerint – nem kapcsolták össze a jogi koherencia elképzelésével. Gyümölcsöző lehet tehát ezt egy kísérlet erejéig összekapcsolni.

Ez a tanulmány az alábbi kérdésekre keresi a választ: pontosan mit is jelent a koherencia? Mit értünk alatta a szövegnyelvészetben, a textológiában, és mit a jogban? Van-e különbség a jogi szövegek koherenciája és a többi szöveg koherenciája között, speciális-e a jogi szöveg? Valóban létezik-e az a magas fokú koherencia a jogrendszerben, amelyet a jogászok, (legtöbbször a jogtudósok) szeret(né)nek neki tulajdonítani? Milyen tényezők hatnak ez ellen a koherencia-kép ellen?

A tanulmány első részében (1.) a szövegnyelvészet segítségével igyekszem tisztázni, hogy mit is jelent(het) a koherencia, és milyen szerepet játszik a textusok többi jellemzője között. Itt röviden megpróbálom a textus jellegadó kritériumait a jogi textusra rávetíteni, és megvizsgálni, hogy milyen specialitásai vannak ebből a szempontból a jogi szövegeknek. Ezután (2.) részletesebben vizsgálom a jogi koherencia-fogalmat elsősorban a jogi textusok „paradigmatikus” esetét, a jogszabályt szem előtt tartva. Itt már csak a jogászai koherencia-fogalom két elemével, (2.1.) a nyelvi kohézióval, (az ellentmondás-mentesség eszméjével) és (2.2.) a rész-egész problematikájával, az ehhez kapcsolódó intertextualitási követelménnyel, és az applikáció hermeneutikai fogalmá-

rások mellett is szülehetnek igazságtalan döntések. Ebben az esetben érvényesül az integritás elve: ilyenkor legalább következetesnek kell lennünk. A hasonló eseteket hasonlóan kell eldönteni, és ez így van a jogalkotás terén is. Az önkény és a véletlenszerűség (ellentmondás) bizonyos esetekben elfogadható, (pl. amikor az egyik napon a páros, míg a másik napokon a páratlan rendszámú autók közlekedhetnek, ha szmog van), de ha „elvi kérdések” kerülnek terítékre, akkor a kollektív döntést valamilyen „olyan koherens elvre kell alapozni, amelynek befolyása később meghaladja az autoritás természetes korlátait” (uo. 179.)

⁴ Erről szólnak az igazság koherencia-alapú elméletei, pl. N. Rescher: *The Coherence Theory of Truth*. Clarendon Press, Oxford 1973., áttekintésüket ld. A. R. White: *Coherence Theory of Truth. Encyclopedia of Philosophy*, Vol. 2. Macmillan 1969. 130–131., J. O. Young: *The Coherence Theory of Truth. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), [<http://plato.stanford.edu/archives/fall2015/entries/truth-coherence/>].

⁵ A narratív és a normatív koherencia jogon belüli megkülönböztetésére ld. pl. N. McCormick: *Coherence in Legal Justification*. In A. Peczenik et al. (szerk.): *Theory of Legal Science. Proceedings of the Conference on Legal Theory and Philosophy of Science*. D. Reidel, Dordrecht–Boston–Lancaster 1983. 235–251.

⁶ Pl. T. Habermas – S. Bluck: *Getting a life: The emergence of the life story in adolescence. Psychological Bulletin* 126/5 (2000) 748–769., D. P. McAdams: *The problem of narrative coherence. Journal of Constructivist Psychology* 19 (2006) 109–125.

⁷ Ahogy pl. Dworkin vagy Raz a morálfilozófia nyomvonalát követi, azok, akik a bírósági tényállásokat elemzik a koherencia szempontjából a narratív koherencia nyomvonalán haladnak.

val foglalkozom. Ebben a részben röviden ismertetem a tágabb értelemben vett jogi szövegek három típusát.

Végül a harmadik részben a koherencia-képünk kritikai elemzését igyekszem elvégezni. Először (3.1.) amellet érvelek, hogy a jelenlegi szöveg-koherenciafogalmunk a XIX. században kialakult konstrukció, amely része a jog önállóvá válása folyamatának, de egyben eszköze is a „jogért folytatott harcnak”. Elsősorban a jogtudomány művelői, az egyetemi jogászság által kovácsolt fegyverről van tehát szó. Majd ugyanitt (3.2.) sorra veszek néhány olyan tényezőt, amelyek állítólag rombolják a jog koherenciáját. Azt igyekszem majd, az 1. és a 2. részben szerzett tapasztalatok alapján megvizsgálni, hogy ezek a sokszor közhelyszerűen ismételtetett kijelentések valójában csak a XIX. századi koherencia-eszmével futnak szembe, nem feltétlenül a jogi koherenciával *általában*. Ezek a) a politikai akaratképzés egyre erősebb primátusa, a koherencia megbontása a politikum által, b) a szakmai-technikai szabályok egyre kiterjedtebb benyomulása és elburjánzása a jog testében, a koherencia megbontása idegen szakmai logikákkal, végül c) a jogszabályok szövegének egyre fokozódó instabilitása, a koherencia megbontása a szöveg állandó változtatásával.

Ennek az írásnak nem célja a mítoszrombolás. Arra a következtetésre jutok majd, hogy bár a koherencia-fogalom ideologikus és a jogtudomány által olykor tudatosan túlhangsúlyozott, mégis nagy szükség van rá, akárcsak egy sor más eszmére, mert segít „humanizálni”, „domesztikálni” a nyers politikai beszédmódot, és ezzel az európai kultúra egyik legtisztelteméltóbb hagyományához kapcsolódik.⁸

1. Textológiai alapvetés és ennek alkalmazása a jogra

1.1. A textus ismérvei és a koherencia

Forduljunk először a szövegnyelvészet felé, amely régóta használja a szövegek egyik jellegadó tulajdonságaként, a „szövegség” egyik ismérveként a koherenciát. A textológia szerint azonban a koherencia a szövegeknek, a szövegszerűségnek *csak az egyik jellegzetessége*. Ezen felül az egyik textológiai alaplunka⁹ a szövegszerűségnek még az alábbi tulajdonságait sorolja fel: kohézió, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás. Mindezeket összefoglalóan gyakran emlegetik úgy, hogy a szöveg egy „szövegegész”, amely a lezártág, befejezettség önmagában elegendőség érzetét kelti.¹⁰ Kiindulásként nézzük végig most ezeket a kritériumokat, és közben vessünk egy rövid pillantást a jogi szövegekre.

⁸ A „humanizálás” kifejezést Bibó Istvánnak köszönhetjük, és az én gondolatmenetemet is nagyban inspirálta Bibó írása (Bibó I.: Az európai társadalomfejlődés értelme. In *Válogatott tanulmányok*, 3. kötet, 13., 120. [http://mek.niif.hu/02000/02043/html/430.html]). Ugyanakkor Bibó tanulmánya a hatalom intézményes humanizálásáról szól, melynek végső célja a zsarnokság elkerülése. Itteni fejtegetésem ennek csak egy részlemét vizsgálja, a jog tetszőleges és önkényes alakításának, eszközkénti használatának korlátozását a koherencia eszméjével. Bibó gondolatmenetében számomra az a legvonzóbb, hogy a humanizálást és a racionalizálást szinte mindig együtt emlegeti, és a folyamatban a jogot, főként a szabadságjogokat központi jelentőségűnek gondolja.

⁹ R. de Beaugrande – W. Dressler: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest 2000.

¹⁰ Szikszainé Nagy I.: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest 2006. 43.

A koherencia a szövegyelvészetben a szövegfelszín *alatt* húzódó „fogalmak és viszonyok kölcsönösen elérhető és releváns voltára utal.”¹¹ A koherencia egyértelműen a *jelentéssel* áll kapcsolatban,¹² értelmi folyamatosságot jelent. A koherencia különbözteti meg az érthető szöveget az értelmetlentől. Ha viszont a koherenciának a jelentéshez van köze, akkor azt is könnyű belátni, hogy itt már a nyelvi közösség is szerepet kap, hiszen a jelentés a társas térben keletkezik a nyelvhasználat során.¹³ Beugrande és Dressler a megértésben kulcsszerepet tulajdonít a szövegen belüli „irányítóközpontoknak”, azoknak az elsődleges *fogalmaknak*, amelyekkel a szöveghez történő hozzáférés és megmunkálás hosszú távon is előnyösen végezhető el.

A jogi szövegekben a koherencia két belső mozzanata, – a folyamatosság, és az irányítóközpontként viselkedő fogalmak – igen látványosan megmutatkoznak. A folyamatosság úgy érvényesül, hogy a legtöbb jogszabálynál ezt még egy jellegzetes, feszes szerkezet is támogatja.¹⁴ Az irányítóközpontként viselkedő fogalmak pedig a jog fogalmai, amelyek kibontása nemcsak a szövegben, hanem a szövegeket körülvevő metaszövegekben is folyamatosan zajlik. A jogdogmatika feladata éppen az, hogy a jogszabályokban található, és a bírói ítéletekben használt, és az e használat során továbbmagyarázott fogalmakat megpróbálja új rendszerbe foglalni: ezzel hozzájárulva a koherencia megteremtéséhez. A koherenciának erre a speciálisan csak a jogban létező jelenségére még visszatérek majd.

Az azonban már első látásra feltűnő, hogy ha a jogászok koherenciáról beszélnek, nem csak a nyelvészet szűkebb értelemben vett koherencia-fogalmát értik alatt. A textológia koherencia-fogalmánál a jogászok által használt jóval tágabb, mert beleértenek egy sor más szövegképző kritériumot is.

Ez mindjárt így van a *kohézió* fogalmával. A szövegyelvészet különböztet *kohézió* és *koherencia* között: kohézió a „szövegfelszín”, grammatikai függőségeken alapuló összefüggéseit hívja.¹⁵ Ez a szövegek szerveződésének legfelső szintje. Nem vitás, hogy a jogászok igen gyakran használják a „koherenciazavar” fogalmát, amikor valójában nyelvi jellegű, grammatikai ellentmondásokról van szó.¹⁶

¹¹ Beugrande – Dressler: i. m. 25.

¹² Beugrande – Dressler: i. m. 120.

¹³ Ez a gondolat azután elvihet bennünket egyfajta pszichológizálásba is, amely a fentebb említett három lehetőség közül az egyik. Erre példa: A. C. Graesser et al.: Coh-Metrix: Analysis of text on cohesion and language. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers* 36 (2004) 193–202., akik egyenesen azt állítják, hogy „A koherencia a szövegtartalom olvasóban keletkező mentális reprezentációjának jellegzetessége.”

¹⁴ A jogszabályszerkesztés jelenlegi magyar szabályai szerint pl. a következő sorrendben kell a jogszabályokat megszerkeszteni: a preambulum után a bevezető rendelkezések, (amelyek tipikus tartalma pl. a felhatalmazó rendelkezések ismertetése), majd az általános rendelkezések (köztük pl. a személyi és tárgyi hatályra vonatkozó rendelkezések) következnek. Ez a rész ad helyet a fogalom-meghatározásoknak, az értelmező rendelkezéseknek is. A bevezető rendelkezések között kapnak helyet a szabályozott terület alapelveit és célját rögzítő szövegegységek, amelyek a szöveget társadalmi kontextusba ágyazzák, közlik azokat az alapvető értékeket, amelyeket a jogszabály alkalmazása során követni kell – és így tovább. 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről.

¹⁵ Beugrande – Dressler: i. m. 24.

¹⁶ Így érti a Házzsabály (46/1994. (IX. 30.) OGY határozat 107. § (1) bekezdése is, és a leggyakrabban valóban erre is használják, egyértelmű nyelvi és logikai tévedések korrigálására.

Úgy tűnik, továbbá, hogy koherencia-zavarként emlegetik a jogászok mindazokat a problémákat, amelyeket a textológia az *intertextualitás* kritériuma alatt tárgyal. Az intertextualitás „azon módok összefoglaló megnevezése, amelyeken egy adott szöveg létrehozása és befogadása más szövegeknek a résztvevő általi ismeretétől függ.”¹⁷ Az, hogy a jogi szövegek intertextuálisak, igen régóta közhely, hiszen pl. egy végrehajtási rendelet megértése egy másik jogi szöveget feltételez, azon nyugszik, abból nyeri az értelmét, annak részleteit bontja ki, és a jogászok igen gyakran nevezik koherencia-zavarnak a jogrendszeren belüli, a két jogszabály közötti ellentmondást. Erre később szintén visszatérek, mert az intertextualitás kritériuma a jogban ennél sokkal többet jelent.¹⁸

A koherencia textológiai koncepciója a *rész és az egész* problémájaként is felfogható. Az itt ismertetettől némileg eltérően más szövegtanok ezt a szöveg egyik legfontosabb kritériumának tekintik. Arról van szó, hogy a szöveg mindig a lezártág, befejezettség képzetét kelti, azaz szövegegészt képez, még akkor is, ha csak egymondatos, sőt akár egy szavas szövegről van szó.¹⁹ Ezeket az extrém eseteket leszámítva a koherencia az egyes részek „egészbe” történő beleilleszkedést jelenti, – épp úgy, ahogy azt a hermeneutika az ókor óta tanítja.²⁰ A résznek illeszkednie kell az egészbe, és a megértés folyamatában is a rész és az egész közötti mozgást, ide-oda ugrálást végzünk egészen addig, amíg végül a megértés nyugvópontra juthat. Ugyanakkor a hermeneutikai filozófia, akárcsak a nyelvfilozófia, a jelentés kapcsán számol mind a szubjektum, mind a jelentést konstituáló közösség jelenlétével. Előbbit a (pozitív értelemben vett) előítéletek, utóbbit a hatástörténeti tudat képviselik. Jelentés csak a társas térben keletkezik, ahol azt az előítéletek és a történelmi horizont határolják be. Világos, hogy a rész és az egész problémájának szintén nagyon nagy jelentősége lesz a jogi szövegekben, mégpedig kétféle értelemben is. Egyrészt, mivel a jogszabályok feszes szerkezetű szövegek, a részek felépítése nem tetszőleges. Ez még akkor is így van, ha a jogszabályok történetileg kisebb egységekből, a királyi (állami) parancsok, rendelkezések mondataiból „sűrűsödtek” össze nagyobb egységekké. Másrészt a rész és egész fogalmát a jogszabály/jogrendszer, sőt, az egyes jogi szövegek/összes jogi szöveg összefüggésében is lehet értelmezni.

Bár a többi szövegeképző ismérvnek szintén van jelentősége a jogi szövegek világában, mivel ezeket azonban a legkritikább esetben szokták kapcsolatba hozni a koherenciával, velük most részletesen nem foglalkozom.²¹

¹⁷ Beaugrande – Dressler: i. m. 235.

¹⁸ Az intertextualitás jogban betöltött szerepét elemzi Fekete B.: Alkotmánypreambulium és intertextualitás, avagy sok szöveg között az intertextualitás. In Fekete B. – H. Szilágyi I. – Nagy T. (szerk.): *Iustitia mesél*. Szent István Társulat, Budapest 2013. 177–203.

¹⁹ Szikszainé Nagy I.: *Leíró magyar szövegtan*. Osiris, Budapest 2006. 43.

²⁰ Pl. H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Gondolat, Budapest 1984. 191.

²¹ A textológia a *szándékolttság* és az *elfogadhatóság* kategóriájával elsősorban az első látásra szöveggént nem értelmezhető, azonban a hétköznapi kommunikációban mégis működő „nem-szövegek” szövegszerűségét igyekszik magyarázni. Mivel az emberek gyakran használnak olyan szövegeket, amelyek sem nem koherensek, sem nem kohéziósak, mégis elérik céljukat, a szöveg attól is szöveggé válhat, hogy az emberek *hozzáállása* azzá teszi. Az egyik fél szöveggént szándékolja, a másik pedig szövegnek fogadja el a közlést. E két kategóriának a jogi szövegek *koherenciája* szempontjából nincsen relevanciája. Amikor ilyen határeset fordul elő a jogban, (pl. egy jogilag jól megfogalmazottnak tűnő, ám a valóságban nem értelmezhető

2. Koherencia a jogi szövegekben

Mindenekelőtt szeretném leszögezni, hogy nem értek egyet azzal a felfogással, amely a koherencia fogalmát teljesen szubjektivizálja, azaz úgy tekinti, hogy az csak úgy értelmezhető, mint a szubjektumban keletkező jelenség.²³ Itt inkább arról van szó, hogy a koherencia, – mivel az a jelentéssel van összefüggésben, ami a társas térben keletkezik – csak a szöveg, a megértő és alkalmazó szubjektum, és a jelentést konstituáló közösség hármasságát által létrehozott erőterben értelmezhető jelenség.

Az is világos, hogy a jog koherencia-fogalma a textológia koherencia-fogalmánál jóval tágabb, mert magában foglalja a kohéziót, az intertextualitást és ennek szélesebben felfogott követelményét, a jogi szövegek korpuszon belüli részek összeilleszkesztését is. Hogy megérthessük a különbségeket, most a másik oldalról indulok el, és azt vizsgálom, hogy mit is értenek a *jogászok* koherencia alatt?

2.1. Ellentmondás-mentesség–kohézió

Mindenekelőtt azt, hogy egy jogi szövegnek (vagy egy alapszabálynak,²³ egy szakértői véleménynek,²⁴ vagy egy tényállásnak²⁵ stb.) *ellentmondás-mentesnek kell lennie*.²⁶

beadvány esetében) azt nem szoktuk inkoheregensnek hívni, legfeljebb jogilag irrelevánsnak, vagy – mindegyik – érvénytelennek. (Uo. 152.) Ugyanez a helyzet a *hírérték* jelleggel is. Az, hogy a szöveg valami újat jelent a befogadója számára, és csak az válhat szöveggé, jelentőséggel bír a jogban is. A jog kifejezetten kerülni igyekszik, sőt tiltja a redundanciákat, az ismétléseket, de a hírértékkel nem bíró szövegek problémáját a jogban szintén nem a koherencia fogalmával ragadjuk meg. (Uo. 184.) Végül a textológia *helyzetszerűség* kritériumának szintén lehet relevanciája jogi szövegek számára. A helyzetszerűség mindazon tényezők összefoglaló megnevezése, amelyek a szöveget relevánssá teszik egy fennálló, vagy kikövetkeztethető helyzet szempontjából. A textológia megkülönböztet kritériumon belül a helyzetkövetést és a helyzetkezelést. A jog számára nyilván az utóbbi a releváns – amikor a szöveg uralkodó funkciója az, hogy a helyzetet a szöveggel alkotó céljainak megfelelő irányba terelje. A helyzetszerűség tehát a világ és a szöveg összefüggésére mutat. A jogban a nem megfelelő helyzetkezelést megvalósító jogszabályok vagy egyszerűen nem érvényesülnek, vagy társadalmi ellenállást váltanak ki, de ezt sem szoktuk összefüggésbe hozni a koherencia fogalmával. (Uo. 211.)

²² Ezt képviseli pl. Balkin: „Ahelyett, hogy a jogi koherenciát egy szubjektum által megértendő objektum előzetesen létező jellegzetességének látnánk, a jogi megértést valami olyannak kell tekintenünk, mint amelyet a szubjektum visz bele a jogi objektumba, amellyel munkálkodik. [...] Szerintem nem tudjuk kielégítően megérteni a jogi koherencia problémáját pusztán egy jogi objektíváció jellegzetességeként, amely független a jogi szubjektum hozzájárulásától. [...] A normatív koherencia nem a logika, hanem egy elv koherenciája. Értékek és normatív ítéletek akkor koherensek normatív értelemben, ha olyan megkülönböztetéseket és hasonlóságokat alkalmaznak, amelyek alapelvszerűen ésszerűek, szemben azokkal, amelyek önkényesek és ésszerűtlenek. A normatív koherencia ítéletei inkább tartalmi, semmint formális észhasználatot alkalmaznak. Az észhasználat tartalmi koncepcióját az a kijelentés tudja talán a legjobban megragadni, ha azt mondjuk, hogy valaki »ésszerűen« cselekszik.” J. M. Balkin: Understanding Legal Understanding: The Legal Subject and the Problem of Legal Coherence. *Yale Law Journal* 103 (1993–1994) 107., 113.

²³ Fővárosi Ítéltábla Pf.20663/2011/6.

²⁴ Győri Törvényszék G.20136/2007/149.

²⁵ Szegedi Ítéltábla Bf.320/2010/5.

²⁶ Ugyanígy értelemben használja pl. a házszabály. Idézet egy parlamenti jegyzőkönyvből: „A kormány által koherenciazavar kiküszöbölésére hivatkozva benyújtott két javaslatcsomag közül az egyik, amely önmagában is 107 javaslatot tartalmaz, a Ház kölcsönösen elfogadott gyakorlatára figyelemmel még nem sérti az előbb idézett házszabályi rendelkezést. A másik csomag azonban, amely a T/5949/416. szám alatt összesen 234 javaslatot tartalmaz, egyáltalán nem tekinthető koherenciazavart kiküszöbölő javaslatoknak. Ez utóbbi csomag módosító javaslatai ugyanis alapvetően át kívánják alakítani azt a törvényszöveget, ame-

Nem lehetséges például hogy egy életviszonyra ellentétes eredményre vezető rendelkezések vonatkozzanak. Valami nem lehet egyszerre kisebb és jelentős összegű, gazdasági társaság és kötelmi jogviszony, élettársi kapcsolat és házasság, vétség és büntett, gondatlan és szándékos, jóhiszemű és rosszhiszemű, kógens, és diszpozitív, kivétel és főszabály.

A koherenciának ez a képzete a textológia *kohézió-követelményének* feleltethető meg, hiszen megteremtése mindenekelőtt a nyelv felületi eszközein, azaz kohéziós eszközökön keresztül zajlik. A kódexet fel kell osztani, és minden résznek címet kell adni. Már a részek felosztásával, és az egyes „témakörök” megadásával, a címekkel is jelzünk valamit. Törekednünk kell a tartalom egyensúlyára. Nem lehetnek azonos fontosságú tárgykörök radikálisan eltérő hosszúságban szabályozva. De a kifejezések szintjén is így áll a helyzet. Ideális esetben a teljes jogrendszerben, de legalább egy jogszabályon belül meg kell teremteni, hogy a fogalmakat egyféleképpen használjuk, és értsük. Ezért például az utóbbi időben szinte minden törvény, értelmező rendelkezésekkel kezdődik. A nyelvi és formai kérdésekhez tartozik, hogy rendben kell lennie a *kereszt-hivatkozások rendszerének*. Egy hivatkozás nem mutathat üres jogszabály-helyre, és egyáltalán, jó helyre kell mutatnia. De mindezek tehát még csak a szövegen belüli *kohéziót* hozzák létre.

De a koherens jogszabályra az is jellemző, hogy annak felépítése nemcsak formailag „szép” és egységes, hanem követ valamilyen „történetet” is. A bevezető rendelkezések általánosabb elveket fogalmaznak meg, amely gyakran a kódex alkalmazásához is segítséget nyújtanak. A Büntető törvénykönyvben, vagy a Polgári törvénykönyvben az általános és a különös részek elkülönülnek egymástól, és egymásra épülnek. Ezzel nemcsak azt lehet elkerülni, hogy egy-egy rendelkezést megismételjünk, hanem főképp azt, hogy egy „életviszonyt” kétféleképpen szabályozunk. A Btk.-ban elkülönítjük az általános részt és az egyes bűncselekményeket, a Polgári törvénykönyvben a kötelmi jog általános szabályait az egyes szerződéstípusoktól stb.²⁷ Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi, hogy ne kelljen egyes szabályokat, szövegeket *megismételni*. Jelentősége van tehát, hogy hol helyezünk el egyes rendelkezéseket. Nemcsak azt, hogy egyes rendelkezéseket mely részben, címben, fejezetben, vagy alcímben helyezünk el, hanem annak is, hogy ezek milyen sorrendben követik egymást. Ezen felül a szövegen belül pontos utalások, hivatkozások hálózata alakul ki, amelyet egyértelműen a koherencia megteremtése egyik eszközeként emlegetnek.²⁸ Így létrejön a szövegen belüli

lyet az Országgyűlés tartalmi értelemben a módosító javaslatokról történő szavazás során kialakított. Nemcsak arról van szó, hogy a mostani módosító javaslatok számos ponton változtatnák meg a törvény eddig kialakított szövegét, hanem koncepcionális változásokat visznek át a legkülönbözőbb polgári jogi intézményekbe. [...] Nem arról van szó tehát, tisztelt képviselőtársaim, hogy a jogrendszer és a törvény konzisztenciája érdekében az esetleges ellentmondó rendelkezéseket kiküszöböljük, hanem gyakorlatilag a kormány egy új polgári törvénykönyvet tett most eléink koherenciazavart kiküszöbölő módosító javaslatok álcája alatt. [...] Ez az eljárás nagyon súlyos alkotmányjogi aggályokat vet fel, amelynek következtében az ily módon megalkotandó törvényjavaslat közjogi érvényessége is erősen kétséges lehet.” Salamon László felszólalása a 2009-ben elfogadott Ptk. zárószavazás előtti vitájában. 2009. 09. 27. 17:30 http://www.parlament.hu/naplo38/220/n220_209.htm.

²⁷ Ez a törekvés pl. az új Ptk.-ban egészen odáig megy, hogy a jogi személyekkel kapcsolatos szabályokat egy háromszintű szabályrendszer rendezi. A jogi személyekre általában érvényes szabályok halmaza, a gazdasági társaságokra vonatkozó általános szabályok, végül az egyes társaságokra vonatkozó szabályok.

²⁸ Pl. 31/2001. (VII. 11.) AB határozat: „A vizsgált jogtechnikai megoldásról összefoglalóan megállapítha-

egyes részek harmóniája, egyensúlya, és az egyes részek összefüggésbe kerülnek egymással. Belőlük valóban „könyv”, egységes, együtt értelmezhető, lezárt egész, szöveg válik. Ez lenne tehát a textus koherenciájának első értelme – a textológiai értelemben vett kohézió.²⁹

2.2. A „rész-egész” problémája és az intertextualitás két értelme

2.2.1. A rész és egész problémájának többféle jelentése – háromféle struktúra a jogszabályokban

Nehéz lenne azzal vitatkozni, hogy a jogi szövegek törekszenek arra, hogy *értelem-egész*ként viselkedjenek. Ez többféle dolgot jelent.

Egyrészt jelenti, hogy a kódex, a jogi szöveg talán legfontosabb típusa életviszonyok egy halmazát, a valóság egy területét *átfogóan*, hézagmentesen szabályozza. Anomália, ha bizonyos, az adott „életviszonyhoz” tartozó kérdésekre, problémákra, konfliktusokra nem találjuk meg a választ benne. Ilyenkor *joghézag*ra kell gyanakodnunk, egy olyan helyzetre, amikor a szabályozásnak egyértelműen léteznie kéne, de az valamiért még sincsen benne. Egy jó kódexben ilyen nem fordulhat elő.³⁰ A joghézag jelenségével – bár az a koherencia-problémát közelről érinti – most nem foglalkozom.

Másrészt a rész-egész probléma úgy is megragadható, hogy a jogrendszer szövegei *rétgezettek*, hierarchiákba, struktúrákba rendeződnek. Itt azonban azonnal észre kell vennünk, hogy a jogrendszer szövegeiben *legalább három párhuzamos struktúra* épül fel, egymás mellett, egymást támogatva, de egymástól jól elválaszthatóan. Ebből kettőt a jogszabály-szerkesztésről szóló IRM rendelet is említi: a „*formai*” és a „*logikai*” struktúrát. A koherencia-probléma szempontjából mindkettőnek lehet jelentősége, azonban legtöbbször mégis azt látjuk, hogy akkor keletkezik koherencia-zavar, ha egy *harmadik* struktúra sérül: a *dogmatikai*.

A rétegzettség első értelme, a legegyszerűbb, felszíni réteg a „*formai*” réteggént említett szövegtagolási réteg. A jogszabály kisebb egységekből tevődik össze, és a jogalkalmazás folyamatában ezeket a kisebb egységeket hivatkozzák. A vonatkozó IRM rendelet ezt „*formai tagolásnak*” nevezi. Az alapegység *ebből az aspektusból* a jogszabály-

tó: a jogalkotó ilyenkor utal arra a szabályra, amit már korábban megfogalmazott, habár azt is megtehetné, hogy a rendelkezést az eredeti megfogalmazás helyére történő utalás nélkül, szövegszerűen megismétli. A jogrendszer ugyanis – a maga tagoltságában – egységes egész. A rendszeren belüli – az egyes jogszabályok közötti – átjárhatóság (utalás, átemelés) biztosítása a koherencia megteremtésének egyik fontos eszköze. A kétharmados szavazattöbbséghez kötött törvényeknek e tekintetben nincs mereven elkülönített normatartalma. A jogrendszer egyes elemeiben kimutatható akár véletlen, akár szándékolt szövegegybeesések vagy szövegösszefüggések önmagukban nem vezetnek alkotmányellenességhez. Az alkotmányellenesség akkor következik be, ha a normaátvétel tételesen megfogalmazott tilalomba (pl. jogforrási hierarchia nem megfelelő szintje, a jogalkotó kizárja a további szabályozás lehetőségét) ütközik, illetve e nélkül is, ha az Alkotmány valamely rendelkezését egyébként megsérti.”

²⁹ Itt mindenképp érdemes megjegyezni, hogy a koherencia és a kohézió megkülönböztetése a nyelvtani felszín és a jelentés megkülönböztetésén alapszik. Ugyanakkor természetesen nehéz elképzelni, hogy a grammatikai kohéziót a jelentés tudása nélkül megítélhessük. Én itt inkább a jelentés felszíni és mélystruktúráiról beszélnék.

³⁰ D. Canale: The Many Faces of the Codification of Law in Modern Continental Europe. In *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. Vol. 9: A History of the Philosophy of Law in the Civil Law World, 1600–1900*. Springer, Dordrecht etc. 2009. 135.

hely, (amely rendszerint egy nyelvtani mondat, egy alpont, pont, vagy bekezdés formájában). A felette álló struktúra-elem a magyar jogban a szakasz (§), az e felett álló elemek az (al)cím, fejezet, rész, és esetleg a könyv.³¹ A legmagasabb szintű szerveződés a szöveg formai kritériumait nézve a jogszabály.

Bár az ebben a rétegben keletkező problémákat is néha koherencia-zavarnak hívják, valójában ebben az esetben inkább *kohéziós zavarokról* beszélhetünk. Ennek a rétegnek még valóban semmi köze nincsen a jelentéshez: az itt keletkező problémákat akár a számítógép is képes kiszűrni. (Pl. „üres”, azaz hatálytalan jogszabály-helyre történő hivatkozásokat, rossz számozásokat stb.)³²

A rétegzettség második szintje, az elsővel párhuzamosan futó struktúra az IRM rendelet által „logikai tagolásnak” nevezett rétegzettség. Itt már a jogszabály tartalmi felépítése a kérdés. A rendelet egy ideális felépítést is meghatároz, preambulum, az általános és részletes rendelkezések, záró rendelkezések sorrenddel. Ebben a struktúrában igen fontos megkülönböztetés a normatív tartalommal bíró és a normatív tartalommal nem bíró egységek elkülönítése. Utóbbiak épp azok a rendelkezések, amelyek a jogszabály formai beillesztését elvégzik a jogrendszerbe. (Pl. a preambulum, vagy a felhatalmazó rendelkezésekre történő utalás.)

Míg a formai struktúra egy jogszabályon belül érvényes, a tartalmi pedig a jogszabályok között egy laza, főként a felhatalmazás – végrehajtás mozzanatait rendező kapcsolatot hoz létre, a harmadik, a *dogmatikai* struktúra egészen másképpen szerveződik. Mivel ezt a struktúrát a *jogi fogalmak* szervezik, (ahogy azt a textológia koherencia-követelménye mondja) sokan hajlamosak ezt is „fix” felépítésként, taxonómiaként láttatni. Ebben a fix felépítésben a nyelvi egységek fogalmak által szervezett dogmatikai egységekké szerveződnek: előbb *jogtételekké*, azután *jogintézményekké*, (pl. a „család” intézménye, a „kártérítés” intézménye) *jogterületekké*, végül pedig *kódexekké* állnak össze. Minden szintet keresztülszönek az egyre általánosabb jogi fogalmak.³³ Ezt a képet sugallhatta a fogalmi jogászat a XIX. század végén.

De ami a dogmatikai struktúrát különösen érdekessé teszi, hogy valójában a stabil változata inkább csak didaktikai célokat szolgál. Ez a koherencia-képző dogmatikai struktúra ugyanis *valójában nem stabil, hanem azt a jogeset hozza létre*, és emiatt állandó mozgásban van. Ennek több fontos következménye is van a témánk szempontjából, amelyekre később térek ki, azonban annyit már most érdemes megjegyezni, hogy ez azt eredményezi, hogy a háromféle jogi szövegtípus, a jogforrások, a működési szövegek és a magyarázó szövegek *egyszerre, egymással együttműködve* hozzák létre a koherenciát. A továbbiakban ezt a gondolatot igyekszem több szempontból kibontani.

³¹ 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet 36. §–49. §.

³² Ilyen, kohéziós ellenőrző algoritmus tudomásom szerint készült is az egyik nagy jogi adatbázis előállítójánál.

³³ Weinrib egy tanulmányában a következőket írja: „a formalista számára egy jogi viszony (*juridical relationship*) egy konceptuális organizmus, amelyben minden komponens egy értelmes egész része. Ezen egész bármely alkotórészének működése teljesen csak az összes többi működésének fényében érthető meg.” E. Weinrib: *Legal Formalism: On the Immanent Rationality of Law*. *Yale Law Journal* 97 (1987–1988) 969.

2.2.2. *Az intertextualitás és a jogi szövegek alkalmazásából fakadó specialitás – a háromféle jogi szövegtípus viszonya*

Úgy is mondhatnánk, hogy a jogban ez a dogmatikai koherencia *nem szorosan véve magának a jogszabály-szövegnek a sajátossága*. Valójában szinte bármilyen szöveg lehet összhangban, vagy éppen ellenkezőleg ellentmondásban bármilyen más szöveggel. Vannak persze nyilvánvaló és egyértelmű esetek, egyszerű logikai hibák, amilyen például, hogy valaminek először 8, majd 15 napban adják meg a határidejét, de ez inkább a *kohéziós* probléma. Valójában *minden mindennel lehet koherens*, vagy éppen nem-koherens. A koherencia zavarát *csak egy jogeseten keresztül* láthatjuk meg. A koherencia-zavar *önmagában, kizárólag a szövegből* nem szűrhető ki. A jogi szöveget nemcsak megértjük, hanem azt elsősorban *alkalmazzuk*. *Az ellentmondásokra és az inkohereciára a jogeset világít rá*. A koherencia nem a konkrét szövegekben, hanem azoknak az egyes jogesetek kapcsán kibomló *értelmében*, az értelmezési erőfeszítésekben jön létre. A koherencia hiánya pedig akkor derül ki, amikor egy konkrét eset vonatkozásba hoz egymással két, vagy több jogszabályi rendelkezést – amikor ezeket a rendelkezéseket elkezdjük összegondolni. Emiatt lehetséges, hogy olykor épp az képezi a vita tárgyát, hogy van-e koherencia zavar, vagy nincsen két rendelkezés között.³⁴

Mivel a jogforrások szövegeinek alkalmazása a jog *működési szövegeiben* manifesztálódik, amelyek köré aztán *magyarázó szövegek* rakódnak, a koherencia-zavar felismerése a három szövegtípus interakciójában bontakozik ki. A jogszabály-szöveg a bírói ítéletben mérettetik meg, amelyre szakcikkek, kommentárok, (jogdogmatikai szövegek), esetleg a szélesebb olvasóközönség, a közvélemény általi is megérthető jogi ismeretterjesztés és publicisztika reflektálnak.

Annak, hogy a szövegek koherencia-zavara csak az applikáció során mutatkozik meg, nagyobb részben az az oka, hogy a jogalkalmazás folyamatában a nagyobb szövegeknek csak *részleteit használjuk, de az egészet átfogó dogmatikai konstrukciók háttére előtt*. A jogász nem szokta még a nagy kódexeket sem elolvasni egészében, legfeljebb az élete során egyszer-kétszer. Az alkalmazás során pedig egészen bizonyosan csak részleteket hívunk fel. Így nemcsak instrumentalizáljuk a szöveget, hanem részekre is törjük, és a jogeset megoldása során szőjük meg a szövegek hálózatának *egyediesített változatát*. Viszont a megszövés a dogmatikai konstrukciókkal, fogalmakkal, és megkülönböztetésekkel történik.

Így a koherencia-zavarra, akár csak egy szakadásra egy szöveten, amely egy koromsötét szobában van kiterítve, a jogeset világít rá. *A működési szövegek hozzák felszínre és teszik explicitté a koherencia-zavart*. Ez még akkor is így van, ha egy jogszabályról már a jogalkotási folyamatban, alkalmazás nélkül kiderül, hogy benne koherencia-zavar van. Ilyenkor ugyanis két eset lehetséges. Vagy nem koherencia, csak egyszerű nyelvi kohéziós zavarral állunk szemben. Vagy valóban koherencia-zavarról, amelyre nem valós, hanem egy előre elképzelt jogeset vet fényt.

A működési szöveg, egy bírói ítélet azonban nem *kritizálhatja* a jogszabály-szöveget. A bírói ítélet a koherencia zavart jogszabály-értelmezéssel, analógiával, vagy

³⁴ Kúria Kfv.37123/2012/4. Ebben az ügyben a vita részben a Ket. 71. § (1) bekezdése és a Kst. (Kisajátítási tv.) 24. § (3) bekezdése közötti ellentmondásról szólt.

valamilyen más eszközzel úgy igyekszik feloldani, hogy közben fenntartja a koherencia fikcióját. Például a jogszabály céljának felhívásával, a teleologikus értelmezéssel.³⁵

A koherencia-zavar felismerése és explicitté tétele a harmadik típusú jogi szövegre, a magyarázó szövegre vár. A magyarázó szövegek változatos fajtái, a kommentártól a jogi szakcikknek keresztül a népszerű publicisztikáig mondják ki végül, hogy a koherencia-zavar fennáll.

Így az intertextualitás követelménye a jogban a koherenciával szoros viszonyban van. Az intertextualitás a jogban nemcsak azt jelenti egyes jogszabálynak (jogforrásnak) bele kell illeszkednie a jog egészébe, hanem azt is, hogy a koherencia-zavar felismerésében és megfogalmazásában mindhárom jogi szövegtípus részt vesz.³⁶ A jogeset és a működési szöveg rávilágít, a magyarázó szöveg pedig kimondja, megmagyarázza, és igyekszik feloldani azt.

3. A koherencia-eszme kialakulása, és a rá leselkedő veszélyek

Az eddigi meglátásokra építve most a jogi koherencia gondolatának rövid kritikai elemzését végzem el. Előbb azt igyekszem megérteni, hogy történetileg hogyan alakult a koherencia-gondolat (a „koherencia-mítosz”), majd három, szokásosan a jog koherenciájára veszélyként ábrázolt jelenségre reflektálok.

3.1. A jogi koherencia történeti kritikája

A jog koherenciájának eszméje történetileg igencsak kontingens: nagyon hosszú időn keresztül fel sem merült, hogy a jog szabályainak rendszert, összefüggő egészet kellene alkotniuk, kiadniuk, és emiatt az egyes szabályok között összefüggésnek és koherenciának kellene lennie.

Berman mára klasszikussá vált művében³⁷ azzal érvel, hogy a jog „rendszer” gondolata, illetve a benne levő elemek egymással összefüggőségének eszméje a bibliamagyarázat mintáját követő glosszatori iskolában jelenik meg a XII. század végén, és az valójában az oktatási célokat követő egyetemi jogászság gondolkodásának terméke. A rómaiak jogesetben gondolkodtak, és az egyes esetek eldöntéséhez és külső elfogadásához a jogászok tekintélye bőven elegendő volt. A *Digesta* nem volt más, mint ezeknek a jogtudósi véleményeknek a laza füzére. A középkori egyetemen tanító professzorok azonban másképp tekintettek erre a szövegre. Ők nézték először úgy a *Digestát*, hogy az egy egységes egész, és a sok ezer eset mögött rejtett összefüggések húzódnak meg. Ők azok, akik megteremtik a jogi magyarázó szövegek őstípusait. Például a rendelkezés lényegét rövidebb formában összefoglaló és belőle a szabályt kiemelő *notabiliát*,

³⁵ Pl. EBH. 2367/2011. „Jogszabályi rendelkezések látszólagos ellentéte jogalkalmazói jogértelmezéssel feloldható.”

³⁶ Ehhez nagyon hasonlóan érvel Fekete Balázs is, aki szerint a szövegeket, (így a jogi szövegeket is) körülvevő szövegek elemzése révén „feltárulhat [...] egy olyan szövegüniverzum, melyben a szövegek egymással szorosabb, vagy lazább kapcsolatban állnak, és [...] kutatási témává válhat, hogy egy adott szöveg miért és hogyan idéz fel más szövegeket...” Fekete: i. m. 186.

³⁷ H. J. Berman: *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1983. 120–151.

az esetek csoportjaiból alapelveket, általánosabb szabályokat képző *brocardicát*, és az esetekben látszólag azonos fogalmakat felbontó *distinctionest*.³⁸

A glosszatori erőfeszítések egyik legfontosabbika azonban az volt, hogy a hatalmas *Corpusban* (amelyet a XVI. századtól hívnak így), megtalálható ellentmondásokat feltárja és feloldja: hiszen a szöveg maga változtathatatlan, és egyben szent (megkérdőjelezhetetlenül helyes) is – így az ellentmondások (a koherencia-zavarok) is csak látszólagosak lehetnek.

A római jog szerepe ekkorra azonban már igencsak más, mint a Birodalom, vagy akár a kora középkor idején.³⁹ Bizonyos rendelkezései hallgatólagosan tovább élnek ugyan, de az erősödő helyi szokásjogok, és királyi jog egyre nagyobb teret követelnek maguknak. A töredezett, széttagolt, mozaikszerű későközépkori jogban a római jog fokozatosan *értékmérő* szerepet kap, viszonyítási pontként, eszményi, ideális jogként tekintenek rá.⁴⁰ Közhely ugyanakkor, hogy valójában az évszázadok során a római jog „teste” sem maradt változatlan: folyamatos átértelmezéseken, és újabb és újabb szisztematizálásokon megy keresztül, amelyek közül három állomás különösen figyelemre méltó. Donellus huszonnolc könyvből álló munkája,⁴¹ a német egyetemeken explicite természetjogként oktatott Christian Wolff-féle római jog,⁴² végül a német pandektisztika, amely aztán a Windscheiddel és Puchtaival betetőződő fogalmi jogászatban csúcsosodik ki.

A római jog tanjoggá szublimálódását csak tovább erősíti a felvilágosodás racionalitás-kultusza, és a természettudományok megjelenése. A korszak egyik fő célját, a kodifikációt egyszerre motiválják politikai szándékok és eszmék, (az egységes nemzetállam és nemzeti jog megteremtésének vágya), és gazdasági érdekek, (a kiszámítható és jól előre kalkulálható jog létrehozásának törekvése). Ebbe a fejlődési vonalba inkább illeszkednek, semmint kilógnak az olyan extremitások, amelyet Leibniz képviselt, aki a jog rendszerét geometriai alapokra kívánta helyezni, és szilárdan hitte élete végéig, hogy a minden helyzetet szabályozó, és matematikai műveletekhez hasonlóan alkalmazható jog megvalósítható.⁴³

De hová is jutunk el a XIX. század végére a koherencia-eszme szempontjából? A jog koherenciája, egységessége ekkorra egyszerre *három dolgot* jelent. Egyfelől jelenti az egységes nemzetállami jogot. Másodsor a koherencia az eszményinek elképzelte, és főként a római jogból szublimált *jognak való megfelelést* jelenti. Harmadszor a koherencia-fogalom, vagy rendszerfogalom kap egy egyértelmű természettudomá-

³⁸ Uo. 129–130.

³⁹ E. Ehrlich: Szabad jogtalálás és szabad jogtudomány. In Varga Cs. (szerk.): *Jog és jogfilozófia. Antológia a XX. Század jogi gondolkodása köréből*. Szant István Társulat, Budapest 2008. Ehrlich érvelése sok ponton egyezik az enyémmel, ami a római jog szerepét illeti, de mind a tanulmány célja, mind a végkövetkeztetése más mint az itteni gondolatmenetnek, hiszen ő elsősorban a bíró szabad jogtalálása mellett érvel.

⁴⁰ Ld. általános áttekintését a „doktor alkotta jognak”: Szabó B.: Doktor alkotta jog, *Communis opinio doctorum* és más jelenségek. In Szabó M. (szerk.): *Ius humanum. Ember alkotta jog*. Bíbor, Miskolc 2001. 156. A jogtudomány szerepét a francia jogalkotásra: Takács T.: *A francia magánjog fejlődésének története*. (Doktori értekezés), Miskolc 2005., különösen 79. és a következő oldalak. http://midra.unimiskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document.5735_section.1132.pdf.

⁴¹ Hamza G. – Földi A.: *A római jog története és intézményei*. Tankönyvkiadó, Budapest 1961. 103.

⁴² Uo. 134.

⁴³ Varga Cs.: *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról*. Osiris, Budapest 1998. 305.

nyos hátteret – mármint egy olyan jelentést, hogy a jognak valahogy úgy kell egységessé és logikusnak lennie, ahogy a természettudományok, vagy a matematika azok. A XIX. század német jogtudománya a három koherencia-fogalmat *összekapcsolja*. Ehhez a módszere az, hogy mindenekelőtt a *fogalmak* konzisztens, egymásra épülő rendszerét, sőt egyenesen genealógiáját építi fel.⁴⁴

A XIX. századi német jogtudomány ezzel a koncepcióval legalább három feszültségforrást belekódolt a koherencia-eszmébe, amelyek máig jellemzik gondolkodásunkat.

Egyrészt az első pandektistának tekintett Savigny azt állítja, hogy a jog a népszellemből fakad, a mindennapi jogéletből hüvelyezhető ki, azonban ezt a kihüvelyezést, a népszellemben gyökerező szabályok szisztematizálását a tudomány végzi el – mégpedig a római jogból kölcsönzött fogalmak segítségével.⁴⁵ *Így kétségessé válik, hogy a „koherencia” a jog immanens sajátja-e, vagy azt a jogtudomány hozza létre.*

Bár Savigny élénken ellenezte a kodifikációt, a gondolatmenete a német-osztrák jogi kultúrában (s így nálunk is) megőrződött: ez a gyökere annak a máig eleven elképzelésnek, hogy ha a jogalkotást a jogtudomány vezérli, azaz a jogalkotó feltételek és változtatások nélkül elfogadja a jogtudomány fogalmait és szövegeit, akkor a koherencia is megmarad, ha azonban nem, akkor a jog inkoherens lesz.

Másrészt, ez a jogtudomány a koherencia-eszmét Savigny csak a római jogon alapuló magánjogra találja alkalmazhatónak. Mint az közismert Savigny az állami célok megvalósítására szolgáló esetleges törvényhozási aktusokat számúzi a *reines Rechtsgebiet* birodalmából. A célokat nem követő, „az emberi természet erkölcsi céljainak” megfogalmazását végző, római jogon alapuló magánjog az, ahol a rendszer, (és a koherencia) egyedül érvényesülhet.⁴⁶

Végül a harmadik feszültségforrást az jelenti, hogy a koherenciát biztosító fogalmak hálóját, amely biztosítja a jog koherenciáját, a XIX. század német jogtudománya többé-kevésbé *statikusnak* képzei el.

A továbbiakban e három, a XIX. századi német jogtudomány által a koherencia-eszmébe belekódolt gondolatból kiindulva, a bennük foglalt feszültségekre reflektáló három koherencia-romboló tényezővel foglalkozom. Azt igyekszem bebizonyítani, hogy mindhárom inkább ezt a hagyományos XIX. századi koherencia-képet rombolja, semmint általában a koherenciát.

3.2. Koherencia-romboló tényezők

A jog vélt, vagy valós koherenciáját természetesen rengeteg dolog erodálhatja. A nyelvi pontatlanságok, a jogalkotás kapkodása, a mögöttes fogalmak dogmatikai tisztázatlansága, a mögöttes morális rendező elvekben, vagy a jogszabályi célokban történő egyet nem értés a politikai közösségen belül, a jogalkalmazók képzetlensége, a túlzóan szövegpozitivistá hozzáállás, az európai és a hazai jog diszharmóniája, és még számos

⁴⁴ Pl. G. F. Puchta: *Cursus der Institutionen*. I. Bd. Lipcse 1853.

⁴⁵ A. Kaufman – W. Hassemer: *Enacted Law and Judicial Decision in German Jurisprudential Thought*. *University of Toronto Law Journal* 19 (1969) 464–465.

⁴⁶ F. C. von Savigny: *System des heutigen römischen Rechts*. Veit, Berlin 1840., II. 104., idézi Szabó B.: *Friedrich Carl von Savigny*. In Szabó M. (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bótor, Miskolc 1999. 75.

más társadalmi, vagy szűkebben vett jogi jelenség. Én ezek közül hármat emelek ki, részben azért, mert azt gondolom, hogy mindhárom *eleve kódolt* abba a koherencia-képbe, amelyet a XIX. századi elődeinktől kaptunk. Ezzel nem feltétlenül mondom azt, hogy a lentebbi három jelenség ne lenne valós probléma. Inkább azt szeretném jelezni, hogy mivel mindhárom immanensen kódolt abba a koherencia-képbe, amelyet jelenleg használunk, nem hiszem, hogy bármelyiket ki lehetne iktatni, meg lehetne szüntetni. És mivel azt sem gondolom, hogy a koherencia-eszmét fel kellene adni, a végkövetkeztetésem az, hogy ezekkel a feszültségekkel, - tudatosításuk mellett – együtt kell, hogy éljünk.

3.2.1. A politika koherencia-romboló volta

A tanulmány elején, lábjegyzetben olvasható példákából válik nyilvánvalóvá, hogy a jogászok a leggyakrabban akkor panaszkodnak a koherencia megbomlására, amikor a politikum indokolatlanul beavatkozik a jogászok (jogtudósok) által megszerkesztett jogszabály-tervezetek szövegébe. Ez történt a Ptk. kapcsán, amikor az élettársi kapcsolat kikerült a családjogi könyvből, és „politikai” nyomásra átkerült a kötetmi könyvbe.⁴⁷

Sokfelől lehet ezt a problémát közelíteni. Én most abból indulok ki, hogy miért nincsenek ilyesfajta felzúdulások más jogterületeken? Feltűnő, hogy a jognak van egy olyan területe, amely esetén a jogászság, a jogtudósi réteg különösen érzékeny a beavatkozásra. Koherencia-zavarról mindig ott hallunk, ahol a politikum a vastag és jól kidolgozott dogmatikával körbecsomagolt „jogászságba”, a *reines Rechtsgebiet*be kontrádkodik bele. A technikai jogágakban például, ahol a normák más szakmák szabályai-ba vannak belesomagolva, vagy – ha úgy tetszik, – más szakmák szabályai illesztik a társadalom szövetéhez⁴⁸ a „kemény” jogi normákat, ilyen problémákról nem szoktunk hallani.

Nem vitás, hogy itt a jogász szakma ugyanúgy kéri ki magának a belekontárkodást a politikum részéről, ahogy egy számviteli szakember kikérné, ha a politikusok a számviteli beszámolóval kapcsolatos szabályokat kezdenék el darabjaira szedni, újra-rendezeni, vagy éppen oda nem illő szabályokat beszúrni a szövegbe.

Csak hogy ezzel az érveléssel az a probléma, hogy a jogászság világa nem tiszta szakmai világ, mert a jogász szakmája igencsak sok területbe lóg bele. Kétségtávol vannak benne olyan elemek, amelyek szakmai konvenciókon nyugszanak, de a magánjog, és a büntetőjog legalapvetőbb szabályai a jog előtt is létező, (és nem a jog által konstituált) természetes társadalmi képződményeket, elemi morális parancsokon nyugvó területeket szabályoznak. (Amilyen a házasság, a család, az öröklés, a kölcsönös ígéreteken nyugvó szerződések, a másik embernek okozott sérelmek stb.) Ezért a kérdés ettől fogva az, hogy van-e, vagy nincsen a politikának kompetenciája ezekben a kérdésekben

⁴⁷ Kőrös A.: A családjog jövője – I. rész. *Családi jog*, 2013/3., 1–8.) <http://ptk2013.hu/szaccikkek/koros-andras-a-csaladjog-jovoje-i-resz-csj-20133-1-8-o/2569>: „Még meglehetősen változásokon ment keresztül a tényleges élettársi kapcsolat szabályozása: a törvényhozó a Szakértői Javaslatnak a koherens rendszerbe foglalt szabályait egyszerűen kettévágta, ráadásul oly módon, hogy az élettárs fogalma és annak vagyoni jogi következményei a Kötetmi Jogi Könyv Egyes szerződések részébe (a Ptk. Hatodik Könyvébe), míg az élettársi tartás és lakáshasználat szabályozása a Családjogi Könyvbe (Negyedik Könyv VII. Cím) került »Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai« címmel.”

⁴⁸ Szabó M.: *Ars iuris, a jogdogmatika alapjai*. Bíbor, Miskolc 2005. 41. 255., stb.

véleményt nyilvánítani? Az nyilvánvalóan abszurd lenne, ha a politikum a szavatoló tőke, vagy az önköltség fogalmait igyekezne megváltoztatni. De vajon ugyanígy inkompetens a politika a családdal, vagy a szerződéssel kapcsolatos kérdésekben is?

Első látásra a válaszuk talán igen. De ha elkezdjük boncolgatni a mierttet, akkor rádőbbenünk, hogy ezek az esetek, (pl. a büntetési tételek aránytalan megemlése, vagy az élettársi kapcsolat kötelmi viszonyra minősítése) valójában értékválasztási és morális kérdésekre futnak ki. Van-e értelme megemelnünk a büntetési tételeket, ha erősen vitatott ezek hatékonysága? Van-e joga a politikumnak egy meghatározott életstílust (az élettársi együttélést), alacsonyabb rendűnek bélyegezni, és szankciókkal sújtani, (vagy pozitív jogkövetkezmények sorát megvonni)?

Itt láthatjuk, hogy régen eltávolodtunk már a koherencia problémától. Annak vagyunk a szemtanúi, hogy egy érvelést jogi köntösbe öltöztetünk, amely valójában *morális és politikai filozófiai érvelés*. Hogyan sajátíthatná ki a jog ezeket a témákat magának, amikor ezek a *legfontosabb közös ügyeink*?

Én tehát itt inkább azt látom, hogy ezekben az esetekben a jogászok a politika erőszakosságát, a vita, a deliberáció hiányát sérelmező érveiket *burkolják be és leplezik szakmainak látszó érvekkel*. A szakmai érvek közül a leglátványosabb a koherenciáé, hiszen *semlegesnek* tűnik. Nem kell felvállalnunk egy másik, szintén politikai (és egyben morális) álláspontot (pl. azt, hogy én liberálisként hiszek az életformák egyenértékűségében, és értékesnek tartom az élettársi együttélést is), hanem mondhatom azt, hogy „nekem mindegy, én bármit végrehajtok, csak legyen szakmailag megalapozott, azaz a jogrendszer egészével koherens”.

Furcsa beszédmód ez: normativista és semleges köntösbe burkol egy, a közösség morális megosztottságát tükröző fontos problémát. Koherencia-zavarnak nevez olyan kérdéseket, amelyek morális megoldásra várnak. A koherencia-zavar bélyegét rásütve bármit diszkreditálhatnunk, de ez valójában egy autoriter érvelés. Ahelyett, hogy nyílt sisakkal vitára hívnánk azokat, akik szerint az élettársi kapcsolat alacsonyabb rendű, mint a házastársi, szakmai síkra tereljük az ügyet, és ezzel egyúttal elvágjuk a vita lehetőségét. Később erre még visszatérek.

3.2.2. A célkövető állam jogának koherencia-romboló volta

Mint azt láthattuk, a koherencia-fogalom eleve a „jogászjogban” keletkezett, és mély, szoros kapcsolatot ápol a jogdogmatikával. De mi van a jognak a jogászok által nem, vagy alig uralt részeivel, a közigazgatási jog nagy részével, az egyes társadalmi alrendszerek igazgatását megvalósító jogokkal?

Közhelyszerű, hogy a XX. század harmincas éveitől, majd a második világháború után még erőteljesebben megjelenik a céltételező állam által használt jog, amikor az állam a jog eszköztét egyes materiális célok elérésére használja. Elkülönül a „jogászjog”

és a „technikai jog”.⁴⁹ Az előbbi a hagyományos jogterületeket jelenti, míg az utóbbi a szabályozó és beavatkozó állam által alkotott, gyorsan változó jogot.⁵⁰

Először azt érdemes tisztázni, hogy mi a viszonya a fentebbi jogterületeknek a koherencia eredeti jelentését adó klasszikus magánjoghoz? Ha visszatérünk Savigny eredeti gondolatához, és a cél eszméjét elválasztó ismérvnek tételezzük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezeken a jogterületeken a koherencia egészen mást jelent: mindenekelőtt hatékonyságot, a kitűzött célok megvalósításához vezető legrövidebb utat: ez kódolja a jog egészét. A jogszabályok, ha elérik a céljukat, akkor a hagyományos értelemben, (a dogmatikai koherencia értelmében) mindegy, hogy koherensek-e, sőt akár még az is, hogy illeszkednek-e a jogrendszer egészébe.

Nem arról van tehát szó, hogy ezeken a területeken nem értelmezhető a koherencia eszméje. De ez a koherencia *nagyon más*, mint a jogászjog koherenciája. Miért?

Először is, ezek mögött a jogterületek mögött – mondják – nem találunk szilárd dogmatikákat, amelyek az ellentmondás-mentességet megteremthetnék, mert a klasszikus dogmatika a szöveg mögött álló mindennapi-praktikus és erkölcsi megfontolások tükrében elemzi az egyes részletrendelkezéseket. A dogmatika feltételezi az erkölcsi tudást, amely az emberek közötti társas térben képződik. Ezek a jogterületek azonban csak nagyon halványan színezettek ezzel az erkölcsi tudással. A szabályok mögött konkrét szakmák konkrét tudáskészletei állnak. Ezen felül a gyorsan változó állami célkitűzések nyomán gyorsan és sokat változnak.

Ha a szavatoló tőkét kétféleképp szabályozzuk, akkor egy szakma szabályrendszerének nem felelünk meg: a dolog, amit össze akartunk rakni nem jön létre; a cél, amit el akartunk érni, nem valósulhat meg. Nem lehet a pénzt behajtani, nem jön létre a szervezet, nem következik be a kívánt jogkövetkezmény. Tehát ezekben a szövegekben is lehet koherencia-zavar, de ez nem a jogászjog koherencia-zavara, inkább a jogon kívüli szakmák szabályainak be nem tartása. A koherencia, és a koherencia-zavar ezekben a szférákban más jelentést kap. Itt vissza kell utalnom a tanulmány elején hozott döntéseimre, hogy nem a koherencia morálfilozófiai irányát követem. Ahhoz ugyanis, hogy a technikai jog és a jogászjog közötti különbséget érzékeltetni tudjam, vissza kell

⁴⁹ A technikai jognak legalább háromféle jelentése van használatban. Egyfelől jelenti a technológiával érintett jogterületeket. (Mint pl. amilyen az informatikai jog). Másfelől Von Wright, a deontikus logika megalkotója a „direktívákat”, vagy másképp a technikai szabályokat nem is sorolja a jog kategóriájába, mert míg a jog – az elmélete szerint – egy autoritás akaratnyilvánítása, addig a direktívák egy cél elérésének lépéseit tartalmazzák. G. von Wright: *Norm and Action, a Logical Inquiry*. The Humanities Press, New York 1963. 9–10. Ezek ugyanis egy adott cél eléréséhez szolgáló eszközöket jelölik ki (von Wright példája: „ha lakhatóvá akarod tenni ezt a házat, akkor be kell fűteni”). Végül technikainak nevezi azokat a szabályokat a jogász nyelv, amelyek jogszabályi formában jelennek ugyan meg, de lényegében egy szakma szabályait rögzítik. (pl. BH 218/2007). Ezzel a jelentéssel függ össze, (bár némileg más jelentésárrnyalattal bír) Pasukanisz koncepciója, aki a technikai szabályokat olyan koordinációs normáknak tartja, amelyek a magántulajdon és a kapitalizmus megszűnése után is fennmaradnak majd, hiszen a termelés vezérlésére, irányítására ezután is szükség lesz. (Pasukanisz példája a vasúti menetrend. Idézi R. Livock: *Science, Law and Safety Standards: a Case Study of Industrial Disease*. *British Journal of Law and Society* 6 (1979) 172–199, 186.) Ugyanígy, bár más kifejezést használva utal rá Pokol B. (*A jog szerkezete*. Gondolat, Budapest 1991. 88.). Pokol is a dogmatikát látja fő rendszerszervező erőnek, ami azonban pl. a közigazgatási jogban csak hézagosan épül ki. Ehelyett ezeket a jogágakat hatalmas apparátusok mozgatják, működtetik, amelyek mintegy „napi parancsokkal” pótolják a dogmatikát. Ugyanez jellemző – mondja – pl. a modern munkajogra, amelyben pedig egyre nagyobb mozgásteret nyernek a decentralizál döntéseket hozó munkaadói szervezetek stb.

⁵⁰ C. Sunstein: *Interpreting Statutes in the Regulatory State*. *Harvard Law Review* 103 (1989–1990) 405–508.

hozni az igazságosság fogalmát a vizsgálódásba: míg a jogászjog végső, belső értéke az igazságosság, a technikai jog a legtöbb esetben nem igazságos, vagy igazságtalan, hanem célszerű, vagy célszerűtlen.⁵¹

3.2.3. A gyorsan változó szöveg mint koherencia-romboló jelenség

A jogi szövegek állandóan változnak, – és a legtöbbször darabjaikban. Hogyan lehetséges koherenciáról beszélni, ha a szöveg néhány év alatt szinte teljesen kicserélődik? Nem az a helyzet, hogy ha egy szövegegészt megbontunk, ráadásul több ponton és folyamatosan, akkor a koherencia megbomlik?

Hogy a jelenséget a maga drámaiságában érzékeltessem, taláломra választottam ki egyetlen törvényt egyetlen §-át. Nézzünk rá erre az ábrára, amely az állampolgársági törvény 4. §-ának kiinduló, és 2014-es végállapotát mutatja. Az 1. szám reprezentálja a kiinduló állapotot, ezek a sorok voltak a törvény szövegének eredeti rendelkezései. A 1994-es szövegváltozat 2014-re már 8 féle, különböző időpontban keletkezett időállapotból áll össze. Az eredetileg, az alcímekkel együtt 22 mondatból, (vagy mondatrészből) álló § kiegészült egy új bekezdéssel is. (Ez az 1994-es változaton 0 számmal van jelölve.) Az eredeti szövegből 6 szövegegységnek maradt meg az eredeti szövege, ebből kettő a két alcím. Ennek az egyetlen §-nak a szövege 8 féle szövegállapotból tevődik össze. A jobb oldali (2014-es) oszlopban tehát a szám azt jelzi, hogy a 2014-es szöveget a módosítások sorozatában hányadik jogszabály állapította meg. A szám tehát nem azt jelenti, hogy a szöveg hány módosuláson esett keresztül, bár az is igaz, hogy több rendelkezést a sorozatban 2–3 szövegállapot is érintett. Az idézett szöveg a jelenlegi időállapotot tükrözi, ahogy ez az újonnan beiktatott (8) bekezdésen is látszik, amely emiatt a kiinduló állapotban 0 értéket kapott.

1993. évi LV. törvény	1993 1993.10.1.	2014 2014.3.14.
A magyar állampolgárság megszerzése	1	1
Honosítás	1	1
4. § (1) Kérelemére honosítható a nem magyar állampolgár, ha:	1	1
a) a kérelem előterjesztését megelőző nyolc éven át folyamatosan Magyarországon lakott;	1	1
b) a magyar jog szerint büntetlen előéletű és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nincs folyamatban;	1	1
c) megélhetése és lakóhelye Magyarországon biztosított;	1	2
d) honosítása a Magyar Köztársaság érdekeit nem sérti; és	1	3
e) igazolja, hogy alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven eredményes vizsgát tett.	1	4
E vizsgára csak nagykorú személy köteles.		

⁵¹ Szándékosan sarkítok, természetesen tisztában vagyok azzal, hogy az adójog is lehet igazságos, vagy igazságtalan. Azonban a koherencia zavara az adójogban elsősorban a be nem szedett, (kikerülhető) adóban nyilvánul meg. Ez a magánjogban nem így van, az inkoherensen szabályozott szerződési jog mindenekelőtt igazságtalan lesz.

(2) Kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, aki a kérelme előterjesztését megelőzően legalább három évig folyamatosan Magyarországon lakott, és az (1) bekezdés b)-e) pontjában meghatározott feltételek fennállnak, ha	1	5
a) magyar állampolgárral legalább három éve érvényes házasságban él, vagy házassága a házastárs halálával szűnt meg;	1	5
b) kiskorú gyermeke magyar állampolgár;	1	5
c) magyar állampolgár fogadta örökbe, vagy	1	5
d) magyar hatóság menekültként elismerte.	1	5
(3) Az (1) bekezdés b)-e) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén, kérelmére, kedvezményesen honosítható az a magától magyar nemzetiségűnek valló, nem magyar állampolgár, aki a kérelem előterjesztésekor legalább egy éve Magyarországon lakik, és felmenője magyar állampolgár volt.	1	6
(4) Az (1) és (2) bekezdésben meghatározott időtartamú, folyamatos magyarországi tartózkodástól a kiskorú tekintetében el lehet térni, ha a honosítását a szülővel együtt kéri.	1	1
a) a belügyminiszter e törvényben meghatározott feladatainak részletes szabályait;	1	4
b) az eskü vagy fogadalom letételével kapcsolatos feladatokat.	1	4
c) a jegyzőnek, az anyakönyvvezetőnek és a konzulnak az állampolgársági kérelmek átvételével, az okiratok továbbításával, valamint a hatósági nyilvántartások értesítésével kapcsolatos feladatait;	1	7
d) az eljárásban használandó formanyomtatványokat;	1	4
e) a 4. § (1) bekezdés e) pontjában előírt vizsga követelményeit, valamint a közigazgatási hivatal vezetőjének a vizsgával kapcsolatos feladatait és az eljárás rendjét, a vizsga letétele alóli felmentésre való jogosultság igazolásának szabályait, a vizsga letételét igazoló okmány tartalmát és biztonsági követelményét.	1	4
(6) Az (1) bekezdés a), c) és e) pontja alól a belügyminiszter javaslatára a köztársasági elnök felmentést adhat, ha a kérelmező honosításához a Magyar Köztársaságnak fontos érdeke fűződik.	1	4
(7) A köztársasági elnök a belügyminiszter javaslatára a magyarországi lakóhely és megélhetés meglétének az igazolása, valamint az alkotmányos alapismereti vizsga letételének a követelménye alól felmentést adhat, ha a kérelmező honosításához a Magyar Köztársaságnak fontos érdeke fűződik.	1	8
(8) A magyar nyelvtudás igazolásától el lehet tekinteni cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképese személyek esetében.	0	6

A tézisem az, hogy a gyakran változó szöveg is lehet koherens. Hiszen a műalkotás, a szöveg paradigmatis esete (mondjuk egy dráma) is elkészülhetett volna másképp is. Gyakran a szövegkritikai kiadások mutatnak rá, hogy a szerző egy korábbi fázisban másképp képzelte el a művet. Sőt, az egyféle, kanonizált, hiteles és végső (kinyomtatott) szövegverzió viszonylag újkeletű jelenség, mind az irodalom, mind a jog területén.

Shakespeare drámáinak például sokszor többféle verziója keringett a saját korában, és ezekből a hiteles változat kialakítása nagyjából a XIX. század fejleménye.⁵² A jogban is ebben az időben jelenik meg a rögzített, kanonizált szövegverzió.

Itt újfent a textológiai vizsgálódásokra kell visszautalnom, amikor kiderült, hogy a koherencia főként az alapul fekvő *fogalmak* koherenciáját jelenti. Ha a szöveg mögötti konstrukciók, irányítófogalmak nem változnak meg, akkor a szöveg *bármennyi változást kibír*. Viszont ezeket a fogalmakat az applikáció és a dogmatikai erőfeszítések teszik *explicitté*. A baj nem a változással van, hanem azzal, hogy az alkalmazást végző, a szöveget a jogesettel szembeálló joggyakorlatnak, (a működési szövegeknek), és az ezt ülepítő és rendszerező dogmatikának, (a magyarázó metaszövegeknek) feltétlenül időre van szükségük, hogy az egyes szövegváltozatok közötti értelmi egység megbomlását, a felfeslő szöveget megmutassák, és a szövegegységet, a koherenciát munkálkodásukkal megteremtsék. Nem a változó szöveggel, hanem *a túl gyorsan változó szöveggel* van baj, amelynek nincsen ideje az intertextualitás követelményének megfelelően újra beágyazódnia a többi szöveg közé.

Zárszó

Miről beszélnek a jogtudósok a mai magyar közbeszédben, amikor a jogszabályok koherenciáját oly sokszor emlegetik? Az első részben, majd a harmadik részben is arra a következtetésre jutottam, hogy a koherencia-zavar a joggyakorlat, és a jogdogmatika együttes erőfeszítésein és szövegein keresztül manifesztálódik, és nyerhet feloldást: önmagában a szövegben nehezen érhető tetten. A harmadik részben elemeztem azt is, hogy a koherencia-kérdések legtöbbször erkölcsi kérdésekbe torkollanak, és így közös ügyeinkhez is közük lehet. Így viszont az benyomás támadhat az olvasóban, hogy a koherencia a jogászság *szakmainak* feltüntetett, ám valójában *politikai* beszéde.

Ez részben igaz. De akkor az lenne a megoldás, hogy leleplezzük a jogászokat, és bebizonyítjuk, hogy politikai beszédet folytatnak, szakmainak álcázva? Nem hiszem. A koherencia-eszme része ugyanis annak a nagyszerű, valamikor a XVIII. században, Európában kiforrott gondolatnak, amely végső soron a politika humanizálását a jog eszközeivel valósítja meg. Ahogy az alkotmányosság, a joguralom eszményei rákényszerítik a politikusokat arra, hogy a politikai térben a saját lépéseiket a közjog, (alkotmányjog) beszédmódjában (is) megfogalmazzák, sőt ez alapján korlátozzák, a koherencia-eszme ugyanezt a szerepet a jog többi területeinek alakításában játssza. Figyelmezteti a politikusokat, hogy lassan és megfontoltan döntsenek, hogy hallgassanak meg más érveket is, hogy maradjanak következetesek, és hogy ne változtassanak túl gyakran és gyorsan a szabályokon.

⁵² Warren és Wellek írják le, hogy hogyan alakultak ki (olykor szinte véletlenek, és egyéni ízlésitéletek, sőt félreértések nyomán) a jelenleg kanonikusnak tekintett Shakespeare-szövegek. A. Warren – R. Wellek: *Az irodalom elmélete*. Osiris, Budapest 2006. 88–90.

MAGYAR ELEMÉR

CIGÁNY TERRORISTÁK
cigánydráma

SZEREPLŐK:

Kolompár Elemér
Balogh Elvira
Dr. Ácskovács Bálint
Ácskovács Endre
Alhadnagy
Kiss Olivér
Bocsi Géza
Kolompár Albert
Vámos Károly
Tévériporter
Képviselő
Civil nyomozó
Törzsőrmester
Bözse asszony
Kolompár Dénes
Balogh Dezső
Tájszon
Rozi mama
Ricsi
Takarítónő

I. BÉKETANYA – BALOGH LAKÁS

A helyszín Béketanya lepusztult sorházai közül a legszélső, a Balogh Dezső és családja által lakott lakás előtti udvar, estefelé. Baloghék szomszédságában Kolompár Alberték lakrésze látható, a mögött Kolompár Déneséké.

Az udvaron rozsdás öreg rendszám nélküli autó, ütött-kopott kerékpár, kábelek, egyéb ócskaságok, limlomok hevernek szerteszét.

A sorházak előtti vasoszlop-kapu fölött ív alakú vaskeretben rozsdás, hiányos bádoglemez felirat látszódik: „Béketa..ai Ércbá...ák Vál..lat.”

A ritkás gyöngyfűggyönön keresztül belátunk Baloghék szegényes berendezésű lakásába, amelyet a mennyezetről lelógó egy szál villanykörte világít meg.

„Tájszon” göndör fekete hajú, 20 év körüli, harcsabajuszú férfi, alsógyatában, atlétában heverész a lábak nélküli rozszant kanapén. Valami mulatószenés műsort néz a tévében. Mellette a padlón szunyókál az apja, Balogh Dezső.

A közelükben, az ablaknál a mobiltelefonját babrálja elmerülve Tájszon testvére, a 17 éves, jól fejlett, huszonötnek kinéző Elvira, koszlott kombinében. Nem cigányos külsejű, szőkésbarna hajú és világoskék szemű.

BALOGH ELVIRA *Kiabálva.* Tájszon, jönnek!

TÁJSZON *Azt a kurva, ilyenkor már nem szoktak!*

Felugrik, magára kapja a farmerjét, dzsekijét, kiszalad az udvarra és eltűnik.

Balogh Dezső is indulna utána, de nagy igyekezetében, ittassága miatt, felbukik valamiben és nyöszörögve összecuklik a falat borító poszter előtt, amin kövér pálmafák és azúrkék tengerrészlet látszódik, homokos parttal.

Az udvaron két egyenruhás rendőr jelenik meg, egy fiatal alhadnagy és egy idősebb törzsőrmester. Elvira gyorsan kulcsra zárja a bejárati ajtót.

ALHADNAGY *Baloghék ütött-kopott bejárata előtt toporog a társával együtt. Azonnal kinyitni! ... Megrázza a kilincset, majd a nagyobb nyomaték kedvéért öklével néhányszor ráver az ütött-kopott ajtó üvegét helyettesítő furnérlemezre. Hiába uगतok itt?*

TÖRZSŐRMESTER *Beengedtek, vagy betörjük ezt a kibaszott ajtót? ...*

Az ajtóban Balogh Elvira jelenik meg, szájában cigarettával. Félrelökik és berontanak.

ALHADNAGY *A feltápázkodni igyekvő Balogh Dezsőt megmarkolja, és az arcába kiabál. Fájront, Dezső!...*

Közben a törzsőrmester kilép az udvarra és ráförmed Kolompár Albertnek a szomszéd lakásból kileső tízéves forma fiúgyerekére.

TÖRZSŐRMESTER *Na, mi a hézag, faszikám?*

A fiú ijedten visszahúzódik.

ALHADNAGY *A grabancánál fogva megrázza Balogh Dezsőt. Hol a szajré? És hol van a Tájszon?*

A mulatós zene még mindig hangosan szól.

BALOGH DEZSŐ *Rezzenetlen arccal, egykedvű, rekedtes, borízű hangon. Tájszon? Tájszon?*

ALHADNAGY *Hát nem fogod fel, hogy megbuktatok?! Játszod itt a hülyét... Hol a fiad?*

BALOGH DEZSŐ *Miről beszél?*

A törzsőrmester is visszalép a lakásba.

TÖRZSŐRMESTER *Dezsőkém, most már ne szórakozzál velünk, mégis mi a faszt gondolsz, miért vagyunk itt ebben a tetűfészekben? Tudjuk, hogy ti voltatok! Felismerték a tragacsotokat is! És a fiacskád, Tájszon vezette!*

BALOGH DEZSŐ *Mit Tájszonoznak itt? Hagyjanak már!*

Az alhadnagy gumibottal rácsap Balogh Dezsőre, aki nyög és jajgat.

A törzsőrmester kinyit néhány szekrényajtót, fiókot, majd egy ruhákkal teli ócska babakocsiban kezd kotorászni.

BALOGH ELVIRA *Hisztérikus fejhargon. Hé, még abban is kutakodtok? Hogy folyjon ki a szemetek, dögölnétek meg rohadt fakabátok!*

TÖRZSŐRMESTER *Kuss legyen!*

BALOGH ELVIRA *Szakadna rátok az ég, pusztulna ki az a mocskos fajtátok!*

Csak akkor hallgat el, amikor az alhadnagy fenyegetően felmutatja neki is a gumibotot.

A törzsőrmester ismét kimegy a lakásból és az udvaron parkoló rozsdás, kopott, rendszám nélküli kék Ladát veszi kezelésbe. Felnyitja a lezáratlan csomagtartót, s a rossz rongyok, szerszámok között kotorászik.

Kilép utána az alhadnagy is.

ALHADNAGY *Találtál valamit?*

TÖRZSŐRMESTER *Megvetően csóválja a fejét. Ezeket itt még a tolvaj is inkább becsempészné valahová, nem elvinné. Átbaszott bennünket az informátor. Bevigyük az öreget?*

ALHADNAGY *Tele van. Még összehányná az előállítót. Majd legközelebb.*

Elmennek. A mulatós zene tovább üvölt.

A szomszédos lakásból ráncos cigányasszony, Kolompár Albertné, Bözse asszony lép ki az udvarra és kiabálni kezd Baloghék felé.

BÖZSE ASSZONY *Szétdurran a fejem! Elvira, halkítsátok már le azt a szart!*

A zene tovább szól változatlan hangerővel.

Rövid idő múltán gépjármű hangját halljuk, csikorogva fékez, megáll. Sorra bejönnek az udvarra, meszes, festékes munkásruhában Kolompár Elemér és nagybátyja: a Négus gúnynevű Kolompár Albert, annak a fia Józsi, valamint Albert unokatestvére Dénes és annak süketnéma fia: Ricsi.

Némán bevonulnak a lakásaikba, el sem köszönve egymástól. Csak Kolompár Elemér marad az udvar végében. Cigaretára gyújt.

Rövidesen Balogh Elvira lopakodik ki hozzá, összeölelkeznek.

BALOGH ELVIRA Már azt hittem, valami baleset!

KOLOMPÁR ELEMÉR Baromi dugó volt Pest határában.

Az udvar még sötétebb szegletébe húzódnak, csókolóznak, kis ideig csak a fojtott lihegésüket hallani.

BALOGH ELVIRA El akarok menni Elemér! El innen akárhová... A zsaruk állandóan a nyakunkra járnak. Az előbb is itt balhéztak ... A faterom is mindig be van nyomva! Ilyenkor fogdos is, rohadna meg a lelke!

KOLOMPÁR ELEMÉR Kinyírom, ha még egyszer hozzád nyúl!... Szeretlek Elvira... Szeretlek...

BALOGH ELVIRA Én is szeretlek... De értsd meg, nem bírom...

KOLOMPÁR ELEMÉR Nem soká összejön annyi az intézeti spórolt pénzzel együtt, hogy elhúzzhatunk innen. Szocpolos lakásokat vállalok majd...

BALOGH ELVIRA *Konokul.* Elegem van, el akarok innen menni, Elemér, el, minél előbb!

KOLOMPÁR ELEMÉR Nyugi, nyugi, így lesz! Magunknak is összedobunk egy kék-rót. *Ismét magához húzza és súgva mondja.* Csinálunk egy rakás gyereket. El se férnek majd ebédkor a konyhában, az udvaron ültetjük le őket karéjban. És mindennap levágunk nekik egy malacot.

A mulatós zene tovább szól odabent.

II. BÉKETANYA – KOLOMPÁR LAKÁS

Az udvartól csak tüllfüggönnyel elválasztott helyiségben a bejárattal szemben nagyképernyős tévé látható, az ágyneműtartó tetején. Most kivételesen kikapcsolták a vihar miatt. Fölötte a királykékre meszelt falon feszület lóg. A tévé egyik oldalán ormótlan faforgácslap üveges szekrény terpeszkedik, műanyag famintázatu borítással. A vitrinrész polcain, a horgolt terítőkön nipppek, gyertyák és családi fényképek sorakoznak. A falon is sok-sok bekeretezett fotó, és két aranyozott-blondelkeretes olajfestmény: az egyikén virágszendélet, rikító pipacsokkal, búzavirággal; a másik kép bíborszínű bársony kereveten elnyúló testes, nagymellű női fél-aktot ábrázol.

Kolompár Albert, a konyhaasztal melletti hokedlin ülve sört kortyolgat, és a kinti égháborút szemlélve, zaklatottan fújja a füstöt.

A maga gyártotta spanglit kedveli, a hozzávalókat egy cirádás fedelű alpakka dózniból szedi elő és sodorja, ujjait időnként be-benyálazva. A tövig szívott csikkeket, köhögési roham kíséretében, a töredezett zöld linóleumpadlón nyomkodja el. Úgy sorakoznak az apró fekete pöttyök a meztelen talpai környékén, mint az egérürületek.

A tévé előtti kopott sezlonon fekszik Kolompár Albert édesanyja, a szakadt pokrócokba burkolózó krákogó öregasszony, a jóisten se tudja hány éves Rozália mama.

Albert neje, a ráncos Bözse asszony, valamint három fiúgyereke, akik közül a bozontos Józsi már a tizennyolcat is betöltötte, a sparhelt körül gubbasztanak; anyuka kis sámolin, a többiek a földön. Némán figyelik, amint a mennyezetből egyre több helyen, és egyre vastosabb cseppekben megindul a repedéseken betüremkedő esővíz.

Kolompár Elemér a bejárat előtt állva bámul kifelé, ahol szakadatlanul villámlik, dörgés hallatszik.

KOLOMPÁR ALBERT *Annak a bolond Rudinak is most jutott eszébe gombászni! Tudod, az Adolf sógorának. Remélem, csalánba nem üt a mennykő.*

KOLOMPÁR ELEMÉR *Albert bá', erre felé mindenki csalán.*

KOLOMPÁR ALBERT *Hát, ha én is csalán vagyok, akkor ez a Balogh Dezső maximum egy betyárkóró vagy büdös zörgőfű.*

KOLOMPÁR ELEMÉR *Nézzék, hogy röpködnek a tetőről a cserepek! Mint a puskalövésektől felzavart varjak! A Baloghék kéménye meg rázuhant a tetőre, és beszakította a héjazatot!*

ROZI MAMA *Többször sóhajtozva keresztet vet. Istenem, Istenkém! Csak még most az egyszer segíts rajtunk!*

KOLOMPÁR ELEMÉR *Rozi mama, az Isten itt már rég nem rúghat labdába! Üveg-házhatás. Általános felmelegedés.*

KOLOMPÁR ALBERT *Felsóhajt, miközben feláll és kinyújtózkodik. Általános felmelegedés. Na és akkor mit basszak vele, Elikém kisfiam? Az ember még egy pössen-tésre sem tud kimenni! Most hova a faszomba húgyozzak, a lavórba?*

Aggódva szemlélgetni kezdi az egyre inkább átázó plafon állapotát.

III. BÉKETANYA – BALOGH LAKÁS ELÓTT

Béketanya sorházainak csupasz tetőzete a repedezett, korhadt gerendákkal, széldesz-kákkal úgy mered az égnek, mint valami elhullott őslény gigantikus csontváza. A mohás, zöldes-fekete cserepek, a széldesz-kák darabjaival együtt, az udvaron hevernek szerteszét.

Az alhadnagy kis csapattal érkezik, munkások, rendőrök, tűzoltók társaságban, a háttérben néhány kopottas munkagépet láthatunk, villogó sárga lámpákkal.

ALHADNAGY *Az udvar közepén állva megafonba beszél. Felkérünk mindenkit, hogy szíveskedjenek a lakásaikat elhagyni, mert azok életveszélyesnek lettek minősítve!*

A sorházakból kíváncsi nők és gyerekek jönnek ki az udvarra. Köztük Balogh Elvira és Kolompár Albert neje, a ráncos Bözse asszony.

ALHADNAGY *Az épület jelenlegi állapotában veszélyezteteti az életet és a testi épiséget, amelynek elhárítása érdekében különböző építési munkák elvégzésére lettek kötelezve. Ennek azonban nem tettek eleget!*

BALOGH ELVIRA *Kiabálva. Miből drága uram, árulja el, miből?*

ALHADNAGY *A béketanyai házakat haladéktalanul el kell bontani! Jogerős döntés született! Kérjük, mindenki érdekében, hogy a felszólításunknak önként tegyenek eleget, máskülönben hatósági erők alkalmazására is sor kerülhet!*

BALOGH ELVIRA *Hé, mégis mi az, hogy csak úgy eltűnják? Ki rendelte ezt el?*

BÖZSE ASSZONY *Megyünk a tévéhez, a minisztériumba!...*

BALOGH ELVIRA *Az Alkotmánybírósághoz!*

BÖZSE ASSZONY *Magából kikelve ordít bele egy kopasz tűzoltó arcába. Kik maguk, basszák meg, szkinherek? Nagyot köp. Pfuj, szégyellnék magukat, így kihajjicskák a szegény cigányokat!*

ALHADNAGY Állítsák le magukat jóasszony! Nem kell itt pufogni, hőzöngeni, pattogni, mellőzzük a hisztériát! Mi csak a munkánkat végezzük. A kiabálással, veszekedéssel úgysem mennek semmire. Kérjük, ne nehezítsék a dolgunkat!

BALOGH ELVIRA Hogy lett ez jogerős, te mozgássérült harci katona, hogy mi nem is tudunk róla egyáltalán?

ALHADNAGY Hát úgy, hogy nem veszitek át a hivatalos leveleiteket! Még egyszer elmondom, nem szeretnénk erőszakhoz folyamodni. Átmenetileg ott az erdő szélén lesztek elhelyezve. Minden családnak jut egy-egy sátor, úgy kalkuláljatok. Hamarosan a végleges elhelyezések is meg lesz oldva. Egy rakás pénzt is megszavaztak nektek az önkormányzatnál, házvásárlásra.

Elvira kikapja a hangosbmondót az alhadnagya kezéből és belekiabál.

BALOGH ELVIRA Dögölnétek meg, rohadékok!

A kézi beszélőt némi dulakodás árán visszaveszik tőle.

BÖZSE ASSZONY Verje meg magukat az Isten! Verje meg magukat az a magasságos Úristen!

A lakásokból kiterelnek az udvarra mindenkit; kisgyerekeket, asszonyokat, öregeket, s holmijaikat is kipakolják, illetőleg kipakoltatják velük. Kihurcolják azt a néhány rossz sodronyos ágyat, a kopott, a szakadozott matracokkal együtt, repedezett, guberált kombinált szekrényeket, rozsdás sparhelteket, vaskályhákat, harminc-negyven éves tévéket, mosógépeket.

A fekvőbeteg, felváltva imádkozó és átkozódó Rozi mamát az ágyával együtt cipelik ki a szabad ég alá. Az épületek köré kordont vonnak. Néhány tűzoltó odébb az erdő szélén a sátrakat kezdi felverni.

IV. PESTI ÉPÍTKEZÉS

A helyszín budai villaépület. Kolompár Albert és a fia, Józsi az állványzaton térdelnek, fändlival és simítóféval dolgozzák el a vödörben található masszát, amit kötéltre akasztott vödörben húznak föl, ezt a műveletet odalentről a pocakos, süketnéma Ricsi irányítja.

A ritkás hajú, vékonydongájú, beesett mellű, félmeztelen Kolompár Dénes, a bejárat mellett összetákolta alkalmi fabödéből, egy zsák cementet lök a taligára, és a betonkeverőhöz tolja.

Kolompár Elemér – aki ugyancsak félmeztelenre vetkőzött, koszos, szakadt farmer-nadrágot visel – a lapátjával lendületes ütéssel kiharítja a papírszákot, néhány adagot a forgódobba ürít, aztán egy ládában megkevert oltott mészből, majd a közeli sóderhalomból is pakol hozzá. Az arányokat nem is számolja, rutinból, becsukott szemmel is tudja, miből mennyi kell. Egy horpadt bádgvödörrel a közeli olajshordóban megmerítve, vizet is locsant a keverékre, s a művét elégedetten nézegeti. Kis gondolkodás után, még hozzárak félalapnyi cementet.

KOLOMPÁR DÉNES Sajátos intonációval beszél, a szavak egy részét eltorzítja vagy egyszerűen lenyeli. Kóstold is meg, hogy jó-e már, koma!

KOLOMPÁR ELEMÉR A szöveged, akár az Ómagyar Mária-siralom, koma, felét se érteni, koma!

KOLOMPÁR ALBERT *Türelmetlenül a faállványzat tetejéből.* Anyag! Anyag! Elikém, drága kisfiam, hol a tőröba késik az anyag?

Fénylő sötétbarna bőrüket, mint valami himlő nyomai, szürke vakolatcseppek borítják. A mellettük, felettük terpeszkedő kihalt, üres főépület, nagy ablakaival, néma megvetéssel figyel az izzadtan szorgoskodókat.

KOLOMPÁR ELEMÉR Ebédidő van Albert bá', ebédidő!

Letelepednek, falatozni kezdik a magukkal hozott lecsókolbászt, szalonnát, kenyeret.

KOLOMPÁR DÉNES Elemér, legalább egy híg fröccsöt! Ne tudd meg, mennyire szomjas vagyok!

KOLOMPÁR ELEMÉR Dénes, ott a balon, igyál szódavizet! Majd hétvégén otthon bebaszthatsz megint. *A mellette ülő nagybátyjához.* Albert bá' ne felejtjük el a sódert!... Szóljon a fuvarosnak! Ja, meg beszélni a Vilivel, hogy mikor fizetnek!

KOLOMPÁR ALBERT Mész is kéne még!

Kis ideig szó nélkül falatoznak.

KOLOMPÁR ELEMÉR Albert bá', kurvára unom már, hogy mindig velünk szórakoznak a zsernyákok is, hogy szomorodjanak meg.

KOLOMPÁR ALBERT Mit hergeled magad? Nekik ez a dolguk.

KOLOMPÁR ELEMÉR De miért minket baszogatnak mindig? Csak ebben a hónapban már harmadszor állítanak meg! A parasztja azt kérdezi, hogy kik azok az autóban odabent? Meg, hogy hová lesz a menet? És közben markolássza a pisztolytáskáját, mintha ő lenne személyesen Walker, a texasi kopó. Legszívesebben azt mondtam volna annak a bunkónak, hogy bazmeg, betörni, bankot rabolni! Persze, pont' hétfő hajnalban! Miből gondolják ezek, hogy a cigány csak balhész lehet? Mi sem hiszük, hogy a magyarok, paprikafűzérrel a nyakukban örökké pörköltet zabálnak.

KOLOMPÁR ALBERT Elikém, a gádzsók is, cigányok is sokfélék, csak úgy, mint az ujjaink. Van ilyen is, olyan is; hüvelyk, mutató, gyűrűs, aztán hosszabb, rövidebb, vastagabb, vékonyabb, bütykös, vagy görbe. Látod, én milyen fekete vagyok, nem hiába csúfolnak Négusnak, a Balogh Elvira meg akár sváb is lehetne. Pedig mindketten cigányok vagyunk.

KOLOMPÁR ELEMÉR Az anyja Elvirát szerintem valamelyik magyarral csináltatta, hogy ilyen fehér lett.

V. BÉKETANYA – BALOGH LAKÁS ELŐTT

A tagbaszakadt öltönyös képviselő a sorház udvarán áll, a kordonon kívül, egy öltönyös hivatalnok társaságában, az ott lakók gyűrűjében. Izzad. A távolban sátrak látszanak.

Elvira szakadatlanul torkaszakadtából ordít.

BALOGH ELVIRA Még a széket is kirángatták a picsánk alól képviselő úr! Azt se várták meg, hogy a reggelinket befejezzük!

BÖZSE ASSZONY *Hadonászik.* Szar fajgyűlölők! Fasiszták! Laknának csak maguk sátorban! A csupasz földön! Hogy rohadjon meg a világ!

BALOGH ELVIRA Azért mert cigányok vagyunk, velünk mindent lehet, képviselő úr?

BÖZSE ASSZONY Ott grasszáltak a bogarak a bütykeimen egész éjjel!

KÉPVISELŐ Nyugodjanak meg asszonyok! Hamarosan megoldjuk ezt az átmeneti problémát.

Kolompár Albert, türelmét veszítve, a rozsdás kovácsoltvas-kaput két kézzel jó erősen megrázza.

KOLOMPÁR ALBERT Micsoda egy szemét munka ez! Hát mégis micsoda alattomos, piszkos munka ez, képviselő úr, mondja? Kilesik, amikor mink nem vagyunk itthon, csak az asszonyok, azt' akkor csinálják ezt az oltári disznóságot? Hogy kitoloncolnak bennünket az erdőbe! Sátrakba!

KOLOMPÁR DÉNES *Ordít ő is.* Igaza van a Négusnak, mik vagyunk mi, indiánok? Még a konténer is jobb lett volna!

KÉPVISELŐ Nyugalom emberek, nyugalom, hamarosan találunk mindenkinek valami megnyugtató megoldást. Az elbontott épületért megfelelő összegű kárpótlást kapnak. Segítünk abban is, hogy valamelyik környékbeli faluban a rászorultak házat vehessenek maguknak.

Az izgatott csoport közelében megjelenik az alhadnagy és a törzsőrmester.

ALHADNAGY Jó estét! Bejelentés jött képviselő úr, hogy itt állítólag valami gond van.

KÉPVISELŐ Semmi probléma, látja, csak beszélgetünk. *Kényszeredetten elneveti magát.* Csak kicsit hangosabbra sikeredett. De ezek az emberek itt, megértik, hogy mi a helyzet. Szóval higgyék el nekem, jobban jártak így! Ott permanens életveszélyben voltak. *A társaságában lévő hivatalnokra mutat.* De mindezt, gondolom, a kolléga már elmondta maguknak. Mi nem akarunk kiszúrni magukkal!

KOLOMPÁR DÉNES Mi az, hogy nem akartok kiszúrni? Majd kiszúrom én a te gülü szemeidet!

KOLOMPÁR ALBERT *A rendőrökre sandítva, haragot mímelve félrelöki.* Mi van, berúgtál Dénes? Neked itt tesókám nem osztottak lapot, érted-e? A képviselő urat ne bántsad, hogy mondhatsz ilyet! Ő tartja a szavát. Értünk fáradozik. Igaz, képviselő úr?

TÖRZSŐRMESTER Na, haladjunk emberek! Oszoljunk, itt mára vége a banzájnak. Mindjárt kezdődik a show-műsor a tévében, azt lessék! Na, szedelőzködjének, le ne maradjanak róla!

VI. MAGYAROLASZI HÁZ

Amikor Kolompár Elemér és Balogh Elvira becsöngetnek a tulajdonos, hetven év körüli, járóbotos öregúr fogadja őket.

VÁMOS KÁROLY

Botjára támaszkodva, sokdioptriás szemüvegén keresztül vaksin hunyorog. A ház iránt érdeklődnek? Jöjjenek beljebb! Látják, szép nagy porta, igen jó helyen, a vegyesbolttal szemben, de a községháza és a templom is csak egy köpésre innen, nem

is kótyavetyélném el, de nem bírom már szuflával. A kertet felásni, a lugast met-szeni, tyúkokat etetni, kevés már az erő. De hadd mutakozzam be, Vámos Károly vagyok. A feleségem meghalt, én pedig úgy döntöttem, elköltözöm a lányomhoz.

KOLOMPÁR ELEMÉR Én Kolompár Elemér, ő Elvira... De biztosan eladó? Csak azért kérdezem, mert azt láttuk, hogy sok itt a meghirdetett ház Magyarolaszi-ban, aztán mégis akárhová becsengettünk, mindenütt azzal jöttek, hogy még nem döntötték el végleg. „Jelenleg még nem aktuális!” Vagy „már nem aktuális!” Meg ilyenek.

VÁMOS KÁROLY Főleg a fiatalok költöznek el egyre többen a városba sajnos. De jöjjenek fiatalúr, fáradjanak be a konyhába, ne itt az ajtóban beszéljünk!

Bevezeti őket a nagyméretű konyhába, körbeülik az asztalt.

VÁMOS KÁROLY *Körbemutat.* Vályogból épült, de az alapozása kiváló, nem úgy csinálták ám, hogy a téglákat csak úgy lerakták egymás tetejébe a földre, hanem igazi, jó vastag, békebeli kátránypapírra.

KOLOMPÁR ELEMÉR És mennyire tartja papa?

VÁMOS KÁROLY Maguk mennyire gondoltak? Jó kis házikó ez, tudják, van benne három szoba. Itt aztán lehet terjeszkedni, két-három gyereket is betervezni... Maguk házasok?

KOLOMPÁR ELEMÉR *Kelletlenül.* Hát olyasmi. Karcsi bácsi, mondjon már mégis valamit! Mi nem nagyon ismerjük az itteni árakat. De az biztos, így első ránézésre is, hogy lesz vele munka.

VÁMOS KÁROLY Nem vitás, van javítanivaló rajta. De, tudják, nem akarom csak úgy elherdálni. *Szemüvege mögül ravaszul rájuk pislant.* Hát a közelben egy hasonló házat, illetve bocsánat, az rosszabb állapotban volt, na, szóval azt két és fél millióért adták el egy pesti házaspárnak. Annyit ez is megér.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Nyújtja a kezét.* Rendben, Karcsi bácsi, akkor meg is egyeztünk. Tudja, én nem szeretek párezer forintot szarakodni. Ha elfogadja, valamennyi foglalt is adnék. Jó? Mondjuk ötszázezer. Írunk róla papírt is! De szeretnénk mielőbb ideköltözni.

Vámos Károly kis hezitálás után kezét nyújtja és beleegyezően bólogat, Elemér belső zsebéből köteget vesz elő, s leszámolja az öreg kezébe.

VÁMOS KÁROLY *Elteszi a pénzt.* Akkor a jövő hétvégén már jöhetnek! Adok kulcsokat is.

VII. MAGYAROLASZI HÁZ

A helyszín ugyanaz a tágas konyha. A berendezés mindössze két-három rozszant szék, egy kisasztal és egy gázrezsó. A rajta lévő nagy fazék tartalmát Kolompár Elemér kavargatja. Balogh Elvira pálinkával, sörrel, borral kínálgatja a vendégeket: Kolompár Albertet, annak Józsi fiát, Albertnek az unokatestvérét: Dénest, Dénes fiát: Ricsit, valamint az öreg Balogh Dezsőt. Akiknek közülük nem jut ülőhely, a padlón ülnek.

KOLOMPÁR ELEMÉR A jó nyúlpörköltnek a jó vörösbort a titka! De azt kevesen tudják, hogy nem ám a száraz, az édes a jó.

KOLOMPÁR ALBERT Szerintem meg a jó nyúlpörkölt titka leginkább a jó nyúl. És, hogy honnan szereztem őket, az meg az én titkom... Szóval ne tudjátok meg, ezek elunták az életüket, én meg megsajnáltam őket. Mit csináljak, ha ilyen áldott jó szívem van.

KOLOMPÁR DÉNES Elemér, én pusztá kézzel is fogtam már fácánt! Addig zavar-gásztam, míg nem volt ereje továbbrepülni.

KOLOMPÁR ALBERT Legyint. Ezek olyan tápos jószágok! Úgy tenyésztik őket. Annyira lusták, hogy ott legelnek a vadászok orra előtt, szarnak a puskalövésekre is. Mint akik be vannak nyugtatózva.

BALOGH DEZSŐ Akár az elvonón.

Közben a kaja elkészül, a brigád tagjai pár falat után otthagyják a gyorsan kihűlő ételt, és inkább az újabb italadagokat preferálják.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Pohárral a kezében körbemutat.* Köszönöm a sok segítséget, hogy ezt ilyen gyorsan rendbe rakhattam. *Elvirára néz.* Hogy ez a mi házuk ilyen szépen elkészülhetett.

KOLOMPÁR ALBERT Na, erre tényleg igyunk!

KOLOMPÁR DÉNES Oké, erre igyunk! *Hátraarcot csinál.* Meg amarra is!

Koccintanak. Mindenki iszik.

Énekelni kezdenek. A süketnéma Ricsi egy lábas tetején – mint egy dobon – tenyérrrel veri a taktust.

MINDENKI Három deci köménymag, jaj, de ládzsó legény vagy, engem szeress ne anyád, én csókolom meg a szád.
Három deci köménymag, jaj, de ládzsó legény vagy.
Rám néztél és neveltél, megtudták, hogy roma csávót szerettél.
Adjatok egy kanalat, szíven szúrom magamat.
Adjatok egy házasságot, hadd csináljak, hadd csináljak sógorságot!...

Balogh Dezső táncolni akar lányával, Balogh Elvirával, aki ellöki magától.

A mulatozást a szomszéd örökké ugató kutyája sem zavarja meg.

KOLOMPÁR ELEMÉR Igazi gádzsó kutya, messziről megérzi a szagunkat. Ha valaki nem volna biztos benne, tényleg cigány-e, bizza rájuk, ezek nem tévednek sohasem.

A süketnéma Ricsit furulyázni most sem engedik. Pedig már éppen előhúzta a zakójából és belefújott néhányszor ütött-kopott hangszerébe.

KOLOMPÁR ALBERT Majd bazseválhatsz otthon a macskáknak a sátrad tetején!

Ricsi vigyorog és bólogat.

Balogh Dezső, mint mindig, ha beiszik, ok nélkül hóbörögni kezd. Ricsire ráordít, meg is kergeti, sőt meg akarja ütni. Lefogják.

KOLOMPÁR ELEMÉR Öreg, már megint kezdi? Viselkedjen!

Balogh Dezső Kolompár Elemére is rátámad, artikulátlan hangon ordítózva. De fel-lökik, és azonnal elalszik.

A többiek tovább nótáznak.

MINDENKI

Nem kell nékem a pogácsa,
Mert nem az anyám csinálta.
Alomata liti lala, hopp, te Zsiga,
Jaj, te Zsiga, Zsiga, Zsiga, te Zsiga.

Jajj, de kutya kedvem van, te Zsiga
Ha két liter bor bennem van,
Ha még eggyel beveszek, de sej beveszek,
Jaj, csak Isten tudja, hogy leszek...

Mindannyian isznak. KOLOMPÁR ALBERT *Órájára néz, abbahagyja az éneklést, feláll.* Na, szedelőzködjünk bassza meg, mert holnap hajnalban kelni kell megint!
Elérzékenyülten. Szép vidék ez Elemér! Szívesen ideköltöznék én is.

VIII. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Ácskovács Endre, a hatvanas évei közepén járó, őszes férfi, kopogtatás, köszönés nélkül lép be az irodába, ahol a harminc körüli dr. Ácskovács Bálint, az unokaöccse, az íróasztalnál ül, előtte laptop. Abban olvas valamit.

ÁCSKOVÁCS ENDRE *Gyászos arccal.* Bálint, nem fogod elhinni, cigányok költöztek a szomszédomba, a „Gubás” Karcsi házába!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Fel sem nézve.* Cigányok? A Jolika már említette.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Csak most értesültem róla, a kisebbik fiamnál voltam két hónapig vendégségben. Képzeld, meg akarják venni! Úgy tudom, már előleget is fizettek.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Továbbra is a laptopot nézi.* És mi a probléma Endre bátyám?

ÁCSKOVÁCS ENDRE Ne viccelj! Te se látnál szívesen ilyen szomszédokat! Még a kerékpárodot se mernéd kint hagyni az udvarodon! Azt mondják, tegnap is ott mulatoztak késő estig, nagy szerencsénk, hogy csak ma érkeztem haza...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Mégis mit vár tőlem?

ÁCSKOVÁCS ENDRE Te, mint polgármester, meg tudnád akadályozni ezeknek a betelepedését! Biztos van valami rendelkezés ilyesmire. Ha meg nincs, hát addig kell, csűrjed-csavarjad a paragrafusokat, hogy legyen. Azért vagy jogász, nem? De te nem is figyelsz rám! *Ingerülten lehajtja a laptop fedelét.* Ez nem csak az én egyéni problémám, a falu nyugalma és biztonsága érdekében is lépni kell minél előbb!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ez nem olyan egyszerű Endre bátyám! Hogy csak kijelenti, hogy magának nem tetszik a képe, s akkor az rögtön hurcolkodjon el a világ másik végébe. Ők is épp olyan emberek, mint mi.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Nekem ne gyere ezzel a hivatalos dumával! Biztos, hogy létezik erre valami jogi megoldás! Magyarorsziban eddig sem lakott cigány, ezután se lakjon! Jól megvoltunk nélkülük.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Igazából azt sem tudjuk biztosan, ki a cigány. Azt mondják, az a fiatalasszony nem is néz ki annak. Szőke és kékszemű.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Mit hablatyolsz itt szökékről meg kékszemüekről? Nagyon jól tudod te is, ki a cigány, ki nem! Az látszik még a beszédjén is. A mentalitásán. Meg persze a szagán.

DR.ÁCSKOVÁCS BÁLINT Pedig szokja meg, ilyen lett a világ. Manapság már egész Európában mindenki ott telepedik le, ahol akar. És ne haragudjon, rengeteg a dolgom! *Újra felnyitja a laptop fedelét és megint olvasni kezd.*

ÁCSKOVÁCS ENDRE Akkor menjenek csak Európába oda, ahová akarnak! Biztosan tárt karokkal fogadják majd őket! De az én portám környékét azt kerüljék el. Én csak ebben kérném a segítségedet. Én úgy is kipenderítem őket onnan, majd meglátod! Vannak módszereim!

DR.ÁCSKOVÁCS BÁLINT Azok vannak! Feljelentgetések, ilyesmi. De most már tényleg...

ÁCSKOVÁCS ENDRE Hát jobb, ha tudod, ezekre a Kolompárákra is felhívtam a rendőrök figyelmét! Mert szerintem most a búcsú alatt is ő és a bandája fosztotta el a fél falut. És az nem feljelentgetés, ha bejelenti valaki a gyanúját, az a hatóság megsegítése! Na, isten áldjon!

Mérgesen elsiet.

IX. MAGYAROLASZI HÁZ

Kolompár Elemér a nagybátyjával: „Négussal” és Kolompár Dénessel kétágú létrákról a konyha falát, mennyezetét festik, Kolompár Albert „Négus” kinéz az ablakon.

KOLOMPÁR ALBERT Rendőrök. Baszod, ezek hozzád jönnek!

KOLOMPÁR ELEMÉR Na, megtaláltak már itt is?

KOLOMPÁR DÉNES Tán csak nem mázoltál gyorsabban a megengedettnél?

A csak kilincsre zárt kisajtón az alhadnagy és a törzsőrmester nyitnak be kopogtatás nélkül.

ALHADNAGY Jó napot! Melyikük a Kolompár Elemér?

KOLOMPÁR ELEMÉR Valami gond van biztos úr? Miben tudok segíteni?

ALHADNAGY Egy bejelentést szeretnénk leellenőrizni. Körül is néznénk kicsit, ha megengedik.

Elemér lemászik a létráról.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Kicsit kihívó, emelt hangon.* Nem tudom, kit vagy mit keresnek, de biztosan van valami végzésük, határozatuk, vagy valami ilyesmi, hogy itt kutakodhatnak. Sőt, hogy egyáltalán bejöhetnek. Mert én úgy tudom, ilyesmihez engedély kell.

TÖRZSŐRMESTER Rosszul vagy tájékoztatva! Papír nélkül is bármikor bejöhetünk. Ha nem tetszik, panaszt tehetsz. Ez nem a „Miami helyszínelők”, okostojás!

KOLOMPÁR ELEMÉR *Morogva.* Inkább a tahófalvi helyszínelők.

TÖRZSŐRMESTER Ráadásul, úgy tudom, még nem is a tiéd ez a ház. Ennyit a te engedélyedről! De, ha már ilyen kitanult vagy, remélem, ha tudsz olvasni, azt is megnézted a törvénykönyvben, ami a lopásról szól.

ALHADNAGY Szóval ez egyáltalán nem vicces Kolompár úr. Nem szórakozásból vagyunk itt. – Tegnap több betörés is történt. Elvittek, hogy csak a nagyját soroljam: tévét, kerékpárt, kolbászokat, sonkákat, bort, ilyesmit. Azt használták ki, hogy az emberek a búcsúban szórakoztak. Maga momentán hol tartózkodott tegnap délután?

KOLOMPÁR ELEMÉR *Ingerülten.* Momentán dél óta le se jöttem a létráról! Tegnap se, ma se! Még pisálni se! Egyébként sem értem, hogy miért itt kutakodnak, s miért nem mondjuk valamelyik szomszédnál. Vagy a polgármesternél. Honnan veszik, hogy pont nekem bármi közöm lenne a lopáshoz? Talán csak nem azért, mert momentán cigány vagyok?

TÖRZSÖRMESTER Ilyenkor persze mindjárt ezzel jöttök! Csak az a helyzet, hogy neked barátocskám priuszod is van. Tán nem felejtetted el, nem volt az még olyan régen, hogy miért is kerültél pár éve az intézetből a javítóba...

ALHADNAGY Szóval ki igazolja, hogy itt tartózkodott Kolompár úr? Gondolom valamelyik családtag. Az szokta.

KOLOMPÁR ELEMÉR Igen, az egész család, de akár szomszédot is megkérdezhetik.

ALHADNAGY Őt már megkérdeztük. Azt mondta, ő nem figyel, maga éppen mikor, merre kóricál! Űgy, hogy órá ne hivatkozzon.

KOLOMPÁR ALBERT Én a nagybátyja vagyok uram, itt festettünk egész nap, tegnap is, ma is.

A törzsőrmester közben odasétál a konyhaszekrényhez és kinyitja az ajtaját.

TÖRZSÖRMESTER Belenézhetnének?

Kolompár Elemér megadóan bölint. Azért nem bírja ki megjegyzés nélkül.

KOLOMPÁR ELEMÉR Hát keressék csak azokat a kolbászokat, meg tévéket! De mi van, ha elástuk őket a kertben, a díófa tövébe, rozsdás vasládikában?

A rendőrök tovább kutakodnak, túlbuzgóságukban a fazékba is belelesnek a gázrezsón.

ALHADNAGY *Körülnéz.* A neje, ő hol van?

KOLOMPÁR ELEMÉR Egyelőre csak élettársam. A városba ment. Vásárolni.

TÖRZSÖRMESTER Aha. Vásárolni...

Formanyomtatványt nyomnak Kolompár Elemér orra alá.

ALHADNAGY Ebben az áll, hogy a „halaszthatatlan nyomozati cselekményként foganatosított házkutatás ellen panaszt nem jelent be”.

Kolompár Elemér szó nélkül aláírja.

X. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Dr. Ácskovács Bálint a nagy ovális tanácskozó asztal mellett ül gondterhelten. A képviselőtestület legaktívabb tagjai jelen: Bocsi Géza nyugdíjas tanító és Kiss Olivér, rokkantnyugdíjas rendőr.

Ingben vannak, a rettenetes meleget a folyamatos szellőztetés sem tudja elűzni. A szokatlan nyárvégi kánikula megviseli az embereket.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Még egyszer mondom, ne ítéljünk elhamarkodottan! Ezekről a lopásokról a rendőrség sem tud egyelőre semmi biztosat.

Ácskovács Endre nyit be.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Te is tudod, hogy ők voltak Bálint, csak ők lehettek, de ezek az ostoba rendőrök még ezt sem tudják rendesen kideríteni! Na persze, hogy nem találtak semmit Kolompáréknál se! Amilyen lassúak ezek a mai zsaruk, azoknak volt idejük mindent eltüntetni.

BOCSI GÉZA Bezzeg a te idődben Oli! Akkor az ilyenek nagyon be se merték ide tenni a lábukat. Emlékszem, egyszer rajtaütöttél valami kupecféléken. *Nevetve.* Jól megfingattad őket, igaz? Kaptak kis eligazítást a gumibot hosszabbik végével.

KISS OLIVÉR Nem kupec, hanem ilyen bútoros, vagy mi fenék voltak, régiségekkel „kereskedtek”. Az utánfutóhoz persze nem volt engedélyük. És a rakomány eredetét sem tudták igazolni. Ott pattogtak, még nekik állt feljebb. Naná, hogy kicsit helyre tettem őket.

BOCSI GÉZA De ne térjünk el a témától, gyerekek! Bálint, mi legyen ezzel a hátrányos helyzetűvel, aki meg akarja venni a „Gubás” Karcsi házát?

ÁCSKOVÁCS ENDRE *Számon kérően unokaöccsére néz.* Én azt mondom, aki pártolja őket, hát az lakjon mellettük Gézukám! Az viselje el a szagukat, meg az örökös dajdajozásukat. Meg, hogy állandóan meglopják.

BOCSI GÉZA Nekem semmi bajom a cigányokkal! Ahogy megboldogult apám mondta, ők is Isten gyermekei. De a betörőket, rablókat én sem komálom. És azért azt is mindenki tudja, hogy a síttesek többsége kik közül kerül ki. Aki ezt sem látja, az vak.

KISS OLIVÉR Vagy festi magát Gézukám!

BOCSI GÉZA *Mosolyogva.* Hát tény, a cigarettacsempészek között is az ilyen sötétebb árnyalatú fazonok vannak többségben. De nem azért, mert festik magukat. Szóval, akik nem az idén barnultak le.

KISS OLIVÉR Az útszéli kurvák és a stricijeik is mind brazilok!

BOCSI GÉZA *Nevetve.* Nem is szőke norvégok!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ez nem számítan, emberek! Azt is nézni kell, miért kerül valaki a rács mögé. A börtönök tyúktolvajokkal vannak tele, nem simlis üzletemberekkel, meg rafkós politikusokkal... És nem is korrupt polgármesterekkel... De ezekről a Kolompárékról egy vicc jut az eszembe. Ismeritek? A cigány, meg a polgármester egymás mellett építenek két teljesen egyforma házat. A cigány megjegyzi, hogy az ő háza sokkal többet ér. Hogy miért? Mert az ő szomszédja nem cigány.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Nem olyan humoros ez, hogy előzönlik a falut ezek a tolvaj vigécek!

BOCSI GÉZA Endre bá', azért állítsd már le magad, te agyas! Túl sokat beszélsz. Igaza van Bálintnak, meg kell ezt azért nézni minden oldalról. Mit enged a jogszábály, mit nem.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Jó, hát vicceket én is tudok, ha már mindenáron viccelődni kell ezen a témán. *Körülményesen belekezd.* Szóval a Magyar Közlönyben meghirdetik, hogy minden egyes cigány kinyírása után jár tízezer forint. Német vadász

olvassa, azt mondja, na, majd megpróbálja ő is! Felmegy a szállodai szobába, összeszereli a fegyverét, közben kitekint az ablakon. Látja ám, hogy ott kukázik a koszos cigánya a konténerben, lóg ki az a bűdös lába. Becélozza, puff, lelövi. Kíérkeznek a rendőrök, letartóztatják a vadászt. Azt mondja: de hát uraim, ez a rendelet! Hát löni lehet, oktatják a rendőrök, de nem a vályúnál.

Nagyot röhög, Kiss Olivér is elmosolyodik.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Azok a rendőrök nagyon intelligensek lehettek, ha ilyen jól beszéltek németül. De én mégsem tehetem meg, hogy csak úgy kitiltsam őket innen.

KISS OLIVÉR Mi az, hogy nem teheted? Még egy kerítésépítéshez is engedély kell, sőt a szomszédok beleegyező nyilatkozata! Úgy tudom, ha itt egy angol lord szeretne házat venni, még neki is hozzájárulás kéne.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Jó, csakhogy ez a Kolompár nem angol lord, hanem teljes jogú magyar állampolgár. Éppen annyira, mint mi. Ha tetszik, ha nem.

BOCSI GÉZA Hát ez az! Ha valaki, én aztán tudom mi a különbség koszos, tetves, túlkoros cigánygyerekekkel kínlódni, angol lordok illatos csemetéi helyett! Az a baj, hogy a jogvédő hölgyek és urak elefántcsonttornyában már nem érződik a putrik illata. De ha egy ilyen túlkoros purdét véletlenül pofon legyintenek valamelyik iskolában, akkor meg sem állnak Strasbourgig.

ÁCSKOVÁCS ENDRE De előtte még a vadbarom szülei agyonverik az iskolaigazgatót!

KISS OLIVÉR Hát igen! Majd, ha egy ilyen kávéházi liberális úriember lányát erőszakolják meg a drágalátos kisebbségiek, hát majd mindjárt más lesz az ő véleményük is!

ÁCSKOVÁCS ENDRE Bálint fiam, te idevalósi vagy, a szüleidet is mindenki jól ismeri, apád téveszelnökként tekintélyt szerzett. Habár te sokáig kollégiumban laktál, de amikor a summa cum laude jogi diplomával, ami igen dicséretes teljesítmény, visszatértél, megválasztottunk. Segítettelek én is. Ezt mindenki tudja.

KISS OLIVÉR Ha a kampány finisében gözerővel nem állunk melléd, még mindig az a tírják gyógyszerész parancsolgatna itt. Én is úgy gondolom, egyértelműbb kiállítás volna téled elvárható a helyi közösség érdekében. Ahelyett, hogy itt az emberi jogokról, ilyesmiről hablatyolnál! Ezekkel már tele a padlás.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Pedig ez a történet erről szól. A jogállamiság azt jelenti...

ÁCSKOVÁCS ENDRE Ez megint csak egy olyan liberális, zsidó duma fiam! A jogállam az nem a kisebbség hatalmát jelenti.

KISS OLIVÉR *Ravasz szemcsippentések kíséretében.* A napokban lőttem egy vaddisznó-süldőt, az asszony most tette be a süttöbe a combját. Mire hazaérünk, kész is lesz, már csak vörösborral kell kicsit meglocsolni. Az az én reszortom. Ránk fér egy kis izé, relaxáció vagy mi, ebben a nagy melegben, hátha attól okosabbak leszünk!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Fáradt vagyok Olivér bátyám. *Olyan mozdulatot tesz, mint ha bedobna egy felest.* Most nincs kedvem relaxálni. Majd legközelebb. *Feláll, az íróasztalához megy.* És még egy ügyet is be kell fejeznem.

KISS OLIVÉR Pedig Kriszta is vár.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Mentsél már ki, itt most tényleg nagyon összesűrűsödtek az események!

KISS OLVIÉR Hát te tudod! De azt javaslom, holnapra hívjunk össze rendkívüli testületi ülést.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Megadóan.* Rendben. Szóljatok a többieknek!

Lekezelnek, Kiss Olivér és Bocsi Géza kimegy, csak Ácskovács Endre marad még.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Fiam, bocsáss már meg! Csak el szeretném még neked mondani, négy szemközt, jóindulatúan, hogy mint polgármester, nem teheted meg, hogy szembemész a közakarral. Azt találtam ki, beszélni kéne a jegyzőnövel, a Jolikával, hogy akik árulják a lakásukat, keresse fel, és dumálja rá őket, a házukat az etnikumnak ne adják semmiképpen el. Másként ezek előzőnlík a falut. Úgy tudom, a béketanyai önkormányzattól még anyagi támogatást is kapnak, csakhogy szabaduljanak tőlük. Légy ügyesebb, hát passzold őket tovább te is...

Kopogtatnak az ajtón, az alhadnagy lép be.

ALHADNAGY Jó estét! Tisztelem Endre bátyám! Képzeljétek már mi történt Béketanyán! A véce romjai között, a bontási törmelék eltávolítása közben, csecsemőhullát találtak. Először azt hitték, valami kutyának vagy macskának a maradványai.

ÁCSKOVÁCS ENDRE *Szörnyülködve.* Hát ilyeneket akarsz te ránk szabadítani Bálint!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Van valami információ, kié lehetett a kisgyerek?

ALHADNAGY A megye nyomozza, részleteket nem nagyon tudok még én se. Azt mondják, körülbelül két éve kerülhetett a budiba. Az egyik nyomozó haver elárulta, egy fiatal korú cigány lányt, a Balogh Elvirát gyanúsítják. De még nem számoltatták el, megvárják a DNS vizsgálat eredményét... Ezek a Baloghék jó firmák egyébként, néhány éve Romániából települtek át, és Béketanyán, a cigánytelepen kötöttek ki. Tipikus bűnöző család, és a telepen is jogcím nélküli rosszhiszemű lakáshasználók voltak. A lakásukat úgy mond egy távoli rokonféléjétől „vásárolták meg” harmincezerért, amiről még megállapodást is írtak, egy füzetlapra ácsceruzával.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Bálint fiam, én csak ismétetni tudom, hogy remélem nem felejtetted el mindazt, amit az érdekedben tettem? Azért, ha néhány dolog kiderülne, nem biztos, hogy növelné a népszerűségedet, hogy úgy mondjam: az ázsíodat a faluban.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Zsarolni akar Endre bátyám? Már megbocsásson, hogy így fejezem ki magam! De, hát mégis mit képzelsz?

ÁCSKOVÁCS ENDRE Eszembe sincs zsarolni fiam! Mire gondolsz? Eszembe sincs! Én csupán annyit kérnék, hogy mint a falu első embere, vedd figyelembe a helybéliek érdekét, és a szerint cselekedj.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT És konkrétan mit kéne cselekednem a helybéliek érdekében?

ÁCSKOVÁCS ENDRE Amint már az imént elkezdtem, add ki a jegyzőnőnek, a Jolikának, beszéljen azokkal a faluban, akik árulják a házukat, nincsenek sokan, és vegye rá őket, hogy cigányoknak ne adják oda a lakást. És persze keressék meg

a „Gubás” Karcsit is. Ha egy beteszi a lábát, jön a többi is. Annyit én is könyítok a joghoz, hogy az eladó annak értékesíti az ingatlanát, akinek akarja, ebbe az atyaúristen sem szólhat bele, indokolni sem köteles... Egy jogállamban.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Hát jó, Endre bá, maga azt csinál, amit jónak lát... Én ilyen utasítást viszont senkinek sem adhatok, és nem is adok. De az agitációt sem tilthatom meg... Egy jogállamban.

XI. BÉKETANYA – BALOGH LAKÁS ELŐTT

Kora hajnalban Az udvaron cigarettázik Kolompár Elemér. Megérkeznek Kolompár Albert és a süketnéma Ricsi is. Elemér és Albert „helló”-val köszöntik egymást. Ricsi vigyorog.

KOLOMPÁR ELEMÉR És a többiek?

KOLOMPÁR ALBERT Dénes berúgott, Józsi fiam lázas. De szóltam „Tájszonnak”. Rögtön itt lesz ő is.

Ricsi mosolyogva bólogat, mintha Négyus valami örömhírt közölt volna velük.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Csóválja a fejét.* Tájszonnak? Te is tudod, hogy milyenek az oláh cigányok, nem szeretnek melózni, nagyon megbízhatatlanok. A papírjai sincsenek rendben. Azt se tudom, mi a rendes neve. Ha van egyáltalán.

KOLOMPÁR ALBERT Tájszon az Elvira testvére. Igaz, csak az apjukról, de mégis.

KOLOMPÁR ELEMÉR Bolond, verekedős cigány a részeges apjával együtt. Ha elborul az agyuk, nem nézik, kit ütnek.

KOLOMPÁR ALBERT Te is tudod, sok a meló. Nem leszünk készen időre. Örüljünk, hogy nagyhirtelen akadt valaki.

KOLOMPÁR ELEMÉR És használható is valamire? Egyáltalán dolgozott már életében egyetlen napot is?

KOLOMPÁR ALBERT *Idegesen rágyújt.* Culágernek, maltert, betont hordani néhány napra jó lesz. Jó nagy lóbaszó gyerek.

KOLOMPÁR ELEMÉR De bejelentve sincs.

KOLOMPÁR ALBERT Ne fossál már, nem jön oda fel a hegyre a kutya se!

XII. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Nagy az érdeklődés, jó néhány nem testületi tag is jelen van. Sokaknak nem is jut ülőhely, ők körben a falak mellett állnak.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Megismétlem, hogy sem én, de mások se korlátozhatják a szabad költözködés jogában egy polgártársukat, még akkor sem, ha az illető ci... roma. Ha ezt kiszagolja a sajtó, meg a tévé, hogy mi ki akarjuk őket innen tiltani, nagy botrány lesz, azzal fognak majd jönni, hogy alkotmányserőt döntéseket hoztunk és szegregáljuk őket.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Szerintem meg igenis éljenek csak ők elszeparálva, külön negyedekben, ahol, ha nagyon fáznak, felszedhetik a parkettákat és eltűzelhetik. És ha éhesek, azt egyék, amit egymástól ellopnak. Ez az ő alkotmányuk!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ne haragudjon Endre bátyám, de maga most nem kapott szót! Nem a piactéren vagyunk. Ez testületi ülés, ha nem vette volna még észre! És maga még csak nem is tag.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Mi az, hogy nem kaptam szót? Hát nekem itt nem is kell szót kérni és kapni tetőled! Én akkor pofázok itt, amikor akarok. Te azért virulhatsz abban a székben a valagadon, mert én, meg itt a többiek megválasztottunk. És ha nem úgy viselkedsz, hát majd ki is penderítünk onnan. Nehogy már te adjál nekem szót, te... taknyos! Amerikában és más fejlett nyugati demokráciákban is vannak olyan városrészek, ahol csak bizonyos népcsoportok laknak. Nem?

Bocsi Géza felugrik.

BOCSI GÉZA Az a baj, hogy pont az olyan liberális politika miatt jutottunk idáig, amit te is képviselsz Bálint! Gyengék a törvények, és a bíróságok is ejnye-bejnye ítéleteket hoznak. Azért olyan sok a lopás, rablás. Kár volt eltörölni a halálbüntetést is.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ez az egész EU-ban így van, nem csupán nálunk.

BOCSI GÉZA Hát akkor az lenne a helyes, ha a sok gazembernek az eltartási költségeit is az EU fizetné!

ÁCSKOVÁCS ENDRE *Hadonászva.* Könnyű az EU-nak is más pöcsével verni a csalánt! A cigányok alkalmatlanok mindenre, ez van a génjeikbe kódolva. Egy disznót se tudsz rávenni arra, hogy kijöjjön a pocsolóából. Azt kívánom az EU-nak, cigány legyen mindkét szomszédja, és azután papoljon nekünk.

BOCSI GÉZA Én nem vagyok rasszista, távol álljon tőlem, de tegyük helyre a dolgokat. Felemelkedni csak akkor tudnának, ha ők is akarnának!

ÁCSKOVÁCS ENDRE Szégyenpad kéne, olyan kaloda, abba rakni őket!

BOCSI GÉZA *Kiabálva.* Ezeknek a lopás nem is bűn! Tisztelet a kivételnek. Annak a kurva Szent Istvánnak volt igaza, baszd meg, mikor lecsapatta a mocskos tolvaj karját, aztán lopjon még egyszer, ha tud!

KISS OLIVÉR Ezek csak akkor bátrak, ha nagyon sokan vannak, és hagyják őket elszemtelenedni. Amikor kimentem a cigánytelepre, és elkezdtek volna hóbörögni, a levegőbe lőttem párszor, mindjárt lecsendesedtek. Egy-két jókor lezavart füles után nekem még a gyilkosságot is bevallották.

ÁCSKOVÁCS ENDRE *Helyeslően bólogat.* Így kéne ezt most is, Olivér. Odacsördíteni, ha kell. Csak hát a jogvédők rögtön feljelenéne, és még te kerülnél börtönbe. *Váratlanul megint kiabálni kezd.* Elmegy a picsába ez a sok lusta, mocskos, mosdatlan, igénytelen, alkoholista, ingyenélő, primitív állat!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Nagyon dühösen.* Endre bátyám, hát most már állítsa le magát! Ami sok az sok! Hogy beszélhet így? Ilyen alpári hangon!

BOCSI GÉZA Végül is igaza van Endre bácsinak! Ha kicsit nyersen is fejezte ki magát. Tán nem úgy van? Kocsmába hordják a szociális segélyt, meg a családi pótlékot. Ezekre a parazitákra dolgozunk egyfolytában. A mi adónkból élnek.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Géza, mikor fizettél te utoljára adót, és mennyit?

Bocsi Géza elhallgat, a helyzetet a nagybácsi menti meg, amikor ismét az unokaöccsére förmed.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Te tán újabban a romák szavazatára is pályazol, hogy ennyire véded őket? Könnyebb kiülni az árokpartra, ordítózni és báméskodni, mint elmenni munkát keresni. Amikor meg lopnak, azt megélhetési bűnözésnek nevezik, és mentegetik őket. Segélyeket, ingyen kaját követelnek. Ha meg valami gazemberséggel megszédik magukat, akkor persze rázzák a rongyot, több ezer fős lakodalmak, fél kiló arany a nyakukban, meg aranykoporsó a halottaknak.

BOCSI GÉZA És ezek úgy szaporodnak, mint a nyulak, a magyarság meg kipusztul!

KISS OLIVÉR A zsidók műve ez is. Másról se pofáznak, mint, hogy szabad legyen kábítószerezni, meg tizennyolc évesen is lehessen már meddővé tenni a lányokat. Csak hagy pusztítsák magukat a fiatalok! És ne szaporodjanak!

ÁCSKOVÁCS ENDRE A buziság lett a menő! A szinglik meg a hermafroditák divatja. Ezt is ők találták ki mind, a zsidók. Az a lényeg, hogy pusztuljon a magyar ember.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Gondolom, Endre bátyám transzvesztitákat akart mondani, nem hermafroditákat.

Az irodába ekkor lép be a szemüveges Vámos Károly, járóbokra támaszkodva.

KISS OLIVÉR Nekem azt mondta közülük valaki, mihelyest eggyel többen leszünk, átvesszük a hatalmat... Indítványozom, Karcsi bácsit vegyük rá, akár hatósági kényszerrel is arra, lépjen vissza az adásvételi szerződéstől, ha kell, még olyan is, hogy visszafizessük neki a vételárat akár önkormányzati pénzből is.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Visszafizetjük.

VÁMOS KÁROLY Elnézést, de az adott szó kötelez, még egy cigánnyal szemben is. Én nem szoktam a számból segget csinálni.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Tán így akarsz velem kibaszni, te... te... áruló? Majd segget csinálók én a te szádból mindjárt! Te majom! Ilyen rablókat és gyerekgyilkosokat szabadítanál rám! Neked a cigány szava többet ér, mint az enyém!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Hát, ha tényleg nem fogja be azonnal, rendőrt hívok! Az idős kora még magát sem jogosítja ilyen primitív, sértő viselkedésre!

ÁCSKOVÁCS ENDE *Csapkodni kezdi az aszalt vörös arccal.* Mindenféle bűnözők legyenek a szomszédjaim, e miatt a vén marha miatt! *Felpattant ültéből, és váratlanul nekiugrik Vámos Károlynak. Ökölrel meg akarja ütni. Nehezen tudják csak lefogni.*

VÁMOS KÁROLY Vén marha az anyád, aki világra hozott! *Ütésre emeli a botját.*

Most meg őt kell leteperni.

BOCSI GÉZA Azt mondom, szavazzunk! Határozati javaslat. Magyarolaszi község önkormányzati testülete kötelezi Vámos „Gubás” Károlyt arra, hogy a Kolompár Elemérrel és élettársával kötött adásvételi szerződést azonnal hatállyal felmondja és az előlegként felvett vételárat visszafizesse. Ennek fejében őt teljes körű kártérítés illeti meg az önkormányzat részéről. Ki van mellette!

A polgármester kivételével mindenki feltartja a kezét, még azok is, akik nem testületi tagok. Néhányan kiabálnak is közülük,

ELSŐ HANG Nem kellenek betörő tolvajok!

MÁSODIK HANG Gyerekgyilkosok!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ilyen határozatot nem lehet hozni, főleg nem Karcsi bácsi akarata ellenére.

BOCSI GÉZA Már hogyan lehetne! A testületi döntés mindenkire kötelező. Ez a demokrácia!

XIII. MAGYAROLASZI LAKÁS

Balogh Elvira a már korábban megismert, ám most már piros és fehér csempékkel burkolt konyhában tesz-vesz, amelyet csak egy hatalmas boltív választ el a frissen fehérre meszelt szobától. A kövezetet mossa fel, a fugázás odaszáradt maradványait távolítja el. Elnyűtt melegítőt visel, halkan dudorászgat.

Megszólal a kapucsengő. Balogh Elvira kinyitja a konyhaajtót, kinéz

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT HANGJA Elnézést, én volnék Magyarolaszi polgármestere, dr. Ácskovács Bálint. És önnel szeretnék beszélni. Fontos lenne, hogy némely dologban minél előbb szót váltsunk egymással.

Belép az öltönyös, nyakkendős dr. Ácskovács Bálint a konyhába.

BAOGH ELVIRA Foglaljon helyet! Bocs', hogy itt ültetem le, de a többi helyiség még nincs teljesen készen.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Leül, körülnéz.* Érdekes az a boltív.

BALOGH ELVIRA Elemér készítette.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT A férje dolgozik még?

BALOGH ELVIRA *Bólint.* Holnap, pénteken estefelé jönnek csak haza Pestről. Egyébként még nem vagyunk házasok. De...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Értem.

BALOGH ELVIRA Jaj, elnézést! Meg sem kérdeztem, megkínálhatom valamivel? Nem kér egy kávé?

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Köszönöm. Bár ilyenkor már nem nagyon szoktam inni, úgy hogy ne legyen nagyon erős.

BALOGH ELVIRA Én Elemér szerint sokat kávézom. Mindig mondja is, ne igyak annyit, mert a végén én is olyan fekete leszek, mint a Négus, a nagybátyja.

Elvira pogácsát tesz az asztalra és hozzáfog bekészíteni a kis kétszemélyes főzőbe a kávé.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Arról van szó, szóval én őszinte akarok lenni, nem beszélék mellé, azért jöttem el ide, hogy ezt elmondjam, szóval hogy a falu nem akarja önöket.

BALOGH ELVIRA *Gépiesen megismétli.* Szóval azt mondja, a falu nem akarja önöket.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Én is ellenzem ezt a tömeghisztériát, ami itt kialakult, de nem tudok mit tenni. Attól félek, hamarosan még jobban elszabadulnak az indulatok. Engem is nagyon meglepett... Habár eddig se voltam túl jó véleménnyel a nagybátyámról, mégsem tételeztem volna fel róla sem, hogy ennyire belelovallja magát, meg a többieket is. Persze lehet, mindig is ilyenek voltak, csak én nem vettem észre, mert előttem nem beszéltek róla.

Közben lejön a kávé.

BALOGH ELVIRA Hány cukorral kéri? Kis tejet adhatok hozzá?

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Nem, köszönöm, csak úgy minden nélkül iszom.

BALOGH ELVIRA *Egy tálcán átnyújtja a gőzölgő csészét. Fogyassza egészséggel!*

Kis ideig a forró italt szürcsölgetik.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Szóval én azt gondolom, hogy jobb lenne, ha elmennének innen. Sokat gondolkodtam ezen, nem tudok jobb megoldást. Természetesen kárpótlást kapnak a házért, sőt ha van még valami egyéb káruk, azt is megtérítem. Álljuk a költözködés költségeit is. Még abban is megpróbálok segíteni, hogy a városban lakást vehessenek.

Elvira feláll, hogy berakja a csészéket a krómacél mosogatóba.

BALOGH ELVIRA Ne haragudjon, de még mindig nem értem pontosan miről beszél. Nem kér kis pogácsát? Én sütöttem.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Kiabálva.* Hát mit nem ért ezen? Magyarul mondom! Magyarolaszi polgárai nem akarnak cigányokkal együtt lakni! Hát mit nem lehet ezen érteni? Mi nem világos ebben, a rohadt életbe! A huszonegyedik században. Európa közepén! *Keservesen elneveti magát.* És erről még testületi határozat is született! Én meg csak ültem ott, mint egy faszent. Hát kész örület!

BALOGH ELVIRA De, hát mit tettünk mi? Kinek ártottunk, polgármester úr? Mondja meg, kinek, polgármester úr? *Váratlanul sírni kezd.* A múltkor is spray-vel horogkeresztet, akasztófát, meg egy feliratot fújtak a kerítésre: „Meghalsz cigány!”

Csak nehezen hagyja abba a zokogást. Bálint ott toporog tanácstalanul, nyúl is felé, de nem mer hozzáérni mégsem.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Azt hittem eddig, hogy Magyarolaszit csupa jámbor, hithű katolikus lakja, egymás mellett, teljes békeességben. Mondja, most mit tegyek? Minden ide köt, itt él a családom, rokonságom. Azt is hallotta már talán, hogy jegyben járok a Krisztával, Kiss Olivérnek, a nyugdíjas rendőrnek a leányával. Kedves, modern felfogású lány, szerintem maguk még akár barátnők is lehetnek volna... Az apósjelöltet is jópofa vicces öregúrnak tartottam mindeddig. Előfordult, hogy együtt is vadásztunk. És együtt iszogattuk a Bocsi Géza borát. De a maguk megjelenése mindent megváltoztatott!

BALOGH ELVIRA *Közömbösen.* A nagya már elkészült... Csak ki kéne takarítani... A gyerekhinta is... Ugyanis gyereket várok...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Feláll.* Értem. Mindenesetre itt hagyok egy névjegyet, ha bármit döntöttek, azonnal hívjon csak nyugodtan az otthoni számomon is. *Elindul kifelé.*

BALOGH ELVIRA Mondja meg, ön okos embernek látszik, egyetemet végzett, van milderre valami értelmes magyarázat? A románok nem bántak így velünk...

XIV. PESTI ÉPÍTKEZÉS

A kora délutáni órákban ellenőrök lepik meg az építkezést, rendőrök kíséretében. Az utca felől jönnek, és pillanatok alatt megszállják a villa kertjét. Összeszokott mozgásukon látszik, rutinjuk van az ilyesmiben.

Tájszon éppen a betonkeverőből önti ki a rozsdás furikba az anyagot, és amikor meglátja a közeledő csoportot, csapat-papot otthagya elfut a szomszéd villa díszes, betonlábazatú kovácsoltvas kerítése felé. Az egyik cipője közben leesik a lábáról. Üldözőbe veszik, valamelyikük a levegőbe is löv néhányszor.

CIVIL NYOMOZÓ Megállni! Azonnal álljon meg!

A rendőrök hamar utolérik, leteperik, kezeit durván hátrabilincselik.

CIVIL NYOMOZÓ *A többi ott dolgozóhoz. Jöjjenek csak le maguk is onnan! Igazolják magukat! Kik maguk, mit keresnek itt? Ki itt a főnök? Na, mozgás! Mozgás! A fekvő, arccal a föld felé fordított, megbilincselte nyögdecselő, jajgató Tájszonra mutat. Meg ne kíséreljék a szökést, mert maguk is úgy járnak, mint ez a cimborájuk!*

Kolompár Albert és Ricsi lekászálódna az állványzatról. Elemér is kényszeredetten közéjük áll.

CIVIL NYOMOZÓ Munkaügyi ellenőrzést végzünk, mindenki szabályosan van-e itt foglalkoztatva. Szóval még egyszer megkérdezem, melyikük a főnök? *Ráordít a süketnéma Ricsire. Na, mi van, teljesen megkukultak? Nagyon rábasznak a sompolygásra, az biztos, ha nem beszélnek! Gondolom, ez az úriember sem véletlenül szaladt el. Na, megered végre a nyelvük? Tájszonra mutat. Őt vigyétek be az előállítóba! Maguk pedig igazolják magukat!*

A megbilincselte Tájszont két rendőr elvezeti. A többieket igazolatják, majd a hatósági közegek odébb vonulnak, valamit megbeszélnek egymás között. Kolompár Eleméréssel csak egy fegyveres rendőr marad.

KOLOMPÁR DÉNES Szomjas vagyok! Kérek vizet!... Vizet!... Szomjas vagyok, uram.

A fegyveres rendőr rezzenéstelen arccal nézi őket.

KOLOMPÁR ELEMÉR Kérjél fröccsöt, azt talán adnak.

Kis idő múltán visszajönnek a hivatalos közegek.

CIVIL NYOMOZÓ *Kolompár Elemérhez. Szóval maga a főnök? Bejelentés nélkül foglalkoztattak egy személyt.*

KOLOMPÁR ELEMÉR Azt történt uram, hogy két munkásom lebetegedett, s ő helyettük ugrott be, ma reggel. Be akartam őt is jelenteni.

CIVIL NYOMOZÓ Be akarta. Aha. Be akarta. Ezért a felügyelettől megkapják majd a járandóságukat. De ami érdekesebb, hogy pont ez a bejelentés nélkül foglalkoztatott személy országos körözés alatt is áll. Elfogatóparancs volt kiadva hosszabb ideje ellene. Sorozatbetörések miatt.

KOLOMPÁR ELEMÉR Mi erről nem tudtunk.

CIVIL NYOMOZÓ Persze, hogy nem tudtak... Na, mindegy. Maguk most elmehetnek! Aztán majd megy a bírság a fukszos nagyfőnöknek.

A hatósági emberek valamennyien eltávoznak.

XV. MAGYAROLASZI LAKÁS

*Az utcára nyíló ablakból látszik, hogy egyre többen gyülekeznek a ház előtt odakint az utcán. Egy idősebb, jól öltözött hölgy a „NEM HAGYJUK, HOGY A KISEBBSÉG LE-
GYEN A TÖBBSÉG!” feliratú táblát szorongatja. Egy másikon a „SOKAN VAGYUNK,*

DE ELEGEN!" felirat olvasható. Egy húsz év körüli fiatalember számítógéppel nyomtatott szöveget mutat fel: „TAKARODJATOK VISSZA INDIÁBA!" Idősebb sildes sapkás úr címeres magyar zászlót lenget. Egy tizenöt év körüli kopasz kamasz pedig Árpád-sávós lobogóval hadonászik.

Valaki kövel kiüti az utcai világítást. A tetőről fiatal suhancok a cserepeket dobálják szerteszét. Kövek repülnek be az ablakon. Üvegcsörömpölés, egyéb rongálási hangok hallatszanak. Az ajtókat kifeszítik, az ablakokat tokostul kirángatják.

Balogh Elvira a feldühödött emberek mögött a háttérben a sötétbe húzódva reszkető kezeivel mobiltelefonon tárcsazza Kolompár Elemér számát.

KOLOMPÁR ELEMÉR HANGJA Ön Kolompár Elemér üzenetrögzítőjével beszél. A sípszó után kérem, hagyjon üzenetet...

BALOGH ELVIRA Sírva, suttogva panaszkodik, Nem is veszi észre, hogy az üzenetrögzítővel beszél. Gyere, azonnal Elemér, gyere, nagy baj van! Ezek megbolondultak! Azonnal gyere! Nagyon nagy baj van!... Szétvernek mindent!...

A tüntetés helyszínre érkezik az alhadnagy, majd pillanatokon belül dr. Ácskovács Bálint is.

ALHADNAGY Bálint, ezt nem hiszed el! Az emberek megrohmozták a házat. Törtek-zúztak, kidobálták a bútorokat. A nagybátyád még most is hecceli őket!... Már beszóltam a kapitányságra.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Üristen! Pont ilyesmitől féltem! És a háziak?

ALHADNAGY Nem látszik semmilyen mozgás. Szerintem nincsenek a lakásban.

A házból kifelé tartó gesztikuláló, hangoskodó fiatalokat a nagybátyja még ekkor is biztatja.

ÁCSKOVÁCS ENDRE Ezt érdemlik ezek a rétiniggerek, ha idepofátlanodnak. Szar jöttek!

Bálint odarohan, és egészen közlelő feldúltan az arcába kiált.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Öreg, teljesen elvesztette a maradék józan eszt is? Maga nem százás!

ÁCSKOVÁCS ENDRE Mert megvédem a falut ezektől? Én vagyok a nem százás? Te nem vagy az fiacskám! Te nem vagy az!

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Maga idióta! Részeges, vén szar feljelentgető, hát most majd én fogom magát feljelenteni és becsukatni!

ÁCSKOVÁCS ENDRE Kit fogsz te feljelenteni? Becsukatni? Engem? Hát te akarsz engem feljelenteni? Mert megvédem a falut az ilyenektől? Meg tőled? Te senkiházi!

Bálint neki akar rontani, az alhadnagy ugrik közéjük és lefogja. Ácskovács Endre hirtelen sarkon fordul és sántikálva elrohan.

Aztán megjelenik néhány rendőr, élükön a törzsőrmesterrel. Majd a hivatalos személyek olyan tessék-lássék módon, felületesen körbenéznek a szétvert lakás környékén, néhány fényképet is készítenek.

ALHADNAGY Dr. Ácskovács Bálinhoz. Megkérnélek, ha a háziakkal találkozol, világoítsd fel őket, hogy a kapitányságon feljelentést tehetnek ismeretlen tettesek

ellen, rongálás és magánlaksértés miatt. Persze hivatalból is megindítjuk a vizsgálatot.

TÖRZSÖRMESTER *Dr. Ácskovács Bálinthoz.* Egyébként a polgármester úr látta, mi történt?

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Apámat kellett sürgősen bevinnem a kórházba. Délután megint rosszabbodott az állapota. Csak a legvégére értem már ide. Az alhadnagy szólt nekem. Szörnyű mit műveltek! Már megbocsásson, én is visszakérdeznék: a rendőrség se látta, mi történt? És ha látta, miért nem lépett közbe?

ALHADNAGY Amikor bejelentés jött Bálint, itt már javában állt a bál. Egyből idejöttem, próbáltam őket lecsillapítani, de nem lehetett. Egyedül nem tudtam mit tenni. Erősítést kértem, de már...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Még szerencse, hogy nem találtak itthon senkit. Persze nem is tudom, Elvira hol vészelté át mindezt.

ALHADNAGY Ki, a Balogh Elvira?

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Igen, aki itt lakik... vagyis itt lakott. Kolompár Elemér felesége... vagyis élettársa. Délelőtt még beszélgettem vele. Kávéval kínált. Hát ez borzasztó! Ráadásul terhes is.

ALHADNAGY Elkerülhették volna mindezt, ha nem akarnak mindenáron pont ide a falu közepébe beköltözni.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Hát, már megbocsáss, milyen álszent duma ez, nehogy még a végén ők legyenek a hibásak, mert szétverték a házukat! Hát te se látsz tovább az orrodnál? Neked lett volna a dolgod megvédeni őket, és még te okoskodsz?

ALHADNAGY Jó, jó, nyugodjál már le! Megértem, hogy ideges vagy, de ez most nem segít. Én csak azt akartam mondani, azért sejthették volna ők is, hogy ez lesz a vége.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Az biztos, hogy én minden segítséget megadok nekik, ami az erőmből telik. S elnézést fogok kérni tőlük, minden bunkó garázda nevében is. Meg a tehetetlen, tejbe-tök rendőrség nevében is.

ALHADNAGY Hát lehet, hogy minden segítséget megadsz, ami szép dolog, de, még ha megint begurulsz is, azt mondom, ezek jobban tennék, ha minél előbb elhúznának innen. Vagy nem? Te Bálint, elhiszed, hogy mindezek után itt béke lesz? Legközelebb úgymint megint szétvernék a lakást, de akkor már lehet, hogy a lakóival együtt. Vagy éppen a cigányok állnak majd bosszút az ittenieken. Ez az ügy, Bálint, hogy úgy mondjam, már végleg el van cseszve...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Hogyan történhetett meg ilyesmi, mégis? Jolika, a jegyző nő az imént elmondta, hogy lehettek itt vagy húsz-harmincan a randalírozók. Ha azt nézzük, hogy falu lélekszáma közel ezer, ez nem is sok. Minden harmincadik ember. És a többiek hogy gondolkodnak erről? Akik nem voltak itt, csak ültek otthon, vagy az ablakokból lesték az egészet, mint valami színházi előadást. Ők is romboltak volna, csak gyávaságuk, sunyiságuk, vagy lustaságuk akadályozta meg őket mindebben? És kinek szurkolt a többség, a cigányoknak, vagy a garázdáknak?

ALHADNAGY Szerintem mindenképpen rá kell őket beszélni a mielőbbi távozásra.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Hát én is éreztem, hogy baj lesz. Ma délelőtt ezt próbáltam az asszonnal én is megértetni. De ezek szerint elkéstem. Egyébként meg hová mehetnének? Béketanyát is elbontották.

ALHADNAGY Hű, Béketanya, az egy külön történet! Az egyik öregasszony meghalt a kitelepítettek közül, valami Rozi mama. A mentősök ugyan megpróbálták újraéleszteni, de nem sikerült. Képzeld, igazolványa sem volt, a személyi adatait sem tudták rögzíteni. Még a pontos életkora sem derült ki.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT És azzal a csecsemőgyilkossággal mi van?

ALHADNAGY A megyeieknek többen is a látókörükbe kerültek. Ez a Kolompár Elemér is. Akinek a szülei már rég meghaltak, apja alkoholista volt, anyját halálra szurkálták, ő négyévesen került állami gondozásba, s amikor nagykorú lett, és az intézetet el kellett hagynia, akkor költözött Béketanyára a nagybátyjához, a Négushoz. Épp akkoriban, amikor azt a csecsemőt is megölhették, amelyik állítólag a Balogh Elviráé volt. Persze volt annak a csajnak jó pár más pasija is. Több mint ahány ujjja. Ja, és, naná, hogy már megint felcsinálták... Lehet, hogy ennek a gyerekek is hasonló lesz a sorsa. Egy halálraítéltet hordoz a hasában...

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT És honnan tudják, hogy az a vécében talált kisgyerek élve született?

ALHADNAGY *Bizonytalanul.* Hát gondolom, szakértői vizsgálat alapján.

XVI. PESTI ÉPÍTKEZÉS

Besötétedett, Kolompár Elemérék a villa kertjében pakolásznak, a szerszámaikat szedik össze.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Ricsi*hez. Na, te nagy dumás, most aztán hogyan tovább? Most ugassál, most találj ki valami okosságot!

Ricsi mosolyogva bólogat.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Kolompár Alberthez.* Albert bátyám, hiába ugattam, ugye emlékszel, hogy Tajszont is le kéne papírozni! Azt mondtad, úgy se jön a kutya se, ide, az Isten háta mögé. Hát most aztán mégis idejöttek.

KOLOMPÁR ALBERT *Sóhajt.* Hát ide, bassza meg! Nem volt szerencsénk.

KOLOMPÁR ELEMÉR Próbáld meg a Vigyorgós Vilit felhívni, most mi legyen. Mondd csak el neki, hogy milyen jól elszúrtad! Kérdezd meg azt is, most mi legyen, holnap jöjjünk-e dolgozni vagy nem.

Kolompár Albert a mobilján engedelmesen tárcsáz.

KOLOMPÁR ALBERT Nem veszi föl. A hívott szám átmenetileg nem kapcsolható.

KOLOMPÁR ELEMÉR Menjünk vissza a szállásunkra és onnan próbáld meg még egyszer! Várjál, a francba, az én telefonom meg be sincs kapcsolva, mióta ezek az ellenőrök itt jártak, lehet, hogy közben keresett is engem! *Előveszi a telefonját, megnézi.* Van egy üzenetem! Elvira!

A mobilján gombokat nyomkod.

ELVIRA HANGJA A TELEFONBÓL Gyere, azonnal Elemér, gyere, nagy baj van! Ezek megbolondultak! Azonnal gyere! Nagyon nagy baj van!... Szétvernek mindent!...

KOLOMPÁR ELEMÉR *Szalad kifelé, közben kiabál.* Menjete a szállásra! Majd jelentkezem!

XVII. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Dr. Ácskovács Bálint az íróasztalánál ül, előtte egy széken az alhadnagy.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Még most sem értem, miért nem tudtátok ezt megakadályozni! Vagy nem is akartátok? Ebből nagy balhé lesz. Holnap ezzel lesznek tele az újságok. Szétverik valakinek a házát és ti asszisztáltatok hozzá.

ALHADNAGY Mit kellett volna tenni szerinted? Annyi emberrel! Talán lövtem volna közéjük? Tartóztattam volna le mind? Viccelsz? Először egyébként is a piás nagybátyádat kellett volna lekapcsolni. Teljesen begőzölt... Jobb, ha te nekem nem tartasz előadást a törvényességről. Te sem tettél igazából semmit.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT *Kiabálva.* Én legalább próbáltam megelőzni a konfliktust!

ALHADNAGY Igen, meg mégis csak ráengedted az emberekre a Jolikát agitálni, hogy ne adják el a házukat. Te még a nagybátyádat se tudtad leállítani, nem hogy hús másik hőzöngőt. Ne egymást marjuk! Vannak szituációk, amikor a döntés nagyon nehéz. Egy hagyományos roma esküvőben tizenhárom éves lányt fektettek össze az újdonsült férjével. Az egész násznépet le kellett volna tartóztatni megrontásért mint bűnsegédet. De inkább szemet hunytunk. Most is ilyen helyzet van, csak fordítva. Mindketten azt tettük és tesszük, amit helyesnek tartunk, a lelkiismeretünk szerint.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Én nem tartottam ezt helyesnek, hogy elüldözzük őket. Kolompárék is ugyanolyan magyar emberek, mint mi. Szégyellem, hogy ezt bizonygatni kell. Cigányul már nem is beszélnek, az ősi hagyományokat sem ismerik. Régen itt élnek közöttünk, félúton vannak magyarság és cigányság között, mondhatni egyfajta senkiföldjén élnek. Életüket mégis a cigányságuk határozza meg, amit mindenhová magukkal cipelnek, mint valami justizmord káinbélyeget. Igen, évszázadok óta itt élnek, többségük mégis más kórteremben születik, más iskolákba jár, más helyeken lakik, és máshová is földelik el. Ők azok a magyarok, akik nem a kettős állampolgárságért sóvárognak, hanem, hogy legalább egy jusson nekik.

ALHADNAGY Szép szavak ezek Bálint. Szépek, csak semmi hasznuk.

XVIII. MAGYAROLASZI LAKÁS

Mire Kolompár Elemér éjfél tájban megérkezik, az utca teljesen üres és kihalt, a lerombolt lakás környékén már egy lelket sem lehet látni. Először az tűnik fel neki, hogy nem ég a közvilágítás. Meglátja a bedöntött kerítést, az udvaron pedig, a szerteszórt cserepek között egy kettészakadt, összetaposott transzparens darabot vesz észre, rajta felirat-töredékkel: „...VISSZA INDIÁBA!”

KOLOMPÁR ELEMÉR Hol vagy Elvira, merre vagy? Elvira, merre vagy? Elvira! Mi történt itt? Elvira! ... Elvira! ...

A reszkető, terhes Balogh Elvira előbújik a sötétből. Egyik kezében a polgármester névjegye, a másikkal még mindig a mobilját szorongatja.

KOLOMPÁR ELEMÉR Mi a kurva isten történt itt? Hát mi a kurva isten történt? Kik csinálták ezt? Mi ez az egész? Mondj már valamit!

BALOGH ELVIRA *Zokogva. Szétverték mindent! Idejötték, szétverték!*

Kolompár Elemér kikapja a kezéből a névjegyet.

KOLOMPÁR ELEMÉR Mi ez? *Olvassa. Dr. Ácskovács Bálint, Magyarolaszi polgármestere. Elvirát a vállánál megragadja, és erősen megrázza. Hazudtál nekem? Hazudtál? A névjegyet a lány elé hajítja. Az a patkány polgármester, mit kerestél itt? Mit akart?*

BALOGH ELVIRA Csak azt kérte, hogy elmenjünk innen, szépen. Azt is mondta, ő minket pártol, de nem tehet semmit a falu ellen. Csak azt akarta, hogy elmenjünk innen!

KOLOMPÁR ELEMÉR Gyere, hát akkor tényleg elmegyünk a rohadt francba! Elhúzzunk innen!

Ismét durván megragadja, rángatja. Balogh Elvira közben folyamatosan zokogva, elcsukló hangon panaszkodik.

BALOGH ELVIRA Rosszul vagyok, Elemér, nagyon rosszul! Érted? Nagyon rosszul érzem magam! Fáj a hasam, mindenem! Hová megyünk? Elikém, hová megyünk?

KOLOMPÁR ELEMÉR A rohadt nyavalyába, hát vissza Indiába, a kurva életbe, hát Indiába! Ne törődj vele hova, egy jobb helyre! Ott majd jobb lesz neked is!... Tudod mit? Más gondoltam! Lakást cserélünk ezzel a doktor polgármester úrral! Ha már annyira a mi pártunkon van ez a rohadék...!

XIX. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Kolompár Elemér ácsszekercével felfeszíti a bejárati ajtót, és az élettársát betuszkolja a sötét irodába.

A kimerült lányt a kanapéra fekteti, aztán, mint egy megszállott, hozzáfog az épület teljes lezárásához. Az ajtókat és az ablakokat bútorokkal eltorlaszolja. Közben szanaszét szórja az ott talált hivatalos papírokat.

Balogh Elvira a kimerültségtől elalszik, Kolompár Elemér egy darabig nézi őt, aztán rövid időre őt is elnyomja az álom, a feje előre bukik. Aztán észreveszi, hogy kivirradt.

Reggel a takarítónő érkezik meg a bejárathoz. Látja az erőszak nyomait.

TAKARÍTÓNŐ Jaj, Istenem! Jaj, Istenem! *Megpróbál bekémlelni az egyik elülső ablakon. Halló, van odabent valaki? Mi történt itt? Kolompárék?*

Rémülten szalad ki az udvarról.

Rövidesen megjelenik az épületnél dr. Ácskovács Bálint, kerékpárral érkezik lihegve.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Ennek semmi értelme! Kolompár úr, Elvira, ne csináljanak ilyen nagy örültséget! Jöjjenek ki onnan! Azonnal!

KOLOMPÁR ELEMÉR *Féltálmából felriadva durván kikiabál. Neked ő nem Elvira! Én meg nem vagyok neked Kolompár úr, te szemét! Az urak rendezzék be ott a hivatalukat, ahol akarják, mi viszont most már itt fogunk letelepedni! Végleg! Nekünk ez a hely tetszik. Itt a templom mellett. Baromi jó a kilátás. Tirhuljon innen mindenki a kurva anyjába, én ilyen korán nem hívtam ide senkit vendégségbe.*

Megszólal az irodai vezetékes telefon, Elemér beleüvölt a kagylóba.

KOLOMPÁR ELEMÉR Én vagyok a góré, mostantól kezdve, igen kezicsókolom, én vagyok itt a tótumfaktum! Én vagyok itt az Úristen, egy cigány Úristen! Igenis, van olyan! *Lecsapja a kagylót.*

BALOGH ELVIRA *Nyöszörögve kérleli.* Elemér, mit acsargunk itt, menjünk mégis ki, menjünk el innen! Én nem bírom tovább.

Kolompár Elemér vele is ordítózni kezd, az eddigieknél is durvábban.

KOLOMPÁR ELEMÉR *Borostásan, véres szemmel odalép hozzá, és megrázza.* Hallgass már, ne ugass mindig! Ne pofázzál már! Az anyád úristenit! Érted?! Kussolj, vagy beverem a szádat neked is!

Elvira halkan hüppögve sírni kezd.

Kolompár Elemér az eltorlaszolt ablak résein kikémlél, majd az irodában, a még ép szekrényeket az ácsszekercéjével sorra feltöri, az iratokat szétszórja. Az egyikben több vadászpuskát talál töltényekkel. Sorra megtölti őket, s többször is a plafonba lő. Aztán a fegyvereket a vállára veszi, és azokkal járkal le-föl az irodában. Rettenetesen néz ki, itt-ott vérzik is, mert a bútorhurcolászás közben valahogy megsérült a keze is.

XX. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Nem sokkal a polgármester után befut az alhadnagy is. Bekiabál az épületbe.

ALHADNAGY Kolompár úr, ha nem jönnek ki onnan azonnal, kénytelen leszek komolyabb intézkedéseket kezdeményezni magukkal szemben! Akkor még a testi épségüket sem tudom garantálni! Sőt, még az életüket sem, ha úgy alakulnak a dolgok. Öt percet kapnak, hogy mindezt végiggondolják. Se többet, se kevesebbet! Megértették?

KOLOMPÁR ELEMÉR Nincs mit végiggondolni, tűnjenek innen a kurva anyjukba, ez a ház az enyém! A maguké amarra van, éjszaka elcseréltük! Ha tovább zaklatnak, előbb a barátnőmet lövöm agyon, aztán magamat! De előtte még téged is kinyírlak, te geci zsernyák, ha nem takarodsz el! Öt percet kapsz, te köcsög, hogy mindezt végiggondoljad! Se többet, se kevesebbet!

Ismét lövések zaja hallatszik.

Az alhadnagy ösztönszerűen lebukik az autója fedezékébe, de tovább próbálkozik.

ALHADNAGY Kolompár úr, utoljára figyelmeztetem, ha most megadja magát, még megúszhatja néhány évvel. Ha nem, hát nagyon rossz vége lesz ennek! Higgyen nekem, az isten szerelmére!

A hivatal körül, a templom melletti terebélyes platánfák fedezékében egyre többen gyűlnek össze a helyiek közül. A környező fák takarásában megjelenik a közszolgálati TV stábja is.

Kamerájukkal először az alhadnagyot veszik célba.

TÉVÉRIPORTER Uram, tudják-e már, hányan tartózkodnak odabent? S, hogy miért törtek be ide? Mit akarnak? Kik ezek? Terroristák?

ALHADNAGY Nem sokat tudunk egyelőre, de szerintem csak ketten lehetnek. Legalább is az egészet felfedező takarítónő beszámolója szerint.

TÉVÉRIPORTER És mit terveznek, milyen további intézkedéseket velük szemben?

ALHADNAGY Egyelőre csak annyit mondhatok, minden törvényes eszközt igénybe fogunk venni a súlyos rendbontás mielőbbi megszüntetésére.

A riporter a közelben álló polgármesterhez fordul.

TÉVÉRIPORTER Polgármester úr, ön mit szól a történetekhez?

POLGÁRMESTER Egyelőre nincs mit mondanom. Szeretném, ha ez az ügy békésen megoldódna.

Odabentről, mintegy válaszul, újabb lövést lehet hallani, majd Kolompár Elemér üvöltését.

KOLOMPÁR ELEMÉR Azt is vegyék fel a masinátokkal szarháziak, amikor majd felrobbantom ezt a tetves kócerájt. Az kibaszottul látványos lesz.

XXI. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Kolompár Elemér a festékes munkásruhájában a faragott, díszes íróasztal mögött ül, amikor ismét megszólal a telefon. Az alhadnagy hívja.

KOLOMPÁR ELEMÉR Halló! Hogy mit ugatsz? ... Úgy van szarházi, személyesen Kolompár Elemér úrral beszélsz! Személyesen! De most az ügyfelfogadás szünetel... Terrorcselekmény miatt átmenetileg kuss van, te senkiházi sültparaszt! Világos?

Aztán kitépi és elhajítja a telefonkagylót a szoba sarkába...

Az alhadnagy újra próbálkozik, de eredménytelenül. Ezután a felettesét keresi rádión.

ALHADNAGY Katona 712 hívja a Katona 400-at, vétel!

RÁDIÓHANG Itt Katona 400, vétel!

ALHADNAGY Katona 712 a Katona 400- nak jelentkezem! Jelentem, hogy az adatgyűjtés során szerzett információink szerint mindössze ketten lehetnek odabent, egy Kolompár Elemér nevezetű és a barátnője, valamilyen Elvira. Éles lőfegyver van a birtokukban, több vadászpuska, és már használták is. Nagyon elszántnak látszanak, tárgyalni nem is hajlandóak, sőt robbantással fenyegetőznek. Erősítést kérek. Vétel!

RÁDIÓHANG Rendben, riadóztattam a bevetési alegységet. Hamarosan megérkeznek, várja be őket, addig cselekedjenek belátásuk szerint. Vétel!

ALHADNAGY Rendben, nyugtáztam.

XXII. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

A televíziós stáb próbál az események irányításába befolyni. Érzik a nagy lehetőséget. Ilyesmi sem történik mindennap kamerák előtt. Különösen itt az Isten háta mögött. Röpködnek az eligazítások, ki hová álljon, mi mutat jól képileg, honnan, milyen szögből vegyék a kisbuszt és a betörött ajtókat.

S máris forog az újabb a felvétel.

TÉVÉRIPORTER ... a helybéliek megdöbbenve tapasztalták, hogy az utóbbi időkben a települést ellepték a romák...

ÁCSKOVÁCS ENDRE Igen. Akkor lenne újra béke a faluban, ha romák olyan gyorsan elköltöznének, amilyen gyorsan idejöttek.

TÉVÉRIPORTER A telepet elbontották...

ÁCSKOVÁCS ENDRE Menjenek akárhová, máshova, mert annyira lopnak, hogy az egy borzalmas!...

TÉVÉRIPORTER Úgy tudom, a polgármesteri hivatalban is mindent elkövetnek, hogy a romák ne tudjanak bejelentkezni...

ÁCSKOVÁCS ENDRE A béketanyai romáknak jelen pillanatban, én úgy érzem, hogy az országban az emberek között nincs helyük, mivel az állatvilágban az állatok is az élősködőket kivetik magukból.

TÉVÉRIPORTER A kivétel nélkül munkanélküli cigányok a falusiak szerint már korábban készültek valamire. Találkoztunk a faluban olyan lakosokkal, akik önvédelmi fegyverük társaságában töltik az éjszakát, mert félnek attól, hogy megtámadják őket a romák...

XXIII. MAGYAROLASZI POLGÁRMESTERI IRODA

Megérkeznek a kommandósok, golyóálló mellényben, fejükön maszkkal és sisakkal. Begyakorlott mozdulatokkal körbeveszik az épületet, a parancsnokuk kézi hangszóróba kiabál.

HANGSZÓRÓ A törvény nevében felszólítom önöket, hogy a polgármesteri hivatal épületét haladéktalanul hagyják el! Felemelt kezekkel! Ellenkező esetben erőszakot fogunk alkalmazni, szükség esetén akár a fegyverünket is használni fogjuk. Megértették?!

Odabentről ismét csak néhány lövés, és valami érthetetlen, artikulátlan ordítozás a válasz. Kolompár Elemér vérző, izzadó arcát kabátujjába törölgetve figyeli az épület előtt felsorakozott kommandósokat, s mögöttük az izgatott tömeget.

KOLOMPÁR ELEMÉR Úgy drukkolnak, mint valami focimeccsen! Ezek a mocsok magyarok verték szét a házunkat! És akkor hol a kurva anyjukba voltak ezek a tetű kommandósok?

Rettenetes indulatán nem tud uralkodni, a fegyvereket újra és újra megtölti, és céltalanul lövöldözik.

Az ítélték hatására Elvira elájul.

Kolompár Elemér megfélekedzik mindenről. Próbál segíteni, s minden elővigyázatosságot félretéve, a vadászpuskákat is eldobja és kiszalad a mellékhelyiségbe. Megnyitja a vízcsapot.

A rendőrök felfigyelnek rá, hogy Kolompár Elemér eltűnik Balogh Elvira mellől. Megrohmozzák az épületet, ketten a véce ablakon keresztül hatol be. Maguk előtt több könnygázgránátot dobnak be az épületbe. Aztán villámgyorsan beugrálnak. A kialvatlan, holtfáradt, köhögő, prüszögő Elemérről könnyű a dolguk, tonfával leütik, s kezeit hátrabilincselve kivonszolják.

A másik csoport az elülső ajtón, a titkárnői szobán keresztül hatol be. Az elsőként bejutó fekete sí-maszkos kommandós veszi észre az irodai szobában, a homályos sarokban fekvő újult Balogh Elvirát. A kommandóst közvetlenül az alhadnagy és dr. Ácskovács Bálint követi.

Dr. Ácskovács Bálint odatérdel a fekvő Balogh Elvira mellé. Halkan, szinte csak suttogva beszél hozzá.

Balogh Elvira továbbra is eszméletlen.

DR. ÁCSKOVÁCS BÁLINT Én tényleg mindent megtettem, amit lehet! Arról nem én tehetek, hogy ezek állatokká váltak! Nem is gondoltam, hogy ilyesmikre képesek! Még közelebb hajol és a csukott szemű nő fülébe súgja. Én is lelenc vagyok Elvira! És cigány..., meg román is.

ALHADNAGY Te meg mi a jóistent csinálsz ott?... Nem látod, hogy eszméletlen! Inkább megpróbálnál segíteni! Azonnal szólok a mentősöknek!

Kirohan.

Dr. Ácskovács Bálint is kiszédeleg a hivatal épületéből – észre sem veszi, hogy a ruházata és a kezei is véresek, koszosak...

Az ajtóban a közszolgálati TV riportere fogadja.

TÉVÉRIPORTER Polgármester úr, összesen végül is hány behatolót találtak odabent?

POLGÁRMESTER Hogy mi?... Hát kettőt. Várjon, a rohadt életbe, hát végül is hármat!

TÉVÉRIPORTER És kiderült már, hogy személy szerint kik hajtották végre ezt a terrorakciót?

POLGÁRMESTER Igen, kiderült.

Aztán a tévést félrelöki, és eltűnik a ködben.

★

Az írás megtörtént eseményeken alapszik. 2002-ben a Pakshoz közeli Bedőtanyán dózerolták el a cigányok lakásait, majd pedig a Tolna megyei Németkér feldühödött polgárai, hogy megakadályozzák egy paksi cigány család oda beköltözését, megrongáltak, lakhatatlanná tettek egy házat.

(http://magyarnarancs.hu/belpol/romaellenes_tuntetes_pakson_csereptores-61816)

A kötet szerzői

BÁNYAI FERENC egyetemi docens (ELTE ÁJK)

FALUSI MÁRTON irodalmi szerkesztő

GEDEON MAGDOLNA egyetemi docens (ME ÁJK)

HORVÁTH ATTILA egyetemi docens (ELTE ÁJK)

KISS HENRIETT középiskolai tanár, szervezési igazgatóhelyettes (BZSH Scheiber Sándor
Gimnázium és Általános Iskola)

KISS ANNA tudományos főmunkatárs (OKRI)

KÖNCZÖL MIKLÓS egyetemi adjunktus (PPKE JÁK), tudományos munkatárs (MTA TK
JTI)

LANCZENDORFER ZSUZSANNA egyetemi docens (SZIE Apáczai Csere János Kar)

MAGYAR ELEMÉR jogász, drámaíró

NAGYPÁL SZABOLCS egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK), tudományos főmunkatárs (Békés
Gellért Ökumenikus Intézet)

SÁRY PÁL tanszékvezető egyetemi docens (ME ÁJK)

SZÜCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN egyetemi docens (DE ÁJK)

TALABOS DÁVIDNÉ LUKÁCS NIKOLETT mb. oktató (DE ÁJK)

TÓTH J. ZOLTÁN tanszékvezető egyetemi docens (KRE ÁJK)

ZÓDI ZSOLT egyetemi docens (BCE GTK), tudományos munkatárs (MTA TK JTI)